

Nobilimea românească din Transilvania

Az erdélyi román nemesség

Satu Mare

<https://biblioteca-digitala.ro>

Nobilimea românească din Transilvania
Az erdélyi román nemesség

Editura Muzeului Sătmărean
Satu Mare
1997

Acest volum cuprinde comunicările prezentate de istorici din România și Ungaria la Simpozionul Științific "Nobilimea românească din Transilvania", desfășurat la Satu Mare în perioada 18-19 aprilie 1997.

*

A kötet romániai és magyarországi történészeknek "Az erdélyi román nemesség" című, Szatmárnémetiben 1997 április 18-19-én lezajlott tudományos ülészen elhangzott tanulmányait tartalmazza.

*

Ce volume comprend les communiqués présentés par les historiens de Roumanie et d'Hongrie au symposium scientifique "La noblesse roumaine de Transylvanie", déroulé à Satu Mare le 18-19 avril 1997.

Tiparul a fost finanțat de **Ministerul Culturii** din România

Muzeul Județean Satu Mare

Nobilimea românească din Transilvania

*

Az erdélyi román nemesség

Coordonator: Marius Diaconescu

Studiu introductiv: Ioan Drăgan

Editura Muzeului Sătmărean

Satu Mare

1997

Colegiul de redacție: Marius Diaconescu, Dr. Bujor Dulgău, Imola Kiss, Kocsis Ágnes, Radu Ardelean, Lucia Lazăr

Tehnoredactare computerizată: Marius Diaconescu, Andreă Herțeg, Mihai Rusu

Coperta: Marius Diaconescu

Foto: Lehel & Cipriani

Design: Bogdan Tașcu

Pe coperta 1: blazonul acordat de împăratul Leopold în 24.01.1686 lui Ioan Tătar, zis Boda.

Pe coperta 4: diploma de înnobilare cu blazon dată de principele Transilvaniei G. Rákóczi II în 13.04.1658 lui Gheorghe Cozma.

Coordonator: Diaconescu, Marius

Nobilimea românească din Transilvania

*

Az erdélyi román nemesség

La noblesse roumaine de Transylvanie

Editor: Muzeul Județean Satu Mare

ISBN 973-97339-6-4

Printed in Romania

Studiu introductiv: *Nobilimea românească din Transilvania - o problemă controversată în istoriografia română*

Ioan Drăgan,
Cluj-Napoca

1. Actualitatea problemei. În urmă cu un deceniu Dan Gr. Pleșia constata într-un studiu inexistența regretabilă a unei istorii detaliate a nobilimii românești din Transilvania și schița structura și evoluția acesteia de-a lungul secolelor¹. Într-o incursiune prin istoriografia noastră de la începuturi până la Iorga inclusiv² am constatat dificultatea receptării acelei clase în istoriografia și conștiința națională românească, angajate total în lupta națională în epoca modernă. La mijlocul veacului trecut din cadrul acestei problematice s-a desprins problema cnezilor și voievozilor, care a trecut în primul plan al cercetării, categoriile respective fiind unanim acceptate ca elită românească autentică. Marginalizarea și chiar ignorarea elitei "trădătoare", care s-a alăturat prin statut și privilegii clasei dominante maghiare și austriece colaborând într-o formă sau alta cu opresorii seculari, a continuat și după 1918, fiind alimentate de conflictul istoriografic îndelungat româno-maghiar, la care s-au adăugat în perioada comunistă preceptele ideologice binecunoscute ale rolului maselor în istorie și luptei de clasă, având drept consecință minimalizarea și falsificarea rolului istoric al elitelor. În pofida unor contribuții notabile din ultimele două-trei decenii istoria nobilimii românești din Transilvania rămâne una din marile datorii ale istoriografiei noastre. Aceasta cu atât mai mult, cu cât fără evaluarea locului istoric al acestei clase, cu rol social-economic și mai ales militar foarte important în epoca feudală, rămâne incompletă imaginea însăși a rolului istoric al poporului român din Transilvania și Ungaria în Evul mediu.

În continuare, vom încerca să punem, fără pretenția atotcuprinderii, doar datele problemei însoțite de o examinare rapidă a istoriografiei noastre adiacente, având ca scop evidențierea necesității reconsiderării și reluării cercetărilor sistematice asupra acestui subiect major de istorie națională.

2. Definiție. Numim *nobilime românească* elita medievală a poporului român din Transilvania istorică și părțile răsăritene ale

¹ *La noblesse roumaine de Transylvanie. Structure et évolution*, în **RRH**, XXVI 1987, nr. 3, p.187-215.

² I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania - incursiune istoriografică*, în **AIICN**, XXX, 1990-1991, p. 343-356.

regatului Ungariei, care a reușit să obțină recunoașterea oficială a statutului nobiliar sau a fost ridicată la acest statut de către suveranii succesivi ai acestor teritorii: regii Ungariei, principii Transilvaniei și împărații Austriei. Vreme de peste cinci secole, între al XIV-lea și al XIX-lea, în funcție de timp și loc, nobilimea românească a fost o realitate incontestabilă a istoriei noastre și, concomitent, o componentă a clasei feudale, destul de mozaicate de altfel, din cele două entități statale. În această accepțiune, restrânsă, ea a fost o creație a suveranilor sus-numiți, o "formă străină" cum spunea Iorga, maghiară sau austriacă, în care s-a desfășurat evoluția istorică a unui fragment important din poporul român.

Într-un sens mai larg, putem utiliza același termen și pentru a cuprinde cnezii și voievozii, cu alte cuvinte feudalitatea românească preexistentă cuceririi maghiare, stăpânitoare de pământ și supuși, cu autoritate juridică și militară asupra celorlalți români. La adăpostul autonomiilor sale administrativ-teritoriale și a instituțiilor proprii, în dependență directă de suveran prin intermediul unor dregători teritoriali ai săi, cnezimea din anumite regiuni favorizate a evoluat în forme proprii ca o clasă feudală specific românească, în cadrele largi și tolerante pentru diversitate ale regalității arpadiene. Ea nu a avut dificultăți majore în a se alătura nobilimii regatului în urma actelor de danie ale Angevinilor și Corvineștilor din secolele XIV-XV, întrucât și până la acel moment stăpâneau moșiile și supușii, cum susțineau ei înșiși, "ca și ceilalți nobili" (*ad instar ceterorum nobilium*), dar fără acte. Recunoașterea nobilității le aducea nu numai garanția, teoretic perpetuă, a proprietății și a libertății juridice, dar oferea posibilitatea împărtășirii din privilegiile nobiliare, îndeosebi cele de ordin juridic și fiscal. În pragul celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea cnezimea ca și clasă feudală încetează practic să mai existe, transformată fiind integral în nobilime românească, după mai bine de un secol de existență distinctă a ambelor categorii³. De la Matia Corvin și până la dispariția ei prin reformele care au urmat revoluției democratice de la 1848, singurul termen generic corect pentru această clasă este acela de nobilime românească, chiar dacă îndeobște se utilizează și termenii specifici ai categoriei sociale și funcției din care provin: cnez, voievod, boier, pușcaș, grănicer ori a tipului actului de înnobilare: armalist, însoțiți uneori pentru întărire de adjectivul "nobil".

3. Tipologia și etapele dezvoltării nobilimii românești. Din punct de vedere istoric și metodologic, având în vedere amploarea dezvoltării ei teritoriale și temporale, se impune în mod necesar delimitarea clară a unor etape și tipuri existente în dezvoltarea nobilimii

³ Vezi studiul nostru *Cnezi și nobili români în vremea Corvineștilor*, în cuprinsul acestui volum.

române din Transilvania. Ele pot fi tot atâtea posibilități de cercetare parțială, segmentială a acestei mari teme de istorie socială medievală.

Acest lucru s-a realizat de altfel de către unii dintre istoricii marilor sinteze sau cei care au abordat global fenomenul. Ioan Cavaler de Pușcariu, găsește la originea nobililor români următoarele categorii de funcții și titulaturi: voievozii, banii Severinului, comiții, cnezii, boierii, castrenșii, pușcașii și nobilii creați după modelul austro-german (conți, baronii și armaliștii)⁴, cărora le și acordă pagini distincte în lucrarea sa. A.D.Xenopol distinge pentru evul mediu trei instituții (așezăminte) sau categorii distincte: nobilimea română, voievozii și cnezii⁵ și exemplele ar putea continua.

Nobilul fiind, prin definiție, al țării, creație a suveranului, distingem, prin urmare, o nobilime creată de regii Ungariei până la 1540, de principii Transilvaniei între 1541-1691, de împărații habsburgi, în calitatea lor de (mari) principii ai Transilvaniei, respectiv, de regi ai Ungariei pentru Banat și Partium, în perioada 1691-1867. Între cele trei etape istorice ale existenței nobilimii românești sunt anumite diferențe notabile, pe care aici ne îngăduim doar a le sugera. În prima etapă nu avem de-a face cu înnobilări propriu-zise, ci, mai degrabă, cu o recunoaștere a nobilității. Nu am întâlnit, cel puțin până la 1514, o singură situație de înnobilare a unui iobag român. Toți nobilii și voievozii români care obțin acte de proprietate sunt **confirmați în stăpânirea lor**, ereditară, deținută în virtutea dreptului cnezial, fără act scris. Ei o stăpâneau la fel cum nobilii își stăpâneau posesiunile lor și prestau serviciul militar individual, la fel cu aceștia, deci exercitau două atribute fundamentale ale nobilității. Cnezii și voievozii constituiau, în fapt, nobilimea străveche a țării (*Uradel*), pe care noua stăpânire, incapabilă a o elimina cu totul, se străduiește să o asimileze juridic cu nobilimea de drept a regatului - un proces cunoscut în majoritatea statelor feudale incipiente din Europa. Situația boierilor fâgărășeni este și mai limpede: ei erau deja nobili recunoscuți, boieri ai Țării Românești, din cadrul căreia făcuseră parte până la jumătatea secolului al XV-lea. În cazul lor este cu atât mai mult vorba de o confirmare, de o recunoaștere a nobilității, însă, la fel ca în cazul cnezilor, nu o echivalare automată și în totalitate, ci selectiv, la discreția suveranului și a marilor săi dregători. Teritorial, nobilimea românească a acestei prime perioade este răspândită în Maramureș, Banat (Severin, Caraș, Timiș), Hunedoara, mai ales districtul Hațeg, districtul Făgăraș, unde are chiar majoritatea numerică și se

⁴ *Date istorice despre familiile nobile*, I, p.XII-XVII.

⁵ *Istoria românilor*, ediția a IV-a, vol. I, p. 329-337.

găsește în număr semnificativ în zonele depresionare dinspre munții Apuseni ale comitatelor Cluj, Bihor, Zarand și Arad.

În epoca principatului autonom și în continuare sub habsburgi majoritatea celor înnoilați au fost de condiție nenobilă: cnezi și voievozi, chiar iobagi de pe domeniile fiscale, libertini, clerici și alte categorii intelectuale, negustori, industriași etc, iar condiția esențială: slujba de orice fel, dar în primul rând cea militară. Înnoilări masive de români s-au făcut în rândul militarilor de profesie, atât de către principii (pușcașii sau sclopetarii), cât și de către habsburgi, în rândul grănicerilor și a celor ridicați în ierarhia militară. S-a lărgit, de asemenea, aria geografică de recrutare: Chioarul, ținuturile someșene, chiar români de pe "pământul crăiesc". Spre deosebire de perioada regalității ungare, când, în cazul românilor era înnoilat de fapt pământul (cnezatul, boeronatul) și, prin acesta, românul posesor, în epoca următoare înnoilarea privește cu precădere persoana, existând numeroase cazuri de înnoilări colective. De obicei, înnoilarea era însoțită în același act de conferirea unui blazon (*litterae armales*), de unde denumirea acestei categorii din secolele XVII-XVIII de armaliști.

Paralel cu înnoilarea unor elemente din categoriile inferioare, întâlnim în această perioadă multe cazuri de înnoilări de boieri făgărășeni și de reconfirmări ale nobilității unor descendenți ale vechilor familii nobiliare. Habsburgii au practicat și în acest domeniu, la fel ca și pe plan religios, o politică vizând sporirea elementelor nobiliare filoaustriece din Transilvania, de care au profitat și mulți români. Deși nu avem estimări pentru perioadele anterioare, înnoilările au avut un ritm susținut, încât, la începutul secolului al XIX-lea numărul familiilor nobile românești din Transilvania și comitatele apusene este apreciată la minimum 12.500, iar ponderea ei în ansamblul populației românești la aproape 3%⁶. La 1862 Ioan Pușcariu înregistra 19.039 de familii, fără ca repertoriul său să fie exhaustiv. Chiar dacă cifrele par oarecum considerabile, trebuie subliniat că ele reprezintă mai puțin de o treime din media generală pe Transilvania, cunoscută ca una din regiunile cu cea mai mare densitate nobiliară din Europa, fără a mai lua în calcul procentul, cu mult deasupra mediei, de nobili în ansamblul populației maghiare și secuiești.

⁶ L. Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, Edit. Științifică și enciclopedică, 1986, p. 366-367. Pe la 1740 episcopul Inochentie Micu aprecia la 700 numărul nobililor români din principatul propriu-zis, referindu-se probabil la cei aderenți ai bisericii greco-catolice. În Transilvania istorică se găsea însă cu ceva mai puțini nobili români decât în comitatele vestice.

Concomitent cu înnobilarea a avut loc și un proces invers, de decădere din statutul nobiliar și impunerea la obligații a acelor nobili care nu-și puteau dovedi nobilitatea cu acte autentice. În urma examinărilor din Făgăraș sub principii multe familii boierești au fost trecute în rândul contribuabililor (așa-numiții "boieri căzuți"), ceea ce s-a petrecut și în secolul XVIII cu alți nobili români, căzuți victimă examinărilor habsburgice, așa-numitele "producționale".

Alături de nobilii autentici, au existat în toată perioada medievală categorii seminobile, de obicei pe marile domenii, la curți și castele, de mici posesori, slujbași, militari a căror nobilitate era recunoscută numai în cuprinsul jurisdicției respective și în cercul familiarilor respectivului potentat. Ei nu sunt nobili "ai țării", chiar dacă uneori obțin privilegii direct de la suveran. Așa au fost în secolul al XV-lea, spre exemplu, nobilii condiționari de pe marele domeniu al Șiriei, de pe domeniul episcopiei din Oradea, unii cnezi și nobili de pe domeniile cetăților. Așa sunt cnezii de pe domeniul cetății Hunedoara, cărora Matia Corvin le-a confirmat libertățile mai vechi la 1482, în baza cărora erau scutiți de orice obligații în schimbul slujbei militare la cetate.

4. Dificultățile abordării nobilimii românești. Cum vom constata mai jos din examinarea istoriografiei adiacente, nobilimea românească nu s-a bucurat de locul cuvenit elitelor medievale și a suscitât opinii din cele mai diverse, chiar fundamental opuse, de la supralicitarea entuziast-romantică la negarea apartenenței la istoria națională. Istoriografia română modernă și contemporană a evitat o abordare frontală și curajoasă a acestui fragment important al istoriei noastre din Transilvania.

Cauza principală a unei atare situații rezidă în însăși existența ei specifică de-a lungul secolelor. Aparent, sintagma "nobilime românească" este o contradicție în termeni. Nobilimea feudală e creația statului, iar statul este regatul ungar, nobilii în totalitatea lor fiind socotiți mădulare ale "sfintei coroane", creați prin voința suveranului. Mai mult actele juridice de bază ale regatului ungar medieval se referă doar la nobilime în genere și la stratificările ei ierarhice, fără conotații etnice distincte. La fel, sistemul politic întemeiat pe *unio trium nationum* din Transilvania promovează principiul unei singure nobilimi, la care nobilii de alte origini decât cea maghiară sunt obligați a se alătura individual. Lăsând la o parte faptul că legiuirile unui stat compozit și opresor sunt totdeauna opresive și exprimă mai degrabă aspirația de unitate decât realitatea ei, observăm că nobilimea românească a reușit totuși să se individualizeze prin ponderea ei numerică, în unele jurisdicții având chiar majoritatea, prin virtuțile militare de excepție, prin particularități numeroase de ordin juridic, cultural și confesional, care o deosebeau de

nobilimea maghiară. În numeroase documente ea apare în nume etnic: *nobiles valachi*, iar în veacurile deșteptării naționale, cea mai numeroasă parte a ei a părăsit "națiunea politică" nobiliară, care se confundase cu națiunea maghiară, pentru a adera la mișcarea națională românească.

Inexistentă din punct de vedere politic, semnificativă numeric în doar câteva comitate și districte, marginală și marginalizată, depusată succesiv de vârfurile sale asimilate nobilimii maghiare, nobilimea românească n-a reușit niciodată să se ridice la un rol semnificativ în viața politică a ținuturilor de dincoace de Tisa. Ca emanație a unui popor cucerit și aservit în cea mai mare parte, mai târziu exclus prin lege din viața politică și confesională a Transilvaniei, nobilimea românească s-a situat congenital în acel spațiu marginal, de contact între două lumi care se excludeau reciproc, fiind obligată în cele din urmă să aleagă între afirmarea socială, cu prețul final al deznaționalizării și între marginalizarea oferită de condiția de mică nobilime, mereu amenințată de spectrul declasării. Într-un stat străin, creație a nobilimii maghiare, guvernat de principiul unității nobilimii create de "Sfânta coroană" (*una et eadem nobilitas*), nobilimea română este ea însăși în fond o creație a acestei "forme străine" în expresia lui Nicolae Iorga și a păstrat permanent pecetea acestei condiții. Nici în regatul feudal al Ungariei, nici în principatul ardelean de mai târziu întemeiat pe sistemul celor trei națiuni și patru religii recepte, nobilimea română nu s-a putut afirma ca entitate, fiind obligată, în secolul al XVIII-lea chiar prin lege, a se alipi națiunii nobiliare maghiare din jurisdicția căreia aparținea. Sub aspect material, în majoritate covârșitoare nobilii români aparțin micii nobilimi, de o sesie, fără iobagi sau chiar fără pământ, stării militare și slujbașilor, expuși permanent nu numai vexațiunilor marii nobilimi, ci și primejdiilor declasării, cu ocazia repetatelor cercetări ale nobilității din vremea principilor și cu deosebire din secolul al XVIII-lea.

Un element important care a diminuat impactul social al nobilimii române a fost divizarea ei între cele două entități politice distincte: Ungaria propriu-zisă, în care se încadrau Banatul, Maramureșul și celelalte comitate vestice și Transilvania, din care făceau parte Hațegul, Făgărașul și Chioarul. Această separație politico-administrativă, anulată parțial doar în epoca principatului autonom prin alipirea unor "părți" vestice la Transilvania istorică, împreună cu relativa autarhie și izolare a jurisdicțiilor medievale, au diminuat mult posibilitățile de afirmare unitară a nobilimii române. În viața politică și socială a Transilvaniei și Ungariei ea n-a putut depăși niciodată condiția unui fenomen local și marginal.

Marginală a fost și raportarea ei la corpul național, de care s-a înstrăinat treptat. Acest fenomen, de conținut și forme diverse, după timp

și loc, a dus treptat la dislocarea unei părți a nobilimii românești, care fie se asimilează celei maghiare, fie își creează o identitate națională aparte⁷. Fenomenul înstrăinării, cu aspectele sale sociale, confesionale și etnolingvistice, reprezintă o constantă în istoria acestui fragment social al poporului român. Deși este caracteristică îndeosebi vârfurilor, această dezertare continuă a fost receptată în conștiința românească din epoca națiunii ca un stigmat pentru întreaga clasă nobiliară românească,

Problematica nobilimii românești din Transilvania prezintă un puternic handicap în raport cu conștiința națională din această provincie istorică; elementele definitorii ale acestei conștiințe s-au născut în alte medii decât cele nobiliare și, într-o măsură considerabilă, în opoziție cu ele. La constituirea națiunii, comparativ cu ungurii, nobilimea românească n-a adus decât o contribuție cu totul nesemnificativă, dacă nu, dezertând mai devreme prin deznaționalizare, a contribuit alături de dușmanul secular la oprimarea națiunii române născânde. Corifeii renașterii naționale și în același timp ai istoriografiei românești din veacurile XVIII și XIX sunt aproape toți de origine umilă, țărănească sau mic-nobiliară, cu puternice simpatii pentru aceste medii ce formau însăși națiunea română. Se poate demonstra lesne raportul proporțional dintre interesul istoriografic pentru nobilimea românească și implicarea acesteia - evident marginală - în mișcarea de emancipare națională.

Pe baza raporturilor sociale și naționale simplificate din epoca modernă și a realității inferiorității politico-juridice a românilor, s-a extrapolat și pentru evul mediu imaginea unui popor de țărani aserviți, sau de țărani și preoți, omogen, exploatat social și național. S-a creat, pe terenul istoriografic, prototipul națiunii ideale, întemeiat pe sinonimia: român=ortodox=iobag (ca elită, cnez și voievod), în opoziție cu opresorul ungur=catolic=nobil. Teza insidioasă a istoriografiei maghiare a iobăgirii românilor prin ei înșiși, adică prin propriile lor elite, lansată de Iosif Kemény, care amenința aparent eșafodajul istoric al luptei naționale, a constituit un motiv în plus de evitare a cercetării nobilimii românești medievale.

La începutul acestui secol, în cunoscutul său studiu despre cnezii români, Ioan Bogdan lansa sentința. „Devenind nobili, cnezii încetează de a fi români”, inaugurând astfel o dogmă istoriografică, cu manifestări până în zilele noastre. Perioada comunistă, promovând istoria maselor, cu neglijarea elitelor "exploatoare" și "trădătoare" și un naționalism îngust și interesat, a încurajat de asemenea cercetarea cnezilor, apreciați ca mai

⁷ Este notorie, spre exemplu, situația unor grupuri din Țara Hațegului, de limbă și confesiune română, care în secolul al XIX-lea refuzau să-și recunoască apartenența la națiunea română sau la cea maghiară, socotindu-se "nemeși".

apropiați de țărănime și mai curați din punct de vedere național. Rezultatul a fost acela că toate marile sinteze de istorie românească se opresc prudente în momentul înobilării cnezilor, socotindu-i pe nobilii români, mai mult ori mai puțin explicit, pierduți pentru istoria noastră; unii, conștienți totuși de o realitate evidentă, au ignorat pur și simplu această schimbare importantă de statut juridic, considerându-i cnezi multe decenii după aceea, vorbind chiar de o "înflorire" a acestei instituții.

Pe aceeași linie de conduită, spre deosebire de secolele XIII-XVI, pentru care cnezii și voievozii "au salvat" cumva din punct de vedere istoriografic nobilimea românească, pentru secolele următoare XVII-XIX, până la dispariția sa în veacul trecut, această categorie socială a suscitat foarte puține cercetări în care să fie subiect exclusiv; de regulă, istoria ei se regăsește în marile monografii de istorie a țărânimii și a luptei naționale, în lucrări de istorie locală, genealogii sau istorie militară.

Ca fenomen de interferență, ca de altfel cea mai mare parte a subiectelor de istorie transilvană, problematica nobilimii românești a stat permanent și în atenția istoriografiei maghiare, dar examinarea acesteia din perspectiva subiectului nostru necesită o cercetare specială. Totuși, trebuie să subliniem aici meritul acesteia în publicarea unei părți considerabile a izvoarelor care reflectă viața nobilimii române. Din punct de vedere interpretativ, naționalismul istoriografic s-a manifestat din plin și aici asupra acestui fragment social. În lucrările maghiare domină optica națiunii politice, medievale și moderne, tinzând să absolutizeze statutul juridic și nivelând în mod forțat particularismele. Ca fenomen marginal și minoritar în cadrul nobilimii din Ungaria și Transilvania, nobilimea românească a avut parte și în istoriografia maghiară de un interes secundar. Minimalizată, dacă nu pur și simplu ignorată de către adepții pozițiilor extreme, luată în considerare dar ca formă particulară, locală a nobilimii maghiare, ea a fost mai unitar apreciată de către această istoriografie, ca parte indiscutabilă a nobilimii maghiare unice, recunoscându-i-se cel mult originea românească. În mod paradoxal, pozițiile extreme ale celor două istoriografii, română și maghiară, se întâlnesc în punctul de origine al nobilimii românești: momentul obținerii actului de nobilitate. Teza lui Bogdan, conform căreia în acel moment cnezii încetează de a fi români, coincide perfect cu teza maghiară conform căreia ei devin maghiari în momentul acceptării în "națiunea nobiliară"!

5. Incursiune istoriografică. Excursul istoriografic care urmează nu se vrea o trecere în revistă clasică a istoriografiei problemei, cât o examinare a evoluției imaginii nobilimii românești din Transilvania în conștiința publică românească exprimată de către istorici. Un asemenea demers nu poate fi decât selectiv și, într-o măsură, incomplet, ilustrând

momentele principale, ideile dominante și exponenții lor marcanți. El relevă totodată ponderea în care o problemă în fond științifică a fost înrăuită de elementul subiectiv al comandamentului național dintr-o perioadă sau alta și poate sugera bazele principiale și direcțiile pe care este chemată a le cultiva o istoriografie renovată, eliberată de complexe istorice și partizanate de orice fel.

Drumul nobilimii românești în istoriografie pornește încă de la imaginea prin care poporul român s-a impus contemporanilor din secolele XIV-XVI: aceea de campion al luptelor antiotomane și continuator al virtuților antice romane. În conștiința epocii renaștentiste latinitatea constituie ea însăși un blazon, la care se adaugă noblețea meritului, ca popor sau individual, în război cu dușmanul Creștinătății și, pe cale de consecință, statutul de nobil dobândit de la suveran.

Tocmai de aici pornește imaginea cronicarilor umaniști, de la relevarea nobleței întregului popor român prin demonstrarea originii sale din "Țările Râmului", la care se adaugă confirmarea ei contemporană, prin faptele de arme în luptele antiotomane. Această idee componentă a conștiinței de sine a poporului român, așa cum constatau încă umaniștii veacurilor anterioare, este atât de puternică, încât interpolatorul cronicii lui Ureche, Simion Dascălul, preluând necritic un izvor privind originea românilor maramureșeni din tâlharii Romei, era veștejit unanim ca un "băsnuitoriu" fără socoteală, deși se grăbește să adauge că, pentru merite militare împotriva tătarilor, regele Ungariei "i-au neamișit pre toți... unde și astăzi trăiesc la Maramureș"⁸. Originea romană, "descălecarea dentâi" s-a înfăptuit desigur sub conducerea unor căpetenii, a unei nobilimi, dar și cronicarii și Cantemir par conștienți că nobilimea românească medievală nu continuă neapărat pe cea antică.

Istoriografia cronicărească, deși cu informații bogate de natură socială și privind, prin excelență, clasa suprapusă și evenimentul politic, nu face din viața socială un obiect special de studiu, inovație ce aparține lui Dimitrie Cantemir în a sa "Descrierea Moldovei"⁹. Grigore Ureche, spre exemplu, deși are un "cap" rezervat Ardealului, nu face referiri speciale la viața socială. Miron Costin, în schimb, pornind de la o altă experiență, inclusiv participarea la o expediție militară în Transilvania la 1659, și o formație intelectuală de alt nivel, afirmă că românii din Ardeal "au păstrat neschimbat numele cel vechiu și se mândresc și azi cu numele de români", până azi sunt mult mai numeroși ca ungurii, au o limbă mult mai frumoasă și mai apropiată de cea italiană. Iar despre maramureșeni :

⁸ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei* (ediție P.P. Panaitescu), București, 1955, p.63.

⁹ Aurel Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Cluj-Napoca, 1972, p.33-37.

"ei nu sunt supuși nimănui, liberi, nu slujesc până azi niciunui stăpân... Au privilegiile deosebite și sunt până azi neîntrecați în treburile ostășești"¹⁰

La un nivel de concepție și informație superior, stolnicul Cantacuzino, istoric de factură modernă, precursor al preiluminismului, anticipează fără echivoc crezul Școlii Ardelene: "iară noi rumânii sântem adevărați romani și aleși romani în credință și bărbăție, iar cei din Ardeal și mai neaoși sânt"¹¹. Citând pe Bonfinius, cu pasajul binecunoscut despre apărarea limbii străbune, el menționează pentru prima oară în istoriografia noastră apartenența Corvineștilor la istoria românească: "Iară acest Corvinu ce se pomenește aici, iaste tatăl lui Mateiaș craiu carele mare om au fost, și mari lucruri au făcut și mari războaie cu turcii au bătut și el și fiiu-său... carele de neam rumânesc se trage"¹². Și care s-a născut, îl informează el pe Marsigli, în părțile Hațegului, ca și Negru-Vodă(!)¹³. De asemenea, cunoaște foarte bine faptul că „în Ardeal sunt și alți neamiși rumâni, mulți și Maramurășul tot” și că "mare parte din boierimea lor (a ungurilor - n.n.) încă sunt și să trag den rumâni... și așa tot unguri se chiamă, schimbându-și credința și-au schimbat și numele de rumâni"¹⁴. Sunt idei și aprecieri ce vor face epocă în istoriografia problemei noastre: nobilitatea ancestrală a românilor de viță romană, existența unui mare număr de nobili români în întreaga Transilvanie, originea românească a unei părți importante a nobilimii maghiare ardelene, ca rezultat al deznaționalizării prin calvinizare, apogeul afirmării nobilimii române în veacul Corvineștilor. Aceste judecăți, în esență exacte, reflectând o conștiință istorică activă cu armele gata pregătite pentru întemeierea celei naționale, apar cu atât mai interesante, în ipoteza în care opera stolnicului, sau numai o parte a ei, ar fi fost redactată, sau chiar numai inspirată, de mitropolitul originar din Ardeal Teodosie Veștemeanul (1621-1708) și din punctul nostru de vedere ele vin în sprijinul îndrăzneței ipoteze privind paternitatea operei¹⁵.

Dimitrie Cantemir afirmă în "Hronicul" său ca pe un adevăr notoriu faptul că "Ardealul și acum de rumânii noștri iaste plin, cari până nu demult neamiși de aceia iera, cât și în sfatul de obște împreună cu ceilalți, unguri și sași, încăpea"¹⁶. El cade, însă, în eroarea de a considera

¹⁰ Miron Costin, *Opere* (ediție P.P. Panaitescu), București, 1958 p.229.

¹¹ Nicolae Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p.136.

¹² *Ibidem*, p. 164-165.

¹³ *Ibidem*, p.43.

¹⁴ *Ibidem*, p.132.

¹⁵ N.A.Ursu, *Din nou despre paternitatea „Istoriei Țării Românești” atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în *AIHA*, 25, 1988, fasc.2, p.439-450.

¹⁶ Dimitrie Cantemir, *Opere* (ediție Gr. Tocilescu), vol. VIII, București, 1901, p.473.

nobilimea română de aci ca fiind imigrată de peste munți din cauza invaziei tătarilor, deși nu se îndoiește o clipă de continuitatea românilor în Transilvania și socotește descălecatul ca o revenire după câteva generații a unei părți dintre urmașii celor adăpostiți acolo. Însemnăm astfel la Cantemir prima consemnare istoriografică a rolului politic, de componentă constituțională, al nobilimii române din Transilvania - loc pierdut evident în vremea învățatului domnitor. Din această realitate, amplificată și augmentată, vor crea corifeii Școlii Ardelene, discipoli cantemirieni, un argument istoric central pentru susținerea revendicărilor Supplexului. "Hronicul" lui Cantemir, "biblia Școlii Ardelene", în expresia unui erudit exeget al luminilor românești¹⁷, prefigurează astfel o direcție esențială a problematicii nobilimii românești ardeleni: aceea de argument istoric și contemporan în lupta națională.

În secolul al XVIII-lea nobilimea românească din Transilvania era o realitate vie și rolul său în constituirea națiunii și afirmarea drepturilor sale se cerea a fi unul de prim ordin, într-un spațiu istoric conservator, în care modelul formării națiunii se întemeiază pe evoluția națiunii nobiliare feudale. Nobilimea română însă nu are capacitatea de a conduce ea însăși acest proces din motive istorice binecunoscute. Totuși, ea este anexată pur și simplu ca un element *sine-qua-non*, cu prezentul și trecutul său, unui proces inexorabil care obligă însă la despărțirea apelor.

Inochentie Micu, fondatorul programului național, integra de la început nobilimea în cuprinsul națiunii, ca elementul ce ar trebui să consacre politic ridicarea națiunii între stări. Atenția sa e concentrată pe ținuturile Hunedoara, Chioar și Făgăraș, unde majoritatea nobilimii era românească. El acuză despuierea acesteia de drepturile sale, impunerea la obligații, neadmiterea în funcții și pretinde în mod repetat loc în Guberniu, funcțiile de căpitan suprem în Chioar și Făgăraș și comite suprem în Hunedoara, locuri de asesori la Tabla Regească pentru nobilii români¹⁸. Inamicilor, care opinau că românii sunt în exclusivitate de condiție plebee, le replică viguros: "avem 700 de nobili în întreg Principatul"¹⁹.

Moștenirea lui Cantemir și Inochentie s-a transmis întreagă generației de istorici și luptători ai Supplexului. Documentul înaintat împăratului la 1791 în numele clerului, *nobilimii* (s.n.), stării militare și al celei orășenești a întregii națiuni române, face din existența nobilimii române un argument important al șubrezeniei edificiului constituțional al

¹⁷ Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, p.70.

¹⁸ D.Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică 1984, p.153-157.

¹⁹ *Ibidem*, p.170.

Transilvaniei. Niciodată, se susține, națiunea n-a fost exclusă de la imunitățile și privilegiile nobiliare, nobilii români de religie catolică ori calvină au ajuns la cele mai mari funcții și chiar principii calvini, sub care s-au adoptat Approbatele, au ridicat pe mulți români în rândul adevăraților nobili. Așadar, națiunea n-a fost niciodată despuiată de drepturile regnicolare și declarată tolerată printr-un act al puterii legislative. Situația reală este însă alta, deosebit de tristă: nobilimea română este marginalizată, discriminată, mai ales cea ținând de credința ortodoxă. Actul susține, cum se știe, ideea egalității străvechi în drepturi regnicolare, "soarta cât se poate de înfloritoare" a națiunii române până în secolele XV-XVI, ilustrând aceasta cu ascensiunea unor lăncieri de Hunedoara, Matia Corvin, Ioan Geczi, cancelarul Iojica, Nicolae și Matei Olahus, care nu-și "ascundeau originea lor românească și... se mândreau că ei și națiunea lor își trag originea din coloniile romanilor" ²⁰.

Gheorghe Șincai aduce în *Cronica* sa numeroase dovezi documentare privind rolul nobilimii românești în istoria medievală, îndeosebi al familiilor Dragoșeștilor, Corvinilor, Cincișenilor și Ciulanilor. Un loc aparte este rezervat cunoscutului privilegiu din anul 1457 pentru nobilii, cnezii și românii din districtele bănățene, cu care prilej Șincai marchează începutul cercetării problemei cnezilor în istoriografia noastră²¹. Cnezii sunt, în opinia lui, "căpeteniile satelor și ținuturilor", iar pentru statutul lor juridic rezumă cunoscutul act al lui Ludovic cel Mare din anul 1366²². Istoricul manifestă, din pricina realităților vremii sale, o atitudine contradictorie față de nobilimea română. Pe de o parte relevă cu satisfacție că cutare este "diaos român de viță"²³, iar pe de altă parte își exprimă regretul și chiar indignarea pentru faptul că aproape toți dintre marii nobili români s-au "corcit", abandonându-și neamul, ori nu s-au ridicat la calitățile așteptate de ai lor. Mai ales, "nebuneasca și deșarta mândrie a lui Matiaș I, craiul Ungariei, celui din neamul nostru românesc", care, "pagubă că fiind român au fost și tiran împreună cu tatăl său, pentru carea până astăzi gemem nu numai noi românii ci și ungurii", este în repetate rânduri veștejită, cu trimiteri directe la situația contemporană ²⁴. Opinia lui Șincai, pe urmele Stolnicului Cantacuzino, dar întemeiată pe izvoare probatorii indubitabile și abundente, este că mare parte a familiilor nobiliare din timpul său provin din nobili români, care nu numai că și-au părăsit neamul, dar au

²⁰ *Ibidem*, p.470.

²¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p.354

²² Gh.Șincai, *Hronica românilor* (ediție Florea Fugariu), vol. II, București, 1969, p.44.

²³ *Ibidem*, p.7.

²⁴ *Ibidem*, p.71.

contribuit la căderea lui și sunt cei mai acerbi prigonitori ai lui în continuare.

Dilema lui Șincai ni se pare simptomatică pentru întreaga istoriografie a nobilimii românești din Ardeal până în zilele noastre, a cărei atitudine oscilează pe o gamă cuprinsă între o integrare entuziastă și o negare vehementă a rolului acesteia în istoria poporului român.

Pe prima poziție, la răscrucea dintre luminism și romantism se situează și Damaschin Bojincă în meritoria sa *Descriere a nașterii și eroiceștilor fapte ale mult vestitului și de toată Europa minunatului erou Ioan Corvinus de Huniad*. Acesta "au fost român născut și patriot adevărat cu sufletul și cu trupul"²⁵, iar "marele număr al nobililor români din comitatul Maramureșului, Sătmăruului, Bihorului, Aradului și altor comitaturi (precum și cei din Transilvania)" reprezintă un argument împotriva unei "cârtiri" la adresa continuității românești²⁶.

Cu istoriografia romantică a patruzecioptului ardelean, inițierea culegerii și publicării surselor istoriei naționale, pe urmele lui Gh. Șincai, prin meritele lui Barițiu, Kemény, Bălcescu, Laurian, Cipariu, Teutsch, Kurz, Ștefan Moldovan, cercetarea problematicei nobilimii românești capătă noi temeuri.

În urma petiției din 1842 a episcopilor români, care pune în balanță argumentării istorice a pretențiilor naționale și existența unor instituții românești proprii, cu frunzașii lor cnezii și voievozii, apar primele studii consacrate problemei acestora datorate lui Ladislau Hilibi Gál și Iosif Kemény, cu luări de poziție din partea lui George Barițiu și Ștefan Moldovan²⁷. Acest moment marchează disocierea cercetării elitei românilor din Transilvania în două direcții, care vor face o vreme carieră paralelă, separându-se în pragul acestui secol, odată cu istoriografia pozitivistă, până la antagonism: de o parte problema nobilimii românești, de cealaltă a cnezilor și voievozilor.

La 1848 problematica nobilimii își păstrează întreaga actualitate, prin faptul realizării unor pași însemnați pe calea transformării acesteia într-o forță importantă a mișcării naționale în perspectiva revoluției democratice²⁸. În discursul său din catedra Blajului Simion Bărnuțiu subliniază silința marii nobilimi maghiare "ca să despartă nobilimea română de trupul național" și grija aceleiași "ca nu cumva să dobândească vreo putere mai însemnată care i-ar fi îndemnat să pună temelie unei

²⁵ Damaschin Bojincă, *Scrieri*, (ediție N. Bocșan), Timișoara, 1978, p.51.

²⁶ *Ibidem*, p.12.

²⁷ Pe larg, la Pascu, *Voievodatul*, III, p.355-356.

²⁸ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986, p.374.

aristocrației române. Cu cărțile de înnobilare au vărsat în inima nobililor români semeția să se creadă că sunt unguri, neam mai ales decât neamul românilor, iar la frații lor să caute cu dispreț"²⁹.

Aserțiunile primului ideolog al revoluției românești din Ardeal și înclăștarea războiului civil se regăsesc și în *Istoria* lui Al. Papiu Ilarian, ce s-a voit un omagiu acelui eveniment de răscruce. Pentru el *Unio trium nationum* este încă din 1437 "conjurația ungarilor, secuilor și sașilor asupra românilor", iar nobilimea maghiară veghea "ca nu cumva românul (Iancu de Hunedoara - n.n.) să folosească puterea preainaltă spre ridicarea națiunii sale". Sub Corvinești "acei români mari - și soarta românilor se mai ușură puțin", Iancu nobilitând mulți conaționali, iar fiul său regele Matia scutindu-i pe români de dijmele față de biserica catolică și apărând pe mulți în fața aristocraților³⁰. Aceasta n-a folosit prea mult națiunii în optica celui ce vrea să explice de fapt rădăcinile revoluției de la 1848: "Un bărbat ca Uniade alte servicii putea face românilor..."³¹, întrucât floarea nobilimii, floarea națiunii române se lepădă de români și se alipi de străini. Și aceasta de la început și tot așa a curs până la 1848"³². Opinii scrise în același timp și aproape identice, copiate parcă după Papiu, emite Bălcescu în opera sa închinată voievodului unificator, concedând cu o înțelegere mai adâncă a procesului istoric că totuși Corvineștii "nu puteau face mai mult"³³.

În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea problema nobilimii românești, cu cele două direcții deja amintite, cunoaște un salt evident, atât pe tărâm documentar, cât și al metodei, prin crepusculul romantismului, ascensiunea spiritului critic și instaurarea treptată a pozitivismului. Câștigul cel mai important al perioadei de până la primul război mondial l-au constituit marile publicații de izvoare, în ediții speciale, reviste de specialitate, studii și monografii. Contribuțiile lui Nicolae Densușianu, Nicolae Iorga, Ioan Mihalyi de Apșa, ale lui Frigyes Pesty, Dezideriu Csánki și ale multor alora, constituie și astăzi repere ale cercetării nobilimii românești.

În cadrul istoriografiei romantice postrevoluționare, Ioan Pușcariu, fără a face propriu-zis istorie socială, ne oferă monumentalul repertoriu genealogico-heraldic de *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, unic în materie până astăzi și *Fragmente istorice despre*

²⁹ Simion. Bărmușiu, *Românii și ungurii. Discurs rostit în catedrala Blajului 2(14) maiu 1848.* (ediție Gh. Bogdan-Duică), Cluj, 1924, p.16-17.

³⁰ Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, Viena, 1852, p.29-37.

³¹ *Ibidem*, p.34.

³² *Ibidem*, p.226-227.

³³ N. Bălcescu, *Românii supt Mihai Voievod Viteazul*, București, 1967, p.226.

boierii Țării Făgărașului. El socotește nobilimea română ca pe o nobilime de funcții, urmărindu-i rosturile instituțional-politice, determină originea boierilor făgărășeni din cnezi, evidențiind unitatea fenomenului înobilării și constată legătura directă dintre ascensiunea socială și gradul de maghiarizare al acestei clase sociale românești³⁴. Pușcariu dovedește o atitudine echilibrată în problema discutabilă a apartenenței nobilimii la istoria românească, subliniind cu temei că: "De ce vom constata, așadar, un număr mai respectabil de nobilii români, pe atât vom dovedi mai eclatante și meritele națiunii române..."³⁵. Enumeră funcțiile ocupate de nobilii români: voievozii, banii Severinului, comiții, cnezii, boierii, castrenșii și pușcașii, cărora le dedică comentarii mai ample în volumul al doilea, la fel ca și unor familii de seamă ca Drágffy, Mailat, Kendeffy etc. ori nume generice și instituții ilustrate de români înobilati ca *Districtele Valachorum, Ierarhi români, Olachi* ș.a.³⁶. Trebuie să constatăm cu regret că lucrarea lui Pușcariu rămâne și astăzi, după mai mult de un secol de la apariția ei, un unicat în domeniu.

Primul istoric propriu-zis al al nobilimii românești ardeleni este Nicolae Densușianu, editorul documentelor privind Transilvania din colecția Hurmuzaki. Analizând antecedentele medievale ale *Revoluției lui Horea* în celebra sa lucrare din 1884 dedicată acestui eveniment, Densușianu distinge în istoria românilor ardeleni două epoci: *epoca militară* până la jumătatea secolului al XIV-lea și *epoca feudalității ungurești*, de aci până la 1784³⁷. În opinia sa, în prima epocă românii sunt un popor liber, militar, cu teritorii și clase distincte, cu instituțiile sale particulare, într-un cuvânt o "națiune politică", distinctă de celelalte națiuni ale Transilvaniei. În privința nobilimii române numite de istoric *boieri*, Densușianu afirmă următoarele: "În Ungaria și Transilvania boierimea română a figurat până în sec. al XV-lea sub numele de nobili români (*nobiles Valachi, nobiles ut dicitur Valachorum*), formând o clasă socială și politică diferită de nobilimea ungurească (*nobiles Hungari*) și distinsă de ea prin istoria și natura privilegiilor sale"³⁸. În opinia sa, la români n-a existat o nobilime în sensul feudal în epoca veche, această clasă câștigându-și numele de boieri, prerogativele și moșiile datorită serviciilor militare. Specificul acestei clase constă și în faptul că serviciul militar prestat este consuetudinar, nu e impus de raporturi de vasalitate,

³⁴ Răduțiu, *op.cit.* p.153-155.

³⁵ Pușcariu, *op. cit.*, I, p.V.

³⁶ *Ibidem*, II, *passim*, s.v.

³⁷ Răduțiu, *op.cit.* p.160-161.

³⁸ N. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784-1785*, București, 1884, p.51.

nu are durată limitată și condiții ca în statele feudale , iar moșiile sale nu sunt supuse dreptului feudal³⁹. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea începe o "epocă de decadență și servitute", în care instituțiile tradiționale devin "o tristă relicvă", iar la sfârșitul secolului al XV-lea "procesul de dizolvare a nobilimii române era terminat"⁴⁰.

Și în prima sinteză modernă de istorie națională "Istoria românilor din Dacia Traiană" a lui A.D.Xenopol, apărută în 6 volume între 1888-1893, nobilimea română din Ardeal e privită ca o realitate românească alături de voievozi și cnezi. Spre deosebire de N. Densușianu, principalul temei al nobilității îl constituie nu serviciul militar, ci proprietatea. "Acești nobili români se bucurau de toate privilegiile nobilei maghiare"⁴¹, deși nobilitatea lor este grevată de puternice particularități, cu totul evidente la boierii făgărășeni și la cei din districte. Xenopol remarcă de asemenea rolul prozelitismului catolic în procesul de înstrăinare treptată, care-i determină pe unii nobili români să caute dincolo de munți "pacea sufletească". El vede necesitatea deslușirii unor serii istorice "minunate teme de monografii" precum cele ale deznaționalizării și stingerii nobilimii române de peste Carpați, înflorirea apoi slăbirea și dispariția voievozilor, decăderea cnezatelor și pierderea lor în rândul iobagilor și, în fine, stingerea rolului militar al poporului român de peste munți⁴².

Istoriografia pozitivistă, în frunte cu triada critică N.Iorga, I.Bogdan și D.Onciul și cuprinzând, de asemenea, pe C.Giurescu, V.Pârvan, I.Sârbu, A.Bunea, Al.Lapedatu, I.Bianu, R.Rosetti ș.a. a marcat deplina sincronizare cu nivelul istoriografiei europene la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru⁴³. În pofida disocierilor programatice repetate de concepția romantismului crepuscular, căruia îi reproșau între altele retorismul, fantezia, angajarea declarată, acea "încălzire a penei", pe care o recunoștea și Xenopol, la restituirea unor momente de înălțare națională, reprezentanții spiritului critic, mai cu seamă vulcanicul Iorga, nu s-au putut sustrage angajării naționale, vocației educative, unui militantism vădit, în opoziție cu obiectivismul declarat, reclamate de o societate aflată în pragul înfăptuirii marelui ideal național.

³⁹ *Ibidem*, p.49-50.

⁴⁰ *Ibidem*, p.58.

⁴¹ A.D.Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a (ediție V.Mihăilescu-Bârliba), vol.I, București, 1985, p.331.

⁴² *Ibidem*, p.359, nota 178.

⁴³ P.Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, p.XLII; Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, București, p.278.

Insistăm tocmai asupra acestei caracteristici, întrucât ea va înrâuri și asupra unei problematice de istorie ardeleană ca aceea în discuție. În acest sens ni se par revelatoare aserțiunile programatice ale lui Nicolae Iorga din Introducerea la volumul I din *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria* (1915), pentru care obiectivul central al demersului său îl constituie numai factorii adânci și principali ai vieții noastre naționale, "idealul românesc, interesele românești și tendințele naționale ale acestui popor"⁴⁴. Deși această limitare ar exclude orice preocupare a istoriografiei românești pentru nobilimea românească din Ardeal, în lucrările sale Iorga nuanțează și adesea infirmă asemenea opțiuni teoretice tranșante.

În prima sa sinteză *Istoria poporului român (Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen)*, apărută la Gotha în 1905, constată că nobili se găseau și printre români chiar de la 1291 și că în secolul al XV-lea sunt pomeniți anume "Wolachy nobiles", aflători până târziu în Hațeg, Banat și Țara Secuilor⁴⁵. Istoricul stăruie asupra rolului militar al românilor sub Sigismund de Luxemburg, în timpul căruia, grație acestui rol, ei încep din nou, după căderea de la mijlocul secolului al XIV-lea, să joace un rol și să urce mai sus pe scara politică și socială, iar împăratul - rege le restituie vechile libertăți călcate de Ludovic cel Mare⁴⁶. Luptele cu turcii au dat posibilitatea "de a ajunge la faimă unui mare număr de *milites* români și de *vitezi valahi*" și Iorga citează câteva exemple din Banat și Hațeg, primul fiind desigur Iancu de Hunedoara⁴⁷. El reproduce fără comentarii, pentru prima oară într-o sinteză de istorie națională, un izvor italian care prezintă românii din Transilvania ca pe o componentă distinctă a oștilor regatului ungar, specializați în luptele cu turcii și atașați de casa Corvineștilor⁴⁸. Istoricul constată în mod just că rolul militar al românilor ardeleni se relevă mai cu seamă în actele de dănie, decât în cronicile interne ungurești succinte și părtinitoare.

Această primă sinteză a lui Iorga, opusă în concepție, nu o depășește pe cea a dascălului său Xenopol în privința problematicei sociale ardelenene. Mai mult, ea nu utilizează nici cele două studii excepționale ale colegului său Ioan Bogdan, deja publicate în momentul sintezei: *Originea voievodatului la români și Despre cnejii români*⁴⁹.

⁴⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915, p. 5-6.

⁴⁵ Idem, *Istoria poporului românesc* (ediție Georgeta Penelea), București, 1985, p. 194-195.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 259.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 260 și urm.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 294; Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 101-102.

⁴⁹ În Ioan Bogdan, *Scrieri alese* (ediție G. Mihăilă), București, 1968, p. 165-179, respectiv, 180-206.

Întemeiat pe o documentație exhaustivă în acel moment, cuprinzând întregul spațiu românesc și bun cunoscător al instituțiilor sociale ale popoarelor vecine, I. Bogdan ajunge la multe încheieri definitive, de mare pătrundere. El distinge între cnezii recunoscuți în cnezatul lor (*Kenezus per nostras literas regales in suo keneziatu roboratus*), rezultat al unei "prime donații" regale, în spiritul decretului de la 1366, și cnezii înnoilați, care posedau pământul "pe veci și în chip nestrămutat... în temeiul întregului drept", ca rezultat al unei a doua donații (*nova donatio*)⁵⁰.

Istoricul constată că procesul de înnoilare a cnezilor și voievozilor a început sub Carol Robert - primul act păstrat fiind de la 1326 - și continuă sub Ludovic și Sigismund, pentru a atinge apogeul în epoca lui Iancu de Hunedoara, spre a se rări sub Matia Corvin. El constată cu justețe o evidență, anume că "în a doua jumătate a secolului XV și la sfârșitul acestui secol *Valachi nobiles* sunt foarte numeroși în Banat și Hunedoara". Și mai departe: "Devenind nobili, chinezii încetează de a fi români; parte de bună voie, parte siliți de dispozițiunile luate de Ludovic și confirmate de Sigismund la 1428, ei trec la catolicism, ca să-și poată păstra mai departe domeniile lor. Românilor le rămân numai *Kenezii comunes*"⁵¹. Bogdan se desparte de opinia lui N. Densușianu după care cnezii ar fi căpitani de districte și prefecți militari de rang nobiliar și funcții politice și apreciază mai mult concluziile la care ajunsese Xenopol în privința lor. Dar el nu acceptă împărțirea clasei suprapuse românești în nobili, voievozi și cnezi, propusă de autorul primei sinteze moderne de istorie națională, ci, așa cum, grăbit, judecase și personalitatea lui Vlad Țepeș⁵², neagă cu vehemență primei categorii, nobilimea română, orice legitimitate la istoria românească. Sentința lui Bogdan a făcut școală în istoriografia română până în zilele noastre, alimentând cercetarea cnezilor și voievozilor și neglijarea componentei românești a nobilimii din Transilvania și Ungaria în Evul mediu.

O astfel de atitudine a fost teoretizată și justificată, cum s-a amintit deja, și de către N. Iorga în *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria* din 1915. Pentru marele istoric și apostol al idealului național, Iancu de Hunedoara "a mers pe drumuri străine", Matia Corvin "s-a simțit

⁵⁰ *Ibidem*, p.184. Bogdan greșește aici. A doua donație regală nu există așa cum o înțelegea el. "Donația nouă", cum a demonstrat Pál Engel, nu era o altă donație, ci un titlu juridic, un tip de danie inițiat de Ludovic I care reglementa stăpânirea și moștenirea în regatul ungar, în sensul că numai beneficiarii menționați în act erau posesori de drept și urmașii lor în linie masculină.

⁵¹ *Ibidem*, p.185.

⁵² *Ibidem*, p.468-481: *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui. Studiu critic.*

fiul mamei sale maghiare și conducătorul poporului care l-a adoptat", iar Nicolae Olahus "a fost catolic în tot cugetul lui , în tot scrisul lui, toată activitatea lui s-au cheltuit în afară (subl. N.I.) de dezvoltarea vieții noastre"⁵³ . Ei, nobilii români, sunt "dintre români, dar nu pentru români și ai românilor"⁵⁴. În cuprinsul aceleiași lucrări istoricul are însă grijă să-și tempereze și nuanțeze aceste afirmații atât de tranșante. Astfel, același lăncu de Hunedoara "s-a simțit român"⁵⁵, "a fost un adevărat român în ceea ce privește destoinicia modestă"⁵⁶, iar caracterul său este "reprezentativ" pentru elementul românesc din Ungaria. El relevă rolul marelui oștean ca exponent al unității românești în lupta antiotomană, al "silințelor colective ale întregului neam românesc de la un capăt la celălalt al întinderii sale"⁵⁷. El personifică în ființa lui supremă neamul întreg și "dă direcția puterilor lui, a căror tendință a recunoscut-o". Românii dobândesc o "importanță extraordinară pentru regalitatea angevină luptătoare"⁵⁸ și cu atât mai mult în secolul al XV-lea, al marii confruntări cu puterea otomană. În vremea voievodului de la Hunedoara rolul românilor din Transilvania e așa de mare "încât în anumite ținuturi mai toate dregătoriile sunt ale lor" și tot acolo Ardealul are un "caracter românesc foarte pronunțat" pe la 1450⁵⁹.

Cu toate acestea, aprecierea asupra rolului și locului nobilimii românești rămâne mai curând negativă: "Trecând la curtea regelui, descendenții voievozilor și cnezilor intrară pe la jumătatea secolului al XV-lea, trecând la catolicism, în nobilime, va să zică în națiunea ungurească, însemnând foarte mult în mijlocul vieții militare și politice a Ungariei, dar în aceeași măsură însemnând mai puțin în viața națională a românilor"⁶⁰. Istoricul concede totuși că poporul român din Transilvania "a câștigat uneori, prin anumiți reprezentanți ai săi, o situație eminentă în viața constituțională a statului din care face parte"⁶¹, că a trăit și o viață politică "de multe ori în formă străină" și "*noi suntem datori să urmărim forma străină sub care se ascunde viața noastră națională*"(s.n - I.D.)⁶².

⁵³ Vol. I, p.5-6.

⁵⁴ *Ibidem*, p.100.

⁵⁵ *Ibidem*, p.5.

⁵⁶ *Ibidem*, p.111.

⁵⁷ *Ibidem*, p.99.

⁵⁸ *Ibidem*, p.31.

⁵⁹ *Ibidem*, p.110-111.

⁶⁰ *Ibidem*, p.100.

⁶¹ *Ibidem*, p.116.

⁶² *Ibidem*, p.13.

De asemenea, se cere scris și capitolul despre rolul militar al românilor ardeleni⁶³.

Istoricul o va face parțial el însuși, pe aceeași bază documentară, punând un capitol întreg din vol. IV al marii sale sinteză de *Istoria Românilor* sub titlul: *Cruciata de sânge român Ioan al lui Voicu din Inidoara(Huniadi)*⁶⁴. El constată în mod corect schimbarea situației din Ungaria și Transilvania sub Matia Corvin, deosebit de marele său părinte, atât în caracter, cât și în politică, în pofida unor elanuri inițiale ce vizau o continuitate. Deși astfel de elemente nu lipsesc, precum luptele cu turcii sau o anume atenție față de români (dar nu ca semn de solidaritate etnică, zice Iorga, ci ca o consecință a spiritului său de dreptate și a mărinimiei regești), ne găsim fără îndoială într-o epocă epigonă. Sub el "au dispărut acele admirabile elemente românești, pe care, până la sfârșitul vieții, Ioan Hunyadi, care se simțea una cu dâșii, le-a acoperit de cele mai mari laude"⁶⁵, iar luptătorii "bătrânului Iancu-vodă", rămân mici nemeși de moșie sau simpli țărani⁶⁶.

Și din aceste afirmații rezultă un fapt ce contrazice poziția de principiu din 1915, anume acela că marele istoric admite existența unei nobilimi românești până în pragul domniei lui Matia și apartenența ei la istoria națională. Faptul este confirmat și de prezentarea privilegiului regal de la 1457 pentru nobilii, cnezii și românii din districtele bănățene, care îl determină să exclame: "E deci un privilegiu de națiune, ca al sașilor de odinioară"⁶⁷.

Cel de-al treilea membru al "triadei critice", Dimitrie Onciul a adus contribuții fundamentale la problemele continuității și întemeierilor, ocupându-se doar tangențial de structurile sociale și politice ale Transilvaniei. Existența autonomiilor românești (țări, districte) în cadrul regatului ungar, a dreptului românesc și a conducătorilor naționali cnezii și voievozii "de obicei ereditari și asimilați în câțva nobililor"⁶⁸ reprezintă pentru el o dovadă irefutabilă a vechimii și continuității românești. În cunoscutul său studiu critic din 1885 *Teoria lui Roesler* exprimă necesitatea studierii "ființei nobilimii românești din statul unguresc", problemă abordată succint în două articole referitoare la Maramureș și Banat, în cel intitulat *Românii din Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor* din *Enciclopedia* lui Diaconovici și în impresionantul

⁶³ *Ibidem*, p.81.

⁶⁴ N.Iorga, *Istoria Românilor*, vol.IV, *Cavalerii*, București, 1937, p. 64-120.

⁶⁵ *Ibidem*, p.118.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 99-100.

⁶⁷ *Ibidem*, p.115.

⁶⁸ D.Onciul, *Scrieri istorice*(ediție A.Sacerdoțeanu), vol.II, București, 1968, p.287.

discurs la ședința solemnă a Academiei din 14 mai 1919 intitulat *Fazele dezvoltării istorice a poporului și statului român*⁶⁹.

La această dată Onciul se afla deja în faza elaborării unei cercetări de amploare asupra istoriei Transilvaniei, începute la 1916 și intitulate *Românii și ungurii în trecut*, căreia i-a elaborat planul, prefața și capitolul prim al părții întâi intitulat: *Românii din regatul ungar medieval și organizația lor națională*⁷⁰. În acest capitol, publicat postum, istoricul se ocupă în detaliu de organizarea și instituțiile proprii ale poporului român, de specificul țărilor și districtelor românești, precum și de elementele de unitate circumcarpatică. Cele mai însemnate centre ale vieții autonome românești sunt Hunedoara, Hațegul, Făgărașul, Banatul, mai ales Caraș-Severinul, și Maramureșul. La fel cu cnezii și voievozii, nobilii români sunt prezenți în toată Transilvania, istoricul subliniind repetat procesul final al înstrăinării lor de elementul românesc. În această "deznaționalizare succesivă" a voievozilor și cnezilor români, deveniți nobili și catolici, sporind rândurile nobilimii ungurești, și în căderea în șerbie a celor rămași credincioși bisericii și naționalității lor vede Onciul cauzele aservirii depline a poporului român, "rezultat al regimului de opresiune practicat în condițiile politice și confesionale ale acelor timpuri"⁷¹.

Cu aceeași optică finalistă, de accentuare a înstrăinării cnezilor și voievozilor deveniți nobili, operează și C.C.Giurescu, în sinteza sa de *Istoria românilor* din 1935-1937, cât și în ultima lucrare cu acest titlu din 1976: "... înobilarea ostașilor care se distinseseră prin vitejia lor în lupta contra turcilor, în loc să întărească elementul românesc din Transilvania, duce la un rezultat contrar: el răpește neamului nostru elementele cele mai destoinice. Într-adevăr, acești nobili se deznaționalizează..."⁷². Cu toate acestea existența unei nobilimi românești în tot cursul evului mediu este o realitate de domeniul evidenței⁷³.

Venind dinspre istoria dreptului românesc, Dinu C. Arion publica în anul 1938 monografia despre *Cnejii (chinejii) români*, cea mai amplă abordare a instituției cneziale de după Bogdan. Partea a doua, și cea mai amplă, a lucrării este dedicată cnezilor și cnezatelor din Ungaria medievală, utilizând întreaga bibliografie și izvoarele problemei. În opinia sa, confirmându-l pe Xenopol, existența nobilimii românești în

⁶⁹ *Ibidem*, p.299-325.

⁷⁰ *Ibidem*, p.330-366.

⁷¹ *Ibidem*, p.364.

⁷² Constantin.C. Giurescu, Dinu.C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1976, p.58-59.

⁷³ *Ibidem*, p. 59, 214.

Transilvania medievală e un fapt istoric incontestabil, această clasă fiind constituită din cnezii nobili, voievozii și "nobilii valahi", creatorii celor trei instituții: cnezatul, voievodatul și nobilimea, care promovau încă la sfârșitul secolului al XV-lea dreptul consuetudinar specific, "*jus valachicum*"⁷⁴. Deși scrisă cu profesionalism, prima abordare a problemei din perspectiva istoriei dreptului românesc, lucrarea lui Arion nu s-a bucurat în rândul istoricilor de o receptare corespunzătoare, poate și datorită stilului greoi și limbajului de specialitate încărcat cu arhaisme.

În perioada interbelică și până în 1947 istoriografia românească cu privire la Transilvania n-a reușit să dobândească mobilizarea și detașarea necesare unor lucrări de amploare în domeniul istoriei vieții sociale. Replicile și contra-replicile cu istoriografia maghiară au vizat cu deosebire terenul politic, obligând trecutul să intre într-o competiție similară celei contemporane, ațâțat de revizionismul neîmpăcat al părții adverse.

Pentru Ioan Lupaș cnezii formau "o clasă țărănească mai bine situată", erau "șefi rurali", fără a constitui o clasă feudală în sine, "condiția lor socială nu era în toate privințele egală cu a nobililor"⁷⁵. Istoricul înregistrează apariția nobililor români, recunoscuți prin diplome regale, sub primii Angevini, consecințele actelor de la 1366, însă evoluția lor nu-l interesează: "Soarta cnezilor a fost de asemenea felurită: unii dintre ei au reușit a se înălța ... în categoria nobililor, desfăcându-se de poporul din care au răsărit. Alții ..." ⁷⁶ Cu toate acestea, el nu ocolește în lucrările sale unele dintre vârfurile acestei clase, cu rol istoric și cultural proeminent precum Iancu de Hunedoara, Bartolomeu Dragfi, Nicolae Olahus sau Ștefan Mailat.

Nici Ioan Moga nu s-a adâncit în problemele sociale ale Transilvaniei medievale. Lucrările sale au abordat mai cu seamă epoca anterioară veacului al XV-lea și aspectul politico-instituțional, în continuarea cercetărilor lui Ioan Lupaș. Precizând caracterul și tendințele spre autonomie și suveranitate ale voievodatului românesc din Transilvania, Maramureș și Bereg, istoricul vede în apariția nobililor români o abdicare, întrucât "prin ei s-a spart solidaritatea celor cari apărau cu adevărat această autonomie"⁷⁷, ei fiind "instrumentul conștient sau inconștient al instituției adverse, comitatul, ca organ al ordinii feudale". Judecata sa de valoare asupra nobilimii "donatare" maramureșene din

⁷⁴ Dinu C. Arion, *Cneji români*, București, 1938, p.86, 149 sqq.

⁷⁵ Ioan Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI*, București, 1938, p.10, 12, 15.

⁷⁶ *Ibidem*, p.17.

⁷⁷ Moga, *Voievodatul Maramureșului*, Cluj-Sibiu, 1945, p.35.

epoca acțiunii insurecționale a lui Bogdan, în opoziție ireductibilă cu partida acestuia, este necruțătoare și se poate extrapola, *mutatis mutandis*, și la realitățile de peste o sută de ani: "Valoarea acțiunilor săvârșite de fruntașii nobili donatari ai Maramureșului, oricât de strălucite cariere și bogății le-ar fi adus și oricât de numeroase documente ar vorbi de ele, rămâne redusă la proporțiile unei modeste contribuții la încheierea edificiului feudal și politic al regatului ungar ..." ⁷⁸. Face excepție de la această apreciere doar acțiunea din 1391 a lui Baliță și Drag de înființare a unui exarhat al românilor din nord-vest subordonat scaunului patriarhal de la Constantinopol, în care vede o încercare a acestora de a realiza în plan religios tendința spre autonomie a voievodatului maramureșan ⁷⁹. Măsurile drastice de la 1366 reprezintă, în opinia sa, "o etapă a procesului de încadrare forțată a românilor în justiția și ordinea feudală." ⁸⁰

În ultimele sale lucrări, din anii 1940-50, îndeosebi cele dedicate întemeierilor ⁸¹ și adunărilor de stări din Țările române ⁸², Gheorghe I. Brătianu aduce judecăți și ipoteze de mare profunzime, privind statutul și rolul elitei românești din Transilvania, în contextul general românesc și pe baza unei cunoașteri desăvârșite a realităților medievale europene.

La sfârșitul acestui interval, în 1947, P.P. Panaitescu publica un studiu sintetic, intitulat *Problema originii clasei boierești* ⁸³, care oferea o imagine nouă, sintetică și veridică asupra începuturilor și evoluției clasei feudale românești. Pentru el boierii formează clasa nobilă la români și își au originea, ca și în toată Europa fostului Imperiu Roman, în epoca migrațiilor; în cazul nostru, clasa suprapusă a fost pentru multă vreme predominant slavă, consecință a cuceririi, românizându-se treptat până în secolul al XII-lea. Un proces similar, dar mai rapid, a cunoscut și boierimea cumană în perioada următoare. Boierimea și raporturile de tip feudal sunt anterioare constituirii statelor românești și creatoarele acestora. Puterea centrală, domnia "crează o nouă nobilime, sau, mai bine zis, provoacă o discriminare în rândurile boierimii: prin acordarea de

⁷⁸ *Ibidem*, p.45.

⁷⁹ *Idem*, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Cluj-Sibiu, 1944, p.91.

⁸⁰ *Idem*, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen-âge*. Sibiu, 1944, p.97.

⁸¹ Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, (Ediție îngrijită de Valeriu Râpeanu), București, Edit. Eminescu, 1980 (prima ediție 1945)

⁸² *Idem*, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, Edit. Enciclopedică, București, 1995 și *Adunările de stări în Europa și țăările române în evul mediu*, București, Edit. Enciclopedică, 1996, cap. *Adunările de stări și românii din Transilvania*, p.199-263..

⁸³ *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947. Cităm după ediția a II-a a lucrării, realizată de Ștefan S.Gorovei și Maria Magdalena Székely, apărută în București, Editura Enciclopedică, 1994

imunități cu hrisov se creează o nobilime privilegiată, feudală, deosebită de cea veche, care rămâne, totuși, în rândurile boierimii, fără privilegii și fără acte scrise".⁸⁴ Panaitescu constată unitatea fenomenului social în tot spațiul românesc și, în consecință, existența nobilimii româno-slave în Ardeal înaintea venirii ungarilor. De asemenea afirmă caracterul feudal al cnezimii și stăpânirii cneziale. Problematika a fost reluată mai pe larg, în general sub aceleași coordonate, în sinteza definitivată după două decenii *Introducere la istoria culturii românești*, în capitolele *Feudalismul. Formarea clasei stăpânitoare și Transilvania sub unguri*.

Instaurarea constrângerii ideologice marxist-leniniste în istoriografia românească, care accentua rolul țărănimii și în genere al categoriilor sociale de la temelia edificiului social în opoziție cu nobilimea opresoare, a afectat timp de peste două decenii o abordare realistă a problematicii în discuție. Terenul astfel eliberat a fost ocupat de cercetarea cnezilor, care aveau dublul avantaj de a fi, pe de o parte, mai ușor asimilați cu clasa țărănească, spre care se îndreptau simpatiile oficiale "partinice", iar pe de altă parte, "curați" din punct de vedere național, exponenții cei mai autentici ai populației românești în opoziție cu nobilimea dominantă, străină și catolică. Istoriografia marxistă a practicat simplificarea realității istorice, cultivând mai mult ori mai puțin explicit schematismul, cu rădăcini mai vechi, de forma: asuprastrăin (ungur), nobil și catolic contra asuprastrăin autohton (român), țăran sau cnez ortodox.

Aniversarea împlinirii a 400 de ani de la victoria creștină de la Belgrad din anul 1456 a prilejuit lui Ștefan Pascu o amplă trecere în revistă a rolului militar al cnezilor și nobililor români, sub conducerea lui Iancu de Hunedoara⁸⁵, pe baza unei bibliografii ample și cu numeroase date genealogice și patrimoniale. Autorul îi socotește pe cnezi niște țărani frunzași, fără statut feudal, "o pătură intermediară între țărănimea liberă și nobilime"(p.38). Și în acest studiu, ca și în capitolele de istorie medievală din sintezele de istorie națională la care a colaborat, autorul abordează problematica nobilimii românești ca pe un fapt minor, cu caracter de excepție în raport cu masa cnezimii, rămasă în cadrele tradiționale. Chintesența concepției sale o constituie, fără îndoială, referirile la clasa suprapusă românească din cele patru volume ale *Voievodatului Transilvaniei* apărute în perioada 1971-1989, în cea mai amplă abordare a

⁸⁴ *ibidem*, p. 64.

⁸⁵ Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în *SCI-Cluj*, 8, 1957, nr. 1-4, p. 25-64

acestui aspect de istorie socială de până acum⁸⁶. Deși se referă la nobilii români în permanență, expres la "evoluția spre nobilime a unui număr însemnat dintre cnezii români și constituirea unei "stări" nobiliare românești"(III, p.411), exegetul nu crede necesar să le acorde măcar un mărunț subcapitol cu acest nume în cele peste 2000 de pagini ale lucrării. În opinia sa, pe linia Bogdan-Iorga-Lupaș, doar cnezii, voievozii și crainicii sunt îndreptățiți a face parte din istoria națională, iar premisa falsă a "înfloririi" instituției cneziale în secolele XIV-XV îi permite să anexeze cnezimii familii și realități la două-trei generații după ce au obținut statutul deplinei nobilități. Grandoarea lucrării și subordonarea față de o schemă preconcepțuită în problemele de natură social-politice l-au condus pe autor la numeroase erori de detaliu, contradicții și confuzii în ce privește statutul clasei suprapuse românești și etapele parcurse de la cnezat la nobilitatea deplină.

Monografia lui Radu Popa din 1970 *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea* marchează o cotitură în istoriografia feudalității românești din cuprinsul regatului medieval al Ungariei. Deși istoria socială reprezintă doar un aspect al cercetării sale, încheierile sale sunt argumentate și lipsite de echivoc. Autorul socotește cnezimea drept o clasă feudală de tip prestatal, cu două păături distincte: cnezii de sat și cnezii de vale și desenează cu multă precizie etapele și măsura adaptării, sub impactul instituțiilor statului maghiar, la modelul dominant al nobilimii regatului, până în prima jumătate a secolului al XV-lea. Demonstrarea faptului că acest proces n-a fost uniform, ci a avut și reveniri, că cnezul transformat prin diplomă regală a mai continuat multă vreme să fie cnez în satul său sau în satele sale, că între cnezul nobil și nobilul român propriu-zis nu au fost deosebiri de esență, că diferențierea socială în sânul clasei feudale românești este legată direct de măsura asimilării la nobilimea catolică a regatului sau afirmarea explicită a faptului că lichidarea autonomiei locale, ca și stăpânirea regală, în Maramureș nu s-au putut realiza decât prin atragerea feudalității românești și cu sprijinul acesteia sunt tot atâtea deschideri către o abordare științifică și fără complexe a problematicii nobilimii românești.

87

⁸⁶ Idem, *Voievodatul, passim*, dar îndeosebi I, p.203: *Cnezi și voievozi români*, p.210: *Districtele românești*; III, p.351-573: *Cnezi - cnezate, voievozi - voievodate, crainici - crâinicii* și IV, p. 13-68: *Districtele românești*.

⁸⁷ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.

Și în monografia dedicată Țării Hațegului⁸⁸ Radu Popa realizează o analiză a unui fragment important al nobilimii românești din Transilvania, având identități fundamentale cu cea din Maramureș, dar și un specific local, mai ales în privința unei acomodări târzii în cursul veacului XV la nobilimea regatului. Deși cercetarea sa se oprește în pragul obținerii statului nobilității depline de către cnezii hațegani, în timp, la jumătatea veacului XV, adică la începutul demersului nostru, autorul, întemeiat pe o documentație solidă și o metodologie verificată și în cazul altor țări românești, aduce numeroase încheieri definitive și sugestii extrem de utile. Subliniem în primul rând demonstrația clară privind caracterul *feudal* al cnezatului, care așează actul regal de danie, absolutizat de unii istorici, într-o lumină reală: "Acest act n-a determinat și nici reglementat relațiile social-patrimoniale din interiorul obștei sătești, ci a marcat cel mult una din etapele îndelungatului proces de contopire cu nobilimea regatului a unei părți a cnezilor români din Transilvania. Dar alinierea feudalității prestatale românești la rânduielile de tip apusean ale regatului, nu poate fi echivalată cu nașterea acestei feudalități"⁸⁹. Este de reținut, apoi, specificul local hațegan, confirmând încă o dată existența unor diferențe regionale între țările românești din cuprinsul regatului ungar, izvorâte din modalitățile concrete și timpul diferit în care s-au încheiat relațiile autorităților statului feudal și societatea românească locală. Metodologic, este de reținut rezerva autorului față de documentul oficial, care exprimă relitatea doar parțial și contradictoriu, din punctul de vedere al interesului oficialității și pe baza sistemului său juridic, căruia încearcă să-i traducă și asimileze o realitate în mare măsură diferită și mult mai complexă.

Deși țărănimea, și nu clasa feudală, domină opera istorică a lui David Prodan, referirile la nobilimea românească sunt frecvente în lucrările sale. În opinia sa nobilimea de rând și boierimea Țării Făgărașului, improspătate mereu cu elemente de jos au rămas până la sfârșit în cadrele naționale⁹⁰. Boierii și vecinii făgărașeni s-au bucurat chiar de un studiu special⁹¹, iar cnezii, voievozii și nobilii români sunt prezenți sub multiple aspecte ale statutului lor social în *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*.

⁸⁸ Idem, *Țara Hațegului*, îndeosebi cap. VII: "Societatea hațegană la începuturile evului mediu. Obști sătești, cnezi și nobili", p.145-202.

⁸⁹ *Ibidem*, p.162.

⁹⁰ Prodan, *Supplex*, p.102.

⁹¹ Idem, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI-XVII*, apărut în *AIAC*, VI, 1967. Republicat în D. Prodan, *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*, București, Edit. Enciclopedică, 1991, p. 9-154.

Studiile Mariei Holban, grupate în parte în volumul *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV* apărut în 1981, nu privesc nici ele secolul al XV-lea. Ele deslușesc în mod clar turnura din secolul XIV în evoluția cnezimii românești din regatul ungar, când măsuri repetate de ordin politic, juridic și economic au dus treptat la eliminarea acestei clase din rândul clasei feudale recunoscute a regatului ungar. Introducerea discriminării juridice în problema posesiunii pământului, primul temei al nobilității, prin condiționarea acesteia de un act de donație regală, și în problema jurisdicției propriu-zise, prin asimilarea cnezilor nerecunoscuți cu juzii sătești, se adaugă la discriminarea religioasă mai veche și persecutarea lor ca români ortodocși. Cercetările Mariei Holban, cantonate riguros în limitele secolului al XIV-lea, ne interesează însă în măsura în care autoarea deslușește în confruntarea româno-ungară din timpul primilor doi angevini noul cadru al evoluției clasei feudale românești din Transilvania, care se va dezvolta și desăvârși în veacul următor. În șirul nesfârșit de depozedări și judecăți în care sunt implicați cnezii români în această perioadă, autoarea deslușește etapele unui proces de uniformizare a raporturilor de proprietate în regatul ungar, cu pandantul lor social, simplificarea structurii sociale feudale. Prin introducerea actului scris de donație ca temei unic al proprietății clasa suprapusă românească devenea expusă bunului plac al puterii centrale, în primejdie de a-și pierde posesiunea cnezatului și cu aceasta statutul social și rolul politic. Evoluțiile, care au dus la scindarea cnezimii în două categorii juridice cu evoluție divergentă de aci înainte, au fost în legătură cu desfășurarea conflictului dintre regatul ungar și românii de peste Carpați, care au reușit, dimpotrivă, să-și salveze libertatea.

La rândul său, Șerban Papacostea, cercetând marea problemă a întemeierii statelor medievale românești, a demonstrat cum românii din Transilvania, prin elita lor, au suportat contralovitura regalității maghiare angevine, plătind cu ființa lor politică, prețul formării libertăților românești de la sud și est de Carpați. Autorul a demonstrat cel dintâi cu claritate modalitățile și etapele inițierii și instituirii elementelor de bază ale constituționalismului ardelean medieval: națiunile privilegiate și religiile recepte, cu excluderea națiunii românești - i.e. cnezimea - și a religiei sale ortodoxe. În opinia sa, soarta nobilimii române din Transilvania a fost decisă în intervalul 1204 - 1382, respectiv între anul începerii noului asalt al occidentului catolic cruciat înspre răsărit și cel al morții regelui ungar Ludovic de Anjou, ale cărui decrete și persecuții au dat lovitura de grație afirmării politice a românității ardelenice.⁹² Așadar,

⁹² Șerban Papacostea, *Geneza statului*; cu deosebire studiul *Întemeierea Țării Românești și a Moldovei și românii din Transilvania: un nou izvor* apărut în limba franceză în RRH, în

secolul al XV-lea cu al său *Unio trium nationum*, așa de mult discutat, nu mai putea adăuga nimic esențial unui sistem politic și social ale cărui fundamente fuseseră deja așezate durabil. La tema noastră mai reținem demonstrația istoricului privind existența la nivelul elitelor românești medievale, inclusiv al celor din Transilvania, a conștiinței originii romane a poporului și a latinității limbii române.⁹³

Deși în ultimele două decenii și jumătate s-au adus contribuții importante de ordin documentar și interpretativ la problematica în discuție⁹⁴, marcăm totuși încheierea acestei scurte priviri istoriografice cu studiul menționat al lui Dan Pleșia din 1987, primul care afirmă cu hotărâre necesitatea reluării sistematice a cercetării nobilimii românești din Transilvania și propune chiar o imagine asupra structurii și evoluției acestei clase sociale, de o deosebită pătrundere.

6. Concluzii; perspectivele cercetării. După cum se constată din cele expuse mai sus, în domeniul cercetării nobilimii românești rămâne aproape totul de făcut. Înainte de orice este nevoie de eliminarea unor complexe și prejudecăți și considerarea nobilimii - acea parte a elitei românilor din Transilvania, care s-a manifestat în "formă străină" - ca parte componentă legitimă a istoriei naționale, în totalitatea sa. Chiar dacă a ilustrat o instituție socială a statelor dominante asupra țărilor românești de la apus și nord de Carpați și a fost supusă unui proces constant de deznaționalizare mai ales la vârf, nu trebuie omis faptul că mii de familii nobiliare românești s-au alăturat mișcării naționale în veacurile XVIII-XIX și au aderat integral la corpul național românesc. Deși componenta nobilă nu face parte din notele esențiale ale conștiinței naționale, mai ales la românii din Transilvania, nu este mai puțin adevărat că și astăzi mii de familii ar putea să-și reconstituie o genealogie mergând până la beneficiarii diplomelor din secolele XIV-XV și se mândresc cu această ascendență. Cu alte cuvinte, problema nobilimii românești medievale este și din acest punct de vedere de actualitate. Chiar și "dezertările" în masa nobilimii și națiunii maghiare, de obicei nume ilustre se cer abordate cu detașare, ca fenomene sociale specifice elitelor popoarelor subjgate

anul 1979. Pentru prima parte a intervalului vezi recenta sa exegeză *Românii în secolul al XIII-lea. Între Cruciată și Imperiul mongol*. București, Edit. Enciclopedică, 1993.

⁹³ *Ibidem*, studiul *Conștiința romanității la români în evul mediu*, p.222-230. Publicat prima oară în anul 1965, în *RRH*, studiul, răsturnând o dogmă istoriografică de decenii, a stimulat și alte cercetări cu rezultate convergente, între care remarcabila *Romanitatea românilor* a lui Adolf Armbruster.

⁹⁴ Favorizată de cercetătorii români a fost deocamdată epoca de până la 1540, asupra căreia, pe lângă cei citați deja, au adus contribuții importante Iosif Pataki, Costin Feneșan, Adrian A. Rusu, Ioan A. Pop, Viorel Achim, ș.a.

peste tot în lume, după cum ar fi de interes dezvoltarea mecanismelor fenomenului de înstrăinare poate fi subiect interesant de cercetare științifică. Contribuția românească prin aceste elite, deznaționalizate sau nu, la viața publică a Ungariei și Imperiului Habsburgic, la cultura maghiară și a altor popoare din zonă, mai ales la efortul militar al acestor state și al Transilvaniei propriu-zise, sunt alte direcții de valorificare a aportului nobilimii românești. Este nevoie de o istorie militară a românilor din Transilvania, după cum ar fi extrem de interesantă o Arhondologie românească, care să cuprindă pe dregătorii și funcționarii români.

Înainte de orice însă, preocuparea noastră pornește de la necesitatea restituirii unei istorii integrale și veridice a Transilvaniei medievale și a poporului român ca o componentă fundamentală a acestei istorii, iar fără nobilimea lor, așa cum a fost și câtă a fost, istoria românilor de aici și istoria acestei provincii nu poate fi nici întreagă, nici adevărată. Nobilimea românească din perioada veche aduce argumente de greutate în favoarea vechimii poporului român în această țară, după cum rolul său militar considerabil în evul mediu este de neconceput fără contribuția acestei elite, care și-a salvat libertatea prin înnobilare tocmai pe calea faptelor de arme.

În pofida oscilărilor ideologice și conceptuale relevate mai sus, cercetarea nobilimii românești a acumulat până la această dată o bibliografie considerabilă și o bază documentară destul de cuprinzătoare, atât în istoriografia română, cât și în cea maghiară. Ea reprezintă punctul necesar de pornire, în orice întreprindere. Este de recuperat o anumită rămânere în urmă a cercetărilor asupra nobilimii românești din secolele XVI-XIX, comparativ cu epoca anterioară. Izvoarele documentare din arhive și chiar cele publicate cândva oferă permanent noutăți în acest domeniu. Publicarea de documente în ediții tematice, studiile genealogice și cercetările monografice pe comitate, districte și secvențe spațiale și temporale circumscrise sunt fundamentale. Coroborate cu celelalte cercetări de istorie ardeleană, ele constituie etapele premergătoare necesare ale unei sinteze de istoria a nobilimii românești din Transilvania.

**Bevezető tanulmány: Az erdélyi román nemesség a román
történettudomány vitatott kérdése**
(összefoglaló)

Dan Pleșia egy 1987-ben írott tanulmányából kiindulva, amelyik megalapítja az erdélyi román nemesség részletes történelmének sajnálatos hiányát, a szerző, ezt a tanulmányát egy, a román történettudomány, hosszú évekre visszanyúló vizsgálata eredményeire építi.

A román nemességet úgy határozza meg, mint a középkori román népnek az az elitje Erdélyből és a magyar királyság keleti részeiből, amelyiknek sikerült hivatalosan is elismertetnie nemesi statutumát, vagy erre a jogi helyzetre emelték e területeknek egymást követő uralkodói: Magyarország királyai, Erdély fejedelmei, Ausztria császárai. A nemesség tágabb viszonylatban kiterjedt a kenézekre és a vajdákra, az eredeti román hűbérekre, a nemesség minden lényeges megkülönböztető jogát birtoklókra, akik a XIV-XV. században felvették a nemesek soraiba a szerző javaslatot tesz egy tipológiára a román nemességre nézve, a történelmi korok függvényében: 1540-ig, 1541-1691-ig, és 1691-a XIX. századig, aláhúzza a jellegzetes különbségeket az első és az azt követő periódusokból, a különböző kiváló csoportjai között ennek a társadalmi kategóriának, amelyik a XIX-ik század elején 12.500 családot számlált és kb. 3%-át a tágabb értelemben vett Erdély lakosságának.

A továbbiakban pontokban szedi az objektív és szubjektív nehézségeket, amelyek gátat szabtak a történelmi realitás helyes, teljes befogadásának a román történettudományba, és a továbbiakban szükséztlenül bemutatja a téma főbb román történészeinek a véleményét amit az erdélyi román nemességről vall. A befejezés, egy kiállítás, a téma rendszeres kutatásának újrakezdéséért, mert hiányát e vidék és az itteni román nép történelme szenvedné meg, és felvázolja a főbb megközelítési pontokat.

Introduction: *La noblesse roumaine de Transylvanie. Un problème controversé de l'historiographie roumaine*

(résumé)

Partant d'une étude de 1987 de Dan Pleșia, qui constate le manque dommageable d'une histoire détaillée de la noblesse roumaine de Transylvanie, l'auteur développe ce thème sur la base d'un examen critique de l'historiographie romaine, tout au long des siècles. La noblesse roumaine est définie comme cette partie de l'élite médiévale du peuple roumain de la Transylvanie historique et les parties à l'Est d'un royaume hongrois qui a réussi à obtenir la reconnaissance officielle de son état noble et été élevé à ce statut par les souverains successifs de ce territoire: le rois de Hongrie, les princes de Transylvanie, et les empereurs d'Autriche. En un sens plus large, la noblesse s'étend aussi aux cnèzes et aux voïvods, la féodalité roumaine originaire, propriétaire des attributions essentielles de la noblesse qui au 14e et au 15e siècle a été admise au rang de la noblesse. L'auteur propose une typologie de la noblesse roumaine en fonction des époques historiques. Jusqu'en 1540, 1541-1691 et 1691-19e siècle, soulignant les différences spécifiques entre la première période et les suivantes, entre les différents groupes distincts de cette catégorie sociale qui comptent au début du 19e siècle plus de 12500 familles et représentent à peu près 3% de la population roumaine de Transylvanie (au sens large).

Ensuite, sont relevées les principales difficultés d'ordre objectif et subjectif qui ont empêché une réception correcte et complète de cette réalité historique indubitable de l'historiographie roumaine et l'opinion des principaux historiens roumains est présentée succinctement en ce qui concerne la noblesse roumaine de Transylvanie.

La dernière partie représente une plaidoirie pour la reprise systématique des recherches sur ce sujet, en dehors de laquelle l'histoire elle-même de cette province et du peuple roumain d'ici aurait à souffrir et il esquisse les principales voies pour l'aborder.

Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV
(origine, statut, evoluție)

Dr. Ioan-Aurel Pop,
Cluj-Napoca

1. Introducere

Unul din atributele elitei oricărui popor, în orice epocă, este puterea (de diferite feluri), din care, în plan politic, derivă prestigiul (autoritatea) și participarea la conducere. Geneza elitei feudale în Europa, ca și definirea feudalismului ca sistem, au stârnit destule controverse în istoriografie, motiv suficient de serios pentru a nu mai relua chestiuni îndelung și insistent dezbătute¹. De aceea, tratarea directă a temei particulare propuse, fără prea multe teoretizări prealabile, este mai utilă pentru istoric, preocupat prioritar de fapte, evenimente și procese istorice, adică de elementul concret.

Nobilimea română medievală este, la un moment dat, segmentul cel mai important al elitei românești din regiunile cuprinse în Regatul Ungariei. Ea provine din cel puțin două tradiții distincte care se întrepătrund în Transilvania, Banat și părțile vestice: 1) tradiția romano-bizantină și bizantino-slavă, din sud-estul și (în parte) centrul Europei, izvorâtă din specificul romanității orientale, în mare măsură grecizate și slavizate, după mutarea capitalei imperiale la Constantinopol, după divizarea definitivă a statului roman tricontinental și după invazia și așezarea slavilor în zonă; 2) tradiția romano-germanică occidentală, conturată clar după preluarea ideii imperiale romane de către francul Carol cel Mare, după organizarea solidă a Bisericii Romane și după stabilirea formulelor de manifestare (mereu contestate, însă) ale puterii temporale și spirituale. Sub semnul acestor două tradiții au stat, până la un punct, deopotrivă statele românești incipiente și Regatul Ungariei. Numai că, în timp ce maghiarii și apoi Ungaria, după vreo trei secole de oscilații între Apus și Răsărit (circa 896-1200), au înclinat ferm balanța spre lumea occidentală, românii și țările lor - "indeciși" și ei un timp -

¹ Vezi F. L. Ganshof, *Feudalism*, ed. a 3-a engleză, New York etc., 1964, passim și Georges Duby, *Guerriers et paysans (VII-XII-e siècle). Premier essor de l'économie européenne* Paris, 1991, passim, ambele cu bibliografia aferentă.

au fost obligați să se supună geografiei și altor împrejurări, orientându-se spre Bizanț, în ciuda amintirii Romei și a limbii neolatine pe care o vorbeau. Dacă întreg spațiul Dunării Mijlocii și de Jos a fost o vastă zonă de interferențe și de variate influențe, cu atât mai mult a avut această particularitate Transilvania, unde instituții și realități de model apusean s-au suprapus direct peste cele răsăritene.

2. Nobilimea din Ungaria

Elita, în lumea medievală din Regatul Ungariei, s-a numit generic nobilime (*nobiles*), indiferent de extracția sa laică sau bisericească. Evident, nobilimea nu a fost niciodată un grup omogen și cu atât mai mult în perioada sa de început². Erau diferențe notabile între baronii, care participau la conducerea țării și micii nobili, posesori doar ai unui singur lot. Nobilimea ungară, după tradiție, s-a format din fruntașii originari ai ginților descălecătoare, înstăpâniți peste mari posesiuni, din slujitorii regali (*servientes regis*) - inițial, categorie modestă de oameni liberi, emancipați cu timpul de sub tutela comiților - și din iobagi ai cetăților (*iobagiones castri*), conducători locali cu funcții de comandă în fortificațiile regale și în teritoriile aparținătoare, echivalați cu slujitorii din punct de vedere social. În Transilvania însă, nobilimea era urmașa oamenilor liberi aflați în serviciul regal sau ajunși să fie considerați pe parcurs într-o asemenea postură (și nu urmașa directă a fruntașilor ginților originare, care se dizolvaseră în mare măsură până la supunerea "țării de peste pădure"). Pe tot parcursul evului mediu (și ulterior), grupul nobiliar, devenit la un moment dat stare (ordin), s-a îmbogățit cu noi elemente, foarte variate ca origine etnică, situație materială și chiar apartenență confesională. În linii mari, erau considerați nobili cei care posedau un domeniu (pământ și supuși) și care participau la campanii militare, aflându-se sub jurisdicția imediată a regelui (de la care își și primeau, inițial condiționat, domeniul). Însă calitatea esențială a nobilului era stăpânirea funciară, de aceea termenul de nobil era sinonim cu cel de

² Vezi Charles d'Eszlary, *Histoire des institutions publiques hongroises*, vol. I-II, Paris, 1959-1963; Erik Fügedi, *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*, Londra, 1986; Elemer Mályusz, *Az Erdély társadalom a középkorban*, Budapesta, 1988; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986.

proprietar de pământ. Acest fapt, valabil fără mari contestații în epoca arpadiană târzie, a făcut ca să fie considerați tacit nobili sau să fie asimilați formal cu nobilii toți proprietarii de pământ, indiferent de calea pe care au ajuns într-o asemenea postură. Totuși, datorită marilor diferențe de avere și de putere, vizibile clar de la nobilul de rând până la aristocrat, apar dispute și frământări, pe care regele se vede nevoit să încerce a le potoli printr-o serie de măsuri, cum a fost și Bula de Aur a nobilimii din 1222³. Acest document a consacrat stăpânirea funciară a micilor deținători liberi de pământ regal - *servientes regis* - și le-a oferit acestora privilegii. Pământul deținut până atunci condiționat de la rege le-a fost recunoscut ca stăpânire deplină, cu titlu ereditar⁴. Tot Bula de Aur semnifică și evoluția nobilimii spre statutul de *stare*, adică spre calitatea de grup privilegiat în chip global și participantă de drept la exercitarea puterii în stat.

Pe măsura creșterii numărului nobililor, s-a micșorat aria domeniului regal, din care regii i-au tot răsplătit pe fideliilor lor și, astfel, puterea regală a fost subminată și slăbită. Între remedii, s-a aflat în chip natural și strădania de refacere a domeniului regal, de păstrare a unei evidențe a stăpânilor de pământ, de reglementare a proprietăților funciare. A fost însă numai o zvâcnire, o intenție abia conturată, sub Bela IV, pe care dinastia Arpadienilor nu a putut s-o ducă la bun sfârșit.

3. Urmările Cruciadei a IV-a asupra "schismaticilor"

La începutul secolului XIII, o împrejurare internațională deosebită vine în sprijinul întăririi puterii regelui Ungariei, ca suveran apostolic și chiar al sporirii controlului asupra propriului regat. Este vorba despre Cruciada a IV-a (1202-1204), pregătită minuțios de marele pontif care a fost Inocențiu III (1198-1216) și care, după căderea Constantinopolului în mâini "latine", a considerat că "a doua Romă" era anihilată și, odată cu ea, și "schisma", adică Biserica Răsăriteană ("Grecească"). Ca urmare, Biserica Romană se consideră, de drept și de fapt, coordonatoarea și conducătoarea tuturor

³ *Documente privind istoria României*, C. Transilvania, veac. XI-XII-XIII, vol. I, București, 1951, p. 189-193 (în continuare *DIR*).

⁴ Șerban Papacostea, *România în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul Mongol*, București, 1993, p. 126-127.

bisericilor, după principiul *universalis ecclesia*. În interpretarea lui Inocențiu III, biserica universală înglobează sacerdoțiu și regalitate deopotrivă, iar papa - ca *vicarius Christi* - se consideră deținător al puterii spirituale și temporale supreme, cu drept de a interveni în viața tuturor bisericilor și regatelor terestre.

După instalarea patriarhului "latin" la Constantinopol, adică după suprimarea capului "schismeii", în viziune papală, urmau să dispară relativ repede și "schismaticii", adică supuși bisericii răsăritene (deși se prefigura o perioadă de tranziție, în care li se tolera ritul). S-au luat măsuri în acest sens, în toată lumea care gravita odinioară spre Bizanț, din Imperiul Româno-Bulgar până în Rusia Apuseană și din stepele nord pontice până la Dunărea Mijlocie. Cei care acceptau compromisul erau reprimiți în sânul "adevăratei biserici", dar cei ce se opuneau convertirii urmau să suporte grave consecințe. Aceștia din urmă - "neascultători" și "rebeli" ca și grecii - trebuiau să fie "dați spre jaf și pradă" (*dati fuerint in direptionem et praedam*)⁵. Or, confiscarea bunurilor sau darea lor în "pradă" era una din pedepsele care îi loveau pe eretici în temeiul canoanelor⁶. Ca rezultat, pe măsura eșecului practic al "unirii", schisma a fost asimilată ereziei, cu motivația că problema purcederii sfântului duh și de la fiul (*filioque*) - neacceptată de creștinii răsăriteni - ține de dogmă, adică iese din sfera "schismeii" și intră în cea a "erorilor eretice". Aceasta însemna că deținătorii "schismatici" de stăpâniri, de la simpli feudali la suverani, erau declarați și considerați *iniusti possessores* și expuși deposării, fie și cu mijloacele cruciadei⁷. Această motivație teoretică - care-i făcea pe creștinii răsăriteni inapți pentru stăpânirea pământului și pentru privilegiile aferente acesteia - s-a aplicat în oarecare măsură, în ciuda marilor dificultăți ce decurgeau de aici. Ecourile acestor măsuri printre ortodocșii din Regatul Ungariei în secolele XIII-XIV devin și prilejuri de constatare a statutului social-economic al elitei românilor de acolo.

⁵ *Acta Innocentii PP., III (1198-1216)*, ed. Th. Haluscynskyi, Vaticano, 1944, p. 335-336, apud Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 54.

⁶ H. Maisonneuve, *Etudes sur l'origine de l'Inquisition*, Paris, 1942, p. 170-171.

⁷ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 53-54.

4. Elita românilor din Transilvania (Ungaria) în prima parte a secolului XIII - structurile sale politice, confesionale și patrimoniale

La 3 mai 1205, papa Inocențiu III scrie arhiepiscopului de Kalocsa (căruia îi erau subordonate diocesele din estul regatului, inclusiv cele din Banat-Crișana și Transilvania) că a aflat chiar de la înaltul prelat despre un episcopat din "țara fiilor cnezului Bela" (poate Balea sau Bălea) - *in terra filiorum Bele knese* - care nu părea supus nici unei mitropolii (arhiepiscopii), dar se putea totuși să depindă de biserica din Constantinopol⁸. *Terra* reprezintă aici o instituție feudală cu conținut economic, social, politic și religios, bazată pe relația dintre oameni și teritoriu și condusă de cnezi⁹. Calitatea de cnez, prezența episcopiei probabil răsăritene și localizarea în estul Ungariei sugerează că în document este vorba despre români situați în Crișana-Satu Mare sau chiar în Transilvania propriu-zisă. Episcopatul în chestiune trebuia trecut în subordinea ierarhiei superioare catolice (dacă nu cumva trecerea se făcuse automat, prin "latinizarea" patriarhiei constantinopolitane)¹⁰.

Cam în aceeași vreme, în anii 1205-1206, regele Andrei II, prin mijlocirea voievodului transilvan Benedict, dăruia mănăstirii cisterciene de la Câța ca teritoriu de fondare "o țară scoasă de la români" (*terram... exemptam de Blaccis*) și situată între râurile Olt (la nord), Arpaș (la est), Câța (la vest) și Munții Făgăraș (la sud)¹¹. Exemptiunea ("scoaterea" sau "smulgerea") are, în acest caz, sensul de eliberare a acestui ținut de sub jurisdicția (politică și religioasă) exercitată de români și supunerea zonei - evident, cu români cu tot - unei alte autorități, recte abației pe cale de întemeiere. Prin urmare, acest

⁸ G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* II, p. 459-460; *DIR*, C, veac. XI-XII-XIII, vol. I, p. 29.

⁹ Stelian Brezeanu, *Model european și realitate locală în întemeierile statale medievale românești. Un caz: „Terra Bazarab”*, în „Revista istorică”, tom V, 1994, nr. 3-4, p. 211-232.

¹⁰ V. Iorgulescu, *L'Eglise byzantine nord-danubienne au début du XIII siècle. Quelques témoignages documentaires aux alentours de la quatrième croisade*, în "Byzantinische Forschungen. Internationale Zeitschrift für Byzantinistik" (Amsterdam), XXII, 1996, p. 60-62.

¹¹ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I/2, București, 1890, p. 79-80 (în continuare Hurmuzaki); *DIR*, C, veac. XI-XII-XIII, vol. I, p. 199-200 și 379-380 (text român și latin).

teritoriu al românilor revenea ca privilegiu mănăstirii, iar locuitorii români erau aserviți acesteia¹². Cândva, înaintea Conciliului Lateran IV din 1215 (probabil între 1204, când s-a declanșat ofensiva contra "schismeii" și 1215), conform câtorva documente papale, un nobil maghiar dobândise cu ajutorul regelui, "din mâinile românilor schismatici" (*de manibus Vallacorum schismaticorum*), cetatea și districtul Medieș (*Megessalla*, azi Medieșul Aurit), din părțile Sătmăruului¹³. În urma confiscării, locuitorii și agricultorii zisului castru și satelor din jur, "mânjiți atunci cu rușinea schismeii" (*qui tunc erant schismatica labe respersi*), după cum spun documentele, au revenit din eroarea lor.

La 1222, înainte de 7 mai, Andrei II, regele Ungariei, întărește cavalerilor teutoni Țara Bârsei (cu dreptul de a strânge dările de la vechii locuitori de acolo) și le acordă mai multe privilegii, plus scutirea de orice vamă când vor trece prin "țara românilor" (*terra Blacorum*) și "țara secuilor" (papa confirmă acest act)¹⁴. Colonizarea cavalerilor teutoni în Transilvania în 1211 se înscrie și ea în vastul plan papal de unificare forțată a lumii europene, declanșat după Cruciada a IV-a. Bula de Aur a sașilor din 1224 consemnează faptul că printre bunurile și privilegiile dăruite de suveran "oaspeților săi teutoni" se afla și "pădurea românilor și pecenegilor" (*silva Blacorum et Bissenorum*), cu apele din zonă, spre a le folosi împreună cu vechii stăpâni¹⁵. De asemenea, documentele din 1234 și 1247, referitoare la episcopia Cumaniei și, respectiv, la teritoriul dăruit cavalerilor ioaniți mărturisesc aceleași realități, anume români organizați politic și religios, cărora li se confiscă - în parte - drepturi și bunuri¹⁶. Mai mult, actul din 1247, emis de regele Bela IV, surprinde chiar procesul de desprindere din

¹² Dan Nicolae Busuioc v. Hasselbach, *Mănăstirea cisterciană Cârța în secolul al XIII-lea. Contribuții la istoria Țării Făgărașului în evul mediu timpuriu*, cap. III, Cluj, 1996, p. 38-40 (referat de doctorat).

¹³ Aloisie Tăutu, *Litterae Gregorii papae XI in causa Valachorum de Megesalla (Medieș in Transilvania septentrionali) destinatae*, Romae, 1966, passim; Francisc Pall, *Romanians of Transylvania in the Middle Ages*, Cluj-Napoca, 1993, passim; Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 73-74.

¹⁴ Hurmuzaki, *V2*, p. 74-77.

¹⁵ Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, p. 32-35 (în continuare *Ub.*); Hurmuzaki, *V2*, p. 83-85.

¹⁶ *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între Țările Române, vol. I, București, 1977, p. 20-28 (în continuare *DRH*).

voievodatul românesc condus de Litovoi - întins deopotrivă la nord și la sud de Carpați - a țării Hațegului, ce urma să rămână pe seama regelui¹⁷.

Toate aceste mărturii documentare din prima parte a secolului XIII sau despre această perioadă, singurele, deocamdată, care îi pomenesc pe români, au un numitor comun: ele îi menționează pe români, pe fruntașii lor, ca stăpâni sau posesori de bunuri funciare, este drept, amenințate să fie răpite, împărțite cu alții sau chiar confiscate. Cu alte cuvinte, primele mențiuni documentare despre români - prilejuite de valul antischismatic care a urmat căderii Constantinopolului în mâini "latine" - demonstrează că românii cuprinși în Regatul Ungariei aveau posesiuni funciare din vechime, încadrate teoretic în domeniul regal. Unele urmau să intre în proprietate ecleziastică (cazul Cârța), altele în proprietate nobiliară laică (cazul Medieș), iar altele să rămână elitei românești, pe măsura adaptării acesteia la rigorile juridice și confesionale pretinse de societatea ungară. Evident, documentele papale și regale pomenite sunt aleatorii (s-au păstrat în chip fortuit) și reflectă doar unele exemple ale acțiunii prozelite din Ungaria de atunci, acțiune bazată pe principiul că răpirea unor bunuri ale "schismaticilor" (*recte* ereticilor) nu mai reprezenta un păcat, ci era o virtute și se desfășura întru unitatea bisericii universale. Dar și așa, cazurile de deposedare de drepturi și bunuri ale românilor sunt reprezentate teritorial din Satu Mare și Bihor în țara Oltului și a Hațegului, adică pe un spațiu vast din Transilvania și vecinătate. Este clar, deci, că primele mențiuni scrise îi prezintă pe români, prin elita lor - fără nominalizări individuale deocamdată - drept stăpâni (posesori) de pământuri, de *terrae* (structurări politice), de păduri, de cetăți, deținători de episcopii etc. Prin aceasta, elita românilor, numai în oarecare măsură deposedată după 1204, avea și ea una din calitățile esențiale ale nobilimii ungare, anume cea de proprietar de pământ.

5. Românii în secolul XIII și calitățile lor militare

În secolul XIII, românii (fruntașii lor) sunt consemnați însă și în altă postură, complementară celei dintâi. Cândva între 1211-1213 (probabil în 1213), o oaste din sudul Transilvaniei, condusă de comitele Ioachim de Sibiu, se îndrepta spre Vidin, în ajutorul țarului vlaho-bulgar Boris Asan

¹⁷ *Ibidem*, p. 22, 25.

(1207-1218), convertit la alianța cu puterile catolice și confruntat cu o răscoală internă, sprijinită de cumani¹⁸. Oastea transilvană era formată din sași, români, secuși și pecenegi și făcea parte dintr-un comandament regal din sudul provinciei, întregit spre sud-est de cavalerii teutoni; acest front trebuia să exercite presiuni asupra cumanilor și aliaților lor¹⁹. La 1241-1242, cu ocazia marii invazii tătaro-mongole, cronicari orientali (Rashid-od-Din), ruși (*Voskresenskaja*) și apuseni (Jean de Ypres, Marino Sanudo, Filip de Mousket) îi amintesc pe români în luptă cu invadatorii sau întărind pasurile Carpaților împreună cu secușii²⁰. La 1247, românii din țara Litua, vasală Ungariei, trebuiau să ajute "cu aparatul lor de război" (*cum apparatu suo bellico*), pe iogași întru apărarea regatului²¹. Pe lângă apărarea granițelor provinciei lor, românii sunt parte integrantă a oștilor regale ungare în 1260 (în lupta de la Kreussenbrunn, dintre Bela IV și cehii conduși de regele Ottokar II) și în 1291 (când trupele regale ungare au organizat o expediție în Austria, contra ducelui Albert de Habsburg)²². Din veacul XIII, există și exemple individuale de români din Banat și Transilvania, distinși în războaiele regilor ungari²³. Prin urmare, o parte dintre românii cuprinși în Regatul Ungariei, încă de la primele mărturii scrise despre ei, apar ca proprietari de pământ (și alte bunuri) și ca luptători (*bellatores*), ceea ce reprezintă calități esențiale ale grupului nobiliar în lumea medievală. De aceea, era firesc ca elita românilor din Ungaria să fie asimilată, măcar în parte, nobilimii sau să încerce să se constituie ea însăși într-o stare distinctă, în numele propriei etnii. Totuși, exista un mare impediment în calea unei asemenea evoluții, anume apartenența la confesiunea răsăriteană a românilor, adică la ceea ce Apusul numea "schisma grecilor". Mai mult, cum s-a văzut, de la Inocențiu III încoace se confunda adesea "schisma" cu erezia, ceea ce

¹⁸ Emeric Lukinich ș.a., *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapesta, 1941, p. 22-23. Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Adunările de stări în Europa și în Țările Române în evul mediu*, București, 1996, p. 213 și, mai ales, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 36-37.

¹⁹ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 36, nota 91.

²⁰ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 213; Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 90-101.

²¹ *DRH*, D, vol. I, p. 22, 25.

²² Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944, p. 18-19; Gh. I. Brătianu, *op. cit.* p. 213.

²³ M.P. Dan, *op. cit.*, p. 20.

era grav, pentru că deschidea procesul spolierii și depozitării ortodocșilor pe cale violentă, cu mijloacele cruciadei. Un stat cu misiune apostolică - așa cum era Ungaria - nu putea rămâne în afara acestei evoluții, cel puțin din două motive: 1) trebuia să se supună întocmai preceptelor papale; 2) trebuia să profite de ocazie pentru întărirea controlului efectiv asupra întregului regat și pentru lărgirea hotarelor. Declanșarea acțiunii antischismatice s-a produs în momentul în care elitele din Transilvania, inclusiv cea a românilor, tindeau să se constituie în grupuri privilegiate sau stări (vezi momentul 1222, pentru nobilime sau 1224, pentru sași). În contextul confesional și politic dat, handicapul elitei românilor pe drumul afirmării era evident, câtă vreme această elită era ortodoxă. Dar evoluțiile imprimate de papalitate și de autoritățile politico-religioase ale Regatului Ungariei după 1200 au fost departe de a fi liniare și uniforme sau de a avea întocmai sensul dorit. Pe de o parte, s-a văzut că stăpânirea "latină" asupra Constantinopolului era firavă și nu putea rezolva de la sine problema aducerii la ascultare a Bisericii Răsăritului, iar pe de alta, stepa, provocată de Biserica Romană prin misiunile ei, a reacționat neașteptat de dur, pustiind o mare parte a Europei în 1236-1242.

6. Criza Regatului Ungariei și frunțașii români de la invazia mongolă la stingerea dinastiei arpadiene

Inviaza mongolă a pus în fața papalității și a regatelor sale apostolice sarcina primă a apărării în fața tătarilor și apoi a combaterii lor, lăsând în plan secund chestiunea "schismaticilor". Pe acest fond, Ungaria a intrat într-o perioadă de tulburări, pricinuite de rivalitatea și de luptele armate dintre regele Bela IV (1235-1270) și fiul său Ștefan (la un moment dat, acesta din urmă purta titlul de "rege tânăr al Ungariei, duce al Transilvaniei și domn al cumanilor"²⁴), precum și de criza adâncă din timpul domniei regelui Ladislau IV Cumanul (1272-1290). După 1242, sub Bela IV și Ladislau Cumanul, a urmat în Ungaria o reacție contra directivelor Romei, manifestată prin tendința de acceptare a realităților care decurgeau din pluralismul etnic-

²⁴ Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI-XV)*, în *DIR*, Introducere, vol. II, p. 498.

religios din țară și de compromisul cu tătarii²⁵. Aceasta a determinat o îndepărtare a Ungariei de frontul cruciadei. Ladislau IV și anturajul său sunt acuzați nu doar de obiceiuri și simpatii cumane, ci și de sprijin oferit ereticilor și "schismaticilor". Unele surse spun că regele primise în secret botezul ortodox și că românii s-au rugat de el "să nu-i împingă la legea latină"²⁶. Desigur, Roma a luat măsuri: legatul Filip de Fermo (episcop), prin sinodul de la Buda din 1279, a căutat să impună ferm ordinea catolică în regat, prin creștinarea cumanilor, stârpirea ereziei și cultelor păgâne, prin interzicerea cultului ortodox și a construirii de biserici de piatră sau de zid, destinate acestui cult²⁷. Dar abia sub regele Andrei III (1290-1301) - ultimul arpadian - a putut începe vag recuperarea efectivă a Regatului Ungar de către Biserica Romană, deși tulburările au continuat, mai ales în Transilvania, și în primele două decenii ale secolului XIV.

În aceste condiții, elita românilor a fost privită adesea ca echivalentă a elitei nobiliare, a fruntașilor sașilor și secuilor. Astfel, la 1288, arhiepiscopul de Strigoniu se adresa "tuturor nobililor unguri, sașilor, secuilor și românilor din comitatele Sibiu și Bârsa", cerându-le să nu se mai supună regelui "nelegiuit" Ladislau²⁸. De asemenea, la prima întrunire cunoscută a adunării stărilor Transilvaniei, în 1291, regele Andrei III i-a convocat pe "nobili, sași, secui și români... pentru îndreptarea stării lor"²⁹. În concluzie, se poate spune că în timpul dinastiei arpadiene, în general, elita românilor a încercat și, în parte, a reușit să se încadreze în sistemul politic al voievodatului, alături de nobili, de sași și secui. Totuși, contestarea ei, evidentă în primele decenii ale secolului XIII, venea din apartenența la confesiunea răsăriteană.

7. Cnezii români în secolele XIII-XIV: între un statut de fapt și unul de drept

În secolul XIV, se vor adăuga și alte argumente ale contestării statutului de stăpâni al elitei românilor, între care cel mai important, alături

²⁵ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p.131.

²⁶ *Ibidem*, p. 133, 163.

²⁷ *Ibidem*, p. 133.

²⁸ *DIR*, veac. XIII, vol. II, p. 296-299.

²⁹ *Hurmuzaki*, I/1, p. 510-511.

de confesiune, va fi lipsa actului scris, a diplomei de donație regală pentru posesiunile celor mai mulți dintre membrii acestei elite. Ceea ce secolul XIII a conturat doar - în sensul că o parte dintre românii cuprinși în Ungaria posedau bunuri funciare și aveau atribuții militare - va fi particularizat și individualizat în secolul următor, care vine cu unele clarificări esențiale: 1) elita românilor din Transilvania (ca și la sud și est de Carpați) se numea cnezime (cu variante asimilabile, anume voievozi, juzzi-jurați, jupani etc.); 2) ea posedea cnezate sau părți de cnezate (acolo unde nu fusese încă depozată), pentru care percepea cote patrimoniale de la locuitorii de rând, asupra cărora își exercita și jurisdicția, după principiile dreptului românesc (*ius valachicum*, *ius Volachie*) și cnezial (*ius keneziale*); 3) cnezii erau stratificați, de la cei de sat (care stăpâneau 1-2 sate sau părți de sate) până la cei de vale (puteau stăpâni până la 15-20 de sate); 4) cnezimea a fost obligată să intre în relații cu oficialitatea regatului și voievodatului - încă din secolul XI, în unele regiuni - fapt pentru care situația sa a ajuns neuniformă și neunitară³⁰.

În analiza cnezilor din Transilvania, există două perspective diferite, anume caracterizarea lor din punctul de vedere intern al societății românești care i-a produs, pe de o parte și din punctul de vedere al statului feudal ungar, în care au ajuns să evolueze (după secolele XI-XII), pe de altă parte. Din perspectiva societății protoromânești și românești, cnezii sunt fruntași ai comunităților locale rurale (ai satelor și grupurilor de sate), ridicați la nivelul de stăpâni prin evoluție internă și în urma contactelor cu migratorii, mai ales cu cei slavi. În secolele XII-XIII, cnezii evoluaseră, în general, spre statutul de stăpâni ereditari ai satelor³¹, întemeindu-și drepturile pe o situație de fapt, necontestată în cadrul societății românești. Dar, în paralel cu această evoluție internă, se produce și înaintarea stăpânirii ungare spre est și sud-est și încadrarea Transilvaniei în structura regatului. În zonele deschise, pe văile râurilor Someș, Criș, Mureș, în unele depresiuni largi, noua autoritate și-a organizat puncte de sprijin în cetăți, instituții proprii și a donat pământ laicilor, bisericii și "oaspeților". Episcopiile catolice de la Cenad, Oradea și Alba Iulia, mănăstirile benedictine, cisterciene, dominicane etc., familiile

³⁰ Ioan A. Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 36-57.

³¹ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 146.

nobiliare (clanuri) din Ungaria (Wass, Kácsik, Kán, Losonci Tomaj, Zsámboki, Kökényes-Rádnót, Becse-Gergely ș.a.), "oaspeții" maghiari și germani sunt mereu dăruți cu proprietăți funciare în Transilvania, dintre care o parte au fost luate, cum s-a văzut, din mâinile românilor. Evident, cnezii de pe aceste teritorii donate nu au mai putut rămâne stăpâni sau stăpâni deplin. Unii au ajuns chiar supuși feudali (dependenți), alții au rămas posesori, cu anumite obligații față de noii proprietari de drept. Cnezii rămași pe pământurile nedăruite erau considerați teoretic situați pe domeniul regal, după principiul că tot pământul neîncăput în mâini feudale (nedonat oficial) aparținea regelui. În fapt, acești cnezi erau liberi, își stăpâneau pe mai departe cnezatele după vechiul obicei, cu minime imixtiuni externe. Dintre aceștia se va ridica, în principal, categoria nobililor români din secolele XIV -XV. Ei au avut în față exemplul egalilor lor din zonele în care se suprapuseseră noii stăpâni la teritoriu și au văzut involuția acestora. Spre a evita o asemenea soartă, cnezii de pe "domeniul regal" s-au pus de timpuriu în serviciul suveranului lor (regele) și al reprezentanților acestuia și au obținut recunoașterea oficială a calității lor de stăpâni. Până la Angevini (înainte de 1308), asemenea recunoaștere nici nu era neapărat necesară, cum s-a văzut, dacă nu apăreau cazuri de uzurpări. Sub Angevini, mai ales în timpul lui Ludovic I (1342-1382), se introduce, cel puțin de drept, rigoarea occidentală, ceea ce incumbă existența actului de donație regală (a diplomei) pentru pământul stăpânit, element indispensabil recunoașterii atributelor nobiliare. Regele a încercat din nou să coreleze recunoașterea calității de stăpân funciar și de nobil cu apartenența la credința catolică. În vederea uniformizării structurilor atât de eterogene ale regatului, Ludovic s-a străduit să precizeze attributele necesare calității de nobil, anume actul scris de donație și aderarea la catolicism.

Totuși, o serie de împrejurări au făcut ca măsurile de uniformizare preconizate de cel de-al doilea Angevin să nu se poată aplica întocmai. Prin urmare, în Transilvania și zonele adiacente au rămas în continuare cnezi stăpânitori de pământ fără acte de donație și necatolici sau cnezi cu acte de donație (nobili sau asimilați nobililor) și ortodocși. Însă reglementările judiciare ale regatului (inclusiv măsurile lui Ludovic I) și evoluția instituțiilor feudale de tip apusean din Ungaria în secolele XIII-XIV au făcut ca cnezii români să fie privați, *de iure*, în chip diferențiat. Astfel, unii ajung "cnezi înnobilați" (le este oficializată calitatea de feudali, pentru pământul pe care-l

dețineau), alții "cnezi ai cetăților" (stăpâneau, de obicei, cu drept cnezial, având unele sarcini față de cetate), iar alții "cnezi comuni" (echivalați cu juzii sătești)³². După regimul patrimonial-juridic dobândit de teritoriul pe care trăiau, cnezii se mai pot clasifica în "cnezi regali" (potențiali nobili deplini), "cnezi ai bisericii" (adesea nobili condiționali sau prediali, dar și supuși feudali) și "cnezi ai nobilimii" (ajunși, de fapt, în dependență feudală)³³. Aceste clasificări au, cum s-a observat, două deficiențe: 1) îi departajează pe cnezi pornind de la criterii exterioare, de la forurile și instituțiile cu care aceștia au fost obligați să aibă, de prin secolele XII-XIII, raporturi juridice, administrative, fiscale, pentru a-și putea menține stăpânirea lor de fapt sau pentru a obține confirmarea de drept a acestei stăpâniri; 2) nu țin seama de evoluția instituției și consideră drept categorii separate fazele succesive din transformările pe care le-a cunoscut cnezatul (judecia), ceea ce metodologic este greșit, chiar dacă aceste faze au ajuns să și coexiste³⁴. Toți cnezii au exercitat inițial o stăpânire de fapt și, înainte de constituirea domeniilor bisericești și nobiliare prin donații din partea suveranilor, toți cnezii au fost "ai regelui" sau "ai cetății". Cnezii de pe "domeniul regal" (sau al cetății) au putut stăpâni mult timp, până în secolul XV, satele lor (părțile de sate), fără confirmare scrisă ori cu o confirmare sub condiție cnezială. În ambele situații exista dreptul și obligația seviceiului militar. Dacă urma o confirmare cu drept nobiliar, cnezul respectiv devenea oficial nobil, deși aceeași persoană și familie putea stăpâni unele sate cu drept cnezial, iar pe altele cu drept nobiliar³⁵. Altfel spus, un cnez putea să treacă de-a lungul vieții prin situația de stăpân fără diplomă, prin cea de stăpân cu diplomă de confirmare cu drept cnezial și să ajungă la cea de nobil deplin, așa cum altul putea ajunge de la statutul de stăpân neconfirmat la statutul de supus feudal, prin dăruirea pământului cnezial unui nobil sau unei mănăstiri. În primul caz, situația de fapt a cnezului se modifica prea puțin, doar că i se creau premise de avansare socială.

³² D. C. Arion, *Cnejii (chinejii) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938, p. 85 și urm.

³³ Ioan-A. Pop, *Statutul cnezilor supuși pe domeniile feudale din Transilvania în secolul al XIV-lea*, în vol. "Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice", Cluj-Napoca, 1985, p. 102-115; idem, *Instituții*, p. 47-57.

³⁴ R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 165.

³⁵ *Ibidem*.

Această evoluție a cnezilor s-a diferențiat și în funcție de criterii geografice-teritoriale, corelate cu ritmul implantării instituțiilor Regatului Ungar. Încadrarea Transilvaniei în regat s-a făcut treptat sub aspect temporal (între secolele XI-XIII) și geografic (unele teritorii au fost cucerite și stăpânite mai de timpuriu și direct, altele mai târziu și formal). În regiunile unde infiltrația elementelor exterioare s-a produs târziu și cu intensitate mică (Maramureș, Hunedoara-Hațeg, Banatul colinar și de munte, Făgăraș, zone din Munții Apuseni etc.), cnezimea s-a putut conserva sub forma unei categorii de stăpâni ereditari ai satelor, cu perspective certe de înnobilare; dimpotrivă, acolo unde pătrunderea noilor realități a fost mai timpurie și mai directă (zonele de joase din Crișana și Banat, "câmpia" Transilvaniei etc.), cnezii apar în secolele XIV-XV și ulterior ca simpli *villici* (primari ai satelor aservite), supuși ai noilor stăpâni³⁶. În aceste regiuni deschise se constată existența celor mai multe domenii feudale maghiare timpurii de origine donativă. Cu alte cuvinte, cnezii care și-au putut păstra cnezatele ereditare până spre 1300, chiar cu anumite condiții și obligații față de rege și dregătorii săi, și-au menținut șansa oficializării statutului lor de stăpâni prin înnobilare (sau boierire, în cazul Făgărașului³⁷), în secolele XIV-XV. De exemplu, în Maramureș era de presupus o astfel de evoluție, din moment ce, până la 1300 se cunoaște doar o singură familie de feudali veniți din afară (în sens geografic, etnic și social), anume nobilii Ujhely, care au stăpânit Viscul între 1272-1300. Și în secolul XIV, astfel de cazuri sunt cu totul excepționale: la 1391, apare lângă Hust familia Rozsály, plus încă doi mici nobili ridicați dintre oaspeții regali, ce au ajuns să stăpânească un sat sau o parte de sat (Dolhenii, deși din comitatul vecin al Ungului, erau tot români)³⁸. Aproape la fel stau lucrurile și în țara Hațegului, unde, până la 1400, înstăpânirile unor nobili străini asupra satelor românești au fost foarte puține și situate spre nord și vest, adică la marginile transilvane și bănățene ale spațiului menționat (pe unde venea influența Regatului Ungar). S-a apreciat că 80-90% din țara

³⁶ Ioan-A. Pop, *Instituții*, p. 47-49.

³⁷ Boierirea cnezilor a fost valabilă - ca oficializare a statutului de feudal - cât timp țara Făgărașului sau a Oltului s-a aflat între granițele Țării Românești, dar, după integrarea fermă a acestui ținut în Transilvania (mai ales în principat), și boierii făgărașeni au trebuit să caute să obțină formal înnobilarea, după regula apuseană, care nu recunoștea rânduiala analoagă din Țara Românească. Vezi Ioan-A. Pop, *Instituții*, p. 76-83, 195-210.

³⁸ R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 143.

Hațegului nu a fost afectată în mod direct de progresele statului ungar în Transilvania în secolele XI-XIII, unde viața locală și-a urmat calea proprie³⁹. În asemenea regiuni, se cunoaște ulterior, în secolele XIV-XV, cea mai viguroasă și mai numeroasă nobilime românească, despre care se știe azi cert că provine din vechii cnezi. Chestiunea care s-a pus adesea în istoriografie a vizat răspunsul la întrebarea dacă înnobilarea a reprezentat o transformare majoră, *de facto*, în statutul cnezilor sau a fost doar o modificare de natură juridică sau o adaptare la rânduiala de drept a unei situații de fapt. Deși nu întotdeauna direct și explicit, documentele referitoare la cnezi (și alte izvoare) oferă răspunsul la această întrebare.

Mai întâi, trebuie observat că aproape toate daniile primare cunoscute în favoarea cnezilor sunt de fapt confirmări (cu drept cnezial și nobiliar), adică întăriri prin act scris a unor vechi stăpâniri. Astfel, regii afirmă că binevoiesc să confere (*conferre dignaremur*) posesiuni ale titularilor (*possessiones suas*), în a căror stăpânire netulburată s-au aflat din vechime strămoșii acestora și în care ei înșiși (dăruirii) se aflau chiar în momentul daniei (*in quarum pacifico dominio idem..., progenitores sui, ab antiquo perstitisse se ipsumque persistere asserit etiam de presenti*). Prin urmare, oficialitatea acceptă că acei cnezi care ajungeau în asemenea postură erau vechi stăpâni de fapt, pentru care în momentul confirmării li se crea un statut de drept. Evident, dacă erau stăpâni vechi, cnezii beneficiau de avantaje din partea satelor, ai căror locuitori nu erau iobagi individuali, dar erau aserviți în mod global, ca și comunitate. Odată cu falsa danie a cnezatului sau posesiunii, se menționează adesea că titularii urmează să rețină mai departe în folosul lor, total sau parțial, venituri, foloase, dări (*proventus, utilitates, collectae*)⁴⁰. De asemenea, cnezii, cu mult înainte de confirmare, ctitorau biserici (unele fiind capele de curte) - evident, ortodoxe - cu pisanii și cu tablouri votive, în care erau înfățișați cu macheta monumentului în mâini, cu soțiile lor și copiii, în veșminte de ceremonie, ca ale boierilor de la sud și est de Carpați (de exemplu, capela de la Streisângeorgiu a fost ridicată de familia cnezială locală, în mod cert în prima

³⁹ Idem, *Țara Hațegului*, p. 61.

⁴⁰ R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 137-139, cu trimiteri la documentele publicate de Ioan Mihalȃi; vezi și celelalte colecții de documente medievale referitoare la Transilvania.

jumătate a secolului XII)⁴¹. De asemenea, elita românească avea curți cneziale corespunzătoare capelilor menționate și ridicate din lemn și apoi de piatră și de zid; există și cetăți de familie sau turnuri-locuință, ce reflectă cu mult înaintea documentelor starea social-economică superioară a categoriei cnezilor⁴². În plus, cnezii din secolele XIV-XV, fiind urmașii acelor români care în secolul XIII aveau aparatul lor de război și participau la campanii, au și atribuții militare. Cu timpul se impune regula, pe baza tradiției, ca ei, cnezii, să servească în oastea regelui fiecare cu "o lance" (călăreț greu înarmat, cu lance și flamură, plus suita sa formată din câteva persoane).

Despre natura stăpânirii cneziale originare, datele sunt puține, deoarece mărturiile provin din perioade mai târzii, când această stăpânire era contaminată cu elemente exterioare. Totuși, actele vorbesc despre cnezate confirmate "cu toate acele libertăți, drepturi, imunități și obiceiuri de care au avut parte ceilalți cnezi" (*cum omnibus hisdem libertatibus, iuribus, immunitatibus et consuetudinibus quibus alii kenezii usi fuerunt*)⁴³, din vechime (*ab antiquo*). Este greu de spus exact ce incumbau toate acestea, însă se știe că cnezii, înainte de a avea diplome, își stăpâneau deplin cnezatele, pe care le lăsau moștenire, le împărțeau, le schimbau între ei, le vindeau etc. Există procese judecate de adunările cneziale, în cadrul cărora părțile își dispută sau își împart drepturi patrimoniale, pentru care mărturisesc că nu au și nu au avut documente⁴⁴. Spre deosebire de dreptul feudal occidental (dar similar cu situația din dreptul feudal ungar), feudalii români nu cunoșteau primogenitura, ceea ce însemna că toți moștenitorii masculini se bucurau de drepturi egale. Astfel, un cnez cu cinci fii lăsa cnezatul său celor cinci urmași care aveau să-l posede în indiviziune (devălmășie), câtă vreme drepturile fiecăruia nu erau "alese" sau nu se precizau pe teren. La fel procedau și clanurile nobiliare maghiare. De aceea, de multe ori proprietatea s-a fragmentat, un cnez ajungând să aibă drepturi asupra unei pătrimi, optimi sau șaisprezecimi dintr-un cnezat. Drepturile de stăpânire ale cnezilor vin din vechime, probabil din finalul etnogenezei românilor. Ele nu decurg decât incidental din întemeierea de sate, care, de altminteri, este un fenomen firesc

⁴¹ R. Popa, *Țara Hațegului*, p. 157, 225-247.

⁴² *Ibidem*, p. 159, 214-225.

⁴³ I. Mihalyi, *Diplome maramureșene din secolul XIV-XV*, Sighet, 1900, p. 64.

⁴⁴ Vezi Ioan-A. Pop, *Instituții*, *passim*.

în toată Europa de atunci și se face prin "roire" (un cnez sau fiu de cnez, însoțit de câteva familii, părăsește vatra unui vechi sat - suprapopulat, cu pământul arabil secătuit etc. - pentru a se așeza în vecinătate, fondând o nouă așezare). Când se întemeia o așezare nouă cu locuitori veniți de la distanțe mari, aceștia se numeau *hospites*, dar nu se cunoaște nici un caz de "oaspeți" români. Se cunosc însă, câțiva cnezi întemeietori de sate în Hațeg, dar în Maramureș nu este menționat nici unul⁴⁵. Între cnezii de sat și cei de vale, ca și între aceștia toți și voievozii lor existau anumite legături greu de surprins astăzi, dar care amintesc de vasalitate.

8. Considerații finale

Caracteristicile schițate mai sus arată că acei cnezi care au reușit să-și păstreze cnezatele până 1300 aveau toate atributele unui feudal ungar, mai puțin actul de donație regală și calitatea de catolic. Cel mai important atribut era stăpânirea ereditară asupra cnezatelor. De aceea, până la rigorile impuse de Angevini, au fost ușor de echivalat cu elita nobiliară a regatului. După 1300 mai ales, mulți cnezi au fost obligați la adaptare, pentru a supraviețui ca stăpâni. Primul pas al adaptării era obținerea actului scris de donație regală pentru stăpânirile lor. Până la 1366, destui cnezi reușiseră acest lucru, încât regele Ludovic I echivalează mărturia acestora la judecată cu mărturia unui nobil⁴⁶. Alții, ajunși sub stăpânirea unor feudali, decăzuseră la situația oamenilor de rând, păstrând totuși formal o anumită preeminență, dovedită de faptul că erau asimilați cu primarii satelor (*villici*). Evident, mai erau încă destui cnezi (și voievozi) în secolul XIV rămași în afara instituțiilor oficiale ale regatului, cnezi care stăpâneau pământul în virtutea dreptului vechi românesc și cnezial și care nu aveau nici un document de confirmare. Din punctul de vedere al societății locale, toți erau egali, fiind considerați o categorie superioară. Numai relațiile diverse cu oficialitatea și imixtiunile acesteia i-au diferențiat. Cu timpul, cnezii confirmați prin diplomă, aducând în continuare "fidele servicii", mai ales militare, puteri centrale (regelui, voievozilor Transilvaniei și dregătorilor lor), au ajuns să primească noi posesiuni și funcții, să dobândească noi avantaje și să intre chiar în rândurile

⁴⁵ R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 147.

⁴⁶ *DRH*, C, vol. XIII, p. 159-165.

nobilimii mari (ca Drăgoșeștii, Hunedoreștii) și mijlocii (precum Căndeștii, Dolhenii, Bizereștii, Gârliștenii). Dar cei mai mulți dintre aceia cu diplomă au rămas mici feudali (unii nobili de o sesie), la nivelul satelor lor, cu statut formal de nobil, dar cu situație materială precară. Cei din prima categorie, care au urcat în ierarhie, în timp, s-au catolicizat și maghiarizat, iar cei rămași în sate ca mărunți proprietari, în mare măsură, și-au conservat etnia și confesiunea. Desigur, procesul nu a fost liniar și lipsit de convulsii. Cnezii (voievozii) aserviți fără voia lor și excluși din funcții și-au adunat oamenii (comunitatea) și au încercat să-și recupereze bunurile, au organizat revolte locale. Unii, ca aceia din Făgăraș (circa 1290) și Maramureș (circa 1342-1363), au pus la cale adevărate răzvrățiri armate și, când nu au mai putut rezista în țările lor tradiționale, au trecut munții, impulsționând spre independență noi structuri politice ridicate din sânul propriului lor popor.

În urma acestor fapte și evoluții, era clar că elita românilor nu mai putea alcătui o stare, adică o grupare privilegiată în nume etnic, așa cum făcuseră și erau pe cale să facă sașii, secuii și nobilii. O stare se baza pe privilegii globale, or românii, popor supus prin cucerire și ortodox, nu au primit niciodată așa ceva. Românii au resimțit acut necesitatea de a avea o stare (ordin) în nume etnic ("națiune"), deoarece aceasta era regula în Transilvania, dar nu au fost lăsați să urmeze o astfel de cale. Elita românilor - admisă o vreme tacit ca parte alcătuitoare de stat (alături de nobili, sași și secui) - era compusă din cnezi proprietari de pământ, dar fără acte de donație (fiindcă pământul era deținut în virtutea dreptului cutumiar, nu a dreptului regelui) și necatolici. Ieșirea din impas părea să fie obținerea de diplome și catolicizarea, dar aceste scopuri nu erau ușor de realizat (unii cnezi pierduseră șansa diplomei, prin pierderea cnezatelor), nu erau la îndemâna oricui și nu erau dorite de toți (mai ales renunțarea la ortodoxie). Pe de altă parte, cei care reușeau să intre pe traiectoria înnobilării (și, eventual, a catolicizării) nu mai funcționau ca elită în numele românilor, ci treceau în starea nobiliară. Fiindcă grupul cnezilor înnobilați a fost destul de mare, fiindcă el și-a adus o contribuție marcantă la apărarea țării în fața atacurilor turcești și datorită unor împrejurări noi din secolul XV, s-a vorbit un timp în Transilvania despre un segment special al nobilimii, numit românesc (*nobiles Valachi*), dar el nu a mai putut forma niciodată o stare distinctă (ca elită politică). Practic, românii au rămas fără elită globală recunoscută în evul mediu ca stare (națiune). Totuși, elita lor locală, la teritoriu, nerecunoscută oficial și neacceptată în adunările de stări, a fost alcătuită din preoțimea

ortodoxă (erau și preoți-cnezi) și din micii cnezi (voievozi), mulți înnobilați, dar fără putere economică. Catolicizarea ar fi putut fi o ispită, dar scopurile sale de uniformizare și de nivelare, de anihilare a identității, inclusiv lingvistice - evidente în izvoarele rămase din timpul lui Ludovic I - nu erau de natură să-i atragă pe români. De altfel, spre anii 1380 - *propter omnium opinionem* (spune Bonfini) - în urma celui mai mare efort prozelit cunoscut în Ungaria, abia peste o treime din populația regatului angevin era catolică⁴⁷. Izvoarele menționează în Ungaria, până la invazia mongolă din 1241-1242, circa 600 de mănăstiri răsăritene (ortodoxe), în afara marelui număr de biserici parohiale de rit bizantin ("grecesc")⁴⁸.

Regatul medieval al Ungariei a fost un stat multietnic și pluriconfesional (alcătuit din unguri, germani, pecenegi, cumani, alani caucazieni, horezmieni, evrei, secui, români, italieni, slovaci, bulgari, sârbi, croați, sloveni, ruteni etc., precum și din catolici, ortodocși, mozaici, bogomili, islamici etc.)⁴⁹, dar înzestrat de timpuriu cu misiune apostolică, în vederea convertirii "păgânilor", "ereticilor" și "schismaticilor". Totuși, aceste etnii și religii (confesiuni) au conviețuit un timp în relativă liniște. Curând însă, prozelitismul catolic și marile transformări din viața de stat au dat categoric prevalență bisericii romane și anumitor grupuri etnice. Transilvania, anexată treptat prin cucerire, s-a bucurat întotdeauna de autonomie și s-a numit voievodat ca și Țara Românească și Moldova. În vederea stăpânirii eficiente a țării (provinciei), autoritățile au așezat aici în chip organizat unguri, sași, secui, dăruiți cu "*libertates*" (privilegii). Românii, supuși prin cucerire nu au avut cum să primească astfel de privilegii globale și nici nu puteau oferi avantaje notabile regilor ungari în schimbul lor. Prima mare acțiune prozelită (de după 1204) și a doua (din timpul lui Ludovic I) au condus categoric la depozedarea și marginalizarea necatolicilor în Ungaria care au refuzat convertirea silită. Sub Ludovic cel Mare s-a văzut clar cum catolicismul tinde să devină religie oficial recunoscută⁵⁰ "avant la lettre" în Ungaria și cum ortodoxia este numită "sectă" (*cum externis de sua lingua et*

⁴⁷ Antonii Bonfinii, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basileae (Basel), 1568, decada a II-a, cartea a X-a, p. 377.

⁴⁸ Gyula Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 114-115.

⁴⁹ Jenő Szűcs, *The Peoples of Medieval Hungary*, în vol. "Ethnicity and Society in Hungary", ed. F. Glatz, Budapest, 1990, *passim*; Ioan-A. Pop, *The Ethno-Confessional Structure o Medieval Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, 1994, *passim*.

⁵⁰ Ș. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 88.

secta contra Christianos faciunt) sau "credință străină" (*aliena fides*)⁵¹. Se insinuează ideea că românii sunt răzvrățiți, periculoși, nesupuși, înclinați spre rele, dar mai ales că nu sunt creștini (nici nu sunt numiți ca atare), ci "sectanți", "schismatici" sau "eretici" și că, aliați "cu cei dinafară, de o limbă și sectă cu ei" - cu românii din statele existente la sud și est de Carpați - înfăptuiesc "rele" contra "creștinilor" din Ungaria⁵². Bartolomeu de Alverna, vicarul Bosniei, care spune aceste lucruri în jur de 1380, nu era prea departe de adevăr, deși îngroșa mult lucrurile: românii din Ungaria nu erau mulțumiți de starea lor și se revoltau, uneori în legătură cu statele române extracarpatice. În plus, ei nu aparțineau credinței romane (erau "inferiori" până și cumanilor, care se creștinaseră formal după ritul Romei), ceea ce reprezenta cel mai serios motiv de a nu-i accepta ca ordin sau grup privilegiat⁵³. Nici un grup necatolic din Ungaria medievală nu a devenit "stare" sau "națiune". În acest fel, încă din secolul XIV, soarta elitei românilor din Transilvania era decisă: ea nu se putea ridica oficial și global în nume românesc, dar o putea face individual, în nume propriu, în cadrul nobilimii, cum s-a și întâmplat (cu riscul pierderii identității etnice și confesionale). Însă, contrar așteptărilor, majoritatea acestei nobilimi mici ("de o sesie") a rămas românească și, deși a scăzut numeric după formarea sistemului politic și religios al principatului (dar pierderile au fost compensate prin noile înnobilări din secolele XVII-XVIII), în momentul declanșării și desfășurării mișcării de emancipare națională, a format o parte însemnată a celor circa 12.500 de familii nobiliare românești angrenate în mare măsură în lupta de emancipare națională⁵⁴.

*A román elit Erdélyben a XIII-XIV. században
(eredet, jogi helyzet, fejlődés)
(összefoglaló)*

A középkori Erdély (IX-XIV. század) román elitje elsősorban a kenézekből, vajdákából és ezek megfelelőiből állt. Ők képviselik a román

⁵¹ *Ibidem*, p. 94-95.

⁵² *Ibidem*, p. 95.

⁵³ Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 108-109.

⁵⁴ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986, p. 362-367.

feudalizmus korának mintaképeit. Azon kenézek, akiknek sikerült birtokaikat 1300-ig megőrizniük, részesültek mindazon megkülönböztető jogban, amiben egy magyar hűbérúr, kivéve a királyi adományt és a katolicizmust. A legfontosabb kiváltság a kenézségek örökös birtoklása volt. Ez megkönnyítette egyenlővé válásukat a királyság nemesi elitjével, az Anjouk által bevezetett megszorításokig. Főleg 1300 után, sok kenéznek alkalmazkodnia kellett, hogy mint birtokos megmaradhasson. Ezen alkalmazkodásnak az első lépése az volt, hogy birtokaikra királyi adománylevelet kellett szerezniük. 1366-ig igen sok kenéznek sikerült ez a dolog, úgyhogy I Lajos király tanúskodásait peres ügyekben egyenlőként ismeri el egy nemes ember tanúvallomásával. Mások, egyes hűbérurak alárendeltjeivé válván, a közemberek soraiba süllyedtek, ám mégis formálisan megőriztek egy bizonyos elsőséget, amit az a tény is bizonyít, hogy a falvak kiváltságosaival voltak egyenrangúak. Természetesen a XIV. században még elég sok kenéz (és vajda) maradt a királyság hivatalos intézményrendszerén kívül, azok a kenézek, akik az ősi román jog értelmében birtokolták földjeiket és kenézségeiket, és akiknek semmiféle igazoló iratuk nem volt erről. A helyi társadalom szemszögéből nézve mind egyenrangúak voltak, felsőbb osztályként tekintették őket. Csak viszonyaik a hatóságokkal, és ennek beavatkozásai különböztették meg őket. Idővel, az oklevéllel elismert kenézek, akik továbbra is "hűséges szolgálatokat" főleg hadiszolgálatot tettek a központi hatalomnak (a királynak, az erdélyi fejedelmeknek, és azok főtiszviselőinek), elérték, hogy újabb birtokokat és hivatalokat kapjanak, új előnyökre tegyenek szert és belépjenek a főnemesség (mint a Drágffyok, a Hunyadiak) és a középnemesség soraiba (mint a Kendék, Dolhaiak, Bizereştiek, Gârlišteniek). De legtöbbjük, az oklevelek közül megmaradt kisbirtokosnak (egytelkes nemesnek), a falvaik szintjén, formális nemesi jogkörben de bizonytalan vagyoni helyzetben. Az első csoportba tartozók, akik felemelkedtek a ranglétrán, idővel felvették a katolikus vallást és elmagyarosodtak, viszont a falvakon maradt kisbirtokosok, nagy többségükben megőrizték etnikai és vallási hovatartozásukat. Természetesen a folyamat nem volt egyértelmű és megábrándításoktól mentes. Az akaratuk ellenére leigázott és tisztségeiktől megfosztott kenézek (vajdák) összeszedték embereiket (közösségüket) megpróbálván visszaszerezni elvesztett javaikat, helyi

felkeléseket szervezve. Egyesek, mint a fogarasiak (kb. 1290-ben) és a máramarosiak (kb. 1342-1363-ban) valóságos fegyveres felkelést indítottak el és amikor nem tudtak kellő ellenállást kifejteni saját területükön, átkeltek a hegyeken, függetlenségre buzdítván a népük kebeléből kinőtt új politikai struktúrákat.

Ezen tények és fejlődések tükrében, nyilvánvaló volt, hogy a román elit nem alkothatott egy etnikai alapon nyugvó kiváltságos rendet, miként azt megpróbálták és meg is tették a szászok, a székelyek és a nemesek. Egy ilyen rend csak átfogó kiváltságokon nyugodhatott, de a románok, akik leigáztak voltak a hódítások nyomán és a ortodoxizmus miatt is, sohasem kaphattak ilyent. A románok szükségét érezték, hogy rendet alkossanak mint etnikum (nemzet), ugyanis Erdélyben ez volt a szokás, de ezt számukra megakadályozták. A román elit - egy időben halgatólagosan elismerve mint országalkotó elem (a nemesek, a szászok és a székelyek mellett) földbirtokos kenézekből állt, de adománylevél nélkül (ugyanis a földet a szokásjog alapján birtokolták nem királyi jogon) és nem voltak katolikusok. Ebből a helyzetből kikerülendő nem volt más lehetőség mint az oklevél szerzés és a katolicizálás, de ezek nem tartoztak a könnyen véghezvihető célok közé nem lévén bárkinek elérhető (egyes kenézek elvesztették az oklevél szerzés lehetőségét, a kenézségek elvesztésével), , és nem is volt mindenki által óhajtott (különösen az ortodoxizmusról való lemondás). Másrészt, akiknek sikerült a nemessé válás pályájára állni (és esetleg katolicizálni is) már nem mint román elit szerepeltek, hanem beléptek a nemesek rendjébe. Mivel a nemessé vált kenézek csoportja meglehetősen nagyszámú volt, ugyanis ők igen jelentős részt vállaltak az ország védelmében a török támadásokkal szemben és a XIV. században kialakult új körülmények miatt, egy időben szóbakerült Erdélyben egy sajátságos nemesi réteg, az úgynevezett román (*nobiles valachi*), de ez sohasem lett képes egy kiváltságos rendet alkotni (mint politikai elit). Gyakorlatilag, a románság a középkorban mint rend (nemzet) általánosan elismert elit, nélkül maradt. Mégis létezett a területileg helyi elit, amelyik hivatalosan nem volt elismerve és nem volt elfogadva a rendek gyűlésén, és amit az ortodox papok (pap-kenézek is voltak) és a kiskenézek (vajdák) alkottak, sokat közülük nemesi rangra emeltek, ám gazdasági hatalom nélkül. A katolicizálás csábító lehetőség volt, de céljai az uniformizálás és az egyszintre hozás, az identitás

megtagadása, a nyelvié is - amint az az I Lajos korából való forrásokból kiderül - nem vonzották a románokat. Egyébként, az 1380-as évek táján - propter omnium opinionem (ahogy Bonfini mondja) - a legerősebb hittérítés nyomán, az Anjou-Magyarország lakosságának mindössze egy-harmada volt katolikus. A források szerint Magyarországon, a tatárbetörésig 1241-1242, kb. 600 keleti (ortodox) kolostor volt az igen nagyszámú bizánci ("görög") templom mellett. A középkori magyar királyság többnemzetiségű és többhitű állam volt (magyarok, németek, besenyők, kúnok, kaukázusi alánok, horezmiek, zsidók, székelyek, románok, szerbek, szlovákok, rutének stb. alkották, vallás tekintetében pedig katolikusok, ortodoxok, zsidók, bogumilok, iszlámok, stb.), de apostoli küldetéssel felruházva a "pogányok", "eretnekek" és a "szakadárok" megtérítésére. Mégis ezen nemzetiségek és vallások (felekezetek) jó ideig viszonylagos nyugalomban éltek egymás mellett. Azonban hamarosan, a katolikus hittérítés és az állam életében bekövetkező nagy változások, a római egyház és egyes nemzetiségi csoportok határozottabb felülkerekedését eredményezték. Erdély, a hódítások nyomán lépcsőzetesen hozzácsatolták Magyarországhoz, mindig is függetlenségnek örvendett és fejedelemségnek nevezetett akárcsak Havasalföld és Moldova. Az ország (tartomány) mind hatékonyabb uralása érdekében, a hatóságok szervezett formában telepítettek ide magyarokat, szászokat, székelyeket, "*libertates*" (előjogokat) adományozván nekik. A románok, a hódítások nyomán leigázva, nem volt, hogyan részesüljenek ilyen átfogó előjogokban, és nem is tudtak felajánlani értük, a magyar királyoknak, semmi megjegyzésre érdemes előnyt. Az első nagy hittérítési akció (az 1204-es év után) és a második (I Lajos korából) határozottan elvezettek a magyarországi nem katolikusok és az erőltetett térítésnek ellenállók jogfosztásához és félreállításához. Nagy Lajos király idejében már világosan látszott, hogy a katolicizmus Magyarországon a hivatalosan elismert vallás "*avant la lettre*" akar lenni és az ortodoxizmus csak mint "szekta" van megnevezve (*cum externis sua lingua et secta contra Christianos faciunt*), vagy mint "idegen hit" (*aliena fides*). Felsejlik az a gondolat, hogy a románok zendülők, veszélyesek, engedetlenek, rosszra hajlamosak, de legfőképpen nem keresztények (nem is neveztetnek annak), hanem "szektások", "szakadárok" vagy "eretnekek" és a

"kivülállókkal, a velük egynyelvű és egyszektájúakkal" szövetkeznek - románokkal a Kárpátoktól délre és keletre elterülő államokból - "rosszat" cselekednek a magyarországi "keresztyenyekkel" szemben. Nem állt messze az igazságtól Alvermai Bertalan Bosznia helytartója, jóllehet kissé túlhangsúlyozta a dolgokat, amikor 1380 táján ezt állította. A magyarországi románok nem voltak megelégedve helyzetükkel és lázadoztak, néha a Kárpátokon kívüli román falvakkal egyetemben. Azonkívül ők nem voltak a római egyház hívei, ("kivülállóak" voltak, mert még a kunok is, ha formálisan is, de felvették a római kereszténységet) ami a legkomolyabb érv volt amellett, hogy ne fogadják el őket, mint előjogokat élvező rend vagy csoport. Egyetlen nem katolikus csoport sem vált a középkori Magyarországon "renddé" vagy "nemzetté". Ebben az értelemben, még a XIV. században, megpecsételődött az erdélyi román elit sorsa: ezek szerint nem emelkedhetett fel hivatalosan és globálisan mint román, hanem csak egyénileg saját nevében tehetett, a nemesség keretein belül. amint az meg is történt (kockáztatva a nemzeti identitás és a vallási hovatartozás elvesztését). Ámbár a várakozásokkal ellentétben, ezen kisnemesek ("egytelkesek") nagytöbbsége megmaradt románnak, jóllehet a fejedelemség politikai és vallási rendszerének kialakulása után számbelileg megfogyatkozott, (a veszteségek azonban kipótoltattak a XVII-XVIII. századi új nemességek adományozásával) de a nemzeti egyenjogúsági küzdelmek kirobbanása és kibontakozása idején jelentős részt képviselt az a kb. 12 500 román nemesi család, amely igen nagy mértékben összefonódott a nemzeti egyenjogúságért vívott harccal.

L'Elite Roumaine de Transylvanie aux XIII-XIVe siècles
(origine, statut, évolution)
(résumé)

Dans cet ouvrage l'auteur démontre que, pendant les XIIIe-XIVe siècles, les membres de l'élite roumaine étaient les knèzes et les voïvodes (ou leurs équivalents). Les knèzes qui ont réussi à maintenir les knézats jusqu'en 1300 avaient tous les attributs d'un féodal hongrois, excepté le document de confirmation royale pour leurs possessions et la qualité de

catholique. L'attribut le plus important était la propriété héréditaire des knézats. C'est ainsi que, jusqu'aux rigueurs imposées par les Angevin, les knèzes étaient facilement assimilés à l'élite nobiliaire du royaume. Après 1300 surtout, beaucoup de knèzes ont été obligés de s'adapter pour pouvoir garder leurs attributs de maîtres. Le premier pas vers l'adaptation était l'obtention du document de donation royale pour leurs domaines. Assez de knèzes l'ont reçu jusqu'en 1366, de sorte que Louis Ier équivalait leur témoignage, lors d'un jugement, au témoignage d'un noble. D'autres knèzes, assujettis par les féodaux, avaient déchu pour devenir de simples gens du peuple, gardant cependant formellement une certaine prééminence, fait prouvé par leur assimilation aux maires des villages (*villici*). Il y avait certainement au XIVe siècle assez de knèzes (et voievodes) restés en dehors des institutions officielles du royaume, knèzes qui possédaient des terres en vertu de l'ancien droit roumain et knézial, mais qui n'avaient aucun document de confirmation. Du point de vue de la société locale, tous étaient égaux, étant considérés une catégorie supérieure. Ce n'était que les relations avec les officialités et les immixtions de celles-ci qui faisaient la différence. Les knèzes confirmés par diplôme et qui continuaient de rendre de "fidèles services", principalement militaires, au pouvoir central (roi, voievodes de Transylvanie et leurs fonctionnaires) ont réussi au fur et à mesure à recevoir de nouvelles possessions et fonctions, à acquérir de nouveaux avantages et même à accéder à la grande noblesse (tels les Dragos et les Hunedoara) ou à la moyenne noblesse (tels les Căndeia, les Dolha, les Bizerea, les Gârliste). La plupart de ceux possédant des diplômes sont cependant restés de petits féodaux au niveau de leurs villages, ayant un statut formel de noble, mais une situation matérielle précaire. Ceux appartenant à la première catégorie, ont accédé, dans le temps, à des niveaux supérieurs de la hiérarchie et se sont magyarisés, tandis que ceux qui sont restés dans les villages comme de petits propriétaires ont conservé en général leur ethnie et leur confession. Ce processus n'a certainement pas été linéaire et sans convulsions. Les knèzes (voievodes) asservis contre leur volonté et exclus des fonctions ont rassemblé leurs communautés et ont essayé de récupérer leurs biens, ont organisé des révoltes locales. Ceux de Făgăraș (vers 1290) ou de Maramureș (vers 1342-1363) ont organisé de véritables soulèvements armés et, lorsqu'il

leur a été impossible de continuer à vivre dans leurs pays, ils sont passés de l'autre côté des monts et ont poussé vers l'indépendance les nouvelles structures politiques constituées du sein de leur propre peuple.

Suite à ces faits et évolutions, il était clair que l'élite des Roumains ne pouvait plus former un état, c'est-à-dire un groupement privilégié au nom ethnique, comme l'avaient fait ou étaient en train de le faire les Saxons, les Szeklers et les nobles. Un état était basé sur des privilèges globaux, or les Roumains, peuple assujetti et orthodoxe, n'avaient jamais reçu quelque chose de pareil. Les Roumains ont profondément ressenti le besoin d'avoir un état (Ordre) au nom ethnique ("nation"), car c'était la règle en Transylvanie, mais on ne leur a pas permis de suivre cette voie. L'élite des Roumains - admise tacitement pour un certain temps en tant que composante d'État (à côté des nobles, des Saxons et des Szeklers) - était formée de knèzes propriétaires de terres, mais sans acte de donation (vu le fait que la terre était détenue en vertu du droit coutumier et non du droit royal) et non catholiques. La sortie de l'impasse semblait être l'obtention de diplômes et la conversion au catholicisme, mais ces buts n'étaient pas facile à réaliser et n'étaient pas voulus par tous (surtout le renoncement à l'orthodoxie). D'autre part, ceux qui réussissaient à entrer sur le trajectoire de l'ennoblissement (et, éventuellement, de la conversion au catholicisme) ne fonctionnaient plus comme élite au nom des Roumains, mais passaient à l'état nobiliaire. Vu le fait que le groupe de knèzes nobles a été assez grand et qu'il a contribué de façon importante à la défense de la patrie contre les Turcs, ainsi qu'à d'autres événements du XVe siècle on a parlé pour un certain temps en Transylvanie d'un segment spécial de la noblesse appelé roumain (*nobiles Valachi*), mais il n'a jamais pu former un état distinct (comme élite politique). Les Roumains sont pratiquement restés sans élite globale reconnue au Moyen Age comme état (nation). Cependant leur élite locale, non reconnue officiellement et non acceptée dans les assemblées des états, a été formée du clergé orthodoxe (il y avait des prêtres-knèzes aussi) et des petits knèzes (voïvodes), la plupart ennoblis mais sans pouvoir économique. La conversion au catholicisme aurait pu constituer une tentation, mais ses buts d'uniformiser, niveler et annihiler l'identité, linguistique y comprise - fait évident dans les sources conservées de l'époque de Louis Ier n'étaient pas à même d'attirer les Roumains.

D'ailleurs, vers 1380 - *propter omnium opinionem* (dit Bonfini) -, suite à l'effort prosélyte le plus grand que la Hongrie médiévale ait jamais connu, ce n'est qu'un peu plus d'un tiers de la population du royaume angevin qui était catholique. Les sources mentionnent en Hongrie, jusqu'à l'invasion mongole des 1241-1242, environ 600 monastères orientaux (orthodoxes), à côté d'un grand nombre d'églises paroissiales de rite byzantin ("grec").

Le royaume médiéval de Hongrie a été un Etat pluriethnique et pluriconfessionnel (formé de Hongrois, Allemands, Petchénègues, Cumans, Alans Caucasiens, Khorésmiens, Juifs, Szeklers, Roumains, Italiens, Slovaques, Bulgares, Serbes, Croates, Slovènes, Ruthènes, etc., ainsi que de catholiques, orthodoxes, mosaïques, bogomiles, islamiques, etc.), mais doué très tôt d'une mission apostolique en vue de la conversion des "païens", des "hérétiques", des "schismatiques". Ces ethnies et confessions ont, pour un certain temps, cohabité dans les conditions d'un calme assez relatif. Le prosélytisme catholique, ainsi que les grandes transformations ayant eu lieu dans la vie de l'Etat ont cependant catégoriquement donné la priorité à l'Eglise romaine et à certains groupes ethniques. La Transylvanie, annexée au fur et à mesure par conquête, a toujours joui d'autonomie et a été appelée voïévodat, tout comme la Valachie et la Moldavie. Pour jouir d'une domination efficace de cette province, les autorités y ont établi de façon organisée des Hongrois, des Saxons, des Szeklers qui ont bénéficié de nombreuses "*libertates*" (privilèges). Etant assujettis par conquête, les Roumains n'avaient pas reçu de tels bénéfices globaux et ils ne pouvaient pas non plus offrir en contrepartie des avantages importants aux rois hongrois. La première grande action prosélyte (après 1204) et la seconde (datant de l'époque de Luis Ier) ont conduit à la dépossession et à la marginalisation des non-catholiques en Hongrie, c'est à dire de ceux qui avaient refusé la conversion forcée. L'époque de Louis le Grand a clairement démontré que le catholicisme avait la tendance de devenir religion officiellement reconnue "avant la lettre" en Hongrie et que l'orthodoxie était appelée "secte" (*cum externis de sua lingua et secta contra Christianos faciunt*) ou bien "foi étrangère" (*aliena fides*). L'idée commence à poindre que les Roumains étaient des rebelles, dangereux, insoumis, enclins à mal faire mais surtout qu'ils n'étaient pas chrétiens (ils ne sont pas nommés ainsi),

mais "sectants ", "schismatiques " ou "hérétiques " et que , alliés avec ceux "de l'extérieur", d'une même langue et secte - avec les Roumains des pays se trouvant au sud et à l'est des Carpates -, ils commettent de "mauvais agissements" contre les "chrétiens" de Hongrie. Bartholomée d'Alverne, vicaire de la Bosnie, qui dit ces choses - là vers 1380, n'était pas loin de la vérité, bien qu'il noircît beaucoup les choses: les Roumains de Hongrie n'étaient pas contents de leur état et se révoltaient, parfois en relation avec les Etats roumains d'outre-monts. En plus, ils n'appartenaient pas à la foi romaine, ils étaient "inférieurs" même aux Cumans, qui s'étaient formellement christianisés selon le rite de Rome), ce qui représentait le motif le plus sérieux de ne pas les accepter comme ou groupe privilégié. Aucun groupement non catholique de la Hongrie médiévale n'est devenu "état" ou "nation". C'est ce qui a fait que, dès le XIVe siècle, le sort de l'élite roumaine de Transylvanie était bien établie: elle ne pouvait pas avancer officiellement et globalement au nom roumain, mais elle pouvait le faire de façon individuelle, à son propre nom, dans le cadre de la noblesse, et c'est d'ailleurs ainsi que les choses se sont passées (au risque de perdre l'identité ethnique et confessionnelle). Cependant contrairement aux attentes, la plupart de cette petite noblesse est restée roumaine et, bien qu'elle ait baissé du point de vue numérique après la formation du système politique et religieux de la principauté (les pertes ont été compensées par les nouveaux ennoblement des XVIIe-XVIIIe siècles), au moment du déclenchement et du déroulement du mouvement d'émancipation nationale, elle a formé une partie importante des quelque 12. 500 familles nobiliaires roumaines entraînées dans ce processus de l'époque moderne.

*A román nemesek az erdélyi tartományi gyűlésen
a 13. század végén?
(Egy forráshely értelmezéséhez)*

Érszegi Géza,
Budapest

III. András király 1291 nagybőjtjében Erdélyben generális kongregációt hirdetett Gyulafehérvárra *universis nobilibus Saxonibus Syculis et Olachis*.¹ A *generalis congregatio* egyaránt jelenthette az országgyűlést és helyi, tartományi, azaz, több megye együttes gyűlését.²

Mivel a latin nyelv megengedi mindkét értelmezést, a szöveg helyes interpretációjáért a történeti körülmények vizsgálatába kell fognunk. Az első és legfontosabb kérdés, vajon mit is jelent a *congregatio* szóval jelzett, gyűlésnek nevezhető intézmény.

A magyar történet első két évszázadának királyai birtokról-birtokra jártak és a az ország különböző helyein lévő királyi birtokokon megszállva, a környéken előkerült peres ügyekben ítéleztek.

III. Béla (1172-1196) korában jelenik meg a Szent István ünnepén (augusztus 20.) tartott országos gyűlés. A Székesfehérvárra gyűlt alattvalók a király elé terjeszthették panaszaikat és abban a király döntött, ítéletet hozott.³ Ezt a hagyományt a későbbiekben törvények erősítik meg. 1222-ben az Aranybullában, majd annak megerősítésében 1231-ben, 1267-ben, sőt III. András (1290-1301) idején is éppen az erdélyi

¹ III. András király tanúsítja, hogy a Gyulafehérvárott a nemeseknek, a szászoknak, a székelieknek és a románoknak tartott gyűlésen Ugrin mester panaszt tett, hogy Fogaras és Szombathely nevű birtokait elvették tőle. Tulajdonjogát oklevelekkel igazolta, valamint a vizsgálat során megkérdezett nemesek, szászok, székeliek és románok mellette vallottak. Ezért a király visszaadja birtokait. (Magyarázatos kiadása: *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum curante* Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi ediderunt Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai. Budapestini 1941. 32-36. A kiadásait felsorolja: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. II. kötet 4. füzet 1290-1301. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Budapest 1987. no 3711.) Szövegét ld. a Függelékben!

² Az országos vagy nevezzük bátran az országgyűlést mindenkinek szolt, a tartományi azonban nem feltétlenül egy konkrét tartományt: Erdélyt, Szlavóniát, Horvátországot stb. jelentette, hanem egy vagy több szomszédos megye közös gyűlését is.

³ Bónis György: *A székesfehérvári törvénytől az "ország szabadsága"-ig* Székesfehérvár évszázadai 2. Középkor. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1972. 83-102.

tartományi gyűlés idején megerősített törvényben ismerik el a Szent István napi gyűlés fontosságát.⁴ Az országos gyűlés nyomát leljük meg a II. András király (1205-1235) korában meghonosodott szokásnak, miszerint az uralkodó és udvara a nagybőjtöt Budán, a későbbi óbudai királyi birtokon töltötte, s itt került sor az ország lakosai peres ügyeinek a tárgyalására.⁵

Az évente egyszeri országos gyűlés mellett megmaradt a tartományi gyűlés intézménye. Erre különösen IV. Béla (1235-1270), V. István (1270-1272) és IV. László király (1272-1290) korában találunk adatokat.⁶ Mintha a hagyományt kívánta volna III. András is folytatni.⁷ Uralma idején megtaláljuk a Székesfehérvárott tartott országgyűlésnek éppúgy mint a tartományi gyűléseket. Ez utóbbiak egyikét tartotta Gyulafehérvárott 1291 nagybőjtjében.

Hogy kiknek is szólt valójában a meghívás a tartományi gyűlésre, azt kétféleképpen is interpretálják. Az egyik fordítás szerint: "nemesek, valamint szászok, székelyek és románok részére" tartotta a király a *congregatiót*.⁸ A másik értelmezés szerint "szász, székely és román nemesek" vettek részt a gyűlésen.⁹ Mindkét értelmezés formailag megengedhető, hiszen a grammatika nyelvére fordítva a dolgot, aligha lehet eldönteni, hogy a *nobilibus Saxonibus Syculis et Olachis* szerkezetben melyek vannak melléknévi funkcióban s melyek szerepelnek

⁴ *Decreta regni Hungariae 1000-1301*. Lorandi Szilágyi collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Geisa Érszegi stb. (Kézirat).

⁵ Kumorovitz L. Bernát: *Buda (és Pest) "fővárossá" alakulásának kezdetei*. Tanulmányok Budapest múltjából, 18 (1971) 7.

⁶ S. Kiss Erzsébet: *A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica. Tomus 39. Szeged 1971.

⁷ Gerics József: *A korai rendiség Európán és Magyarországon*. Budapest 1987. 283-309.

⁸ "...az erdélyi részeken élő nemesek, szászok, székelyek és oláhok részére Gyulafehérvár mellett tartott congregatio-n..." (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet 4. füzet 1290-1301. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Budapest 1987. no 3711.) és "...III. Endre az erdélyi nemesek, a szászok, székelyek és vlahok részére, helyzetük megreformálására itt tartott gyűlést..." (Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest 1987. II. 158.), valamint: *...quod cum nos universis nobilitus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transilvanis apud Altam lule pro reformatione status eorum congregacionem cum eis fecissemus...* (Györffy György: *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez* [I-II. rész]. Történelmi Szemle 1964. 22.).

⁹ "...1291-ben szász, székely és román nemesek igazolták..." Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest 1987. II. 451, 453.

főnévként, melyek a jelzők és melyek a jelzett szavak. Magyarán szólva lehetett akár a nemeseknek és a felsorolt népeknek meghirdetve a gyűlés és elképzelhető, hogy csupán a felsorolt népek előkelőinek, azaz nemeseinek szólt a királyi meghívás. Ez utóbbi esetben az említettek: szászok, székelyek és románok saját nemesi réteggel rendelkeztek már ekkoriban.

Kérdés, vajon kik vehettek részt ezeken a gyűléseken. Egyértelmű, mert minden forrásból kitetszik, hogy a *notiles*, az előkelők mindig részt vettek akár országgyűlés volt, akár tartományi gyűlés. Részt vettek azonban ezeken a gyűléseken a nem nemes szabadok és hospesek is.¹⁰

Összefoglalva az eddigieket, meg kell állapítanunk, hogy III. András király oklevelének mindkét értelmezése elfogadható, hiszen akár az országgyűlésen, akár a tartományi gyűléseken egyaránt részt vehettek nemesek és vendégek egyaránt. Visszatérve tehát a kiindulópontunkhoz a gyulafehérvári gyűlésen megjelentek lehettek: nemesek, szászok, székelyek és románok, de lehettek szász, székely és román nemesek is.

Ha a népnévvel emlegetett résztvevőket tekintjük, talán a legvilágosabb a szászok helyzete. Róluk többé-kevésbé elismert: II. Géza király (1141-1162) idején telepedtek le Erdélyben és ott 1224-re területi önrendelkezést értek el.

Ennél kevesebbet tudunk a székelyek és a románok jogállásáról. Szeretném hangsúlyozni, amikor jogállásról beszélek, kizárólag okleveles adatokra támaszkodom. Nézetem szerint ugyanis e sajátos forráscsoport az, amelyik — bizonyos határok között — biztos támpontot nyújthat bizonyos jogi jelenségek keltezéséhez.

Nem lehet persze véletlen, hogy a székelyek és románok egyazon oklevélben jelennek meg s egyszerre. 1222-ben II. András király a német lovagoknak ajándékozta a Barcaságot azzal a kiváltsággal, hogy nem tartoznak vámot fizetni ha a székelyek vagy a románok földjén mennek keresztül.¹¹ Ebből arra következtettek, hogy mind a székelyek mind pedig a románok hasonló jogállással rendelkeztek, s — ha szabad további

¹⁰ Bolla Ilona: *A jogilag egységes jogtárgyszály kialakulása Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből*. Új sorozat 100. Budapest 1983. 91.

¹¹ *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum* curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi ediderunt Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai. Budapestini 1941. 1-9.; Györffy György: *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez* (I-II. rész). *Történelmi Szemle* 1964. 3.

feltételezéssel élnem — valószínűnek tartom, hogy az 1291-i gyűlés résztvevőinek az a köre, amely népnévvel van megnevezve, közel azonos jogállással rendelkezett. Tételezzük fel tehát, hogy a szászok, székelyek és románok azonos jogállásúak voltak.

A kérdés persze ezután továbbra is, kik az említett nemesek. Ők a székelyek, szászok és románok vagy a nemesek és a felsorolt népek: szászok, székelyek és románok. Mint említettem III. András király mind az országgyűlés mind a tartományi gyűlés tartásának hagyományát fent tartotta. Miután 1290 július 23-án megkoronázták Székesfehérvárott, Óbudára *generalis congregatio*t hívott össze. Az augusztus és szeptember hónapok fordulóján tartott gyűlésen hozott határozatok nem maradtak ránk, ismert azonban az ott hozott rendelkezéseknek egy bővített változata, melyet éppen 1291 nagyböjtjében hoztak meg Gyulafehérvárott.¹² Ennek a szövege azért maradhatott meg, mert Magyarország nemesei a királyi határozatot a gyulafehérvári káptalannal írásba foglaltatták, hogy könnyebben hozzáférhessenek, ha szükségük van rá. Úgy tűnik ebből a szövegből tehát, hogy a *notiles* állandó birtokos jelzője a *regni Hungariae*, azaz magukat Magyarország nemeseinek mondták.

Nézzük azonban meg, vajon miként határozható meg a törvény szövege alapján a *notiles* közelebről. A *notiles* gyakran előfordul a szövegben, részben a *praelati et barones* társaságában. Ebben a *contextus*ban azonban legfeljebb ha az állapítható meg róluk, hogy az előkelők: a főpapok és bárók mellett ők alkotják a társadalom egyik előkelő rétegét.

Érdekesebbeknek bizonyulnak azok a cikkelyek, amelyek a *notiles* és *Saxones* jogaira vonatkoznak. E cikkelyeket tekintve felfedezhetjük, hogy a *notiles* és a *Saxones* jogai bizonyos esetekben egybeesnek.

1. A nemesek és szászok, ha külső ellenség támad az országra, kötelesek a királyi hadba vonulni.¹³

¹² "...Andreas Dei gracia illustris rex Hungarie conscriptis libertatibus nobilium regni Hungarie antiquis *insertis etiam quibusdam articulis de novo concessis* eisdem nobilibus privilegium concesserat ..." (Andreae III regis Hungariae decretum 1291 Februarii 22. *Decreta regni Hungariae 1000-1301*. Lorandi Szilágyi collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Geisa Érszegi stb. [Kézirat]).

¹³ Item si aliqua potentia extrinseca ad invadendum regnum nostrum venerit aut aliqua pars vel provincia regni ab obedientia regia vel potentia et regni se abstraxerit aut alienare aliquo

2. Királyi adó alól felmentést kapnak,¹⁴ sőt még a vajda sem szállhat meg náluk.¹⁵

3. Tizedmegváltást fizetnek.¹⁶

4. Öröklési joguk azonos: magtalan haláluk esetén birtokaik nem jutnak a király kezére.¹⁷ Nőági rész címén sem kerülhet idegen kézre a birtokuk.¹⁸ Jóságvesztéssel járó ítélet esetén rokonaik megválthatják birtokaikat¹⁹.

5. Bűnügyekben tartoznak csak a megyésispán bíraskodása alá.²⁰

A különbözőségek is jellemzőek! Feltűnően különböznek a nemesek és a szászok egyetlen esetben: az országgyűlésen, melyet évente egyszer tartanak, a nemesek a főpapokkal és bárókkal együtt részt vesznek, a szászok részvételéről azonban hallgat a határozat.²¹

Hogy valamennyi szász jogállása nem egyenlő, arra látszik utalni a határozat egyik cikkelye, mégpedig az, amelyik a hadba vonulásról szól.

modo voluerit, nobiles regni nostri et Saxones Transil(vani) predia tenentes et more nobilium se gerentes nobis astare et adiuvare nos tenebuntur. *Uo.* 10. tc.

¹⁴ Item nullam collectam vel acones aut descensus super ipsos nobiles et Saxones prenotatos ac populos eorundem recipi faciemus nec etiam occasione lucri camere nostre vel aliqua alia ratione exigi volumus ab eisdem. *Uo.* 13. tc.

¹⁵ Item volumus, quod woyuoda Transil(vanus) nobiles sive Saxones memoratos partis Transil(vanie) et banus totius Sclavonie nobiles partis Drawane nullatenus descendere possint nec ipsos in aliquo indebite aggravare. *Uo.* 41. tc.

¹⁶ Item decimas frugum secundum decreta sanctorum regum solvere teneantur ita videlicet quod quilibet nobilis sive Saxo de numero nobilium de quolibet aratro unum fertonem pro decimis solvat... *Uo.* 26. tc.

¹⁷ Item concessimus, quod si quis nobilium sive Saxonum predictorum sine herede decesserit possessiones sic decedentis hereditarie emptitie et etiam acquisite nullatenus debeant confiscari, sed idem decedens propinquis suis aut alicui propinquorum seu uxori vel etiam ecclesiis pro remedio anime sue legare in morte et conferre in vita cuicunque voluerit, liberam habeat facultatem. *Uo.* 32. tc.

¹⁸ Item in possessiones nobilium seu Saxonum predictorum non possit introire extraneus ratione dotis aut ratione quarte filiabus debite, sed heredes decedentium vel proximiores de generatione sua redimant eas secundum extimationem iustam regni nostri consuetam. *Uo.* 36. tc.

¹⁹ Item si quis nobilium vel Saxonum prefatorum possessiones suas pro suis excessibus et maleficiis amittere debeat vel contingat cognati ipsius propinqui possessionem ipsam redimendi habeant facultatem, nec in possessionibus propriis et avitis extraneum doleant possessorem. *Uo.* 40. tc.

²⁰ Item comes parochia[lis ... re]gni nostri ad predictos Saxones Transilvanos non nisi in tribus articulis videlicet furto vel latrocinio facto decimarum et monetarum debeat iudicare. *Uo.* 37. tc.

²¹ Item in quolibet anno semel omnes barones et nobiles regni nostri Albam ad congregationem debeant convenire... *Uo.* 31. tc.

Ebben a cikkelyben ugyanis csak azok a szászok kötelesek hadba vonulni, akiknek birtokaik vannak, azaz nemes módjára viselkednek.²² Ugyanerre látszik utalni a tizedfizetéssel kapcsolatos cikkely, amely szerint a nemes és a nemesek számába tartozó szász a tizedet megváltani köteles.²³

A dekrétum határozatainak tükrében tehát megállapítható, hogy a nemesek és a szászok bizonyos tekintetben azonos jogállásúak, azaz személyükben szabadok, adó- és igazságszol-gáltatási kiváltsággal rendelkeznek. A vagyonos szászok a ne-mesekkel katonai szolgálatot kötelesek teljesíteni, vagyonukat illetően szabadok. A nemesek azonban az országgyűlésen részt vehetnek.

Ennek alapján úgy vélem, a szászok kiváltsága korlátozott volt a nemesekéhez képest, s ha feltételezésem a későbbiekben igaznak bizonyul, mind a székelyek mind a románok hasonlóképpen korlátozott kiváltságokkal rendelkeztek. Kiváltságaiknak a szászok-hoz képest is korlátozottabb voltát jelenti valószínűleg az is, hogy — ellentétben a szászokkal — őket nem említi a dekrétum. S talán még az is következtethető a felsorolásukból, melyek rendelkeztek szélesebb, s melyek szűkebb körű kiváltságokkal.

A nemesség ugyanis, ahogy már utaltam rá, országos nemesség, azaz ahogy a forrásban találjuk: *nobiles regni Hungarie*, illetve ahogy Ladomér esztergomi érsek fogalmaz 1288-ban a *nobilitas Ungarorum, Saxonibus, Syculis et Volachis*, azaz a magyarok nemeseinek, szászoknak, székelyeknek és románoknak címzett levelében.²⁴ Ehhez a *nobiles regni Hungarie*, illetve a *nobiles Ungarorum* réteghez ugyan nem tartoznak sem a szászok, sem a székelyek, sem a románok, azonban ebbe a rétegbe jutásuk útja — úgy tűnik — nyitott volt: vagyont kellett szerezni.²⁵

²² ...nobiles regni nostri et Saxones Transil(vani) predia tenentes et more nobilium se gerentes nobis astare et adiuvare nos tenebuntur. *Uo.* 10. tc.

²³ ...decimas frugum secundum decreta sanctorum regum solvere teneantur ita videlicet quod quilibet nobilis sive Saxo de numero nobilium de quolibet aratro unum fertonem pro decimis solvat. *Uo.* 26. tc.

²⁴ *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum* curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi ediderunt Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai. Budapestini 1941. 31-32.; Györffy György: *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez* (I-II. rész). *Történelmi Szemle* 1964. 20.

²⁵ A *nobilis* szó jelentése rendkívül sokrétű, az általunk vizsgálat forrásban azonban kizárólag azok a nemesek értendők alatta - véleményem szerint - akik a társadalom előkelő rétegének alsó csoportját alkotják, un. köznemesek, akik az ország más lakosaitól 1351-re

Visszakanyarodva kiinduló pontunkhoz: a pontos fordítása tehát III. András király 1291-i oklevelében szereplő szövegnek a következő: "a nemeseknek, valamint a szászoknak, a székelyeknek és a románoknak"²⁶ hirdették meg a gyűlést Gyulafehérvárott.

Függelék

1291. március 11. — Gyulafehérvár

III. András király tanúsítja: a Gyulafehérvárott a nemeseknek, a szászoknak, a székelyeknek és a románoknak tartott gyűlésen Ugrin mester panaszt tett, hogy Fogaras és Szombathely nevű birtokait elvették tőle. Mivel tulajdonjogát oklevelekkel igazolta, valamint a vizsgálat során megkérdezett nemesek, szászok, székelyek és románok mellette vallottak, ezért a király visszaadja birtokait.

Vizfoltos hártván, hátlapján megpecsételés nyomával. A Magyar Országos Levéltárban őrzik (DL 29099).

Kiadása: Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi ediderunt Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai. Budapestini 1941. 32-36. A kiadásait felsorolja: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet 4. füzet 1290-1301. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Budapest 1987. no 3711.

különnülnek el véglegesen az őket egy társadalmi rétegbe egyesítő *una et eadem libertas*ukkal.

²⁶ A szászok (Saxones), székelyek (Siculi) és románok (Valachi, Olachi) népnevek jelentése többféle. Alapvetően az illető népet jelentik, olykor azonban csak illető nép által megszerzett kollektív jogot, kiváltságot, amit más etnikumok is megkaphattak, s végül előfordul, mint a románok esetében, hogy részben maga a "vlach" szó jelenthet más latin nyelvet beszélő népet (pl. olaszt), illetve hasonló életmódot (pásztorokodás) folytató népet. A szövegünkben valószínűsíthetően a gyulafehérvári gyűlésen a megadott etnikumok jelentek meg, melyeknek sajátos kiváltságai voltak.

Nos Andreas Dei gracia rex Hungarie memorie commendantes significamus, quibus expedit, universis, quod cum nos universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transiluanis apud Albam Iule pro reformatione status eorundem congregacionem cum eisdem fecissemus de consilio omnium prelatorum et baronum regni nostri eo tempore nobis assistencium, magister Vgrinus dilectus et fidelis noster quasdam possessiones suas Fogros et Zumbothel vocatas iuxta fluvium Olth existentes asserens a se indebite alienatas surgendo in ipsa congregacione nostra sibi per nos reddi et restitui postulasset et super hoc instrumenta ac privilegia sua exhibuisset.

Tandem nos de facto dictarum possessionum magis certificari volentes, utrum ipsius magistri Vgrini fuerint necne ab eisdem nobilibus Saxonibus, Syculis et Olachis diligenter inquiri fecimus, si dicte possessiones ad ipsum magistrum Vgrinum dinoscantur iuste et legitime pertinere. Qui quidem universi et singuli predictas possessiones Fogras et Zumbothel vocatas ipsius magistri Vgrini et suorum antecessorum esse et fuisse retulerunt.

Nos igitur quia ipsas possessiones ad ipsum magistrum Vgrinum iuste et legitime vidimus et scivimus pertinere, cum omnibus utilitatibus earum et pertinenciis reddidimus et restituimus ipsi magistro Vgrino et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendas eo modo et ea plenitudine quemadmodum per ipsius antecessores dicte possessiones habite extiterunt et possesse.

Datum apud Albam Iule in Dominica invocavit anno Domini M^o CC^o nonagesimo primo.

*Nobilii români în adunarea provincială a Transilvaniei
la sfârșitul secolului al XIII-lea?
(explicația unui izvor)
(rezumat)*

Regele Andrei al III-lea a convocat în 1291 congregația generală a Transilvaniei la Alba Iulia, cu participarea tuturor nobililor, sașilor, secuilor și românilor (*universis nobilitus Saxonitus Syculis et Olachis*).

Congregația generală, din punct de vedere semantic, poate semnifica, deopotrivă, dieta țării, dar și adunarea provincială, adică adunarea mai multor comitate. Deoarece limba latină permite ambele înțelesuri, suntem nevoiți, în scopul interpretării corecte a textului, să analizăm contextul istoric.

Prima și cea mai importantă chestiune de lămurit ar fi înțelesul termenului “congregatio”. În timpul lui Bela al III-lea (1172-1196) se instituie practica ținerii dietei în ziua Sf. Ștefan (20 august) la Strigoniu. Această tradiție va fi legiferată prin Bula de Aur (1222). Chiar și în corpul de legi adoptat în adunarea provincială a Transilvaniei din timpul lui Andrei al III-lea (1290-1301) se recunoaște importanța adunării anuale ținute în ziua Sf. Ștefan. Primele urme ale obiceiului convocării dietei țării pot fi identificate chiar din timpul regelui Andrei al II-lea (1205-1235), când suveranul și curtea petreceau Postul Mare la Buda, pe viitorul domeniu regal din Buda Veche, unde se judecau pricinile litigioase ale locuitorilor țării. Alături de dieta anuală, se menține și instituția adunării provinciale, despre care avem informații din timpul regilor Bela al IV-lea (1235-1270), Ștefan al V-lea (1270-1272) și Ladislau al IV-lea (1272-1290). Tradiția se păstrează și sub Andrei al III-lea, când vor avea loc atât adunările dietale anuale de la Strigoniu, cât și cele provinciale.

Dacă avem în vedere cui anume se adresa invitația de participare la adunarea provincială, sunt posibile două răspunsuri sau variante. O variantă de traducere ar fi: “nobilii, precum și sașii, secuii și românii”, a doua: “nobilii sași, secuii și români”. Ambele forme sunt acceptabile. Invitația putea avea în vedere nobilii și reprezentanții celor trei etnii, după cum e posibil să se adreseze elitei acestora, deci nobililor. A doua

variantă ar însemna ca sașii, secuii și românii să fi dispus deja la această dată de o pătură nobiliară proprie.

O altă chestiune de lămurit ar fi: cine putea participa la aceste adunări? Din analiza tuturor izvoarelor rezultă cu claritate că nobilii participau întotdeauna la dieta țării și la adunările provinciale. Dar participau la ele și oamenii liberi, nenobilii și oaspeții (coloniștii). Rezumând puțin lucrurile, putem spune că la adunarea de la Alba Iulia au participat nobilii, sașii, secuii și românii, sau, poate, nobilii sași, secuii și români. Dacă analizăm participanții sub aspect etnic, lucrurile sunt ceva mai simple în privința sașilor, despre care știm că au fost colonizați în Transilvania în timpul regelui Géza al II-lea (1141-1162), obținând și autonomie teritorială în 1224. Mai puține date documentare cunoaștem cu privire la statutul juridic al secuilor și românilor. În 1222 regele Andrei al II-lea dăruiește Țara Bârsei cavalerilor teutoni, scutindu-i de vamă dacă vor trece peste teritoriile locuite de secuii și români. De aici se poate deduce că secuii și românii aveau o situație juridică identică. Ba mai mult, putem presupune că participanții la adunarea din 1291, deci sașii, secuii și românii se bucurau de același statut juridic.

O ultimă chestiune de analizat, prin prisma textelor de lege, ar fi cea a noțiunii “nobiles”. Aceștia apar, de regulă, alături de arhieriei și de baroni (*praelati et barones*), alcătuind o pătură socială privilegiată. Făcând o analiză comparativă a privilegiilor nobililor și sașilor, se poate constata faptul că ale acestora din urmă erau mai restrânse. Prin extrapolare se poate presupune că și privilegiile secuilor și românilor erau mai îngădite în raport cu cele ale nobililor. Nobilii sunt ai țării (*nobiles regni Hungarie, nobiles Ungarorum*). Sașii, secuii și românii nu aparțineau acestei păтури sociale, în schimb, șansele lor de a accede în rândul nobilimii par să fie reale. Singura condiție necesară consta în dobândirea averii. Revenind la punctul de pornire, trebuie să concluzionăm că traducerea exactă a textului, cuprins în documentul din 1291 al regelui Andrei al III-lea, este următoarea: “*nobililor, precum și sașilor, secuilor și românilor*”.

A se vedea anexat și textul documentului emis în data de 11 martie 1291 la Alba Iulia.

*Les nobles roumains dans l'assemblée provinciale de la
Transylvanie à la fin du XIIIe siècle?*
(explication d'une source)
(résumé)

Le roi André le IIIe a convoqué en 1291 la congrégation générale de la Transylvanie à Alba Iulia avec la participation de tous les nobles, allemands, szeklers, et roumains (*universis nobilibus Saxonibus Syculis et Olachis*). La congrégation générale, du point de vue sémantique, peut signifier, à la fois, la diète du pays mais aussi l'assemblée provinciale, c'est à dire l'assemblée de plusieurs comitats. Etant donné que la langue latine permet les deux sens nous sommes obligés, afin d'interpréter correctement le texte, à analyser le contexte historique. La première et la plus importante question à clarifier serait la signification du mot "*congregatio*". A l'époque de Bela le IIIe (1172-1196) on impose (la pratique de) la réunion de la diète le jour du saint Stefan (le 20 août) à Strigoni. Cette tradition va être légiférée par la Bulle d'Or (1222). Même dans le corps de lois adopté dans l'assemblée provinciale de la Transylvanie de l'époque de André le IIe, on reconnaît l'importance de l'assemblée annuelle du jour de Saint Stefan. Les premières traces de l'usage de la convocation de la diète du pays peuvent être identifiées même à l'époque du roi André le IIe (1205-1235), quand le souverain et la cour passaient le Carême à Buda, sur le futur domaine royal de Buda Ancienne, où on jugeait les causes litigieuses des habitants du pays. A côté de la diète annuelle on maintient aussi l'institution de l'assemblée provinciale, de laquelle on a des informations de l'époque des rois Bela le IVe (1235-1270), Stefan le Ve (1270-1272) et Ladislau le IVe (1272-1290). La tradition est gardée aussi à l'époque de André le IIIe quand il y auraient tant les diètes annuelles de Strigoni que les assemblées provinciales. Si on tient à qui s'adressait l'invitation de participer à l'assemblée provinciale il y a deux possibilités ou variantes. Une variante de traduction serait : "les nobles ainsi que les allemands, les Szeklers et les roumains", la deuxième: "les nobles allemands, Szeklers et roumains". Toutes les deux formes sont acceptables. L'invitation peut

avoir en vue les nobles et les représentants des trois ethnies, mais il est possible aussi que ça s'adresse à leur élite, donc aux nobles. La deuxième variante signifierait que les allemands, les Szeklers et les roumains auraient déjà disposé à cette date d'une catégorie de nobles propre.

Une autre question à clarifier serait: qui pouvait participer à ces assemblées? De l'analyse de toutes les sources on voit clairement que les nobles participaient toujours à la diète du pays ainsi qu'aux assemblées provinciales. Mais il y participaient aussi des gens libres, des non-nobles et les hôtes (*colonistes*). Résumant un peu les choses on peut dire qu'à l'assemblée de Alba Iulia ont participé les nobles, les allemands, les Szeklers et les roumains on peut-être, les nobles allemands, Szeklers et roumains. Si on analyse les participants du point de vue ethnique les choses sont un peu plus simples en ce qui concerne les allemands, desquels on sait qu'ils avaient été colonisés à l'époque du roi Geza le IIe (1141-1162) obtenant aussi l'autonomie territoriale en 1224. On connaît moins de documents à l'égard du statut juridique des Szeklers et des roumains. En 1222 le roi André le IIe fait don le Pays de Bârsa à l'ordre teutonique les exceptant de la douane s'il passent par les territoires habités par les Szeklers et les roumains. On peut en déduire que les Szeklers et les roumains avaient une situation juridique identique. En plus on peut supposer que les participants à l'assemblée de 1291, donc les allemands, les Szeklers et les roumains jouissaient du même statut juridique.

Une dernière question à analyser, par l'intermédiaire des Textes des lois, serait la notion "*nobiles*". Ceux-ci apparaissent, d'habitude, à côté des prélats et des barons (*praelati et barones*), formant une catégorie sociale privilégiée. Faisant une analyse comparative des privilèges des nobles et des allemands, on peut constater que les privilèges de ces derniers étaient plus limités. Par déduction on peut supposer que les privilèges des Szeklers et des roumains aussi étaient plus limités que ceux des nobles. Les nobles appartiennent au pays (*nobiles regni Hungariae, nobiles Ungarorum*). Les allemands, les Szeklers et les roumains n'appartenaient pas à cette catégorie sociale, mais en échange, leurs chances d'accéder parmi les nobles paraissent être réelles. La seule condition nécessaire était d'acquérir la fortune.

Revenant au point de départ, on doit conclure que la traduction exacte du texte inclus dans le document de 1291 du roi Andrei le IIIe, est la suivante: "aux nobles, ainsi qu'aux allemands, szekler et roumains".

A voire annexé aussi le texte du document émis le 11 mars 1291 à Alba Iulia.

Dragoș, legendarul erou maramureșean care a descălecat Țara Moldovei¹ a ieșit de mult din spațiul cronicilor și a resuscitat interesul istoricilor pentru identificarea lui cu personajele cunoscute ale istoriei Maramureșului din agitatul veac al XIV-lea. Pentru mulți problema se părea a fi definitiv rezolvată, transferând disputa istoriografică în spațiul unei cronologii cât mai exacte posibil. Și totuși, persoana enigmaticului "vânător de zimbri și întemeietor de țară românească" vrea să rămână învăluit în izul sacru de legendă care l-a consacrat peste veacuri.

Există câteva teorii în istoriografie cu privire la identitatea lui Dragoș, "descălecătorul Moldovei". Publicarea accidentală a unor documente maramureșene în colecțiile de documente din secolul trecut a generat primele tentative în istoriografie pentru identificarea descălecătorului în persoana lui Dragoș din Giuleștii Mării. Unii îl considerau ca fiind Dragoș, tatăl lui Giula. Această teorie, deși încă A.D. Xenopol i-a dovedit inadvertența², este susținută încă accidental și în vremurile mai recente³. Confuzia este accentuată de identificarea de către unii istorici cu Dragoș, fiul lui Giula (deci nepotul celui alt candidat la această identificare cu descălecătorul)⁴. Aurelian Sacerdoțeanu a oferit o nouă interpretare a acestei teorii, care, pe bună dreptate, a atras opoziția

¹ Despre originea acestei legende, vezi R. Vuia, *Legenda lui Dragoș - contribuții pentru explicarea originii și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei* în *Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj*, 1921, p. 300-310. Cf. Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* ultima ediție, Chișinău, Ed. Cartea Moldovenească, 1991, p. 102-113. Despre tradiția istorică, vezi notele și comentariile lui Valeriu Răpeanu, *ibidem*, p. 232-233.

² A.D. Xenopol, *Un document asupra lui Bogdan descălecătorul Moldovei din 1349* în *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie* an 3, 1885, vol. V, fasc. I, p. 166-170.

³ V. Motogna, *Urmașii lui Dragoș (un document necunoscut)*, în *Revista Istorică*, XI, 1925, p. 201-204. Mai nou M. Gherman, *Contribuții la genealogia Dragoșizilor*, în *Muzeul Național*, 3, 1976, p. 269-278.

⁴ A. Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei până la Alexandru cel Bun* în *Romanoslavica*, XI, 1965, p. 223-225.

istoricilor. El consideră că Dragoș, fiul lui Giula din Giulești este descălecătorul, care după 1360 a revenit în Maramureș, urmându-i altcineva în "slujba sa pe care o avea în Moldova"⁵. Identificarea respectivă este incorectă, pentru că Dragoș din Giulești s-a reîntors în Maramureș după supunerea răzvrătiților moldoveni, faptă pentru care a fost răsplătit de către regele Ungariei, Ludovic cel Mare, prin danii cuprinse în mai multe acte ce ne permit localizarea lui în regiunea de baștină⁶. Ipoteza că Dragoș și Sas au fost simpli comandanți de oaste în slujba regilor Ungariei și excluderea lor dintre voievozii Moldovei nu este acceptată de către istorici⁷. Dragoș din Giulești a fost un comandant militar, dar faptul că după 1360 a beneficiat doar de danii în arealul moștenirilor și proprietăților familiei sale și nu a avut o poziție de anvergură ca cea pe care au avut-o fiii lui Sas peste doar cinci ani, indică limitele atribuțiilor sale. El a fost cel mult un "viteaz" maramureșean, intrat în rândul cavalerilor regelui, care s-a afirmat în oastea regală și a condus la un moment dat contingentul de oaste al Țării Maramureșului.

Apariția corpusului de documente maramureșene în 1900, rod al activității lui Ioan Mihalyi de Apșa, a permis crearea unor prime imagini de ansamblu asupra istoriei Maramureșului și, totodată, identificarea lui Dragoș "descălecătorul" cu un omonim al său originar din Bedeu⁸. Istoricul maramureșean este și primul care a făcut această identificare: "Acest Dragoș este după toată probabilitatea fundătorul și întâiul voivod al țerei Moldovei"⁹. Argumentele aduse de I. Mihalyi sunt tardive: "... El e titulat servientul regelui - nobil ca și Ștefan și Iuga, ..., voievozi maramurășeni...era lăudat, distins și cu avere, deoarece între moșiile sale Bedeu este una din posesiunile cele mai fertile din Comitat; alte date despre dânsul până astăzi n-am aflat, pentru că literile sale le v-a fi dus cu sine la Moldova și a rămas numai aceasta aci, ...după fiul său, voivodul Sas a avut nepot pe Magistrul Drag și exemplele ne arată, că nepoții purtau numele moșului lor...Numele lui Drag din Bedeu mai întâlnim în

⁵ *Ibidem*, p. 227.

⁶ V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, Ed. Universitas, 1994, ediția a treia, p. 353-354.

⁷ *Ibidem*, p. 353. Cf. și Ștefan S. Gorovei, *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei*, în *Revista Istorică*, 1979, 2, p. 338-339.

⁸ I. Mihalyi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighet, 1900.

⁹ *Ibidem*, p. 15, nota 2.

diploma din anul 1355, unde este numit: Comite Drag...numele lui Draguș din Bedeu nici într-una"¹⁰. Teoria lansată a avut efectul unui elixir pentru istoriografie, care s-a grăbit să își însușească argumentele. Personajul fiind identificat, istoricii au fost, pentru o mai mare perioadă de timp, preocupați de alte aspecte ale întemeierii statului moldovean. Apariția accidentală a unor contestări era anihilată repede prin verdicte de genul: "*Încercarea de a identifica pe Dragoș descălecătorul cu alt personaj decât Dragoș din Bedeu este contrazisă de analiza documentelor*"¹¹. Afirmția aparține regretatului R. Popa, care a oferit o nouă autoritate acestei teorii tradiționale prin excelența sa lucrare despre istoria Maramureșului¹². Un alt argument în sprijinul acestei identificări este faptul că descendenții lui Dragoș descălecătorul, după izgonirea lor din Moldova, au acaparat numeroase sate maramureșene, inclusiv cele din jurul Bedeului, care a rămas însă urmașilor lui Drag¹³. Ultima dovadă presupusă de istorici este aceea că stavropighia din Peri a fost întemeiată în preajma Bedeului¹⁴.

A fost lansată și o a treia ipoteză de către Ștefan S. Gorovei care susținea proveniența lui Dragoș dintr-o ramură colaterală a Codrenilor, cnezi de Câmpulung și Sarasău. Argumentele seamănă foarte mult cu cele anterioare, fiind doar transferate într-un spațiu mai larg. Urmașii lui Dragoș s-au stabilit în același cnezat al Câmpulungului la întoarcerea din Moldova, unde aveau o mănăstire, moștenită de la înaintașii săi. Numele unor sate din nordul Moldovei dovedesc așezarea aici a unor locuitori din Maramureș, cei mai mulți veniți din cnezatul Câmpulungului. Drăgoșeștii "*se arată foarte legați de cnezatul Câmpulungului (al Sarasăului), condus de cnejii din familia fostului voievod Codred*" și, conchide istoricul, Dragoș vodă aparținea unei ramuri colaterale a familiei Codrenilor și nu din familia unor cnezi de sat¹⁵.

¹⁰ *ibidem*.

¹¹ R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea* București, Ed. Academiei RSR, 1970, p. 241, nota 11.

¹² *ibidem*, p. 58, 66-67 și 241-243 despre originea Drăgoșeștilor, pe care o afirmă, dar nu o argumentează.

¹³ V. Spinei, *op. cit.*, p. 354.

¹⁴ menționată de S. Iosipescu, *Drăgoșeștii*, în *Arhiva genealogică*, I, 1994, nr. 1-2, Iași, p. 31.

¹⁵ Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei* București, 1973, p. 77-78.

Dacă analizăm cu atenție argumentele aduse pentru identificarea *Descălecătorului* cu Dragoș din Bedeu, respectiv cu un membru al familiei Codrenilor, observăm caracterul lor tardiv. Să le tratăm pe rând. Numele identic al celor doi nu este un argument serios, putând fi vorba și de o simplă coincidență. Numele de Dragoș are o frecvență destul de ridicată în Maramureș. Identificarea a fost făcută prima dată de către I. Mihalyi pe baza acestei coincidențe și pe baza faptului că acest personaj din 1336 nu mai apare în documente ulterioare. Drăgoșeștii, la întoarcerea din Moldova nu s-au stabilit în Maramureș. Se cunoaște documentul din 1365 prin care ei au primit domeniul din Maramureș al rebelului Bogdan¹⁶, dar aceasta nu înseamnă că este primul document dat în favoarea lor și nici că s-au stabilit aici. În aceeași perioadă au primit și castelul de la Becs (Tiszabecs) de la granița Sătmărilor cu Ugocea. Ultima atestare a domeniului respectiv în proprietate regală este din 1364: "*castrum regium ... Bech*"¹⁷, iar în 1368 Drăgoșeștii au deja dispute cu vecinii pentru teritoriile dependente de castel¹⁸. În această perioadă, 1364-1368, putea oricând să intre în stăpânirea lui Balc și a fraților săi. Așezarea lor pe acest domeniu este indicată de cognomenul "de Beych" pe care îl poartă Drăgoșeștii în documentele respective. Iar din documentele ulterioare, chiar din cele referitoare la Maramureș, nu rezultă că s-ar fi stabilit pe proprietățile maramureșene.

Mănăstirea și stavropighia de la Peri erau în apropierea Bedeului, dar în hotarul Tarasului. De altfel, chiar documentul eliberat în 1404 de către urmașii Drăgoșeștilor în favoarea mănăstirii, spune clar că ea este construită în "Țara Teresului"¹⁹. Tarasul este atestat în stăpânirea Drăgoșeștilor în 1373²⁰ și dăruit la sfârșitul veacului mănăstirii. Dar reconstituirea drepturilor de proprietate după alungarea Drăgoșeștilor din

¹⁶ D.R.H., C, XII, p. 398-401, ultima ediție.

¹⁷ Maksai Ferenc, *A középkori Szatmár megye*, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1940, p. 115.

¹⁸ *Documenta historiam valahorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapestini, 1941, nr. 169, p. 215, (în continuare *Documenta Vaahorum*)..

¹⁹ N. Iorga, *O mărturie din 1404 a celor mai vechi "moldoveni"*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, 1927, VI, p. 69-72, unde prezintă și comentează documentul din 1404 despre mănăstirea din Peri Maramureșului, publicat de A. Petrov, *Drevneiiaia țerkovnoslavianskaia gramota 1404 g. o. Karpatoruskoi teritorii*

²⁰ I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 65.

Maramureș în favoarea lui Tatul din Ialova învecinată, precum și modul de constituire al domeniului acestui nobil maramureșean²¹, indică faptul că Tarasul a aparținut, probabil sub forma unui cnezat ce cuprindea și satele învecinate, înaintașilor zisului Tatul.

Drăgoșeștii au ocupat satele din jurul Bedeului, și, se consideră că pe acesta l-au lăsat rudelor lor, urmașii lui Drag. Într-adevăr nu există nici un act contemporan care să ateste ocuparea Bedeului de către Balc și frații lui. Există însă posibilitatea ca aceasta cotropire să fi existat tacit, pentru că bedeuanii stăpâneau satul cu drept nobiliar, având și document despre drepturile lor. Nu este exclusă cotropirea lui, având în vedere că era o enclavă în imensitatea stăpânirilor Drăgoșeștilor. Pe de altă parte, la sfârșitul secolului următor, Nicolaie și Bartolomeu Dragffy, urmași ai Drăgoșeștilor, au pretins, printre multe alte sate maramureșene, și Bedeul, susținând pentru toate existența unui drept de moștenire²². E interesant de relevat că Dragfieiștii nu au reușit să acapareze Bedeul, în comparație cu alte sate pretinse și obținute pe diverse căi.

Chiar după aceste contraargumente suntem tentați să credem în continuare că Dragoș descălecătorul Moldovei este una și aceeași persoană cu Dragoș din Bedeu. Aceasta, deoarece este o tradiție adânc înrădăcinată în conștiința noastră pe care nu putem să o revalorizăm.

Întreaga discuție istoriografică a pornit de la un document din 1336, care este o relatare a Capitlului din Agria despre executarea hotărniciei unei posesiuni a românilor Drag și Dragoș, numită Bedeu, din regiunea Maramureșului. Beneficiarii diplomei și ai hotărnicirii sunt numiți "*servientium ipsius Domini nostri Regis*" - slujitori ai domnului nostru rege²³. Această titulatură a fost interpretată de istoricii români ca servitori ai regelui, "ceea ce arată atașamentul lor față de politica curții"²⁴. Inserarea în document a acestui apelativ arată de fapt că ei aparțineau acelei categorii ostășești de "*serviens regis*" care lupta în banderiuul regelui și a fost creat pentru a oferi posibilitatea regelui să se dispenseze

²¹ R. Popa, *op. cit.*, sub satele respective.

²² I. Mihalyi, *op. cit.*, 548-550, 588.

²³ *ibidem*, p. 13-15.

²⁴ V. Spinei, *op. cit.*, p. 354.

de trupele marilor nobili ai regatului²⁵. Totodată indică și statutul de mici nobili pe care îl implica titulatura respectivă. Deci considerarea celor din Bedeu doar ca simpli cnezi de sat este incorectă. Nici analiza documentelor de la începutul secolului al XV-lea nu confirmă statutul lor de cnezi, ci pe cel de nobili care stăpâneau satul Bedeu cu drept nobiliar.

Despre Drag se cunoaște un document din 1355, unde, "*comite Drag olaco de Bedeuhaza homine eiusdem Domini Regis*" a participat la o hotărnicire a posesiunilor Giulești și Nireș de pe valea Marei din Maramureș²⁶. Titulatura acordată lui Drag în acest document a fost interpretată denaturat de către istoriografie. Unii susțin "se apreciază că Drag din Bedeu...era om devotat regelui (*homine eiusdem domini Regis*) motiv pentru care probabil i se atribuisse înalta demnitate de comite"²⁷. El îndeplinea de fapt rolul de "*homo regius*", adică de om de măturie, de încredere, care reprezenta autoritatea regală. Aceasta este o obligație și o caracteristică a nobilimii mici și mijlocii de a participa, împreună cu oficialul din partea autorității notariale - convent, capitlu și, mai rar magistratul comitatului - la îndeplinirea unor mandate regale de hotărnicire, punere în stăpânire, citații, etc. R. Popa a specificat că Drag nu a fost comite al Maramureșului, dar explicația este mai mult decât ambiguă²⁸, făcând trimitere la un caz asemănător din Hațeg, pe care M. Holban îl considera "comis" la cetatea Deva²⁹. Comite al Maramureșului era în acea perioadă Paksi Oliver³⁰. E interesant că același titlu (*comites*) îl purta și Balc în 1368³¹. R. Popa îl considera greșit comite al Sătmăruului³², căci această funcție era ocupată de Simion de Medieș, împreună cu cea de comite al Maramureșului³³. Atragem atenția asupra

²⁵ *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, Főszerkeztő Kristó Gyula, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, p. 599-600.

²⁶ I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 35.

²⁷ V. Spinei, *op. cit.*, p. 354.

²⁸ R. Popa, *op. cit.*, p. 67 și 209. Idem, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, Ed. Academiei, București, 1988, p. 261, nota 89.

²⁹ M. Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, Ed. Academiei, București, 1981, p. 241, nota 43 și p. 243.

³⁰ Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, I, Budapesta, 1996, p. 152.

³¹ *Documenta Valachorum*, nr. 169, p. 215. DRH, XIII, nr. 341, p. 534-535.

³² R. Popa, *Țara Maramureșului*..., p. 213, 248.

³³ Engel Pál, *op. cit.*, p. 153.

faptului că Drag îndeplinește acum (1355) atributul de *homo regius*, dar este primul maramureșean cunoscut în această postură, până atunci, în cazurile din Maramureș, au fost ori nobili din comitatele învecinate, fie curteni regali³⁴. Nu este exclusă nici funcția de vicecomite, chiar dacă documentul nu face o mențiune specială asupra acestui aspect, fiind vorba probabil de o greșală a scribului. Oricum, acest Drag avea o poziție importantă în Maramureș, era cel puțin *familiars* al comitelui, anterior sau actual. Despre Drag se mai cunoștea doar că a avut un fiu, Ladislau (Vasile), care era jude nobiliar în 1385³⁵.

La atât se reduc în istoriografie cunoștințele despre familia nobilă din Bedeu. R. Popa, în monografia sa dedicată Maramureșului, susține că "satul (Bedeu - n.n.) a rămas deci în stăpânirea urmașilor lui Drag... ramură mai puțin cunoscută a Drăgoșeștilor"³⁶. O concluzie venită de la o autoritate ce a scris o pagină importantă a istoriei Maramureșului. Și totuși, există documente numeroase, din secolul al XV-lea, care menționează familia nobililor din Bedeu. Multe documente sunt chiar publicate, dar n-au intrat în atenția istoricilor.

O analiză a evoluției ulterioare a Bedeului, precum și realizarea unei genealogii a acestei familii³⁷ pe baza documentelor edite, dar și inedite din diverse fonduri arhivistice, permite o reconsiderare a problematicilor puse mai sus în discuție. Surpriza a fost pentru cercetător când a constatat că rezolvarea chestiunii originii lui Dragoș "descălecătorul", mai precis invalidarea unor teorii istoriografice, constă într-un document din 1405 publicat în regist în limba maghiară în 1958 în colecția de documente din timpul regelui Sigismund de Luxemburg³⁸. Originalul se păstrează în colecția de documente a Bibliotecii Mari a Colegiului Reformat din Debrecen, Ungaria, în cuprinsul fostei colecții a Liceului Reformat din Sighet³⁹. Este scris pe pergament, parțial deteriorat

³⁴ I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 13, 20, 30.

³⁵ *ibidem*, p. 85

³⁶ R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 67.

³⁷ Genealogia realizată de Joódy Pál, *Máramaros vármegye 1749-1769. évi nemesség vizsgálat*, Máramarosziget, 1943, p. 28 este eronată din cauza utilizării unui fals din 1326 și a necunoașterii tuturor documentelor existente.

³⁸ Malyusz Elemer, *Zsigmondkori okleveltar*, Budapest, 1958, II/1, nr. 4341, p. 534.

³⁹ Debrecen, *A Stojka család iratai, oklevelei, foljegyzései* R 2579/34.

și pătat, cu urmele a două sigillii înelare aplicate (probabil ale vicecomiților).

Actul este emis la 3 noiembrie 1405⁴⁰ de magistratul comitatului Maramureș, adică de cei doi vicecomiți, juzii nobiliari și ceilalți nobili, care, întruniți în scaunul comitatens de judecată, au dat o decizie în problema procesului dintre Petru, fiul lui Drag și Nan, fiul lui Ladomir, ambii de Bedeu. Petru, fiul lui Drag (*Petrus filius Drag de Bedehaza*) pretindea o parte din posesiunea Bedeu. Noul comite, Petru Perény a remis rezolvarea disputei la scaunul comitatens, eliberând un mandat în acest sens pe care l-a prezentat congregației însuși Petru. Reacția celeilalte părți a fost imediată, Nan, fiul lui Ladomir susținând că lui Petru nu i se cuvine nimic. La următoarea prezentare, în ziua stabilită, Nan a adus documentul emis de capitlul din Agria la mandatul regelui Carol, tatăl lui Ludovic (*ipso termino advenientum diem fuissemus in sede iudiciaria constituti, tunc prefatus Nan unum privilegium seu literam in capitulo Agriensi iuxtam literam domini Karuli regis patris Ludovici pro memorie emanatem nobis porrexit*). Deoarece din document rezulta că Bedeul era într-adevăr numai proprietatea exclusivă a lui Nan și a fraților săi (*In quibus vidimus continentium plene et perfecte istomodo ... - pătat și indescifrabil - Petrus memoratus nullam portionem possessionariam in ipsa Bedehaza haberet*), magistratul a eliberat documentul de proprietate pe seama lor (a lui Nan și a fraților săi)⁴¹.

Deci pentru dreptul de posesiune asupra Bedeului s-au judecat două părți: Petru, fiul lui Drag și Nan, fiul lui Ladomir și frații lui. Ladislau, celălalt fiu cunoscut al lui Drag nu mai este menționat. Nan a negat dreptul de proprietate al lui Petru asupra unei părți din Bedeu, aducând ca argument un document eliberat de capitlul din Agria la mandatul regelui Carol Robert. Descrierea documentului ne duce la acel act din 1336 mai sus amintit. Actul respectiv a mai fost folosit de bedeuani în 1456, când s-a solicitat transcrierea lui, deși mai existau deja

⁴⁰ În colecția Zs. Okl. nu este datat (lună și zi) din cauza deteriorării documentului în regiunea respectivă. Data exactă - la Engel Pál, *op. cit.*, p. 153.

⁴¹ Zs. okl., loc. cit., în regist în limba maghiară; în original, *Debrecen*, R 2579/34. Documentul mai poate fi consultat în fotocopie la Arhivele Naționale Maghiare din Budapesta: DF 275 883.

alte două hotărniciri efectuate între timp⁴². Deci documentul despre care este vorba în 1405 este sigur cel din 1336. Între timp nu s-a mai eliberat nici un alt act pentru proprietatea asupra Bedeului, căci altfel ar fi fost menționat, conform uzanțelor.

Congregația, analizând documentul, a dat câștig de cauză lui Nan, fiul lui Ladomir, menționând că drepturile lui rezultă din respectivul document. Se pune o întrebare mai mult decât stringentă: cine este acest Nan, fiul lui Ladomir, și, mai bine zis, cine este acest Ladomir?

În documentul din 1336 sunt menționați ca proprietari doar Drag și Dragoș. De remarcat că în acel document cei doi nu sunt menționați ca frați! Pe fiii lui Drag îi cunoaștem: sunt Vasile (Ladislau), menționat în 1385 și Petru, atestat chiar de acest document din 1405. Având în vedere că lui Nan, fiul lui Ladomir i se recunoaște dreptul de proprietate asupra Bedeului tocmai pe baza documentului din 1336, rezultanta posibilă este doar una singură. Ladomir este fiul lui Dragoș din Bedeu, cel menționat în 1336, iar Nan este nepotul său. Decalajul de vârstă este redus. Petru este înaintat în vârstă, căci nu mai apare în documente, iar în 1411 este menționat deja fiul său Danciu⁴³. Probabil că între 1405 și 1411 a decedat. Chiar fiul său Danciu este menționat la o vârstă înaintată, căci în 1419 este ultima lui apariție documentară⁴⁴, și imediat după aceea, Tatul din Ialova învecinată, cu care se înfrățise în 1415⁴⁵, pretinde partea de posesiune din Bedeu a defunctului, care ar fi decedat fără urmași⁴⁶.

Evoluția ulterioară a disputelor dintre diversele ramuri ale nobililor din Bedeu confirmă decizia actului din 1405. Chiar dacă, după

⁴² În 1456 a fost transcris de către Conventul din Lelesz documentul din 1336. Cf. I. Mihalyi, op. cit., p. 375. A fost folosit pentru dovedirea hotarelor Bedeului în hotărnicirea din același an, solicitată de toți proprietarii - Direcția Generală a Arhivelor Naționale București, colecția Microfilme, fond Cehoslovacia, Rola 101, c. 564-565 (Arhivele Naționale Slovace, Bratislava, fond. Arhiva Conventului din Lelesz, Litterae Metales Maramorosiensis, nr. 44.).

⁴³ I. Mihalyi, op. cit., p. 168 - "*Petrus Danch de Bedehaza*".

⁴⁴ *ibidem*, p. 228, 229, 241.

⁴⁵ În 1415 Danciu de Bedeu, împreună cu Tatul din Ialova și cu Sandrin, fiul lui Erdeu de Târnova, cumpără Criva și Criva Mică - Ivany Béla, *A romái szent birodalmi Széki grof Teleki család Gyömrői levéltára*, Szeged, 1937, nr. 127, p. 107. Cf. Arhivele Naționale Maghiare, Budapesta, DL 62 794.

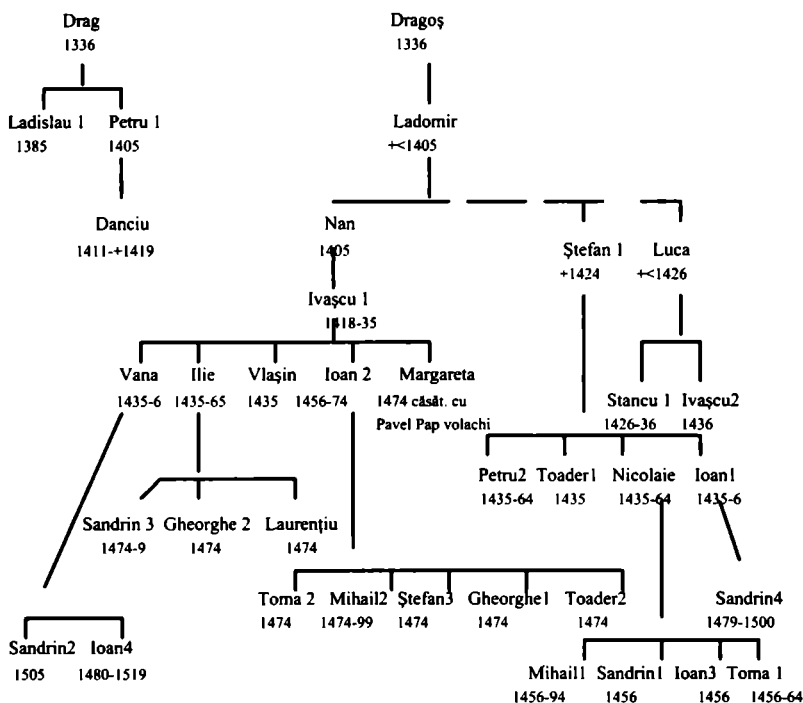
⁴⁶ Ivány Béla, op. cit., nr. 144, p. 111-112. Cf. și Biblioteca Mare a Colegiului Reformat din Debrecen, R 2579/45.

cum rezultă din pretențiile lui Tatul, Danciu fiul lui Petru ar fi stăpânit o parte din Bedeu, disputele ulterioare pentru dreptul de stăpânire asupra Bedeului se poartă între două ramuri principale ale fiilor lui Nan și a fraților lui. Este o confirmare a deciziei din 1405, prin care urmașii lui Ladomir sunt recunoscuți ca unici posesori de drept asupra Bedeului.

Acel Ladomir este sigur fiul lui Dragoș din 1336. Desigur, această reconstituire genealogică ridică o serie de întrebări pe care doar cercetări viitoare le-ar putea rezolva într-o oarecare măsură. De ce magistratul comitatului nu a recunoscut dreptul de proprietate al lui Petru, fiul lui Drag, având în vedere că atât tatăl său (Drag), cât și Dragoș erau proprietari cu drepturi egale asupra Bedeului în 1336? Și în pofida măsurii din 1405, peste 15 ani există date certe că familia lui Petru, deci urmașii lui Drag au stăpânit o parte a Bedeului. Legile după care se exercita dreptul de proprietate în Maramureș sunt prea puțin cunoscute, în ciuda studiilor de care a beneficiat istoria acestei regiuni. Desigur, s-ar putea face speculația că Ladomir ar putea fi un fiu al lui Dragoș "descălecătorul" Moldovei, și deci un frate al lui Sas, care ar fi rămas în Maramureș. Atragem atenția asupra caracterului tardiv al argumentelor aduse în istoriografie pentru identificarea lui Dragoș din Bedeu cu Dragoș "descălecătorul". Am arătat mai sus exagerările istoricilor când se interpreta greșit informațiile din documente, uneori din cauza necunoșterii termenilor specifici. Orice tentativă de identificare impune o analiză atentă a informațiilor. O reconsiderare a tuturor ipotezelor și a argumentelor ar putea deschide noi perspective în identificarea "descălecătorului" Moldovei.

Prin această reconstituire genealogică se destramă un secol de tradiție istoriografică care l-a consacrat pe Dragoș din Bedeu ca "descălecător" al Moldovei. Este probabil o restituire a adevărului istoric. La nivelul actual al cercetărilor putem doar să tratăm problema ca insolubilă, și să considerăm într-un mod mai "plastic" că Dragoș "descălecătorul" reîntră în sfera legendei care l-a plăsmuit și l-a consacrat peste veacuri, și să lăsăm istoricii să se aventureze pe tărâmul speculațiilor istoriografice.

Tabloul genealogic al Drăgoșeștilor din Bedeu⁴⁷:

Grigore- 1411; Ștefan2+<1436; Sandor 1418; Maxim 1425

Dragos, Moldova "államalapítója" a legenda és valóság között (összefoglaló)

A történettudomány ismer néhány elméletet Dragos személyére vonatkozóan, a legenda és a krónikák szerint ő Moldova, a Kárpátoktól

⁴⁷ Datele care ne-au servit la realizarea acestui tabel genealogic sunt adunate din Ioan Mihalyi, *op. cit.*, passim; Ivány Béla, *op. cit.*, passim; precum și din documente inedite de la Arhivele Naționale Maghiare din Budapesta, Biblioteca Mare a Colegiului Reformat din Debrecen și Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale. Nu aprofundăm aparatul critic pentru că scopul acestei lucrări este doar de a dovedi inadvertența unor teorii cu privire la identitatea "descălecătorului" Moldovei.

keletre elterülő román állam megalapítója. A történészek nem ismerik el ennek a Dragosnak az azonosságát a máramarosi gyulafalvi Dragosokéval, aki dokumentumokkal igazolhatóan betört Moldovába a magyar kitály javára.

Ezt a tényt azzal támasztják alá, hogy ez a gyulafalvi Dragos fellelhető Máramarosban 1360 után is, és az ő Moldovai akciója csak alkalmi volt. Egy másik feltételezés szerint az "államalapító" Dragos, Codrea vajda családjának a tagja volt, ezt csak azzal magyarázzák, hogy feltehetően "Drágos nem lehetett csak egy egyszerű kenéz, hanem legalább, egy fejedelmi család tagja volt. Ezek a bizonyítások csak feltételezéseken alapultak a középkori okiratok egyes kifejezéseinek és információinak a téves értelmezései miatt.

Elhalkult az az elmélet, melyszerint az "államalapító" Dragos azonos a bedeházi (Máramaros) Dragossal. Ezt a feltevést Ioan Mihaályi de Apsa vetette fel már 1900-ban, és ezt a történészek azonnal el is fogadták. Minden más feltételezést azonnal elvetettek, egyszerűen hivatkozva a XIV. századi Máramaros történelmével foglalkozó szakemberekre, akik támogatták ezt az azonosságot jóllehet a bizonyítékok megkésették voltak, mindössze a névazonosságra hivatkoztak vagy a bedeházi Dragos Máramaros társadalmában betöltött helyzetének túlhangsúlyozására.

A dokumentumok vizsgálata megdönti ezt az állítást, a többivel együtt és elletmond a felhozott bizonyítékoknak.

A legfontosabb bizonyíték ezen feltevések megcáfolására, amelyek szerint "államalapító" Dragos azonos személy lenne bedeházi Dragossal, kitűnik egy 1958-ban publikált okiratból egy magyarországi középkori okleveleket tartalmazó gyűjteményben, amely azonban a történettudomány számára észrevétlen maradt, sőt még a Máramaros történetével foglalkozó történészek számára is, akik használták ezt az okmánytárat. Ennek alapján, és megerősítve más XV. századi dokumentumokból származó információkkal, rekonstruálni lehet a bedeházi román nemesi család genealógiáját. A családfából, látható a bedeházi Dragos származása, amelyik bizonyítja a történettudomány által beállított feltevések hamisságát. Bedeházvi Dragos nem azonos "államalapító" Dragossal. A kutatások jelenlegi szintjén megoldatlannak kell tekintenünk ezt a kérdést, úgy értékelve "szemléletesebben", hogy

"államalapító" Dragoș visszatér a mondavilágba, amelyik évszázadok során át elfogadta és hagyjuk a történeszeket, hogy kalandozzanak az újabb történettudományi elméleteket felállítva.

Dragoș, fondateur de la Moldavie entre légende et réalité
(résumé)

Dans l'historiographie existent quelques théories concernant la personne de Dragoș en qui la légende et les croniques placent la fondation de la Moldavie, état roumain à l'Est des Carpates. L'identification de ce Dragoș avec le Dragoș de Giulești (Maramureș) qui atteste par des documents qu'il est intervenu en Moldavie, en faveur du Roi de Hongrie, n'est pas acceptée par les historiens. On argumente sur le fait que ce Dragoș de Giulești est présent dans le Maramureș après 1360. Son action en Moldavie étant seulement de conjoncture. Une autre hypothèse convient que Dragoș le fondateur serait un membre de la famille du voïvod Codrea. Elle est soutenue à titre d'hypothèse grâce à l'argument du genre suivant: "Dragoș ne pouvait être seulement un simple cnez de village, mais seulement un membre d'une famille voïvodale". Ces arguments ont été avancés à titre d'hypothèse, par une fausse interprétation de quelques termes et d'informations de documents du moyen âge.

On s'est familiarisé dans l'historiographie avec la théorie qui veut que Dragoș le fondateur soit la même personne que Dragoș de Bedeu (Maramureș). Jusqu'en 1900 Ioan Mihalyi de Apșa a lancé cette hypothèse qui a immédiatement été acceptée par les historiens. Toute initiative de nier cette théorie était repoussée par les historiens par le simple renvoi à la parole des spécialistes de l'histoire du Maramureș du 14e siècle qui soutenaient cette identification. Donc les arguments étaient tardifs, basés seulement sur une simple ressemblance de nom ou sur l'exagération de la position de Dragoș de Bedeu dans la société maramuresienne. L'analyse des documents infirme l'hypothèse de ci dessus de même que les autres et contredit les arguments apportés.

L'argument principal dans la contestation de cette hypothèse qui veut que Dragoș le fondateur de la Moldavie soit la même personne que Dragoș de Bedeu est relevé aussi grâce à un document publié déjà en 1958 dans une collection de diplômes médiévaux en Hongrie, mais qui a passé inaperçue de l'historiographie, ainsi que des historiens qui se sont occupés de l'histoire du Maramureș d'une manière spéciale et ont utilisé un dossier respectif. Sur sa base ainsi que par la corroboration avec les informations d'autres documents du 15e siècle, on peut reconstituer la généalogie de la famille des nobles roumains de Bedeu ce qui prouve l'inadvertance de l'hypothèse inscrite dans l'historiographie. Dragoș de Bedeu n'est pas la même personne que Dragoș le fondateur de la Moldavie. Au niveau actuel des recherches nous pouvons seulement considérer le problème comme insoluble considérant d'une manière plus „plastique” que Dragoș le fondateur est repassé à la légende qui l'a consacré au cours des siècles et nous pouvons laisser les historiens s'aventurer dans de nouvelles spéculations historiographiques.

Hunyadi János fiatalkori pályafutása annak idején majdnem nagyobb érdeklődést váltott ki a történészekből, mint maga az életmű. Már csaknem mindent tudni lehetett korai, viszonylag kevésbé fontos dolgairól, mielőtt részletes monográfia született volna magáról a hadvezérről. 1916-ban Oszvald Arisztid egy alapvető tanulmányban tisztázta a fő kérdéseket Hunyadi származásáról és ifjúságáról, majd eredményeit 1940-ben Elekes Lajos összegezte és kiegészítette. Szintén Elekes végezte el a Hunyadi-életmű első és máig utolsó monografikus feldolgozását is, de csak később, 1952-ben¹.

Az akkori eredmények nagy része időtállóan bizonyult. Az 1439 előtti évtizedekből nem került elő egyetlen oklevél sem, amely ne lett volna már akkor is ismert. Ezért ma sincs mit hozzátenni ahhoz, amit a régebbi kutatás Hunyadi családjáról, származásáról, életpályája korai szakaszának főbb tényeiről és első birtokszerzéseiről megállapított. Mégsem felesleges most a témát újból elővenni. Van ugyanis egy olyan kérdés, amely a legnagyobb igyekezet ellenére is többé-kevésbé homályban maradt. Ez pedig Hunyadi társadalmi kapcsolatainak problémája élete első évtizedeiben.

Hunyadi János és családja története számunkra 1409-ben kezdődik, amikor apja, Woyk udvari lovag Zsigmondtól adományul kapta az erdélyi Hunyadvár (Hunedoara) birtokot. Kétségtelen, hogy a család román eredetű volt, és az a legésszerűbb feltevés, hogy - mint Bonfini is állítja - Havasalföldről költözött Magyarországra. Az oklevél a család tagjai között Jánost is megnevezi, aki ekkoriban néhány éves kisgyermek lehetett. Születését 1405 tájára lehet tenni; esetleg egy-két évvel későbbre, de semmi esetre sem lényegesen korábban. Életében a következő olyan

¹ Oszvald Arisztid: *Hunyadi János ifjúsága*. Történeti Szemle 5 (1916) 354-365, 6 (1917) 36-77; Elekes Lajos: *A Hunyadi-kérdés*. In: *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*. Szerk. Lukinich Imre. I. Budapest, [1940]. 13-69; Elekes Lajos: *Hunyadi*. Budapest, 1952. Ebben Hunyadi ifjúságáról: 71-109. Hunyadi eredetével br. Forster Gyula is foglalkozott egy különben igen fontos tanulmányban (*Hunyadi János származása és családja* Budapesti Szemle 165 [1916] 390-410, 166 [1916] 36-51), de a fiatal Hunyadi pályafutását ő nem vizsgálta.

esemény, amely egykorú forrással igazolható, 25 évvel későbbi: 1434 január 17-én Bázelen udvari lovagként Zsigmond császár szolgálatában találjuk. Ezóta a királyi udvar tagja volt, amit 1435. és 1437. évi oklevelek bizonyítanak. Az új király, Albert 1439. májusban rábízta Szörény és más környékbeli várak igazgatását, ősztől pedig szörényi báni címmel tűnik a szemünk elé. Ekkor azonban még nem sorolható a nagyhatalmú bárók közé. Amikor 1440. jún. 29-én az ország rendjei esküvel erősítették meg I. Ulászló királlyá választását és érvénytelenítették V. László megkoronázását, Hunyadi eléggé hátul, a 33. helyen pecsételte meg az erről szóló oklevelet². Igazi karrierje 1441 elején kezdődött a bátaszéki diadallal, amelyet Újlaki Miklós macsói bánnal együtt Erzsébet királyné hívein arattak. Ennek a fegyverténynek volt a jutalma, hogy a király mindkettőjüket erdélyi vajdává nevezte ki és rájuk bízta a keleti országrész kormányzását. Hunyadi útja innen vezetett később a kormányzói székbe³.

Szemben e biztos tényekkel, pályájának 1439, de különösen 1434 előtti éveit meglehetősen homály fedi. Egykorú források erről az időről nem szólnak, csak későbbi utalások, amelyek nem egyszer bizonytalan, sőt olykor valószínűtlennek tetsző állításokat tartalmaznak. Csupán annyi kétségtelen belőlük, hogy Hunyadi, mielőtt az uralkodó szolgálatába került volna, számos főúri és fejedelmi udvarban fordult meg és teljesített ott lovagi szolgálatot, amint ez a kor jómódú nemesifjainak szokása volt. Azt azonban egyelőre nem tudjuk pontosan, hogy ténylegesen melyik udvarban időzött és mikor, szolgálata során kikkel került kapcsolatba, és hogyan hatottak ezek a kapcsolatok későbbi pályájára. Annak idején, amikor a kutatás megpróbálta mindezt megállapítani, igen keveset lehetett tudni a kor szereplőiről, nemcsak a másod- és harmadrangúakról, hanem a legfontosabbakról is. Az ebbeli tájékozatlanság fokát Oszwald Arisztid egyik megjegyzése tükrözi legjobban, mert ebből az tűnik ki, hogy még a macsói bánok

² Mátyusz Elemér: *A magyar rendi állam Hunyadi korában*. Századok 91 (1957) 77. 128. jegyzet.

³ Pál Engel: *János Hunyadi. The decisive years of his career, 1440-1444*. (Alább Engel: *Hunyadi*.) In: *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Medieval and Early Modern Hungary*. Ed. by János M. Bak, Béla K. Király. Brooklyn, 1982. 103-123; Kubinyi András: *A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában*. (Alább Kubinyi: *Újlaki*.) *Somogy megye múltjából* 4 (1973) 6-7.

kronológiájával sem volt tisztában⁴. Ma, amikor az ismereteink összehasonlíthatatlanul kibővültek, nem felesleges a témát újból elővenni.

Az alábbiakban tehát Hunyadi pályakezdő éveit tekintjük át, különös tekintettel azokra a személyekre, akikkel ekkoriban kapcsolatba került. Előbb sorravezessük azokat az adatokat, amelyek életének erre a szakaszára vonatkoznak, és megpróbáljuk kritikailag megrostálni őket. Ezután teszünk arra kísérletet, hogy az ílymódon szelektált adatokat elfogadható időrendbe tegyük.

1. *Újlaki Miklós*. A rá vonatkozó adat viszonylag korai és feltétlenül hiteles. Kapisztrán János írja 1456-ban III. Calixtus pápához írott levelében, megemlékezve az épp elhunyt Hunyadiról: "[A Mindenható] azonban hozzá hasonló férfiút állított a helyébe, Újlaki Miklóst, akinek hatalmas és erős vezetése alatt kezdte volt őt vagy hat lóval katonai pályáját"⁵. Nyilvánvaló, hogy Kapisztrán ezt nem mendemondák alapján állította, hanem tudta, mégpedig valószínűleg magától a hadvezértől. Támogatja az értesülését mindaz, amit a két főúr kapcsolatáról tudunk. Hunyadi és Újlaki pályája 1440-től kezdve a lehető legszorosabban összefonódott. Az első években, 1446-ig közösen viselték legtöbb tisztségüket, így az erdélyi vajdaságot, a szörényi bánságot, a székelyek ispánságát, a belgrádi kapitányságot és számos megye ispáni tiszjét. Amikor pedig Hunyadi kormányzó, majd főkapitány lett, Újlaki mindvégig barátja és megbízható szövetségese maradt⁶. Szoros kapcsolatukra mutat némely familiárisuk pályája is. Györgyi Bodó Gergely (később Mátyás tárnokmestere), Álmosdi Csire Barnabás és Gutori Nagy László Újlaki megbízható familiárisaiból váltak egy időre vagy végleg Hunyadi bizalmi embereivé. A Sávári Sós-testvérek közül György Hunyadinak, István Újlakinak állt a szolgálatában. Laki Tüz János, aki később Mátyásnak is kedvence volt és a horvát-szlavón bánságig vitte, Újlaki egyik vezető familiárisának volt a fia⁷.

⁴ "akár volt bán valamelyik Újlaki ez időben, akár nem", Oszvald i. m. 46.

⁵ "Substituit tamen [Altissimus] nobis non impari sibi virum, Nicolaum de Huylack, sub cuius dominatu valido et potenti ipse idem Joannes cum quinque vel sex equis suam militiam inchoavit." Wadding, Lucas: *Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*. 3. ed. XII. tom. Ad Claras Aquas, 1932. 432.

⁶ Engel: *Hunyadi* 117-119.

⁷ Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája (1301-1437)*. I-II. (alább: Engel: *Archont.*) Budapest, 1996. II., a megfelelő neveknel.

Kapisztránnak abban az állításában mindamellett kételkednünk kell, hogy Hunyadi ifjúkorában magát Újlaki Miklóst szolgálta. Újlaki 1413 táján született⁸, és így 1434-ben még fiatal volt, amikor Hunyadi már Zsigmond udvarában szolgált. Hunyadi ifjúsága idején az Újlaki család feje még nem ő, hanem jóval idősebb bátyja, István macsói bán volt, aki 1430-ban a husziták elleni harcban esett el⁹. Hunyadi feltehetően az ő kíséretében szolgált, és ezen a módon került kapcsolatba urának akkor mintegy 16-17 éves öccsével, amiből aztán a jelek szerint életre szóló barátság szövődött.

2. *Lazarevit' István szerb fejedelem.* Kapisztránnál valamivel későbbi és természetesen kevésbé jól értesült szerző a bizánci Laonikos Chalkokondylas, aki szerint Hunyadi ifjúként "elment a triballoszok fejedelméhez, a zsoldjába szegldve jó ideig időzött nála, és bármit bízott rá a fejedelem, abban merészséget és buzgalmat tanúsított"¹⁰. A görög szerző ezután elbeszél egy farkaskalandot is, amelynek Hunyadi volt a hőse.

A "triballoszok" fejedelmén Lazarevit' István szerb despota értendő, aki 1427. júniusban halt meg. Hunyadi nála való szolgálatának emlékét a szerb népballadák is megőrizték, sőt "Lázarevič fiának tartja hősünket a népes termék s leányának Hunyadi nővérét, kitől Székely János, Hunyadi unokaöccse született"¹¹. Van egy további mozzanat, amely a bizánci történetíró adatának hitelessége mellett szól, ez pedig Hunyadi házassága. Szilágyi Erzsébet apjáról, Lászlóról tudjuk, hogy 1426-ban a despota szolgálatában állt, sőt annak egyik vezető familiárisa volt. Kézenfekvő, hogy Hunyadi ezen a módon került ismeretségbe apósával, és az is lehetséges, hogy a fiatalok egybekelésére még Lazarevit' életében sor került.

⁸ Először egy 1414. évi oklevélben említik: *Zsigmondkori oklevéltár*. IV. k. (1413-1414). Szerk. Borsa Iván. Budapest, 1994. 2047. sz. Fügedi Erik ezek szerint tévesen tette a születését 1417-re (*A 15. századi magyar arisztokrácia demográfiai viszonyai*. Történeti-statisztikai évkönyv 1963/64. 40-41).

⁹ Tóth-Szabó Pál: *A cseh-huszinga mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Budapest, 1917. 100.

¹⁰ *Laonici Chalcocandylae Historiarum demonstrationes*. Af fidem codicum recensuit ... Eugenius Darkó. 2. tom. Budapestini, 1923. 33.

¹¹ Oszvald i. m. 50.

3. *Evrenos-oglu Ali bey*. A teljesség kedvéért megemlítendő Chalkokondylas másik híradása is: "Beszélük, hogy [Hunyadi], mielőtt a triballozok fejedelméhez jött, Aliész Vrenezésznek volt a szolgálja, aki lovásszá tette meg. Nem tudom elképzelni, hogy ez igaz legyen, noha csakugyan tudott törökül"¹². A szóban forgó személy a korabeli oszmán birodalom nevezetes figurája volt¹³. Úgy gondolom azonban, aligha van itt szó egyébről, mint a mindenkor divatos mendemondák egyikéről.

4. *A Cillei-család*. Hasonlónak látszik a 15. századi, különben elég megbízható Cillei-krónika értesülése is, amely szerint "valaha ő [Hunyadi] is a Cilleiek szolgálja volt, és mint mondják, mindössze három lóval szolgált az udvarukban"¹⁴. Elvben nem lenne elképzelhetetlen, hogy Hunyadi egy rövid időre megfordult az 1435-ben meghalt Cillei Hermann bán kíséretében. Nincs azonban semmi olyan mozzanat a pályafutásában, amely támogatná ezt a feltevést, szembetűnő viszont a pletyka célja: Hunyadi igen szerény származásának szembeállítását a Cillei grófok fényes múltjával. A hír bizonytalan volta különben a krónikaszerző fogalmazásából is kitűnik, ezért nem érdemes hitelt adnunk neki.

5. *Ozorai Pipo*. Jacopo di Poggio Bracciolini Pipóról írott 15. századi életrajzában így magasztalja hőségének törökellenes harcait: "Nem is volt senki, akinek merészsége lett volna, hogy visszavesse azokat, akik betörték és portyáztak, kivéve János vajdát, akit Spano egészen fiatal korától nevelt, és sok háborújában a felügyelete alá vett"¹⁵. Ozorai Pipo, mint ismeretes, 1404-től 1426 végén bekövetkezett haláláig Temesvár és a déli végek kormányzója volt. Mi sem lehetett természetesebb egy délvidéki nemesifjú számára, mint hogy katonai karrierjét az ő oldalán kezdje. Nincs tehát okunk rá, hogy az adatot kétségbe vonjuk, noha más oldalról nem tudjuk megtámogatni. Annál is kevésbé van erre okunk,

¹² Laonicus Chalcocandylas *i. m.* 34.

¹³ Életrajzát ld. Mélikoff, I.: *Evrenos Oghullari*. In: *The Encyclopaedia of Islam*. New ed. 2. vol. Leiden—London, 1965. 721.

¹⁴ "er was auch etwan der von Cilli diener, und lag ihn nur mit dreyen pferden zu hoff, als man gesagt hat". Krones, Franz: *Die Herren von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. Graz, 1883. 102.

¹⁵ *Ozorai Pipo emlékezete*. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd, 1987. 21. (Vigh István fordítása). Vö. Banfi, Florio: *Filippo Scolari és Hunyadi János*. Hadtörténelmi Közlemények 31 (1930) 125-133.

mivel az életrajznak mindama híradásai, amelyek ellenőrizhetők, pontosnak és megbízhatónak bizonyultak.

Az adatok elemzése során elérkeztünk Antonio Bonfini híradásaihoz. A szól a viszonylag legbővebben Hunyadi ifjúkoráról, de, mint lenni szokott, éppen az ő információival van a legtöbb probléma. Művének két helyén összesen négy személyt, illetve családot hoz szóba, mint Hunyadi hajdani gazdáit: Demeter zágrábi püspököt, Fülöp milánói herceget, a Csáki családot és "Csanádi Ferencet". A továbbiakban őket vesszük sorra.

6. "*Demeter zágrábi püspök*." Bonfini, amikor először szól Hunyadi pályakezdéséről, a következőket írja: "Kezdetben 12 lóval Demeter zágrábi püspöknél szolgált"¹⁶. A személy, akiről szó van, nem lehet más, mint Csupor Demeter, azonban sem ő, sem a családja nem lehetett Hunyadi dominusa. Egyfelől a monoszlói Csuporok ugyan jómódú familia volt (Szlavóniában), de semmiképp sem olyan társadalmi állású, hogy az ifjú Hunyadi, pláne 12 lóval, a szolgálatukba léphetett volna. Demeterébe sem, mert ő még fiatalabb is volt Hunyadinál. Véletlenül tudjuk, hogy 1412-ben született¹⁷, és csak 1438-ban lett püspök, egyelőre a horvátországi Kninben. A zágrábi széket éppen Hunyadi - akkor főkapitány - pártfogásával próbálta megszerezni az 1450-es években. 1466-ban Mátyástól helyette a győri püspökséget kapta meg, amelynek birtokosaként halt meg 1480-ban¹⁸.

Bonfini közlése tehát *ebben a formában* nyilván nem fogadható el. Oszvald Arisztidnek volt rá oka, hogy annak idején mesének minősítse, és Elekes is igen óvatosan nyilatkozott róla¹⁹. A probléma

¹⁶ "*servivit a principio cum XII equis Demetrio episcopo Zagabriensi*". Antonius de Bonfiniis: *Rerum Ungaricarum decades* (alább: *Bonfini*). Edd. I. Fögel, B. Iványi, L. Juhász. III. tom. Lipsiae 1936. 95. A tanulmányban mindenütt Kulcsár Péter magyar fordítását (alább: *Kulcsár*) idézem. (Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tízei*. Budapest, 1995. 584.)

¹⁷ 1433-ban 22. életévében volt: Lukcsics Pál: *XV. századi pápák oklevelei*. II. k. Budapest, 1938. 170. sz.

¹⁸ Kevéssel 1480. dec. 3. elűt: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai levéltár (alább: DL.) 103020.

¹⁹ Oszvald i. m. 43; Elekes: *Hunyadi* 88. Én magam sok idővel ezelőtt úgy gondoltam, hogy Bonfini adatából a "zágrábi püspök" fogadható el, de nem Csuporról, hanem az 1433-ban meghalt Albeni Jánosról van szó. (Engel Pál—Kristó Gyula: *Magyarország története 1301-1457*. [Egyetemi jegyzet.] Bp. 1986. 203.) Az ötletet ma már nem tartom szerencsésnek.

azonban nem ennyire egyszerű. Bonfini, ha tévesen is, egy létező személyt nevezett meg, ráadásul olyat, aki nem számított a kor nevezetes szereplői közé. Személyes oka nem lehetett rá, mert nem ismerte, hiszen Demeter már rég nem élt, amikor ő 1486-ban Magyarországra jött. A püspöknek nem maradt közeli hozzátartozója sem, aki rábeszélhette volna Bonfini, hogy szerepeltesse a művében. Akkor miért tette? Ráadásul ilyen előkelő szerepben?

Véleményem szerint csak egyetlen ésszerű magyarázat lehetséges: *kellett* valaminő kapcsolatnak lennie az ifjú Hunyadi és Demeter között. Gyanúnkat csak erősíti az, amit a püspök családjáról tudunk. Két fiútestvére volt: Ákos és György, és az 1440-es években mindketten Hunyadi legszűkebb támogatói között fordulnak elő. Előzőleg, akárcsak Hunyadi, Zsigmond udvarát követték, és 1433-ban ott találjuk őket - egyébként Demeterrel együtt - a római császárkoronázáson. Később, amikor Hunyadi erdélyi vajda lett, György alvajda volt az első helyettese, Ákos pedig haláláig "a kormányzó legszűkebb környezetébe tartozott"²⁰. Még Mátyás is örökölte apja vonzalmát a család iránt. Különleges kedvence volt Ákos egyetlen fia, az 1474-ben gyermektelenül elhalt Miklós, akit 1467-ben erdélyi vajdává tett és az évek során óriási vagyonnal ajándékozott meg. Megjegyzendő, hogy a Csuporoknak csak ez az ága állt ilyen közel a Hunyadiakhoz. Unokatestvérük, Gáspár nem fordul elő a kor politikai életében.

Bonfini megjegyzését tehát úgy kell talán értenünk, hogy a fiatal Hunyadi valamikor a Csupor-testvérekkel együtt, esetleg nekik valamilyen formában alárendelve teljesített szolgálatot. Ezt aránylag a legkönnyebben Csupor Ákossal kapcsolatban tudjuk elképzelni, mert róla tudni lehet, hogy Hunyadival egy időben, az 1430-as években Zsigmond udvari lovagja volt. Nem ismerjük a királyi aula szervezetét, de lehetséges, hogy Hunyadi pályájának egy korai szakaszában egy ideig Csupor mellé volt beosztva, talán 1434 előtt, akkor, amikor ő maga még nem nyerte el a lovagi rangot. Hangsúlyozni kell, hogy mindez csak feltevés, de Demeter püspök szerepeltetésére Bonfini művében egyelőre nem tudok jobb magyarázatot.

²⁰ Mályusz Elemér: *A magyar rendi állam Hunyadi korában*. Századok 91 (1957) 531; vö. Engel: *Archont*. II. 54.

7. *Filippo Maria Visconti milánói herceg*. Bonfini munkájának két helyén is említi, hogy Hunyadi "először Itáliában katonáskodott két évig Fülöp milánói hercegnél, mert miután Zsigmondot elkíserte Itáliába, ott maradt"²¹. Az epizód jól ismert, Florio Banfi egykor külön tanulmányt szentelt neki²². Elég pontosan datálható is, mert Hunyadi nyilván Zsigmonddal együtt érkezett Itáliába, és vele együtt távozott onnan. Sienába és Rómába azonban már nem kíserte el, aminthogy a neve valóban nem szerepel ama nagyszámú magyar között, akik 1433-ban supplicatioval folyamodtak a pápához. Mai tudásunkkal, figyelembe véve a császár itineráriumát, 1431. decembertől nagyjából 1433. végéig számíthatjuk Hunyadi milánói tartózkodását, ami csakugyan éppen két év²³.

8. *A Csáki-család*. "Kezdetben - írja Bonfini a másik helyen, ahol visszatekint Hunyadi pályakezdésére - a Csákiak szolgálatára adta magát"²⁴. Mint látjuk, itt ellentmondásba keveredik önmagával, mert korábban azt állította, hogy Hunyadi szolgálata "Demeter zágrábi püspöknél" kezdődött.

A Csáki familia Zsigmond uralkodása alatt a vezető bárói családok egyike volt. Hunyadi ifjúsága idején Miklós, a Sárkányrend egyik alapító tagja volt az erdélyi vajda, akit halálakor, 1426-ban a fia, László követett. Miklós testvére, György ugyanekkor Szatmár, Ugocsa és Kraszna megyék ispáni tisztjét viselte 1428-29-ben történt haláláig²⁵. Bonfini híradása feltétlenül hitelt érdemlő. Amikor alkotott, a Csákiak éppen nem számítottak a politika irányítói közé, és nem volt köztük olyan

²¹ "*in Italia duos annos sub duce Philippo Mediolanensi prima stipendia meruit, nam Sigismundum in Italiam secutus remansit*". Bonfini III. 95 (Kulcsár 584; a "herceg" szó fordítása kimaradt). A másik idézet: "*Militaris discipline gratia prima sub Philippo Mediolanensium duce stipendia fecit*". Uo. III. 219 (Kulcsár 708).

²² Banfi, Florio: *Hunyadi János itáliai tartózkodása*. Erdélyi Múzeum 39 (1934) 261-272. Szerinte 1431. okt.-1433. okt. között volt a herceg zsoldjában, ahol Francesco Sforzának volt a tanítványa.

²³ Vö. *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368-1437*. Hrsg. v. Jörg K. Hoensch. Warendorf, 1995. 117-119. (Ebből a műből veszem további, Zsigmond itineráriumát illető adataimat is.) Mivel a császár nem Milánón át, hanem Trento feől utazott Bázélbe, nem tudhatjuk, hogy Hunyadi csak Bázélben vagy már ebből csatlakozott a kíséretéhez. 1434. januárban már mindenesetre a császárral volt.

²⁴ "*a principio in Ciacorum familiaritatem se insinuavit*". Bonfini III. 219 (Kulcsár 708).

²⁵ Engel: *Archont*. II. 48.

magas állású személy, akinek érdemes lett volna ilyen módon kedveskednie²⁶. Nincs tehát okunk, hogy kételkedjünk Bonfini szavában. Mellette szól az is, hogy Hunyadit a későbbiekben szoros barátság fűzte az említett György fiához, Csáki Ferenchez, aki 1441-től fogva a vajda legfőbb támaszainak és tanácsadóinak egyike volt, emellett 1440-től egyfolytában Bihar, majd 1453-tól Szatmár megyék ispánja. Nagyon is elképzelhető, hogy kettejük kapcsolata gyermek- vagy ifjúkorukba nyúlt vissza. Nem dönthető el viszont, hogy Hunyadi a család melyik tagját szolgálta. Az erdélyi vajdák kíséretében könnyebben tudjuk őt elképzelni, mint Csáki György bihari udvarában, Ferencsel való barátsága viszont inkább az utóbbi mellett szól.

9. "Csanádi Ferenc". Érdekes, hogy Hunyadi fiatalakora kapcsán róla emlékezett meg Bonfini a legbővebben. "Aztán megnövekedett önbizalommal Magyarországra jött be és Csanádi Ferencnek kezdett szolgálni, aki annyira megkedvelte őt, hogy fiaként tartotta; mellette szerencsés csillagzat alatt kezdte újonckodását." Kevéssel alább Hunyadi jelleméről szólva még egyszer visszatért a kapcsolatukra. Hunyadi - meséli - annyira szerény volt, hogy Zsigmond halála után, amikor már tartományok kormányzása volt rábízva, "sem úton, sem asztalnál nem tolakodott Csanádi Ferenc elé, akár állt, akár ült, rangján felül tisztelte, és annak feleségét mindig legkegyesebb anyja gyanánt tartotta"²⁷.

Bonfini számára - és azok számára, akiktől az értesüléseit nyerte - "Csanádi Ferenc" szemmel láthatóan meghatározó személyisége volt Hunyadi ifjúkorának. Mintegy apja helyett apja, ha a leírásnak hinni lehet. Az, aki ilyen különleges helyet foglalt el a hadvezér életében, nem lehetett akárcik; fontos, közismert személynek kellett lennie. Meglepő, hogy a modern kutatók ehhez képest milyen keveset törődtek vele. Nyilván próbáltak róla többet is megtudni, de miután ez nem sikerült, igen szűkszavúak maradtak. Oszvald beérte annak megállapításával, hogy

²⁶ Vö. Kubinyi András: *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején*. Századok 122 (1988) 204; Engel Pál: *A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században*. 2. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 5 (1970) 295.

²⁷ "*Adaucto mox animo ingressus Ungariam Francisco Cenadio servire cepit, cui usque adeo charus fuit, uti pro filio haberetur; sub hoc fausta tirocirii auspicia sortitus est ... Francisco se Cenadio neque in via, neque in mensa unquam pretulerit, stando et sedendo preter dignitatem veneraretur, et illius uxorem pientissime loco parentis semper habuerit.*" Bonfini III. 219 (Kulcsár 708).

Hunyadi "Csanádi Ferenc udvarában nevelkedett", Elekes is lehetségesnek vélte, hogy "első hűbérura Csanádi Ferenc volt". Legutóbb Kulcsár Péter legalább annyit megkockáztatott, hogy az illető "Csanád megyei nagybirtokos" volt²⁸.

Bonfini előadása túlságosan eleven ahhoz, hogy mindazt, amit ír, merő kitalálásnak tekintsük. Márpedig, ha így van, a kérdés kezd izgalmassá válni. A vélhető nyomozás ugyanis Csanádi Ferenc után, ez ma már nyilvánvaló, azért járt mindvégig kudarccal, mert ilyen nevű személy abban a korban — nem létezett. Éspedig nem arról van szó, hogy a Csanádiak körében a Ferenc név nem divott volna; hanem, értsük meg, arról, hogy egyáltalán nem volt Magyarországon ilyen nevű nemesi család. Jobban megvizsgálva a kérdést, kitűnik, hogy nem is lehetett, mert Csanád nevű helységeink közül egyben sem éltek nemesek²⁹.

Felmerülhet persze a gondolat, hogy Bonfini nem pontosan közölte a nevet, és az valójában nem "Csanádi"-nak, hanem "Csanád"-nak (*Chanad dictus*) hangzott. Valóban volt is két ilyen nemesi família. Az egyik történetesen a délvidéken, a Temes megyei Rudán (ma Rudna, Románia) élt, és nem is volt kifejezetten szegény. Tagjait azonban véletlenül éppen a megfelelő időből, 1429-ből ismerjük, és Ferenc nincs köztük³⁰. Akad Csanád vezetéknévű a nagyszámú Hunyad megyei kismanesség soraiban is (Alpestesen), ez a származtatás azonban - eltekintve attól, hogy Ferenc nevűt itt sem találunk - nyilván nem jön szóba³¹. Bonfini híradása csak akkor értelmezhető, ha valamely közismert, tekintélyes személyre gondolunk. Olyanra, akinél Hunyadi valaha szolgálhatott, s akivel szemben szerénységét gyakorolhatta. A

²⁸ Oszvald i. m. 40; Elekes: *Hunyadi* 88; Kulcsár Péter: *A Corvinus-legenda*. In: *Mátyás király 1458-1490*. Szerk. Barta Gábor. Bp. 1990. 22.

²⁹ Csanád város az ottani székeskáptalané volt (Borovszky Samu: *Csanád vármegye története 1715-ig*. 2. köt. Budapest, 1897. 80), a mai Érsekcsanád (Bodrog m.) a kalocsai érsekségé (Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. I-V. Budapest, 1890-1913. II. 219), az erdélyi Szászcsanád (Cenade) az egresi apátságé (Hervay, Ferenc L.: *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*. Roma, 1984. 95), a Dunavecse melletti Csanád (ma helynév) a Paksi családé (1417: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai fényképgyűjtemény [DF], 221030), a Dunaszentpál melletti (elpusztult) Csanád a Héderváriaké (Csánki i. m. III. 546).

³⁰ Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. III. k. Budapest, 1883. 333.

³¹ Csánki i. m. V. 168.

"vezetéknév" nyilván nem stimmel, de remélhetjük, hogy a keresztnév igen; ez esetben a kor Ferenc nevű szereplői között kell keresgelnünk.

Egyetlen olyat találunk, aki azonosítható Bonfini "Csanádi Ferenc"-ével. Az 1429-1448 közötti évek egyik legfontosabb szereplőjéről van szó, Tallóci Ferenc szőrényi bánról, akit a források általában Frank néven emlegetnek. Státusát jól jellemzi, hogy az 1439-ben Albert király kíséretét alkotó 58 báró és lovag között negyedikként sorolják fel, Hédervári Lőrinc nádor, Garai László macsói bán és tulajdon bátyja, Tallóci Matkó horvát és szlavón bán után. (Bátori István országbíró például ugyanebben az oklevélben a 6., Hunyadi maga az 50. helyen van.) Tallóci Frankra oly tökéletesen illik Bonfini információja, amennyire ez egyáltalán elvárható. Semmilyen pozitív adat nem szól persze arról, hogy Hunyadival kapcsolatban lett volna, hiszen ez esetben a megfejtés már régen megszületik. Mégis úgy találom, nehéz Hunyadi pályakezdését olyképpen rekonstruálnunk, hogy abban Tallóci ne kapjon valamilyen lényeges szerepet.

A Tallóci-testvérek életpályája viszonylag jól ismert, Mályusz Elemének köszönhetően, aki egy tanulmányában részletesen foglalkozott velük.³² Frank 1419-ben fordul elő először, bátyjával, Matkóval együtt, mint Belgrádban élő raguzai kereskedő. Ekkor már felnőtt, tehát Hunyadinál mintegy 10 évvel lehetett idősebb. A testvérek 1429-ben vagy kevéssel előbb álltak Zsigmond szolgálatába, és ott rövid idő alatt bámulatos karriert futottak be. A következő években két öccsükkel együtt fokozatosan átvették a déli országrész katonai irányítását. Matkó 1435-ben szlavón, majd 1436-ban emellett horvát bán lett, és így a határ nyugati szakaszának őrzésében tevékenykedett. Frank a keleti határszakasz védelmét látta el, és 1436-tól a szőrényi báni címet viselte egészen 1439 tavaszáig. Ekkor ismeretlen okból megvált tisztségétől, és ősztől mint "volt szőrényi bánt" említik az ország főurai között. 1440 tavaszán, Belgrád első török ostroma idején ennek védelmében tevékenykedett, majd a trónért folyó háborúban Matkóval együtt Ulászló pártjához csatlakozott. 1440. júliusban még Szegeden volt, ahonnan az Erzsébet-párti Brankovics György birtokainak lefoglalásáról

³² Mályusz Elemér: *A négy Tallóci-fivér* (alább Mályusz: *Tallóci*). Történelmi Szemle 23 (1980) 531-576. Adataim, ha másként nincs feltüntetve, innen valók. (Németül: *Die vier Gebrüder Tallóci*. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 28 [1982] 3-66.)

intézkedett³³. Ezután egy időre eltűnik a szemünk elől. Mint utóbb kiderül, török fogságba esett, feltehetően még 1440-ben vagy 1441 elején, ahonnan csak 1444 januárban szabadult ki. Ezóta Hunyadi környezetében találjuk. Miután a váradi püspök elesett a várnai csatában, a vajda 1445 elején rábízta a püspökség kormányzását arra az időre, amíg jelöltje, Vitéz János elfoglalja a székét. 1446 nyarán részt vett a pesti kormányzóválasztó országgyűlésen, ahol a rendek Cillei Ulrikkal szemben őt választották horvát bánná. A bánságot azonban ténylegesen nem ő, hanem Péter nevű öccse kormányozta. 1448-ban egy bandérium élén elkísérte Hunyadit a rigómezei csatába. Thuróczy János ötödikként őt is megemlíti ama nyolc országnagy között, akik a csatatéren maradtak³⁴.

Hol kapcsolódik Hunyadi pályája Tallóci Frankéhoz? Úgy tűnik, legalább két ponton. Egyfelől 1439-ben, amikor ő vette át Frank helyett Szörény és több más délvidéki vár kormányzását. Tallóci, mint látszik, valamikor március/április táján vált meg hivatalától. Közvetlen utóda Hunyadi lett, mivel a számára szóló megbízás május 9-én kelt³⁵. A másik kapcsolódási pont Frank török fogsága. Valamikor 1440. július és 1441. szeptember között Hunyadi és Újlaki váltották fel Tallóci Frankot a belgrádi kapitányság élén is. Az ok, mint láttuk, Tallóci fogsága lehetett. Többről volt azonban szó, mint arról, hogy a király új embereket állított a szerencsétlenül járt báró helyére. Hunyadiék ugyanis nemcsak Tallóci hivatalát vették át, hanem gazdátlanul maradt kíséretét is. Egy sor olyan személlyel találkozunk, akik korábban a Tallóciak familiárisai voltak, az 1440-es évektől pedig Újlaki, illetve Hunyadi szolgálatában tevékenykednek. Ilyen volt Dóci Mihály, Fejéregyházi János deák, Himfi Imre, Berzsényi "Kis" (másként "Porkoláb") Kelemen, Laki Grepiolus és tapsonyi Antimus Miklós³⁶.

Tallóci helyét tehát már 1439-ben Hunyadi foglalta el a szörényi bánság élén, majd hasonló történt belgrádi kapitányságával is. Ezt nem

³³ 1440. júl. 7. Szeged. Frank volt szörényi bán és nándorfehérvári kapitány parancslevele, Dl. 55215.

³⁴ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. I. Edd. Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, 1985. 258.

³⁵ Mályusz: *Tallóci* 573.

³⁶ Engel: *Archont*. II., a megfelelő helyeken; Kubinyi: *Újlaki* 29 (Berzsényire).

kapta vissza akkor sem, amikor kiszabadult a törökök fogságából, sőt emberei sem tértek vissza hozzá. Mindezek után úgy képzelnénk, hogy Hunyadihoz fűződő viszonya nem lehetett különösen meleg, de érdekes módon ennek épp az ellenkezőjét tapasztaljuk. Semmi nyoma, hogy Tallóciban rossz érzések keletkeztek volna, sőt a kapcsolatuk a jelek szerint mindvégig felhőtlen maradt. Hazatérte után Frank Hunyadi kíséretéhez csatlakozott, és elkísérte még a vármai hadjáratra is, amit csak kevesen tettek meg. Hazatérte után a váradi püspökség kormányzója lett, amit nyilván ugyanúgy Hunyadinak köszönhetett, mint bánná választását a következő évben. Mellette harcolt, mint láttuk, a rigómezei csatában is.

Már Mályusz Elemérnek is fejtörést okozott, hogy megmagyarázza Tallóci váratlan visszavonulását az addig jóformán névtelen Hunyadival szemben. Végül oda jutott, hogy egészen sajátos motívumot keressen. "Tallóci megérezte és megértette a Hunyadi személyében rejlő nagyságot"³⁷ - írja -, és önként lépett vissza a javára. Ez persze alig hihető, de jobb magyarázatot, bármilyen különös, ma sem lehet találni. Ha viszont Bonfini "Csanádi Ferenc"-e mögött Tallóci Frank rejtőzik, akkor minden a helyére kerül. Életpályájuk látszólag érthetetlen fordulóit megmagyarázza az a különleges viszony, amely kialakult közöttük; az, hogy Tallóci Hunyadit "annyira szerette, hogy a fiaként bánt vele", ő viszont a bánt élete végéig apjaként tisztelte, és neki köszönhette - Bonfinival szólva - "szerencsés csillagzatát". Az ilyesmi valóban ritka jelenség a politikában, dehát Bonfini sem úgy adja elő a viszonyukat, mint mindennapi történetet. Kivételes eset volt a kettejüké, és érthető, hogy a kortársak még évtizedek múlva is emlegették.

Honnan eredt vajon ez a szoros ismeretség? Bonfini úgy tudta, hogy Hunyadi "Magyarországra jöve" kezdett "Csanádinál" azaz Tallócinál szolgálni. Ez leginkább úgy érthető, hogy már udvari lovagi minőségében került Tallóci mellé, azután, hogy Zsigmond kíséretében visszatért az országba. Nincs akadálya, hogy ezt elfogadjuk, hiszen legközelebb 1437 szeptemberében találkozunk vele, amikor Prágában Zsigmond szerződtette három hónapra. Előtte, 1435 és 1436 folyamán bőven volt alkalma, hogy Tallóci oldalán a déli végeken időzzön. Ekkor szövődhetett köztük az a szoros barátság, amely mindkettejük sorsára oly

³⁷ Mályusz: *Tallóci* 574.

nagy kihatással volt. Elsősorban Hunyadiéra, akit bizonyára Tallóci ajánlott maga helyett 1439 májusban a szőrényi várak kapitányi posztjára.

Egyedül arra nincs kielégítő magyarázat, miféle félreértés folytán nevezte Bonfini Tallócit "Csanádi" Ferencnek. Egyetlen iratot sem ismerünk, amely ezen a néven említene. Csupán annyi állapítható meg, hogy Tallócinak pályafutása kezdetén a csanádi ispánság volt a legfontosabb méltósága. 1432-ben mint *csanádi*, kevei és krassói ispán, belgrádi kapitány ad ki oklevelet³⁸. Talán ezzel kapcsolatban alakult ki egy olyan, írott formában nem rögzített ragadványneve, amely később Bonfini fülébe juthatott. Nem igazán valószínű, de jobb megfejtést nem találók.

Összegezve tehát vizsgálódásaink eredményét, több-kevesebb valószínűséggel a következők azok, akiknek kíséretében Hunyadi élete első harminc évében megfordult: Újlaki István, Lazarevič István despota, Ozorai Pipo, Csáki Miklós, László vagy György, Filippo Maria Visconti milánói herceg és Tallóci Frank. Csupor Ákossal is kapcsolatban állhatott, de nem familiárisaként, hanem talán Zsigmond kíséretének tagjaként. Evrenos-oglu Ali bejt és Cillei Hermannt kirekesztettük a számításba veendő személyek köréből.

Marad még egy feladat: kronológiai sorba rendezni ezt a meglehetősen változékony szolgálatot. Teljes biztonsággal persze nem leszünk rá képesek, ahhoz túlságosan kevés az adatunk. Bizonyos valószínűségeket azonban tekintetbe lehet venni.

Legnehezebben az 1430 előtti évek eseményeit tudjuk rekonstruálni. Erre az időre kell datálnunk Hunyadi szolgálatát Újlaki, Lazarevič, Ozorai és a Csákiak mellett. Mint látjuk, elég sűrűn változtatta a gazdáit. Alkalmat erre általában a dominus halála szokott adni, ezért jobb híján ebből érdemes kiindulnunk Hunyadi esetében is. Négy időpontunk adódik: 1426. december 27. (Ozorai halála), 1427. július 19. (Lazarevičé), 1428. május 11. és 1429. október 6. között (Csáki Györgyé)³⁹ és 1430. április (Újlaki Istváné). Úgy tűnik, hogy közülük az utolsó három el is fogadható Hunyadi pályafutásának állomásaként. Csaknem biztos, hogy a négy úr közül utoljára Újlakit szolgálta,

³⁸ Pesty *i. m.* III. 343.

³⁹ 1428: DI. 11977; 1429: *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*. I. Budapest, 1919. 349.

mégpedig annak macsóí bánása idején, azaz 1429. májusától. Előtte Csáki György (esetleg László vajda) udvarában lehetett, ahová feltehetően 1427-ben, a despota halála után került. Lazarevič mellett a jelek szerint hosszabb időt töltött, legalább három-négy évet, de lehet, hogy jóval többet. Nagyon valószínű, hogy 1426 körül együtt szolgált ott Szilágyi Lászlóval, és akkoriban vette nőül - vagy jegyezte el - a leányát. Ebből viszont az következik, hogy Ozorai környezetében nem annak haláláig volt, hanem jóval előbb. Feltehetően apródéveit töltötte nála valamikor 1420 táján. Így mondja különben Pipo olasz életrajzírója is.

Könnyebb a dolgunk az 1430 utáni évekkel. 1430 áprilisban, mikor Újlaki István Nagyszombat közelében elesett, az udvar is a városban tartózkodott⁴⁰. Így a legegyszerűbb azt feltételeznünk, hogy Hunyadi is részt vett ura oldalán az ütközetben, és halála után nyomban elszegődött Zsigmondhoz. Talán ekkor kapott besorolást Csupor Ákos lovasai közé, és június végén a királlyal együtt hagyta el Magyarországot. 1431. decembertől 1433 végéig tartott milánói szolgálata, legkésőbb 1434. januárban újból csatlakozott az udvarhoz, ekkor már lovagi címmel, és királyával együtt tért haza 1434. októberében. Úgy gondolom, ezután a szörényi végeken szolgált Tallóci Frank mellett. Jól beleillik ebbe, hogy 1435. májusban Zsigmondtól a szörényi bánág egyik vlach kerületét, Komjátit vette zálogba. Nem tudjuk, meddig maradt ott. Lehet, hogy már 1436. májusban útra kelt a császárral Csehországba, de az is lehet, hogy csak 1437. szeptemberben érkezett oda Zsigmond hívására, vagy netán Tallóci Frank küldötteként. Ekkor mindenesetre Zsigmond három hónapra (október-december) zsoldjába fogadta 50 lándzsával, és ezért további 1250 aranyforinttal növelte a komjáti uradalom zálogterhét. Általában úgy vélik, hogy Hunyadi ezt a katonai szolgálatot Csehországban teljesítette a taboriták elleni háborúban. Ha így volt, Zsigmond halála után alkalmasint visszatért a déli végekre, ahol másfél év múlva dominusa, Tallóci Frank átengedte neki a szörényi várak kormányzását. Ettől kezdve már egyre inkább az országos politika résztvevője, és pályafutása innen már viszonylag jól követhető.

⁴⁰ Március 14. és április 20. között: Hoensch *i. m.* 115.

Începuturile carierei lui Iancu de Hunedoara (rezumat)

Tinerețea și începuturile carierei lui Iancu de Hunedoara au suscitât un interes constant în istoriografie. Rezultatele cercetărilor întreprinse sunt valabile și astăzi în cea mai mare parte. Reluarea temei este oportună, mai ales sub aspectul contactelor sociale avute în primele decenii de viață.

Pentru noi, istoria Hunedoreștilor și a lui Iancu de Hunedoara începe cu anul 1409, când Voicu, tatăl lui Ioan, primește domeniul cetății Hunedoara ca danie din partea regelui Sigismund.

Originea românească a acestei familii este incontestabilă. Cea mai plauzibilă și logică supoziție - după cum afirmă și Bonfinius - este că Hunedoreștii au venit din Țara Românească.

Dacă nașterea lui Iancu de Hunedoara trebuie plasată undeva în jurul anului 1405, cariera sa de până la 1439, dar mai ales 1434, prezintă încă suficiente incertitudini și necunoscute. Documentele de epocă nu furnizează asemenea amănunte. Puținele date pe care le cunoaștem provin din relatări ulterioare, uneori contradictorii. Cert este însă faptul că anterior intrării în slujba regelui Sigismund, Iancu și-a desăvârșit pregătirea pentru cariera armelor, după moda timpului, la curțile princiare și ale unor magnați.

Intenția studiului de față este de a reconstitui, la modul critic și credibil, un traseu al peregrinărilor în spațiu și timp, de a desluși ori clarifica unele episoade obscure din tinerețea și cariera de debut a viitorului comandant de oști.

Referindu-ne la acele nume de persoana cu care Iancu de Hunedoara ar fi avut tangențe, coroborând diverse informații și surse documentare, ar rezulta următoarea ordine: 1. Ujlaki Miklós; 2. Ștefan Lazarevici, despotul Serbiei; 3. Evrenos-oglu Ali bei; 4. Familia Cillei; 5. Pipo de Ozora; 6. Dimitrie, episcop de Zagreb; 7. Filippo Maria Visconti, principe de Milano; 8. Familia Csáki; 9. Csánadi (Csánad) Ferenc, identificabil cu Frank de Talovac, ban de Severin.

Rezumând în final rezultatele investigațiilor noastre, dintre personalitățile menționate în lista de mai sus trebuie eliminate două nume: Evrenos-oglu Ali bei și Cillei Hermann. Ar fi posibil ca Iancu de

Hunedoara să fi avut tangențe și cu Acațiu Csupor, dar nu în calitate de familiar al acestuia, ci ca însoțitor al regelui Sigismund.

Reconstituirea traseului din punct de vedere cronologic prezintă serioase dificultăți, generate de insuficiența informațiilor documentare, mai ales pentru perioada de până la 1430. Pentru aceasta dispunem doar de patru date certe: 27 decembrie 1426 (moartea lui Ozora), 19 iulie 1427 (moartea lui Lazarevici), între 11 mai - octombrie 1429 (moartea lui G. Csáki) și aprilie 1430 (moartea lui Ștefan Ujlaki). Se pare că și ultimii trei pot fi luați în considerare ca personaje episodice din anii de tinerețe ai lui Iancu. Putem afirma, aproape cu certitudine, că ultima oară a poposit la curtea lui Ujlaki, iar anterior la cea a lui Gheorghe Csáki (eventual a voievodului Ladislau Csáki). În preajma lui Lazarevici a petrecut circa 3-4 ani, posibil chiar mai mult. N-ar fi exclus ca aici să-l fi cunoscut, în jurul anului 1426, pe viitorul socru, Ladislau Szilágyi, și tot aici să se fi căsătorit, sau cel puțin logodit cu Elisabeta. În anturajul lui Pipo de Ozora s-a aflat undeva în preajma anului 1420.

După 1430 lucrurile sunt ceva mai simple. Pe Ștefan Ujlaki l-a însoțit, probabil, în campania din primăvara anului 1430. În aprilie 1430 Ujlaki cade în luptele desfășurate în apropiere de Târnavia. După aceasta, Iancu de Hunedoara a intrat în serviciul regelui Sigismund. Probabil acum a fost înrolat în rândurile cavaleriei lui Acațiu Csupor. Din decembrie 1431 până la finele anului 1433 s-a aflat la Milano. În octombrie 1434 revine în patrie, însoțindu-l pe rege. Consider că acum vine în contact cu banul de Severin, Frank de Talovac, căruia îi va succede, de altfel, în această funcție. E posibil ca în mai 1436 să fi plecat, alături de rege, în Cehia, ori să fi sosit aici la chemarea regelui în septembrie 1437. E vorba de campania dusă împotriva taboriților. După moartea lui Sigismund revine în părțile sudice ale regatului, fiind numit peste un an și jumătate ban de Severin.

De acum încolo cariera lui Ioan de Hunedoara înregistrează o rapidă ascensiune politică și militară, cu date și evenimente ce pot fi ușor urmărite.

Les débuts de la carrière de Iancu de Hunedoara

(résumé)

La jeunesse et les débuts de la carrière de Iancu de Hunedoara ont suscité un intérêt constant dans l'historiographie. Pour nous, l'histoire de la famille de Hunedoara commence en 1409 quand Voicu, le père de Iancu, recoit le domaine de la cité Hunedoara comme dont du roi Sigismund. La plus plausible et la plus logique supposition selon les dires de Bonfinius aussi-est que les Hunyadi sont venus du Pay Roumain (Țara Românească). Si la naissance de Iancu de Hunedoara doit être placée environ 1405, sa carrière jusqu'à 1439, mais surtout 1434, présente encore des incertitudes et inconnues.

Les documents d'époque nous fournissent de tels détails.

Les peu de dates qu'on connaît proviennent de certaines relations ultérieures, quelque fois contradictoires. Mais il est sûr qu'avant l'entrée au service du roi Sigismund, Iancu a parfait sa formation pour la carrière des armes, selon la mode de ce temps, aux cours des princes et de certains magnats.

L'intention de cet étude est de reconstituer, d'une manière critique et crédible, un itinéraire des pérégrinations en temps et espace, de découvrir et clarifier certains épisodes obscurs de la jeunesse et la carrière de début du futur commandant d'armées.

Faisant appel à ces noms de personnes avec lesquelles Iancu de Hunedoara a eu des rencontres, corroborant diverses informations et sources documentaires, il y aura le suivant ordre: 1. Ujlaki Miklós, 2. Ștefan Lazarovici le despote de la Serbie; 3. Evrenos-oglu Ali bei; 4. Famille Cillei; 5. Pipa de Ozora; 6. Dimitrie, évêque de Zagreb; 7. Filippo Maria Visconti, prince de Milano; 8. Famille Csaki; 9. Csanádi (Csanád) Ferenc, identifiable à Franc de Tolovac, ban de Severin.

Résumant à la fin les résultats de nos investigations des personnalités mentionnées sur cette liste il faut éliminer deux noms: Evrenos-oglu Ali -bei et Cillei Hermann. Il serait possible que Iancu de Hunedoara ait eu des rapports avec Acatiu Csupor aussi mais non pas comme familier de celui-ci, mais comme compagnon du roi Sigismund.

La reconstitution de l'itinéraire du point de vue chronologique présente de sérieuses difficultés dues à l'insuffisance des informations

documentaires, surtout pour la période jusqu' à 1430. Pour ça on dispose seulement de 4 dates certes: le 27 décembre 1426 (mort de Ozora), le 19 juillet 1427 (mort de Lazarevici) le 11 mai -octobre 1429 (mort de G. Csáki) et avril 1430 (mort de Ștefan Ujlaki). Il paraît que les derniers trois aussi peuvent être considérés comme personnages épisodiques des années de jeunesse de Iancu. On peut affirmer, presque certainement que dernièrement il a fait halte à la cour de Ujlaki, et avant à celle de George Csaki (éventuellement à celle du voïvode Ladislau Csaki). Auprès de Lazarevici il a passé 3-4 ans, peut-être plus. Il ne serait pas exclus qu'il y ait pu connaître son futur beau père, Ladislau Szilagyi, vers 1426, et toujours ici il aurait pu se marier ou au moins il aimait fiancé Elisabeta. Auprès de Pipa de Ozora il s'est trouvé vers 1420. Après 1430 les choses sont à peu près plus simples. Il a accompagné Ștefan Ujlaki, probablement, dans la campagne du printemps de 1430. En avril 1430 Ujlaki est tué dans les luttes déroulées près de Tîrnăvia. Après ça Iancu de Hunedoara est entré au service du roi Sigismund. C'est maintenant probablement qu'il est entré dans la cavalerie de Acațiu Csopor. Du décembre 1431 jusqu'à la fin de 1433 il était à Milano. En octobre 1434 il rentre au pays, accompagnant le roi. On considère que c'est maintenant qu'il vient en contact avec le ban de Severin, de Talovae, à qui il succède, d'ailleurs. Il est possible qu'en mai 1436 il soit parti avec le roi, en Cehia, on qu'il y arrive à l'appel du roi en septembre 1437.

Il s'agit de la campagne contre les taborites. Après la mort de Sigismund il revient dans les parties de sud du royaume, étant nommé après une année et demi ban de Severin.

Dès maintenant la carrière de Iancu de Hunedoara connaît une rapide ascension politique et militaire, avec des dates et des événements qui peuvent être facilement suivis.

Ioan Drăgan,
Cluj-Napoca

Cnezii și voievozii reprezintă, cum se știe, clasa feudală a poporului român din cuprinsul regatului ungar¹. Cucerirea ungurească a însemnat în primul rând anihilarea acestei clase active politic până în deceniile 6-7 ale secolului al XIV-lea, cu răbufniri până în pragul secolului următor, proces detectabil încă în veacul al XII-lea, însă reluat și intensificat pe baze ideologice noi în primii ani după cucerirea Bizanțului de către latini în anul 1204². Anihilarea s-a realizat pe două căi: 1 - prin suprapunerea unui stăpân aparținând clasei feudale maghiare, având ca rezultat reducerea cnezilor și voievozilor la rolul de oficiali cu rol administrativ și judecătoresc al feudalului și 2 - prin asimilarea juridică a cnezimii cu nobilimea regatului, proces care în esență înseamnă recunoașterea nobilității acestei clase³. Cea de a doua cale a dat naștere la

¹ Cnezii și voievozii români, precum și cei recunoscuți oficial ca nobili s-au bucurat, cum era și firesc, de o bogată literatură istoriografică, din care cităm lucrările ample și mai recente, care trec în revistă și întreaga bibliografie adiacentă: Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970; Idem, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1988; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III-IV, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1986-1989; Ioan Aurel Pop, *Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1991. Opțiuni de ordin mai degrabă ideologic au determinat pe mulți istorici români să utilizeze mai frecvent termenul de *cnez* în locul și în defavoarea celui de *nobil*, ceea ce a provocat nu puține confuzii, împiedicând o delimitare clară, juridică, în timp și în spațiu, între cele două etape coexistente o vreme în evoluția feudalității românești. La fel de nepotrivită ni se pare caracterizarea cnezilor de nobilime "prestatală", câtă vreme este doar de origine prestatală. Instituția cnezatului funcționează secole la rând, după cum se constată cu deplină evidență, în cadrele statului feudal maghiar, ba chiar înregistrează o anumită evoluție specifică, în raport cu puterea de stat și cu instituțiile acestuia.

² A se vedea demonstrația convingătoare a lui Șerban Papacostea (*Românii în veacul al XIII-lea. Între Cruciată și Imperiul mongol*, București, Edit. Enciclopedică, 1993), care pune acest nou asalt al Occidentului catolic prin unguri asupra blocului românesc în contextul consecințelor care au urmat cuceririi Bizanțului de către latini la 1204.

³ Am susținut mai demult (AHACN, 25, 1982, p. 36, nota 65) opinia că expresia de "innobilare" este inadecvată pentru cnezii români. În toate cazurile cunoscute ei nu au fost ridicați la statutul nobil dintr-unul inferior, întrucât dețineau cele două atribute fundamentale

ceea ce numim nobilimea românească. Stăpâni legitimați prin acte scrise peste pământul și, eventual, supușii lor, foștii cnezi și voievozi păstrează încă multă vreme pecetea originii lor. Însăși terminologia oficială, prin impreciziunile sale, exprimă situația lor specifică. Ei au fost desemnați fie "cnezi nobili", "români", chiar "nobili români", "nobili" posesori de cnezat, și destul de frecvent fără nici o specificație. În cuprinsul districtelor românești subordonate regelui sau dregătorilor săi au dăinuit multă vreme alături de nobili, cnezii confirmați prin acte, cnezi neconfirmați încă prin act scris, stăpânindu-și posesiunile și supușii, făcând serviciul militar în aceeași manieră cu nobilii (*ad instar ceterorum verorum nobilium*), având însă privilegiile mai restrânse.

Geografic, se cunoaște, deși cnezii au fost prezenți în tot spațiul etnic românesc, nobilimea de origine românească s-a format ca grup semnificativ din punct de vedere numeric doar în câteva regiuni cu evoluție aparte, iarăși binecunoscute: Maramureșul, Banatul, Hațegul - Hunedoara și depresiuni și văi din jurul Munților Apuseni și Poiana Ruscă. Aria ei de răspândire este în legătură directă cu evoluția domeniului cetăților regale, care a suferit o restrângere continuă, cu deosebire sub Sigismund de Luxemburg, reducându-se astfel și întinderea zonelor românești cu șanse de a genera nobilime. Chiar familia de Hunedoara a intrat în proprietatea a numeroase districte românești, ai căror cnezi și-au pierdut șansa de a accede în totalitate la statutul nobil, individual sau prin privilegii globale. Unii dintre aceștia vor reuși totuși acest salt în perioada în care Iancu și Matia au condus destinele regatului ungar, alții își vor ameliora regimul obligațiilor fără a deveni nobili iar majoritatea a rămas totuși în categoria cnezilor dependenți sau comuni.

În cele ce urmează vom stăruia asupra a trei fenomene limpede constatabile în jumătatea de veac, 1440-1490, legată de numele Corvineștilor, anume, dispariția cnezului proprietar liber, cu alte cuvinte sfârșitul procesului de asimilare juridică a unei părți a cnezimii române cu nobilimea regatului, supraviețuirea cnezatului ca proprietate, mai exact, a proprietății de tip cnezial, în fine, o scurtă privire asupra categoriilor cnezimii dependente, singurele care mai păstrează numele instituției acum decăzute.

ale nobilității: proprietatea pământului (eventual și supușilor) și exercițiul slujbei militare individual sub dregătorii regali. Diferența față de nobilime consta în lipsa unor privilegii complete de ordin fiscal și juridic. Și I.A.Pop subliniază "recunoașterea cnezului ca stăpân în cnezatul său" (*Adunările cneziale*, p.49).

Dispariția cnezului posesor liber. Interesul nostru cade mai întâi asupra categoriei străvechi a cnezilor posesori liberi, mai precis a ceea ce a mai rămas din ea în epoca cercetată, comparată cu continuatoarea sa directă: nobilimea română de origine cnezială. Cele două categorii ale feudalității românești au coexistat timp îndelungat, cnezul urmărind recunoașterea statutului nobil prin act regal de danie, iar nobilul român (numit o vreme cnez nobil), asimilarea deplină din punct de vedere juridic cu "nobilii adevărați" ai regatului. Noțiunea românească străveche care îi definește pe cnezii posesori liberi, aceea de *cnez*, o vreme și *cnez nobil*, după obținerea actului de posesiune, cedează definitiv locul în perioada cercetată termenului oficial de *nobil* sau *nemeș*, dispărând la începutul domniei lui Mația. Doar două danii am găsit după anul 1440, care să-i califice expres pe beneficiari drept cnezi. Una a lui Vladislav I din 6 iulie 1442, prin care dăruiește "cnezilor români" (*keneziorum wolachorum*) Nicolae Turcin de Gamza, Mihai de Cornet, Nicolae și alți patru din *Berzews*, părți din posesiunile *Berzews*, Ohaba și Ohabața din districtul Lugoj⁴. Cealaltă este donația lui Iancu de Hunedoara din 20 iulie 1445, dată chiar din Hunedoara pentru cnezii din Râu Alb, Petru fiul lui Balotă, Valentin fiul lui Vlad (*Wlad*) și Valentin fiul lui Tatul, pentru posesiunile Râu Alb și Ohaba stăpânite până atunci cu titlul de cnezat⁵. Cnezii se pot ascunde și sub calificativul etnic "români (credincioși)" (*fideles Valachi*) fără altă precizare; mai frecvent însă acesta este asociat cu cel de "nobil" (*nobiles Valachi*).

Cnezii apar mai explicit sub nume colectiv în compunerea societății și a adunărilor românești din districtele privilegiate și în anumite formulare de cancelarie cu ocazia donării unor cnezate. La 1447 dania lui Iancu de Hunedoara dăruia lui Simion de Cuhea cnezatul acelei posesiuni, fost al fratelui său, "cu toate drepturile și foloasele, cu care ceilalți cnezi obișnuiau să-și țină de drept cnezatul"⁶. Același guvernator dăruia patru ani mai târziu nobililor din Dolha două posesiuni rutene "după obiceiul și asemenea cnezilor români" (*more et ad instar keneziorum valachalium*)⁷. În Hațeg, la 1458, o danie de cnezat la Băiești se face în condițiile "în care obișnuiau să-și țină cnezatele ceilalți cnezi și

⁴ Pesty, *Krassó*, III, 292. (În cazul edițiilor se indică numărul documentului)

⁵ *Hațeg*, I, 104

⁶ *Mihalȳi*, 194: "*simul cum omnibus iuribus et proventibus quibus alii kenezii keneziatum de iure consueverunt*".

⁷ *Mihalȳi*, 212.

nobili din districtul Hațeg"⁸. Aceste referințe exprese la cnezii posesori, similari nobililor, în Maramureș respectiv Hațeg sunt între cele mai târzii, dacă nu chiar ultimele⁹, pentru cele două regiuni în care, cel puțin în formă, nobilimea a înlocuit cnezimea. Chiar și imperfectul folosit în formulele anterioare (*consueverunt*) trimite la un exemplu mai vechi, iar beneficiarii actelor în ambele cazuri nu sunt calificați nici cnezi, nici nobili.

Înlocuirea termenului "cnez" cu cel de "nobil" în Maramureș și Hațeg este de pus și în legătură cu evoluția comunității nobile din aceste ținuturi, care a adoptat treptat modelul comitatens, Maramureșul încă înainte de 1400, iar Hațegul după 1420, prin contopire cu comitatul vecin al Hunedoarei. O dezvoltare puțin mai aparte a cunoscut Banatul, unde împrejurările specifice unui teritoriu de graniță și la adăpostul organizării districtuale structurile sociale românești și-au asigurat conservarea vreme mai îndelungată. Aici cnezii sunt prezenți și în vremea lui Iancu de Hunedoara în compunerea adunărilor obștești districtuale, după cum rezultă din actele emise în numele "obștii nobililor și cnezilor" (*universitas nobilium et keneziorum*)¹⁰. Cnezii mai apar alături de nobili și în celebrul privilegiu din 29 august 1457 acordat "tuturor nobililor, cnezilor și celorlalți români" (*universorum nobilium et keniziorum ac ceterorum walachorum*) din cele opt districte bănățene, prin care li se răsplăteau meritele în apărarea graniței dunărene¹¹. Aceasta pare a fi și ultima mențiune expresă a cnezilor bănățeni ca element distinct al feudalității românești. Pentru cnezii din districtele privilegiate actul din 1457 înlătura și ultimele diferențe care îi mai deosebea de nobilii români de acolo, anume, prevăzând scutirea lor de vămi, de care nobilii români de acolo se bucurau în mod firesc "ca ceilalți nobili adevărați ai țării"¹². și

⁸ Analele Acad. Române, Mem. Sect. Ist, seria III, t.XVII, p.219-220: "*quibus ceteri Kenezii nobilesque districtus de Haczak suos keneziatu tenere consueverunt...*"

⁹ Actul publicat de Mihalyi cu data de 1 iunie 1453, Hațeg (nr. 216) este un fals evident.

¹⁰ Cele mai binecunoscute, fiind păstrate, aparțin districtului central al Caransebeșului (Sebeș, în documente). Vezi Pesty, Szörény, III, 46, 59 ș.a.

¹¹ Pesty, Krassó, III, 312.

¹² *Ibidem*: "Postremo eosdem *nobiles walachos instar verorum nobilium regni nostri*, item *kenezios eorundem valachorum ex omni solucione tributi tam nostri quam aliorum quorumcumque exemptos esse volumus et supportatos*". În context, atragem atenția asupra forțării traducerii sintagmei subliniate în sensul asimilării, în general, a nobililor români cu nobilii "adevărați" ai țării (Pascu, *Voievodatul*, IV, p.52; I. Drăgan în *AIICN*, XXVII, 1985-

dreptul de a fi judecați, ei și iobagii lor, numai comiții lor între cele două categorii, menționate totdeauna alăturat, sau vreo altă aluzie în acest sens. **De acum încolo proprietarii români vor fi desemnați doar ca nobili, cnezii desemnând numai pe fruntașii românilor aflați în diferite grade de dependență feudală pe domeniile cetăților regale, pe domeniile private sau pe "pământul crăiesc".**

Așadar, putem aprecia că la jumătatea secolului al XV-lea s-a încheiat practic existența cnezatului ca proprietate liberă și a acelei clase feudale românești legate de ea. Continuatoarea acesteia, nobilimea românească, coexistentă cu cnezimea liberă încă din secolul precedent și derivând din aceasta, deși va purta multă vreme pecetea acestei origini, este în esență, conform caracterizării lui Iorga, o "formă străină", a cărei evoluție merge în direcția asimilării depline cu nobilimea regatului.

Supraviețuirea cnezatului. Proprietatea nobiliară românească. Dispariția termenului de cnez nu a însemnat însă și dispariția tuturor elementelor definitorii ale acestui statut social cu vechime multiseculară: regimul proprietății, chiar numele ei de "cnezat", obligațiile ei specifice, modul de stăpânire în condiziune, raporturile nobilului român cu țaranul dependent, utilizarea dreptului românesc în diferite chestiuni de drept civil patrimonial, apartenența unei părți a acestei nobilimi la biserica răsăriteană etc. Sintagma "nobili români" (*nobiles valachi*) folosită încă de la finele secolului al XIV-lea și până la Matia, cu destul de multă inconsecvență însă, ni se pare cea mai potrivită și succintă, care să caracterizeze categoria numeroșilor nobili de origine cnezială din regatul Ungariei.

Dintre elementele definitorii menționate, proprietatea cnezială sau *cnezatul* constituie elementul fundamental de legătură dintre cnez și nobil. În perioada de după 1440 noțiunea apare mult mai frecvent decât *cnezul* și supraviețuiește un timp în prima jumătate a domniei lui Matia Corvin. Fiind un element esențial al statutului nobiliar în evul mediu, proprietatea asupra pământului ne interesează aici în cel mai înalt grad. Ne interesează mai cu seamă specificul proprietății nobiliare românești asupra pământului, în măsura în care acesta a existat și s-a manifestat.

1986, p.73; I.A.Pop în **RI**, II, 1991, nr. 11-12, p. 671). Propoziția care o include se referă exclusiv la scutirea de vămi, de care nobilii români se bucură (sau urmează a se bucura prin acest privilegiu?) "asemenea celorlalți nobili adevărați ai țării noastre". La atât și nimic mai mult !

În secvența istorică de care ne ocupă coexistă la nobilii români două tipuri de stăpânire a pământului, ambele de esență nobiliară. Una este cea nobiliară tipică, existentă în tot cuprinsul regatului, cealaltă este cea continuatoare a celei cneziale. Nobilii români stăpâneau ambele tipuri de posesiuni concomitent sau, după caz, numai un singur tip. Este de observat aici faptul că donația nu se realiza după statutul juridic al beneficiarului, ci după cel al moșiei donate, la care suveranul poate adăuga anumite scutiri și privilegii.

Nobilii români stăpâneau cu **drept nobiliar deplin**, atât unele din fostele cnezate primite cu acest drept, sau ajunse astfel în urma unor privilegii succesive, cât și toate celelalte posesiuni, obținute prin danii mai cu seamă în afara districtelor, în cuprinsul regatului. Acestea erau desemnate cu termenii conscrați: *possessio*, *villa*, *predium* și se supuneau regimului obligațiilor obișnuite față de stat și preceptelor dreptului nobiliar. Acest drept stabilea o diferențiere clară în ce privește succesiunea între categoria bunurilor dobândite (*acquisititia*) și categoria bunurilor moștenite (*avitica*). Este cazul stăpânirilor lui Ioan Căndreș din Sătmar, Ugocea, Bereg și Sabolciu, ale lui Ioan Ungur, pe care le-a obținut din domeniul nobililor de Lossoncz căzuți în necredință, ale bănașenilor Petru Dej de Timișel și Petru Vistier de Măcicașu în Transilvania sau chiar ale domnilor și boierilor români aci, care nu se deosebeau cu nimic din punct de vedere juridic de alte stăpâniri nobiliare din cuprinsul regatului.

Proprietatea nobiliară românească din vremea Corvineștilor se exercită însă **după dreptul cnezial** și este continuatoarea directă a celei cneziale. Ea poartă chiar acest nume, de "cnezat" (*kenezatus*) "posesiune românească" (*possessio wolachicalis*) sau posesiune dăruită "cu drept cnezial" (*more keneziatus*) și este de regulă ereditară, moștenită. În acest caz, dania regală este de fapt recunoaștere a stăpânirii, cazul cel mai frecvent la cnezii și nobilii români și îi cuprinde de obicei pe toți membrii devălmășiei. Nobilul român poate fi donat și cu cnezate sau posesiuni românești, altele decât cele ereditare, obținute prin căsătorie, cumpărare și alte aranjamente, ori revenite dreptului de danie al suveranului.

În epoca studiată, la fel cu statutul și numele proprietarului său, devenit nobil, cnezatul este din ce în ce mai mult asimilat cu proprietatea nobiliară propriu-zisă. El se conferă întru-totul asemenea posesiunilor

nobiliare¹³, pentru servicii credincioase, cu drept de veci și nestrămutat, darea și punerea în posesiune se face de către omul regesc, nobil din zonă, asistat de omul de măturie al capitlului și în prezența vecinilor și megieșilor, eventual a altor proprietari comprovinciali, actele de proprietate sunt identice: cel regal de danie, cel capitular de punere și dare în stăpânire, eventual privilegiul regal cuprinzându-le pe amândouă. Proprietarii beneficiari sunt numiți fie nobili, fie cnezi, din ce în ce mai rar, cum am constatat, fie nu li se precizează expres statutul social. Această stăpânire specific românească, recunoscută în dreptul patrimonial al regatului ungar, era destul de răspândită în acele regiuni în care s-au păstrat domeniile cetăților regale compuse din sate românești, cu structura socială și obligațiile lor specifice. Atât de răspândită, încât autoritatea de stat a găsit necesar, pentru evitarea unor confuzii, să elaboreze un formular de cancelarie adecvat acestor realități, care s-a perfecționat și a fost folosit cu deosebire în timpul lui Iancu de Hunedoara¹⁴.

Să analizăm câteva exemple. La 7 februarie 1439 regele Albert dăruia românilor săi (*walahorum nostrorum*) Mihai și Vasile de Cerna stăpânirea posesiunii Cerna și a altora din districtul Mehadia "sub acele rânduiele, dări, forme, învoieli și condiții, în care numiții strămoși ai lui Mihai și Vasile, dar și ei înșiși le-au ținut și stăpânit până acum și sub care au obișnuit să-și țină și să-și stăpânească moșiile și bunurile lor ceilalți nobili români fideli ai acelor părți"¹⁵. Moșiile erau dăruite din nou (*de novo et ex novo*)¹⁶, cu drept de veci (*in perpetuum*) cu titlu de danie

¹³ *Mihalyi*, p.414, nota 2. Vezi, spre exemplu, donarea cnezatului Moisei către Mihai, fiii lui Grad și alții, actul lui Iancu din 29 iunie 1453, Cluj, la *Mihalyi*, 217. În secolul al XVIII-lea, când noțiunea de cnezat devenise anacronică, ea era tradusă în copiile de epocă prin *nobilitas*

¹⁴ Prezentat de Kovachich (*Formulae solennes styli...*, Pest 1799, p.532) sub titlul *Donatio kenezatus per modum novae donationis facta*. Prima analiză din istoriografia românească, Rusu, *Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara pentru nobilii români din Transilvania*, în *Acta MN*, 20, 1983, p.155-171.

¹⁵ "*Sub illis modis, censibus, formis, pactis et conditionibus quibus eas prefati progenitores ipsorum Michaelis et Blasii sed et iidem hucusque tenuissent et possedissent, sub quibusque ceteris fideles wolahii nobiles partium illarum possessiones suas atque bona tenere et possidere consueverunt*" (Pesty, Szörény, III, 48)

¹⁶ În anul 1436 beneficiarii fuseseră puși în stăpânire *omnis iuris titulo* la porunca lui Sigismund (Szörény, III, 44)

nouă (*nove nostre donationis titulo*)¹⁷. Un act foarte asemănător obținea hațeganul Coposu de Vad cu rudele sale un an mai târziu de la regele Vladislav, cu deosebirea că pe lângă obligațiile ce grevau posesiunile donate se mai adăugau "slujbele" (*serviciis, servitutum officiis*). Aci lipsește referirea la nobilii din acele părți, în schimb beneficiarul însuși este calificat "românul nostru, cum se spune, nobil de Vad" (*walahus noster ut dicitur nobilis de Wad*)¹⁸. În Maramureș, Ioan de Uglea, cu frații și rudele sale, primea în 1439 moșia strămoșească ca danie veșnică (*perpetuo et irrevocabiliter*) și "după obiceiul și asemenea celorlalți români posesori din comitatul Maramureș"¹⁹. Trei ani mai târziu, în 1442, Ștefan și Mihai Pancu de Crăciunești, împreună cu alte rude, erau confirmați în posesiunile lor românești (*volachicales*) Crăciunești, Bocicoiu și Lunca " sub acele condiții în care sunt ținute celelalte moșii românești în comitatul Maramureș"²⁰. Acești nobili români stăpâneau, așadar, ereditar și pe vecie, moșii grevate de anumite rânduieli, învoieli și condiții, de dări și slujbe, ceea ce apare, conform celor de mai sus, a fi un fenomen răspândit în părțile Banatului și obișnuit la stăpânirile românești din Maramureș.

Dar nu numai posesiunile strămoșești puteau fi dăruite sub condițiile de mai sus, ci și alte posesiuni românești de același tip, revenite regelui prin dispariția stăpânilor legitimi. De pildă, posesiunea

¹⁷ În istoriografia noastră, titlul de "danie nouă" (*novae donationis titulus*) sub care erau dăruite frecvent posesiunile românești a fost fie interpretat eronat, ca o confirmare a unei danii anterioare, reale sau virtuale, fie privit cu circumspecție, câtă vreme nici istoricii maghiari nu oferiseră o explicație limpede. Recent, Pál Engel a pregătit un studiu în care demonstrează că este vorba de un titlu de danie introdus de către Ludovic I, o inovație, prin care dreptul de stăpânire și de moștenire a bunurilor cuprinse în dania cu acest titlu reveneau numai beneficiarilor cuprinși în act și urmașilor lor legitimi (Informația lui A.Rusu, confirmată verbal de autor). Omișiunea din act însemna excluderea pe veci de la stăpânire. Din acest motiv întâlnim uneori completări de nume în actul capitular de punere în stăpânire și extrem de numeroase împotriviri, care se soluționau pe calea justiției. Cei excluși din actul de danie și rămași de judecată, pe drept sau pe nedrept, dacă nu aveau o altă posesiune legală, erau condamnați inevitabil la iobăgie.

¹⁸ *Hațeg*, I, 86, dania regală din 14 august 1440, Buda, reinnoirea unor acte pierdute în recenta incursiune turcească.

¹⁹ "*more et ad instar ceterorum Valachorum in dicto comitatu Maramorosiensi possessiones habentium*" (Mihalyi, 181)

²⁰ "*sub illis conditionibus quibus alie possessiones Volachicales in ipso comitatu Maramorosiensi tenentur*" (Mihalyi, 184)

românească Sântămăria și cele două predii Călan, dăruite în 1444 alesului Andrei de Peșteana²¹ sau cele cinci posesiuni bănațene obținute de un alt egregius, Nicolae de Bizere²².

Situația Hațegului vine să întărească imaginea proprietății de tip românesc întâlnită în celelalte ținuturi amintite. În luna noiembrie 1453 la Praga cancelaria regală folosea un formular perfecționat pentru o serie amplă de danii românești pentru hațeganii din Sălașu, Săcel, Râu Alb, Râușor, Vad, Sânpetru, Densuș și Ciula²³. Beneficiarii susțineau cu toții "că s-au aflat dintotdeauna în stăpânirea netulburată a acelor (posesiuni) ca și ceilalți nobili adevărați și că se află și acum". Dania era condiționată de stăpânirea anterioară, ereditară (*premissis sic stantibus*) și "în măsura în care posesiunile în cauză nu țin de vreo cetate regală sau de vreo dregătorie din acele părți ardelene". Ea era acordată "sub aceleași condiții, slujbe și obiceiuri, sub care înaintașii noștri regi ai Ungariei obișnuiau să doneze moșii și sate în districtele românești"²⁴. În cazul altor danii pentru maramureșeni, formularul suferea adaptările necesare, înlocuindu-se districtele cu "acele părți" sau chiar "comitatul Maramureș". Să notăm, deci, elementele definitorii ale stăpânirii nobiliare românești, așa cum rezultă din conținutul acestui formular și din documentele mai sus citate:

1 - caracterul ereditar. Toate posesiunile menționate au aparținut donatarilor, care le-au stăpânit de mult timp (*a dudum*), după cum înșiși declară.

²¹ "Sub illis modis, serviciis et conditionibus quibus alie possessiones wolachicales per aliosque reges Hungarie ... consueverunt solite fuere" (Hațeg, I, 96)

²² "Sub illis conditionibus et serviciis quibus alie possessiones wolachicales per predecessores nostros reges conferre solite fuere" (Dania regală din 11 iunie 1444, Buda, DRH.D. I, p.375-377)

²³ Hațeg, I, 166-175.

²⁴ Ilustrăm cu actul din 15 noiembrie 1453 pentru Dușa de Densuș și alții, dăruiti cu mai multe posesiuni ereditare la Densuș, Ciula ș.a "... in quarum pacifico dominio iidem... ad instar ceterorum verorum nobilium se a dudum perstitisse et persistere asserunt etiam de presenti, simulcum omnibus earundem utilitatibus et pertinentiis, terris scilicet arabilibus...premissis sic stantibus et dummodo dicte possessiones ac medietates possessionum prescriptarum ad aliquod castrum nostrum regale vel ad aliquem officiolatum illarum partium Transilvanarum non pertineant, sub eisdem conditionibus, servitutibus et cosuetudinibus quibus predecessores nostri reges Hungarie in districtibus Volachorum possessiones et ville donari consueverunt..."(Hațeg, I, 169).

2 - caracterul nobiliar *de facto*. Formularul exprimă limpede acest caracter: posesiunea fusese stăpânită din vechime *ad instar ceterorum verorum nobilium* - după cum susțin înșiși donatarii - și acest fapt este cu atât mai valabil de aci înainte. Actul de danie și procedura de punere și dare în stăpânire conțin fără echivoc elementele unor danii nobiliare. Aici avem de observat situația a cel puțin două danii cu formular - pentru Benedict de Vad și Ștefan de Săcel - ai căror beneficiari se aflau indubitabil la primul act scris asupra acelor posesiuni, pe care susțin și ei că le-au stăpânit din vechime "asemenea celorlalți nobili adevărați". S-ar putea să avem aici două exemple ale unei situații specifice districtelor românești, cu siguranță mult mai răspândită pe măsură ce înaintăm în deceniile precedente, și anume stăpâniri *more keneziatus*, adică cvasinobiliare, fără act scris²⁵. La adăpostul relațiilor specifice din societatea românească și a privilegiilor districtuale, pe fondul prestării obligațiilor materiale și a slujbei militare, unii cnezi români au putut stăpâni multă vreme moșiile lor, fără să posede garanția actului scris. Mulți îl vor obține grație participării la campaniile lui Iancu de Hunedoara, alții, chiar mai târziu. Unii puteau ajunge în situația neplăcută de a-și pierde moșiile în favoarea rudelor sau consătenilor mai prevăzători și hrăpăreți. La 1508, spre exemplu, nobilul Ioan Feneș de Feneșul de Sus avea surpriza să afle că nu este în drept să moștenească niște moșii din districtul Mehadia folosite de tatăl său până la moartea sa, întrucât Nicolae Noucea de Slatina și Ladislau Fiat de Armeniș posedau act de danie din anul 1428, adică vechi de 80 de ani²⁶. Este clar în acest caz că tatăl său le stăpânise până nu demult fără acte, în virtutea raporturilor tradiționale de proprietate din societatea românească cnezială din Banat.

²⁵ Supraviețuirea acestei proprietăți libere românești, fără acte de danie, însă legitimă, în sensul unor obligații față de puterea centrală, pe care cnezul, posesorul ei, le presta și asimilată, în fapt, cu proprietatea nobiliară propriu-zisă, aruncă o lumină interesantă asupra vechimii instituției cnezatului și a raporturilor sale cu statul cuceritor în secolele anterioare. În context, atragem atenția asupra acelor *pacta* (V. nota 15), învouieli sub care (*sub ...pactis ...quibus*) sunt stăpânite posesiunile românești, întâlnite în câteva formule. Termenul latin *pactum*, -i are sens clar de înțelegere, convenție, pact între părți și exemplele ar trebui poate examinate în contextul imaginii contractualiste asupra primelor relații româno-maghiare, existente în tradiția istorică a românilor din Transilvania.

²⁶ Szőrény, III, 132. Sentința scaunului de judecată al Caransebeșului prezidat de banii de Severin Iacob Gârlișteanu și Barnaba Belai.

3 - grevată de obligații specifice, pe care le putem grupa în trei categorii: dări, slujbe și o a treia, mai puțin definită, cuprinzând rânduiești, învoiești, condiții, care pot ascunde de fapt tot primele două. În mod logic, urmează să stabilim în continuare, în măsura informației existente, conținutul mai exact al acestor obligații, să arătăm cui erau prestate și să stabilim dacă avem de-a face cu o stăpânire condiționară sau nu. Derivată din cea cnezială, proprietatea nobiliară românească nu putea fi grevată de obligații decât de aceeași sorginte. Compoziția acestora și faptul că erau prestate cetății regale și nu fiseului reprezintă diferența specifică față de celelalte posesiuni nobiliare. Obligațiile cneziale nu s-au modificat prin simpla dănie cu drept nobiliar. În principal erau slujbele (*servicia*), în primul loc obligațiile militare și slujba la cetate, censul regal (*census regie maiestatis*), cincizecimea (*quingagesima*), darea specifică românilor de peste tot, și daturile (*munera*). Acesta reprezintă un capitol care necesită tratare aparte, pe care nu ne-am propus a-l aborda aici.

"Condițiile" în care erau stăpânite posesiunile românești fac parte din ansamblul obligațiilor specifice ale acestora față de cetatea regală de care s-au desprins și a modului lor de prestare. Ansamblul acestor obligații nu poate fi nicidecum considerat ca o condiție a nobilității posesiunii și a beneficiarului. "Condiționari" erau nobilii și cnezii posesori din cuprinsul domeniului feudal, care aveau într-adevăr un statut nobiliar limitat și condiționat de apartenența la un domeniu. Proprietatea cnezială liberă n-a avut nicidecum caracterul de beneficiu, conferit unui beneficiar de aiurea, condiționat și retractabil la bunul plac al suveranului, așa cum s-a încercat în van a se acredita de către o anumită istoriografie. Dimpotrivă, ea avea, cum s-a subliniat, atributele esențiale ale unei proprietăți de tip feudal, creată nu de rege, ci generată "ab antiquo" de evoluția seculară anterioară a societății românești.

4 - nu aparține de domeniul unei cetăți regale sau de cel al vreunei funcții oficiale, cum ar fi voievodatul, banatul etc. Deși obligațiile menționate mai sus, prestate cum am văzut cetății regale de care s-au desprins, ar putea sugera o dependență juridică față de aceasta, formularul nu lasă loc niciunui echivoc în acest sens. Proprietatea cnezială sau nobiliară în discuție este liberă, separată de alte drepturi de stăpânire și necondiționată. De fapt, dănia unui cnezat care făcea parte din domeniul cetății regale, mai rar întâlnită în această perioadă, era subliniată ca atare în act. La 1458 Ioan fiul lui Petru Ungur de Nădăștia obținea de la rege jumătatea posesiunii Nădăștia, care ținuse până atunci

de cetatea Hunedoara²⁷. Familia Ungur făcea parte cu siguranță din acei "cnezi de pe posesiunea regală Nădăștia" (*kenesii de possessione regali Nadasd*) pomeniți la 1419²⁸. Ladislau de Râu Bărbat, curtean regal, obține la 1462 de la rege, pentru el și frații săi, pătremea posesiunii Râu Bărbat, pe care o stăpâniseră până acum *more kenesiatus* în cadrul domeniului cetății Hunedoara²⁹. Cu același prilej al trecerii prin Transilvania, la 30 septembrie 1462 regele Matia poruncește capitlului din Alba Iulia să pună pe nobilul Dionisie de Fărcădinul de Jos cu frații săi în stăpânirea posesiunilor Fărcădinul de Jos și Crăguiș "pe care înaintașii săi le-au ținut și stăpânit până în acest moment după obiceiul cnezatului (ținând de) cetatea noastră Hunedoara". Suveranul, "separându-le de numita noastră cetate", prin actul de danie le-a hărăzit pe veci donatarilor și succesorilor și urmașilor lor, împreună cu întregul drept regal³⁰. O situație similară întâlnim în cazul posesiunii Coroiești, tot din cuprinsul domeniului Hunedoara, cedată în anul următor de rege nobililor Petru, Ladislau, Ștefan și Sărăcin de Sălașu, care o stăpâneau în parte *more keneziatus*³¹. Cu un deceniu mai devreme, Iancu de Hunedoara scotea din compunerea domeniului cetății Muncaciu (Bereg) două posesiuni rutene, Cușnița și Carața, pe care le dăruia nobililor maramureșeni Ambrozie și Mihai de Dolha "după obiceiul și în maniera cnezilor români" (*more et ad instar keneziorum valachicalium*), poruncind comitelui Ioan Cândreș ca "numitele posesiuni cu toate foloasele și pertinențele lor trebuie să le predați numiților Ambrozie și Mihai și să renunțați la ele și să le scoateți cu totul de sub jurisdicția zisei cetăți și să luați cu totul de pe ele mâinile

²⁷ Teleki, X, 588: "*portionem nostram possessionariam... puta ad castrum nostrum Hwnyad pertinentem, ab eodem castro nostro sequestrando et segreganda...*". Cf. Pușcariu, *Familii nobile*, I, p.149-150.

²⁸ Csánki, V, p.114; Cf. Drăgan, *Nobilită Ungur din Nădăștia* (mss.)

²⁹ Actul de danie din 30 septembrie 1462, Sibiu, în regist la Csánki, V, p. 156. Actul nu-i cuprinde pe frații vitregi ai donatarului, care se opun punerii în stăpânire.

³⁰ Hațeg, I, 224: "*Que hactenus progenitores eiusdem Dyonisii ad castrum nostrum Hwnyad more kenesiatus tente fuissent et possesse simulcum omni iure nostro regio si quod in eisdem possessionibus ... qualitercumque haberemus aut nostram ex quibus causis, viis, modis et rationibus concerneret maiestatem ac cunctis earundem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet memorato Dyonisio ... ipsorumque heredibus et posteritatibus universis a prefato castro nostro Hwnyad sequestrantes de manibus nostris regiis vigore aliarum litterarum nostrarum donationalium exinde confectarum in perpetuum contulerimus...*"

³¹ Hațeg, I, 229.

voastre și alor voștri³². Aici nu avem de-a face cu niște cnezi propriu-ziși, ci cu stăpânirea de tip cnezial românesc a unor nobili, de asemenea români, deși locuitorii posesiunilor erau deja ruteni. Situația se explică prin statutul cnezial al posesiunilor în cauză anterior colonizării lor cu ruteni. Actul este elocvent în privința penetrației instituției românești la populațiile alogene din spațiul românesc. Nerespectarea clauzei de neapartenență la cetate sau dregătorie atrăgea după sine anularea actului de danie, așa cum s-a întâmplat în cazul lui Simion plebanul din Hust cu frații săi donați cu posesiunea Poiana Uliului. Nobilii din Bilca au demonstrat cu acte că satul donat se afla parțial în hotarele altei posesiuni ținând de cetatea Hust, numită Iza, ceea ce a atras anularea actului³³

Daniile de posesiuni cu drept nobiliar au continuat intens în toată perioada Corvineștilor, cu deosebire până către 1465. Atunci când se folosea termenul de cnezat, fără echivoc se avea în vedere nobilitatea românească grevată de obligațiile specifice arătate mai sus. La 1447 Iancu dăruia lui Simion de Cuhea cnezatul Cuhea, fost al fratelui său Gheorghe Mariș, mort în război, "împreună cu toate drepturile și veniturile, cu care ceilalți cnezi obișnuiau să-și țină de drept cnezatul"(cum omnibus iuribus et proventibus, quibus alii kenezii keneziatum de iure tenere consueverunt)³⁴. Dania avea caracter de veci (perpetuo et irrevocabiliter) și în acest caz cnezatul era o stăpânire de pământ specifică care se acorda unui nobil, care stăpânea deja cu drept nobiliar la Bocicoiel. La 1458 același Simion își confirma cnezatul rămânând obligat cetății Hust doar cu 25 berbeci ca victualii³⁵. Hațeganul Nicula fiul lui Ungur din Băiești primea confirmarea cnezatului posesiunii românești Băiești pentru meritele sale și mai ales ale tatălui său, mort eroic în campania cea lungă din Balcani³⁶. Iancu, în calitate de comite perpetuu al Bistriței și căpitan suprem, dăruia la 31 mai 1451 în numele regelui Ladislau V nobililor Dan, Șușcă și Gostolan de Săcel

³² Actul lui Iancu de Hunedoara din 18 iunie 1451, Seghedin, Mihalyi, 212: "*prescriptas possessiones cum omnibus earundem utilitatibus et pertinentiis prefato ambrosio et Michaeli remittere et resignare ac a iurisdictioni dicti castri penitus sequestrare, manusque vestras et vestrorum de eisdem in toto excipere debeatis*".

³³ Mihalyi, 234, sentința regală din 2 martie 1457.

³⁴ Mihalyi, 194: "*more et ad instar ceterorum Valachorum in dicto comitatu Maramorosiensi possessiones habentium*".

³⁵ Mihalyi, 242, 243.

³⁶ Actul lui Iancu din 6 mai 1449, Hunedoara, Hurmuzaki-Densușianu, I/2, p.761-762.

(Maramureș) cnezatul Săcel (*Kys Zachal* sic!) cu titlul de danie nouă, în condițiile oricărei danii cu drept nobiliar³⁷. Nobilii băănăteni Iacob, Șerban, Ladislau și Ianciu obțineau scutire "de toate veniturile cneziale" (*de universos proventus keneziales*) datorate banilor pentru moșiile lor Măcicașul de Jos și *Also Töwish*.³⁸ Alții, din Băiești, erau întăriți la 1458 în cnezatul moșiilor Băiești, Ohaba și a părții de cnezat care începe de la Râul Alb "sub acele condiții, sarcini și slujbe, în care ceilalți cnezi și nobili din districtul Hațeg obișnuiesc să-și țină cnezatele" (*sub illis tamen conditionibus, oneribus et servitutibus quibus ceteri kenezii nobilesque districtus de Haczak suos keneziatu tenere consueverunt*)³⁹. Mult mai târziu, la 24 iulie 1485 regele Matia poruncește din Viena conventului din Leles să pună pe preotul Laurențiu cu frații Petru, Briciu și Toma precum și pe Vasile, Ioan și Teodor (cu toții) fiii lui Gheorghe Iuga de Talabor în stăpânirea cnezatului posesiunilor Talabor și *Dulfalu* cu drept deplin, la cererea lor⁴⁰.

Un caz mai aparte, semnificativ pentru puterea de supraviețuire a instituției cneziale, se petrece spre sfârșitul domniei regelui Matia. La 1487 nobilii din Lupșa, pe valea Arieșului (comitatul Turda), au fost în cele din urmă dovediți pe cale judecătorească de către vecinii și dușmanii lor seculari locuitorii din Baia de Arieș, pierzând moșiile strămoșești. Deși aveau acte de nobilitate încă de la Ludovic I, ei își pierdeau stăpânirea pământului, ce cădea în interiorul limitei circulare de o milă în jurul orașului, în favoarea minerilor, care aveau act de la Carol Robert. Sentința menționează însă faptul că Lupșenii păstrează în continuare "funcția cnezatului" (*honor keneziatu*)!⁴¹ Deși recunoscuți ca nobili, atât prin acte regale, cât și de către comunitatea nobililor din comitatul Turda, lupșenii își exercitau până la această dată stăpânirea după obiceiul cnezatului, sub cele două aspecte inseparabile: de stăpânire a pământului (*dominium*) și jurisdicția rezultată din ea. Pierzând-o pe prima, cealaltă

³⁷ *Mihályi*, 215.

³⁸ Actul lui Iancu din 29 mai 1453, Caransebeș, în *Krassó*, III, 302.

³⁹ V. supra, nota 8.

⁴⁰ *Mihályi*, 329. Înrudirea lor nu este clară. Petru, Briciu și Luca sunt desemnați ca "frații români" ai popii Laurențiu, iar, în continuare, Vasile, Ioan și Teodor ca fii ai lui Gheorghe Iuga. Într-un alt mandat din 21 septembrie 1485, Buda, popa Laurențiu apare explicit ca fiul defunctului Gheorghe Iuga de Talabor, alături de frații săi Petru, Briciu și Vasile (*ibidem*, 330).

⁴¹ I. Minea, în *Cercetări istorice*, X-XII, p.39-42.

devine o simplă slujbă sau dregătorie (*honor, officiatus*), oricând retractabilă de către stăpânul feudal, în acest caz, al pământului cedat în folosința unor "oaspeți", regele însuși. La fel s-a întâmplat cu cnezii satelor căzute sub stăpânire privată, care deced la rangul de juzi de sat, mai degrabă o funcție care va ajunge la discreția stăpânului de pământ, care confirmă sau numește cnezul sau judele. Nobilii din Lupșa n-au decăzut însă din statutul nobiliar prin această depozedare, întrucât dețineau și alte posesiuni obținute prin donații și căsătorii, ba chiar se pare că au stăpânit în continuare posesiunile strămoșești, în pofida încercărilor orașenilor din Baia de Arieș de a se înstăpâni pe cale juridică și chiar prin violență⁴².

Cazurile și situațiile prezentate mai sus constituie regula în ținuturile cu feudalitate românească. Excepțiile sunt și ele semnificative. Nobilii Căndea din Râu de Mori, aflați și ei la Praga în noiembrie 1453, obțineau la distanță de o săptămână de vecinii lor hațegani un act de confirmare a posesiunilor lor, de o formă cu totul aparte. Dacă ceilalți români susțineau, conform formularului, că s-au aflat în stăpânirea netulburată a moșiilor în cauză "de mult timp **la fel cu ceilalți nobili (adevărați)** și că stăruie și acum", Ioan Căndreș de Râu de Mori afirma răspicat "că înaintașii săi s-au aflat în stăpânirea lor (a moșiilor familiei - n.n.) netulburată **după rânduiala legiuită a nobilității** și că el stăruie și acum" (*in quarum pacifico dominio prefatus... progenitores suos, legitimo nobilitatis rite perstitisse seque persistere asserit*)⁴³. Pentru acesta dania, de fapt, confirmarea stăpânirii, era însoțită de "dreptul regal deplin" (*totum et omne ius nostrum regium, si quod in eisdem haberemus*), pentru ceilalți era grevată de "acele condiții, sarcini și rânduieli, sub care se obișnuia de către înaintașii noștri regi ai Ungariei să se dăruiască posesiuni și sate în districtele românești" (*sub eisdem conditionibus, servitutibus et consuetudinibus quibus per predecessores nostros reges Hungarie in districtibus Volachalibus possessiones et ville donari consueverunt*). Mai mult, formularul conține și clauza conform căreia dania nu trebuie să țină de vreo cetate regală sau de vreo dregătorie din Transilvania (*ad aliquod castrum nostrum regale vel ad aliquem officiolum illarum partium Transsilvanarum non pertineant*), care

⁴² A se vedea, Zsigmond Jakó, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*, I-II, Budapest, 1990, *passim*

⁴³ *Ibidem*, 176, actul din 22 noiembrie 1453, Praga.

lipsește în cazul Căndeștilor. Mai adăugăm faptul că beneficiarii hațegani ai daniilor cu formular nu sunt menționați ca nobili, ci doar "credincioșii noștri (români)", pe când Căndeștii apar ca nobili "aleși" (*egregii*). Ca să ajungă până aici Căndeștii au parcurs un drum semnificativ de la situația de cnezi jurați ai Țării Hațegului ale căror posesiuni erau desemnate cnezate de la începutul secolului al XV-lea. Prin slujbe și dregătorii, ca familiari mai cu seamă ai lui Iancu de Hunedoara, ei nu doar și-au înmulțit posesiunile, dar prin scutiri și privilegii numeroase - sunt chiar o excepție în această privință în cadrul nobilimii românești - și-au eliberat posesiunile hațegane de toate limitările statutului cnezial. La fel ca ei erau și alte familii de *egregii* din Banat și Maramureș, câteva la mijlocul secolului, mai numeroase către 1500, care au depășit prin funcții, domeniu și statutul juridic al posesiunilor deținute condiția de "nobil român de origine cnezială", fiind asimilați aproape deplin cu "nobili adevărați ai țării".

Cnezii dependenți. Cea mai răspândită este categoria așa-numiților cnezi comuni, căzuți în servitute, aflați pe domeniile private. Nu vom stăruia asupra lor - ei se bucură, de altfel, de o tratare corespunzătoare în istoriografia noastră -, decât în măsura completării imaginii stratificării cnezimii în epoca cercetată. Acești cnezi de sat iobăgesc apar la această dată ca oficiali ai nobililor posesori, acceptați sau instituiți chiar de către aceștia în sate sau în părți de sate. Ei sunt depistați încă din secolul precedent în satele românești dintre Carpați și Tisa ajunse în stăpânire privată.

De mare interes este momentul apariției cnezului dependent pe moșiile nobililor români, de obârșie cnezială ei înșiși. La 1444 nobilul Petru Gherheș de Sarasău avea așezat la Brebu un cnez (*kenezius ipsius P.G. quem ipse in predicta possessionem statuisset*), pe care l-au prădat și alungat potrivit săi⁴⁴. La 1476 cnezul din Nucșoara al Căndeștilor⁴⁵, la 1494 cnezul Tudor al Mușineștilor din Densuș la Totești⁴⁶, la 1500 cnezul Dragotă din Ohaba al lui Sărăcin de Sălașu⁴⁷, la 1511 cnezul Bara din Reea al lui Căndea de Unciuc⁴⁸. Între ei și ceilalți cnezi de pe domeniile

⁴⁴ Mihalyi, 191.

⁴⁵ Csánki, V, p.116.

⁴⁶ ArhNat.Slovace, Bratislava, Fond Révay, fond Kendeffi, fasc. 87, fasc. I, nr 21; ArhNat. București, Col. Microfilme, RSC/rola 25.

⁴⁷ Dl. 29.895.

⁴⁸ Csánki, V,p.131.

private, inclusiv ale unor nobili români, donați în comitate, ca de pildă cnezul Dumitru al lui Petru Dej de Timișel (*Olah de Dees*), posesor la Iclod, care îl reprezenta pe stăpân la o punere în stăpânire în comitatul Cluj⁴⁹, nu este nici o deosebire. Este interesant de remarcat faptul că cnezii supuși apar pe moșiile nobililor români, ca fenomen general, la interval de câteva decenii după ce aceștia încetează de a se mai numi astfel și în primul rând pe posesiunile dobândite, nu în satele de origine. Fenomenul, care merită a fi urmărit mai pe îndelete în vederea deslușirii unui element specific feudalismului românesc din Transilvania⁵⁰, nu pare a fi ceva nou în societatea românească. Cnezul Gheorghe de *Pachach* (a. disp.) din comitatul Caraș și-a instituit cu de la sine putere un cnez (*quem solusmet kenezium constituit*) în cnezatul pe care îl stăpânea cu drept de veci. Într-o sentință din 27 octombrie 1408 scaunul nobililor din comitat anula însă acțiunea pe motivul că cnezul Gheorghe și moșia în cauză aparțineau nobilului Ștefan de Remetea, care nu-și dăduse îngăduința⁵¹. Acest exemplu indică faptul instituirii de cnezi dependenți chiar de către cnezii proprietari liberi și de către nobilii români într-o perioadă anterioară celei de care ne ocupăm.

Pe marile domenii ajunse în stăpânire privată: Șiria, Chioar sau ale episcopilor din Alba Iulia și Oradea cnezii sunt de asemenea de condiție nenobilă, deși pe alocuri obțin anumite scutiri și se bucură de autonomie juridică și administrativă. Unii cnezi și voievozi au putut atinge statutul de nobili condiționari, recunoscut ca atare numai în cuprinsul domeniului.

Cnezii de pe domeniile cetăților regale care nu au obținut nobilitatea aveau o situație juridică diferită, deși ei nu pot fi nicidecum asimilați iobagilor. Spre deosebire de cnezii comuni ai celorlalți feudali, ei pot fi mai mulți într-un sat și se bucură de anumite libertăți. De pildă, cei de pe domeniul cetății Hunedoara dețineau privilegiu străvechi (*antiqua libertas*), confirmate de regele Matia la 12 aprilie 1482, fiind scutiți de orice contribuție față de cetate, cu excepția slujbei la cetate cu

⁴⁹ *Jakó*, I, 2370.

⁵⁰ Este ceea ce unii istorici maghiari observau cu maliție, ca replică la supunerea țărânimii române de către feudații maghiari, anume, existența în unele zone a fenomenului iobăgării românilor prin ei înșiși. Aceasta însă tot în formele impuse de statul feudal maghiar!

⁵¹ *Krassó*, III, 177. Nobilul l-a reclamat pe "cnezul său" la scaunul comitatens ! Calitatea de subiect în justiție și curajul unei inițiative ca cea menționată ne indică un statut cvasinobiliar sau cel puțin încercarea de manifestare ca atare din partea cnezului român, înăbușite cu mijloacele justiției feudale oficiale.

un cal, la nevoie⁵². Privilegiul scris este obținut în condițiile în care oficialii cetății și strângătorii de taxe și contribuții încercau prin abuz să-i impună, adică să-i scadă în statutul lor social, și el reprezintă mai mult decât o măsură privată a stăpânului cetății în raport cu supușii săi. Este un act de drept public, fiind confirmat și de regele Vladislav II la 20 aprilie 1493. Practic acești cnezi au statutul nobililor condiționari, ceea ce mai târziu se va exprima și în acte. Obștea cnezilor (*universitas keneziorum*) din pertinențele interioare ale cetății Hunedoara solicita în 1528 stăpânului domeniului dreptate pentru fiii mai tineri ai cnezului Dumitru de Cerna înlăturați de la moștenirea părintească de fratele mai mare, nobilul Gheorghe, subliniind că ei nu și-au neglijat, cu toate acestea, obligațiile militare într-o perioadă de tulburări⁵³, ceea ce exprimă condiția asențială a păstrării statutului social al acestei categorii. Obștea nobililor din districtul Hațeg intervine și ea în sprijinul văduvei (*nobilis domine...relicte sororis et consanguinee nostre*) și fraților urgisiți solicitând margrafului de Brandenburg, stăpânul cetății, ca ei să fie puși în stăpânirea pământului "asemenea celorlalți cnezi nobili" (*ad instar aliorum nobilium keneziorum*)⁵⁴. Ei numesc pe amintitul Gheorghe în același timp și *nobilis* și *servitor* al margrafului. Pe domeniul Hunedoarei, ca și al Șiriei și al altor cetăți, regale sau particulare, mai activau, ca familiari sau stipendiați, și alți nobili, care se aflau cu stăpânul domeniului în raporturi contractuale de slujbă, care nu grevau statutul lor juridic. Dimpotrivă, condiționarii, inclusiv categoria cnezilor nobili ai cetăților care poate fi asimilată acestora își pot conserva statutul nobiliar numai cu condiția traiului pe domeniu și îndeplinirii slujbei la cetate. La Hunedoara ei constituie forța armată a domeniului, cavaleria, fiind numiți frecvent și husari (*kenezii sive hwzarones*), diferită de garnizoana cetății

⁵² Pataki, *Domeniul Hunedoara*, p.128. Cnezii reclamă "prerogativa vechii lor libertăți", conform căreia "sunt obligați numai la serviciul față de cetatea Hunedoara" (*solummodo servicio ad prefatum castrum nostrum Hwnyad sint obligati*). Un registru de socoteli al domeniului din anul 1512 confirmă practicarea acestei obligații: "cnezii și crainicii în număr de 167 sunt ținuti să servească cu caii la cetatea Hunedoara" (*Item tenentur servire ad castrum Hunyad cum equis kenezy et craynici qui sunt numero lcLXVII - Ibidem*, p.163) când este nevoie (*wan man ir zum schlos notturfftig ist - Ibidem*, nota 43)

⁵³ *Ibidem*, p.194-195: *precipue isto tempore disturbiorum nobiscum una inservire non neglexerunt*.

⁵⁴ *Ibidem*, p.192, actul din 6 ianuarie 1528, Hațeg, semnat de *Nobiles maiores et pociores Ladislaus Kendeffii, Johannes Zerechen, Ladislaus et Demetrius de Zachol ac Nicolaus de Thustha cum universitate nobilium districtus de Haczok*. Faptul că văduva cnezului Dumitru pare să fie chiar dintr-o familie nobilă hațegană (*consanguinea*) întărește constatarea privind caracterul esențialmente nobiliar al cnezilor cetății Hunedoara.

formată din lefegii. Ei formau suita înarmată a stăpânului feudal sau a reprezentantului său, castelanul, participau sub comanda acestuia la apărarea cetății și domeniului, însoțeau diferiți slujbași la impunerea obligațiilor fiscale și a sentințelor judiciare, asigurau menținerea ordinii pe domeniu și îndeplineau solii, misiuni de informare în vremurile tulburi ș.a.⁵⁵.

*

În final, sintetizând câteva din afirmațiile de mai sus, vom sublinia mai întâi faptul că epoca dinastiei hunedorene, 1440-1490, marchează o etapă decisivă în evoluția elitei românești, anume, sfârșitul cnezimii posesoare de pământ libere sub acest nume. Se încheie astfel un proces îndelungat: acela al asimilării juridice și sociale a cnezimii cu nobilimea regatului. Ea este continuată direct de către nobilimea română, în formă asimilată sau, mai exact spus, recunoscută ca nobilime legitimă a regatului ungar, în fond păstrând puternica amprentă a originii sale cneziale, în primul rând prin specificul stăpânirii pământului. Cele două componente distincte ale clasei feudale românești au coexistat timp de peste un secol, contopindu-se acum în una singură. Transformările prin care a trecut clasa feudală românească și direcțiile evoluției sale în continuare se pot ilustra și cu alte fenomene constatabile către sfârșitul secolului al XV-lea: slăbirea adunărilor reprezentative din districte și limitarea atribuțiilor lor la chestiuni juridice⁵⁶, apariția cnezilor dependenți în slujba nobililor români, precum și a unei diferențieri exprese între nobil și român, în sens de iobag, similar cu opoziția boier - rumân din Țara Românească.

Cnezimea nu și-a sfârșit cu toate acestea încă rolul istoric. Cnezii se află răspândiți pe tot cuprinsul Transilvaniei și dăinuie în continuare în regim servil pe domeniile particulare și ale statului, din rândurile cărora în perioada următoare, în anumite împrejurări și alte familii vor accede la nobilitate sau la condiția intermediară de libertin. Îi întâlnim și ca fruntași ai comunităților românești de condiție semiliberă de sub jurisdicția sașilor.

⁵⁵ În paginile dedicate "Rolului cnezilor de pe domeniu" (LXVI-LXXI) din introducerea la *Domeniul Hunedoara* Iosif Pataki conturează foarte clar rolul și obligațiile acestei categorii pe baza documentelor publicate. Respingem însă ideea asimilării lor cu libertinii (p. LXVIII), care trimite la o stare anterioară inferioară, servilă. Orice sugestie privind o asemenea stare în trecutul lor lipsește însă cu desăvârșire din documente. Dimpotrivă, atât nobilii condiționari șirieni, cât și cnezii nobili hunedoreni își reclamă drepturile pe temelia "vechilor libertăți" și nu pe vreun act de mărinimie al cutărui stăpân vremelnic.

⁵⁶ Pop, *Adunările cneziale*, p.144.

Kenézek és nemesek a hunyadiak korában (összefoglaló)

A Hunyadiak korának (1440-1494) első két évtizedében fejeződik be a kenézek nemességét elismerő folyamat, amely már az előző évszázadban elkezdődött. Most registralják az utolsó iratokat amelyek igazolják a szabad kenézségi birtokot uralását (amelyeket a kenézek "*ad instar ceterorum nobilium*" birtokoltak, de minden irat nélkül) és azonosítják a kenézek jogi helyzetét a nemesekével. Erre szemléletes bizonyíték az 1457 augusztusában a bánsági kenézeknek és nemeseknek adott kiváltságlevél. Ezen fejlődések eredményeként, a kenéz fogalom fölöslegessé vált és teljesen felváltja azt a nemes megnevezés az erdélyi és magyarországi román birtokosoknál is. Viszont a kenézség fogalma és mint a román birtokosság jelegzetes formája megőrzi teljes időszerűségét 1457 után is. Kijelenthetjük, hogy a birtokok többségét a régi kenézsokás szerint uralta a sok román nemes az általuk lakott területeken, vagyis román birtokok voltak, jelegzetes kötelezettségekkel megterhelve a királyi előjárók felé (várnagyok, bánok, fejedelmek), amely kötelezettségek még a birtokos nemessé válása után is érvényben maradnak egy ideig.

A román eredetű kenézségek birtoklási szabályai akkor is fennmaradtak, amikor más nemzetiségűeket telepítettek az őslakosság helyére, mint egyes máramarosi falvak esetében, amelyek ruténekké váltak. A kenézeket továbbra is a román közösségek vezetőiként tartják számon, közösségek, amelyek különböző hűbéri függőségi viszonyba voltak a királyi várak, nemesek, egyház birtokain vagy a "*fundus regius*"-on. Érdekes megjegyezni, hogy a XV. század. 9., 10., dekádjában egyre több kenézt jegyeztek fel a hátszegi, bánsági és máramarosi román nemesek birtokain, és ugyanakkor és ugyanott használják először nemzetiségi megnevezésként a román (Valachus) szót, alárendett (jobagio) értelemben. A Hunyadi-dinasztia kora, a középkori királyság román társadalma történelmének csúcspontját fémjelzi.

Knesen und Adel zur Zeit der Corviner (Zusammenfassung)

In den ersten beiden Jahrzehnten der Epoche der Corviner (1440-1490) findet der bereits im vorhergehenden Jahrhundert begonnene

Prozeß der Anerkennung des Adeltums der Knesen seinen Abschluß. Aus dieser Zeit stammen die letzten Urkunden, die die Herrschaft der freien knesischen Besitztümer (beherrscht von Knesen *ad instar ceterorum nobilium*, aber ohne Dokumente) und die Gleichsetzung der rechtlichen Stellung der Knesen mit dem Adel bestätigen. In diesem Sinne ist das Privileg vom August 1457 aufschlußreich, das den Knesen und Adligen aus den Banater Distrikten gewährt wurde. Infolge dieser Entwicklungen wird für die grundbesitzenden Rumänen in Transsylvanien und Ungarn der Begriff Knese (*cnez*) überflüssig und vollständig ersetzt durch den des Adligen (*nobil*). Dafür bewahrt sich das Knesiat (*cnezat*) als Begriff und spezifische rumänische Herrschaftsform seine volle Bedeutung auch nach 1457. Wir können sogar feststellen, daß die Mehrheit der Grundeigentümer aus den Regionen mit zahlreichem rumänischem Adel nach den Regeln des Knesiats beherrscht wird, mit anderen Worten aus rumänischen Grundeigentümern besteht, die mit spezifischen Pflichten gegenüber den königlichen Autoritäten des Gebietes (Burgherren, Statthalter, Wojewoden) belegt sind, die sich noch eine Zeit halten und auch nachdem die Besitzer adlig geworden sind. Das dem Ursprung nach rumänische, knesiatische Statut der Grundbesitzer bewahrt sich auch, wenn die einheimische Bevölkerung durch Ansiedler anderer Herkunft ersetzt wird, wie der Fall eines Dorfes in Maramures zeigt, das ruthenisch geworden ist.

Als Knesen bezeichnet werden weiterhin die Ersten der rumänischen Gemeinden, die sich in unterschiedlichen Graden feudaler Abhängigkeit auf den Domänen der königlichen Burgen, des Adels und der Kirche oder auf dem *fundus regius* befinden. Es ist interessant festzustellen, daß in den beiden letzten Jahrzehnten des 15. Jahrhunderts immer mehr Knesen auf den Besitztümern der rumänischen Adligen von Hatzeg, Banat und Maramures erwähnt werden und, dann und dort, die ersten Verwendungen des ethnischen Begriffs Rumäne (*Valachus*) im Sinne von Leibeigener (*jobagio*) erscheinen. Die Epoche der Dynastie von Hunedoara (Corvin) markiert folglich einen Wendepunkt in der Sozialgeschichte der Rumänen im mittelalterlichen Königreich von Ungarn.

Nobilimea românească și biserica în secolul al XV-lea (exemplul hațegan)

Dr. Adrian Andrei Rusu,
Cluj-Napoca

Cercetarea structurilor sociale ale românilor medievali, integrați odinioară regatului Ungariei face parte integrantă dintr-o problemă complexă, menită să pună în lumină, printre altele, felul în care prezența sau absența elitelor proprii a grefat asupra evoluțiilor istorice din perimetrele Transilvaniei și ale vecinătăților ei. Raportul socialului cu religiosul a fost subliniat în măsura în care, de foarte multe ori, s-a pus echivalența între anume stări sociale și o anume religie specifică. Ceea ce ne propunem în aceste pagini este de a lua în discuție echivalența noțiunilor de mai sus, în funcție de datul concret rezultat din studiul realităților din Hațegul medieval¹.

Dacă ideea nobilității românești a fost afirmată intermitent, în funcție de conjuncturile istoriografice, aceea a *nobilității catolice românești* a avut o soartă mai ingrată. Dacă se accepta o componentă a termenului, ceilalți erau negați. Dacă conceptul luase oarecare contururi în istoriografia românească pozitivistă și critică, istoriografia național-marxistă s-a opus categoric unei astfel de identități socio-religioase. Istoriografia laică și religioasă refuzau împreună să recunoască de fapt o alteritate foarte posibilă. Motivațiile erau ușor diferite. Istoricii laici refuzau să recunoască existența unor categorii de “cozi de topor”, care “trădaseră” neamul. Pentru istoricii Bisericii ortodoxe, problema se prelungea din vechile dispute cu istoricii Bisericii greco-catolice. Cei din urmă, căutând justificări istorice pentru unirea de la sfârșitul secolului al XVII-lea, încercaseră să-i considere pe catolicii români ai secolelor XIV-XV, un fel de strămoși vizionari, chiar dacă, în realitate, între cele două grupe nu existaseră decât extrem de firave legături. Pentru ceilalți istorici ai Bisericii, ortodocși, aceiași nobili catolici români erau, de asemenea, niște stânjenitoare elemente care se interpuneau în imaginea de

¹ Avertizăm pe cititor că o parte din opiniile și argumentările de aici le va regăsi în volumul nostru *Cititori și biserici din Țara Hațegului, până la 1700* volum pregătit să apară la Editura Muzeului Sătmărean în anul 1997.

campioană a rezistenței “naționale” cu care Biserica ortodoxă trebuia să fie aureolată în Transilvania. În toate aceste viziuni istoriografice se interpuneau serioase comandamente ale politicii contemporane, potrivit cărora, datul istoric nu era un adevăr în sine, ci nimic altceva decât o bună justificare a prezentului.

La acest ciudat sincronism istoriografic se adăugau voci cu totul diferite, care veneau dinspre istoria literaturii române. Acolo problema originii unor traduceri sau tipărituri, alături de conținutul lor, a impus o cercetare care, pe căi independente de cele ale istoricilor, a acceptat foarte clar asocierea conceptelor pentru rezultanta terminologică finală, de la care au început aceste pagini. Aceiași istorici literari au avut dificultăți în a argumenta geneza producțiilor culturale de care se ocupau, tocmai pentru că cercetările istorice propriu-zise se obstinau să nu găsească structurile generatoare.

Nu știm cu exactitate, când anume au apărut în Hațeg comunitățile catolice. Cu oarecare siguranță putem vorbi despre ele din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Oricum, singurele parohii care trăiau în momentul marii înregistrări a dijmelor papale, din preajma mijlocului secolului al XIV-lea, erau acelea din Hațeg, Sîntămărie Orlea și Bretea². Triunghiul avea ca centru de sprijin baza regală de la cetatea Hațegului. Ierarhic, aparțineau câteștrele de arhidiaconatul Hunedoarei, din episcopia Transilvaniei, cu rezidența la Alba Iulia. Existența acestor comunități, compuse din “oaspeți regali” de condiție socială modestă, nu s-a caracterizat niciodată prin misionarism. Au rămas anonime în tot evul mediu. Un singur document, foarte interesant, datat la 2 decembrie 1428, ne lasă să presupunem că, fie lipsite de preoți, fie, din alte motive, parohiile respective pierdeau enoriașii în favoarea ortodocșilor chemați să le officieze botezul³. Importanța acestui semnal de alarmă pentru autoritățile catolice este cu atât mai încărcată de semnificații, cu cât, la începutul secolului al XV-lea, în localitatea Hațeg, exista, probabil încă de la sfîrșitul domniei regelui Ludovic I (1342-1382), o mănăstire franciscană. Or, tocmai franciscanii observați erau aceia care, prin însăși statutele lor, aveau de îndeplinit activități misionare convertitoare. Chiar

² *Documente privind istoria României. C.Transilvania. Veac.XIV, III. p.129, 154-1544.*

³ Adrian A.Rusu, *Preoți români ortodocși din districtul Hațegului în secolul al XV-lea, în Mitropolia Banatului, XXXII, nr.10-12. 1982p.646.*

ei fuseseră cei care au înzestrat regalitatea ungară cu doctrina religioasă în temeiul căreia ortodocșii erau considerați proscrisi și pasibili de cele mai grave măsuri punitive ale administrației laice⁴. După toate semnele, în Hațeg, franciscanii au avut dificultăți serioase. Documentul din anul 1428, urmat de o întărire din vremea regelui Matia Corvinul, încerca să remedieze starea de lucruri.

Precum se cunoaște, regele Ludovic I de Anjou a dus o politică intransigentă față de unele elemente feudale ortodoxe. Un act emis în 1366, pune problemele în felul următor: nici un nobil al regatului nu putea fi decât catolic, toți ceilalți, de alte religii, urmau să decadă din respectiva stare⁵. Actul a fost emis însă pentru o situație conjuncturală și, mai mult decât atât, avea adresa restrânsă la Banat. În timpul domniei lui Ludovic I, feudații Hațegului nu avea încă raporturi prea strânse cu regalitatea ungară, astfel încât, acea reglementare, cât va fi fost în vigoare și pe care teritoriu, nu s-a materializat aici. Nici un fel de urmă a vreunei consecințe nu este detectabilă. Documentele care există pentru acel interval de timp sunt numai cu mențiuni de cnezi, nu de nobili⁶. De aici nu am putea concluziona nicidecum că situația se datora numai faptului că respectivii nu erau catolici, iar ca urmare a acestui fapt, fuseseră deliberat excluși de la dreptul de a fi nobili. Cauzele acestei situații au fost cu totul altele.

În secolul al XIV-lea existau în Hațeg mulți preoți și numeroase biserici care aparțineau românilor. Aglomerarea lor ne apare bine contrastantă cu realitățile bisericesti din Țara Românească. Acolo, ca de altfel și în Moldova mai departată, o adevărată rețea de preoți și biserici parohiale va fi constituită abia după începutul secolului al XVI-lea, în urma reformelor întreprinse de către domnitorul Radu cel Mare și ierarhii săi. Dacă privim astfel lucrurile, trebuie să ne punem firească întrebarea dacă microstructura ecleziastică din Hațeg nu a avut cumva modele catolice transilvane. Lucrul este posibil, căci imitarea unei organizări parohiale nu avea de ce să însemne automat și compromisuri dogmatice.

⁴ Ș. Papacostea, *Întregiri la cunoașterea vieții bisericesti a românilor în evul mediu (secolul XIV)*, în *Geneza statului în evul mediu românesc*. Cluj-Napoca, 1988, p.205-221.

⁵ Hurmuzaki E., Densușianu, N., *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, p.120. Documentul a fost pe larg comentat cu diferite ocazii.

⁶ R.Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*. București, 1988, p.191.

Domnia regelui Sigismund de Luxemburg (1384-1437) a adus importante noutăți în privința atitudinilor oficiale față de ortodocșii din cuprinsul regatului. Mutația s-a produs sub impactul pericolului turcesc. Puterile catolice au fost silite să admită că, dacă confruntarea cu ortodocșii continua, frontul creștin ar fi avut de suferit în lupta cu turcii păgâni. Pe acest temei s-a ajuns la un acord cu Bizanțul muribund, acord care a luat forma rezoluțiilor Conciliului de la Ferrara-Florența (1438-1439). Unirea proclamată la Florența a avut un larg ecou în toată creștinătatea. Indiferent de atitudinile ortodoxe, ulterioare unirii religioase proclamate, autoritățile catolice au trecut efectiv la transpunerea ei în practică. În regate ca Polonia și Ungaria, unde coabitau cele două religii creștine, problemele concrete urmau să fie rezolvate de către episcopate și autoritățile laice locale. Iluzia unității a durat până către deceniul nouă al secolului al XV-lea, spulberându-se atunci prin recunoașterea *de iure* și *de facto* a realităților contrare. Problema consecințelor Conciliului de la Florența în regatul Ungariei, este o realitate care nu și-a găsit încă istoricii.

Reacția românească la conjunctura de politică religioasă creată după Florența, nu a fost nici pe departe una de totală recunoaștere și întâmpinare. Spre deosebire de Zarand, unde înainte de 1439, feudalii români adoptaseră, în pictura bisericească, sfinții regi ai Ungariei, și recunoșteau o dublă autoritate ecleziastică, ortodoxă și catolică⁷, în Hațeg lucrurile au evoluat cu o întârziere de câteva decenii. Feudalii români, cnezi care abia începeau să-și spună nobili, au înțeles mai întâi să împlinescă cadrele bisericești tradiționale, care fuseseră preliminate cu vreo două veacuri în urmă. Fenomenul a atins apogeul tocmai în preajma lui 1450. Mulțimea de biserici care au fost construite, refăcute ori repictate, dovedește doar libertatea inițiativelor ctitoricești, pe niște coordonate care nu au nimic nou în arta parietală românească, - este adevărat, fără exemple hațegane, - Ecaterina Cincheza-Buculei sugerează identificarea unor forme de sincretism religios, heterodox, alături de mesaje subtile de autoapărare⁸. Observația este confirmată de Christine

⁷ Vezi cazul mesajelor transmise de biserica de la Ribița, Adrian A. Rusu, *Biserica românească de la Ribița*, în *Rev. Mon.*, LX, nr. 1, 1991, p.7-8.

⁸ *Implicații sociale și politice în iconografia picturii medievale românești din Transilvania secolelor XIV-XV. Sfinții militari*, în *SCIA*, XXVIII, 1981, p.24-30.

Peters⁹. Ceea ce se întâmpla în lumea mentalului religios, se repercuta destul de palid în forme plastice. Ne întrebăm însă câți, în afara unui cerc subțire de inițiați, le-au înțeles, iar din aceia, câți le-au urmat îndemnul ? Calea către compromisuri a fost inaugurată prin colaborarea cu oficialitatea, răsplătite fiind cu acte confirmatoare de stare socială privilegiată. Nu știm ce însemna, în concret, compromisul pe plan religios. Dacă este să-l transpunem din deciziile teologilor de la Florența, atunci, la nivelul unor laici, destul de marginalizați, așa precum erau cei din Hațeg, el trebuie înțeles ca ceva aproape nesemnificativ. După hotărârile florentine, singura parte care trebuia să-și revizuiască atitudinile, era cea catolică. Era nevoie numai de un spirit mai tolerant și mai multă răbdare pentru ca lucrurile să se desfășoare în sensul sperat de către Biserica catolică.

Gravitatea discrepanțelor a fost repusă în actualitate abia după ce ierarhia catolică, și după ea, autoritatea de stat, singurele părți cu posibilități active, din cadrul raportului catolici-ortodocși, au apreciat că unirea constituise un eșec. Momentul acesta s-a produs către sfârșitul domniei regelui Matia Corvinul. Menținerea și afirmarea formală a compromisurilor florentine, așa cum vor fi fost ele formulate în Transilvania în general, în Hațeg, în mod special, puneau însă la adăpost nobilimea românească de o nouă tentativă de dereglare ori chiar invalidare a statutului ei social. Această optică, conjugată cu un progres istoric care o delimita progresiv tot mai net de comunitatea rurală din care ieșise, apropiind-o de masa stării nobiliare a regatului, vor contribui, credem noi, la succesele înregistrate de catolicism în Hațeg. Cu alte cuvinte, ce nu au realizat măsurile dure din secolul al XIV-lea, s-a împlinit prin liberă opțiune în secolul următor.

Semnele prozelitismului misionar, catolic, s-au estompat până la dispariție. Felul în care fenomenele religioase evoluau deja la mijlocul secolului al XV-lea, este arătat și de călătoria legată de cruciada târzie, a lui Ioan de Capistrano. Întâi nu trebuie uitat că fusese și el implicat în problemele unioniste. Dacă la intrarea în Banat, franciscanul avea atitudini destul de radicale împotriva a tot ceea ce era "schismatic", ajuns la Hunedoara s-a războit doar cu Ioan de Caffa, pe care, după ce a obținut

⁹ *Catholic and orthodox piety in Transylvania before the Reformation*, în *Europa Balcanica-Danubiana-Carpathica. Annales. Cultura-Historia-Philologia*, Budapest, 2/A, 1995, p.79.

acordul lui Ioan de Hunedoara pentru a fi prins, l-a expediat la Roma, pentru a fi acolo lămurit în legătură cu unirea florentina. După unele informații, Ioan de Caffa a fost trimis înapoi de la Roma, după ce operațiunea de “convertire” se făcuse. În sfârșit, la capătul călătoriei sale, Ioan de Capistrano a ajuns în Mănăstirea franciscană de la Hațeg. De la acea vizită nu s-a păstrat absolut nici un fel de ecou, în afara unei scrisori datate de el acolo, dar care nu are nimic cu Hațegul. După părerea noastră, în punctul terminus al voiajului său, Capistrano a realizat natura nedogmatică a raporturilor dintre catolici și ortodocși, esența pe care o va proclama fățiș în discursurile ținute la asediul Belgradului: în fața necredincioșilor păgâni, era important ca frontul creștin fie unitar.

Și-a făcut loc însă un alt fenomen: acela al colaborării directe a feudalilor locali cu forurile catolice. Interesau în primul rând locurile de adevărare, acolo unde trebuiau să ajungă toate poruncile regale de cercetare a stării reale a pământurilor care urmau să fie înzestrate cu titluri de stăpâniri nobiliare. Primii oameni ai capitlului din Alba Iulia au sosit în Hațeg timid, prin 1404. Apoi, un timp oarecare, înregistrăm doar hațegani ajunși în cetatea mureșană. După 1440 prezența capitularilor din Alba Iulia devine atât de curentă, încât unii membri ai comunității notariale “se specializează” de-a dreptul pentru Hațeg. Ei sunt pregătiți nu numai să cunoască geografia locurilor, dar și limba română. Peste toate însă, vor trece peste principiile foarte ferme ale practicilor de introducere în stăpânire, rezolvând problemele în cadrul adunărilor districtuale¹⁰. Ce ne împiedică să credem, că măcar o parte dintre ei, erau chiar români ? La același mijloc de veac al XV-lea, hațeganii ies, căutându-și interesele, până la conventul din Cluj-Mănăstur, iar la sfârșitul aceluiași secol, nimic nu-i oprește să meargă până la capitlul din Buda.

Cum a putut fi oare acceptată, fără nici un fel de reacție, de către Biserica catolică, repictarea bisericii catolice a Sântămăriei Orlea, cu fresce cu legende slavone, după anul 1447, după înstăpânirea acolo a Cîndeștilor din Rîu de Mori, dacă nu într-o conjunctura tolerantă, dogmatic fundamentată prin hotărârile de la Florența ?

Pentru succesele catolice din Hațeg nu ne stă la îndemână un exemplu mai bun decât acela oferit de familia nobiliară românească de la

¹⁰ Adrian A.Rusu, *Dovezi pentru continuitatea adunărilor românești din Țara Hațegului după mijlocul secolului al XV-lea*, în *Sargetia*, XVIII-XIX, 1984-1985, p.171-172.

Ciula. După ce s-a desprins din marea familie a cnezilor de Densuș, pe parcursul primei jumătăți a secolului al XV-lea, ramurile ei au intrat într-un oarecare anonimat. Printre membrii ei, Vladul de Ciula a deținut doar modeste rosturi de om de măturie. Abia, după urcarea pe tron a regelui Matia, fiii lui Vladul răsar dintr-o dată în posturi administrative și militare de excepție. În suita celor opt frați, figură aparte va face Filip More, ajuns în final până la înalta treaptă de episcop de Pécs (1520-1526)¹¹. Cariera sa eclesiastică i-a fost pornită și susținută numai prin decizia familiei. Alături de el, un alt român din Ciula, pe nume Ștefan, fiul al unui Toma, era înregistrat ca student la Universitatea catolică a Cracoviei, în anul 1445¹². La sfârșit de veac (1492-1494), Ioan, poate chiar fratele mai mic al lui Filip, episcopul de Pécs, era și el student la Cracovia¹³. Probabil tot el este acela care a ajuns, între 1484-1492, canonic de Alba Regală¹⁴ în fața acestor opțiuni catolice neechivoce, ale familiei More-Ficior din Ciula, s-ar putea obiecta faptul că ar putea fi rezultate dintr-o ambiție socio-politică disproporționată față de media comună a aspirațiilor nobilimii hațegane. Gravitatea acestei metamorfoze religioase se atenuează în măsura în care o raportăm la contextul în care nu mai reprezenta o excepție singulară, ci facea parte dintr-o decizie de grup.

La mijlocul secolului al XV-lea, o partea a nobililor români din Ostrov s-au mutat în comitatul Cluj, la Șardu, unde au întemeiat o familie care și-a spus Haczaki. A treia generație a acestei familii îl va da pe cunoscutul umanist Martin Haczaki, cu studii la Viena și Cracovia, ajuns canonic și episcop sufragane de Oradea, în prima jumătate a secolului al XVI-lea¹⁵.

Alt caz a fost acela al Sărăcineștilor din Sălașu de Sus. Pisanii bisericii lor, amintea, în slavonă, meritele de ctitori ale mai multor membri ai familiei. Numele femeilor este foarte interesant. Există o Mărghită, care are parcă un nume tradus din maghiarul Margit (=Margareta), există apoi o Dorca, care, în documentele latine nu este

¹¹ I. Drăgan, *Diplomatul și umanistul de origine română Filip More de Ciula (1470?- 1526)*, în *Apulum*, XXI, 1983, p.183-189.

¹² Tonk S., *Érdélyiek egyetemjárása a középkorban*. București. 1979, p.330, nr.2214.

¹³ *Ibidem*, p.266, nr.1127.

¹⁴ *A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája. 1458-1526*. Budapest, 1987, p.84, nr.76.

¹⁵ Jakó Zs., *Philobiblon transilvan*. București, 1977, p.65 și urm.

altfel redată decât Doroteea. Fetele Dorcăi și ale lui Ioan Sărăcin, care nu apar în pisanie, s-au numit Ana, Adviga, Drusiana și o altă Dorotee. Numele Advigăi, cel puțin, este aparținător numai de panteonul hagiografic catolic (Sfânta Hedviga Văduva). Alegerea aceluși nume nu a fost, desigur, întâmplătoare. Apropierile sălășenilor de lumea catolică sunt încă trădate de acel Ștefan Olah de Sălașu, călugăr ajuns în capitulul de la Buda, iar între 1470-1498, deținând chiar funcția de notar regal¹⁶. În anul 1480 a mai fost menționat și un alt notar regal, Mihail de Sălașu¹⁷. Ca să ajungă în acele posturi, fuseseră obligați să urmeze o școală notarială, la acea vreme numai eclesiastică, care să le dea cultura latină necesară pentru validarea într-un asemenea post de favoare și compenșă în care s-au aflat.

Un alt caz foarte interesant, a fost acela al Arceștilor din Densuș. Fiul al unui oltean anonim și al unei hațegance, Ladislau Arca s-a pus în slujba directă a episcopului de Alba Iulia, Ladislau Gereb de Vingard. Cu ajutorul său, episcopul era pe punctul de a pune mâna pe moșii hațegane, dacă nu ar fi intervenit solidaritatea vecinilor și rudelor îndepărtate ale celor moșteniți. Fiul lui Ladislau, Ioan, a fost trimis din copilărie, la curtea din Alba Iulia. Bănuim că doar moartea fratelui său cel mare, pe nume Ștefan, l-a salvat de la o carieră eclesiastică certă. În 1498, Ioan Arca era socotit familiar al puternicei familii a Gerebilor, slujbaş credincios al ei, încă din copilărie, și, drept urmare, răsplătit cu o danie¹⁸. O parte din averea sa a fost pusă la adăpost tot la Alba Iulia. O altă dovadă vine de la un document din 24 iulie 1489, care notează explicit căsătoria Caterinei de Cîrnești cu Ioan More de Zeicani, după obiceiul bisericii romane (*ritu sancte romane ecclesie*)¹⁹. În aceasta situație din urmă, familiile din care făceau parte mirii erau suficient de modeste.

La începutul secolului al XVI-lea avem la dispoziție alte câteva exemple. Andrei Cândreș de Râu de Mori a murit într-o luptă necunoscută și a fost înhumat în sanctuarul conventului dominican din

¹⁶ Bonis Gy., *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon* Budapest, 1971, p.299.

¹⁷ Arh. Naț. Magh. Dl.74.625; *A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája. 1458-1526*. Budapest, 1987, p. 54, nr.101.

¹⁸ Adrian A.Rusu, Ioan A. Pop, *Familia nobiliară românească Arca din Țara Hațegului (sfârșitul sec.XV-începutul sec.XVI)*, în *ActaMN*, XXI, 1984, p.216.

¹⁹ Arh.Naț. Magh. Dl. 29.865.

Sighișoara. Fratele defunctului, Ioan, a promis lăcașului daruri pentru rugăciuni și slujbe de pomenire²⁰. În anul 1524, un Gaspar de Ostrov era strângător de dijme al episcopului de la Alba Iulia²¹. Un Petru More de Galați a deținut de asemenea, slujbe de importanță în administrația domeniului episcopiei de Alba Iulia²². Despre un magistrul Ladislau de Hațeg știm că a fost canonic de Cenad²³.

Multe dintre semnele prezentate de noi, nu mai aparțin, de fapt, conjuncturii post-florentine, ci sunt urmarea lor. Precum am arătat, iluzia unirii s-a destrămat către sfârșitul domniei regelui Matia Corvinul. Dar cei care s-au angajat pe linia fenomenului unionist, au ales alternativa rămănerii în cadrul Bisericii catolice, renunțând la întoarcerea la ortodoxia tradițională. Aceasta s-a datorat esențial intereselor stării nobiliare, care ținea cu tot dinadinsul nu să se izoleze, ca un grup insolit, ci dimpotrivă, să se integreze cât mai deplin în nobilimea regatului. Alegerea nu avea o gravă încărcătura morală. Era numai o translație liniară făcută inițial din impulsul și cu girul unor autorități religioase ortodoxe. Dacă, metamorfoza religioasă a menținut, așa cum se pare că arată semnele, o viață culturală specifică, translația era și mai greu de simțit ori de surprins. În această optică nouă, ar trebui să privim mai puțin tranșant raporturile ortodocși-catolici, căci, alături de presiunea neîndoielnică exercitată de cei din urmă asupra celor dintâi, fenomenele de întâmpinare binevoitoare au fost la fel de reale. Presiunea avea eficiența ei numai în măsura în care, un control stabil și persuasiv era menținut asupra vieții sociale românești, ceea ce, în cazul Hațegului, este departe de a fi existat.

După domnia regelui Matia (1490), catolicismul nu a mai avut vigoarea prozelită care să amenințe echilibrele stabilite în cursul veacului al XV-lea. Dimpotrivă agravarea crizei sale instituționale și morale avea să-l conducă inexorabil în fața revoluției protestante. Succesul acesteia

²⁰ *Egyháztörténelmi emlékek a Magyarországi hitujítás korából*. I, Budapest, 1902, p.50, nr.50.

²¹ Jakó Zs. *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. II. Budapest, 1990, p.436, nr.4012.

²² Beke A., *Az érdelyi káptalan levéltára*. Budapest, 1890, p.76, 103; *Egyháztörténelmi emlékek...* IV, 1909, p.101-102.

²³ *Egyháztörténelmi emlékek...* IV, 1909, p.542, nr.516.

din urmă în Transilvania, dovedea raportul în care Biserica catolică se găsisse cu societatea laică.

Chiar în fața unor certe dovezi care pledează pentru treceri la catolicism, sunt de consemnat câteva observații restrictive. Cea mai curioasă problemă rămâne aceea a lipsei totale de informații privitoare la un cler catolic în zonă, cler clar racordat structurilor organizate ale episcopatului catolic transilvan. Până și mănăstirea franciscană de la Hațeg pare să se fi desființat după pustiirea ei de către turci, în anul 1479. Cine era deci investit cu organizarea și menținerea doctrinară a cultului ? Singurii în măsură să o facă ar fi fost, în primul rând străinii. Însă singurii preoți catolici a căror prezență a fost consemnată în Hațeg a fost aceea a oamenilor de mărturie ai capitlurilor, ai celui din Alba Iulia în special. Dar prezența acelora a fost totdeauna circumscrisă unor rosturi notariale laice, care reclamau o mărturie ocazională, stabilită în teren, în hotare de moșii, eventual la o adunare locală. Singurul lucru care merită a fi remarcat, pe lângă “specializarea” la care ne-am referit ceva mai sus, este o interesantă tentativă de eludare a practicilor obișnuite, în favoarea acelora locale, cu recunoașterea atribuțiilor vechii adunări districtuale. La întrebarea dacă această abatere procedurală nu a fost cumva înlesnită de către originea locală a capitularilor, am fi în măsură să sprijinim răspunsul afirmativ și prin observația asupra efortului și succesului cu care au început să fie redată în grafie latino-maghiară, antroponimele și toponimicele românești. O altă situație asemănătoare întâlnim la călugării franciscani din mănăstirea de la Hunedoara. Din rândul lor s-au recrutat consecvent misionari care urmau să activeze în Țara Românească, la Târgoviște. Deci, în principiu, a fost posibil ca Hațegul să fi dat naștere unei elite intelectuale de formație latină, pusă evident în slujba Bisericii catolice. Fenomene identice s-au petrecut și la nivelul vecinătăților românești din Banat și Țara Crișului Alb. Ca și acolo, puțini slujbași ai Bisericii catolice sunt precis identificabili, după familiile din care proveneau, datorită rigorilor impuse de canoane. După sesizarea acestor fenomene, adăugăm imediat că validarea acelei categorii intelectuale catolice românești o descoperim constant doar în afara pământurilor din care a provenit.

Drept urmare, răspunsul asupra unor prezențe stabile de cler catolic în Hațeg, nu l-am găsit. Având în vedere organizarea Bisericii reformate, din secolele următoare, sunt de admis doar prezențele unor

capelani catolici, în curțile feudalilor convertiți, capelani a căror activitate nu a depășit sfera restrânsă a respectivelor familii. Judecând prin prisma mărturiilor parietale de la Sântămărie, ar rezulta că în acele vremuri, sub presiunea urmașilor de mari ctitori, a început folosirea vechilor lăcașuri pentru slujbele diferitelor culte. Dar, în celelalte biserici, singura mărturie materială concludentă, în lipsa totală a dovezilor scrise, ar fi mișcarea mesei prestolului, din poziția centrală, în alta laterală, dispariția iconostasului ori apariția unor sacristii. Evoluția acestor elemente fundamentale pentru diferențele de cult, nu a fost nici urmărită, nici nu a produs vreodată zăboviri nuanțate pe seama lor. Spre pildă, la biserica Mănăstirii Colți, nu s-a descoperit masa altarului, în schimb este prezent iconostasul. La Răchitova, în locul aproximativ central al piciorului mesei altarului, a rămas o groapă îngrijit placată cu lespezi de piatră. Nălațiul s-a construit încă la mijlocul secolului al XVI-lea cu iconostas de zid, și nu există nici o dovadă că masa altarului ar fi fost plasată în alt loc decât acolo unde a fost descoperit, adică în mijloc. Nicăieri nu au apărut sacristii, nici măcar la biserica parohială, catolică, a Sântămăriei. Să mai observăm doar că dacă pictura păstrează o puternică individualitate, de factură ortodoxă, în schimb, toate piesele de piatră profilate au venit direct ori s-au inspirat din arta catolică.

O altă limitare provine din numărul restrâns al familiilor care au avut membri trecuți la catolicism: Căndeștii din Râu de Mori, Ciulenii, Arca, parte din Sălășeni, Ostroveni, Gălățeni, Cârneștenii, eventual și alții, dar fără ca să putem număra mai mult de 10-15 familii nobiliare. Parte din aceste familii datorează motivele suspiciunii de a fi considerate drept catolice prin prezențele onomastice particulare (Martin, la Grădiște, Emeric și Francisc la Fărcădin). Or, și aceste indicii ar putea fi relative. În cazul numelor de Ladislau, nu avem nici un dubiu asupra echivalenței sale cu Vladislav, Vlad, Lațcu etc. Cu privire la Dionisie, nu este cazul să ne menținem rezerva, dat fiind frecvența sa în calendarul ortodox. Rândurile acelorași familii pe care le urmărim, par a fi însă adesea întrepătrunse de elemente rămase ortodoxe. Le-am suspectat, a fi, în primul rând feminine.

O scurtă privire către perioada de timp care a urmat, este, într-o oarecare măsură, destul de edificatoare. Elemente catolice românești au persistat în jurul Caransebeșului, alături de reformați, până în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Ele au dat elite, au produs o literatură

specifică. Chiar dacă Hațegul nu are urme de acest tip, nu se poate exclude persistența unor elemente catolice până dincolo de pragul de înstăpânire al Reformei. Date documentare recent publicate, lasă să se înțeleagă în mod foarte clar că propaganda Contrareformei, efectuată prin iezuiți, a atins și Hațegul, cu oarecare succese. În conjuncturile de atunci, ar fi foarte greu de imaginat că toți hațeganii catolici ai secolului al XVII-lea, au fost neofiți. În anul 1648, misionarul Giovanni Desmanich, relatează că un oarecare număr de locuitori ai Hațegului fuseseră recâștigați pentru credința catolică²⁴. La 1665, Giulio Spinolo scria cu surpriză, către Congregația ordinului iezuit, că *in Hatszeg adhunc reperiuntur Valachi catholici* (subl.n.) *in bono numero, alii hinc inde sunt dispersi*²⁵. Un alt indiciu în sensul arătat, ar fi, după părerea noastră, ușurința cu care Biserica catolică restaurată de Habsburgi și-a descoperit, și în Hațeg, credincioșii. Printre ei s-au găsit nu numai restauratorii parohiei târgului Hațeg, dar și aceia care i-au readus pe franciscani (1683).

Nu este posibilă tentativa de reconstituire a raportului de la care pornisem, fără ca să avem în vedere și felul în care iese la lumină preoțimea locurilor.

Preoții de mir pe care îi cunoaștem până la mijlocul secolului al XVI-lea, au un specific al lor, care nu corespunde clerului catolic din alte părți ale Transilvaniei. Celibatul nu funcționează, dovadă nașterea a numeroase familii care poartă numele de Pop. Dar, cel puțin aici, trebuie să remarcăm că preoți catolici căsătoriți au fost semnalati în Secuime și în Moldova²⁶. Slavona rituală pare să fi fost păstrată în continuare.

Lucrul cel mai important însă a fost acela că nobilimea Hațegului a avut permanent interese complexe în Biserică. Controlul ei a fost posibil prin însăși intrarea acolo a elementelor feudale.

De transmiterea ereditară a cinului nu ne îndoim. Pentru Hațeg avem la îndemână situații limitate de moștenire de la tată, la fiu (Râu Bărbat, Peșteana etc.). Din genealogia târzie a familiei nobiliare din Rușor, rezultă însă cu prisosință că exista o continuitate de familie, dacă

²⁴ *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627-1707)* Ed. István György Tóth. Budapesta-Roma, 1994, p.85.

²⁵ *Ibidem*, p.242.

²⁶ C.Alzati, *Terra Romena tra Oriente e Occidente: Chiese ed etnie nel tardo '500* Milano, 1982, p. 62-63.

nu o translație liniară. Hațegul nu face nici o excepție de la o practică obișnuită, mai bine cunoscută de la Șcheii Brașovului, Feleacul Clujului ori Hunedoara. Această situație a avut consecințe deosebit de importante. S-a creat o strânsă împletire dintre privilegiile bisericești și cele feudale, de natură să le influențeze reciproc. Pe de-o parte, familiile cneziale și nobiliare și-au văzut autoritatea sporită și controlul asupra comunităților rurale umile asigurat în mai mare măsură. În schimb, datorită legăturii prea strânse cu lumea socialului privilegiat, preoții români au fost predispuși la concesiile care să le conserve nealterate privilegiile. Singurul capitol în care concesiile erau posibile, și s-au și practicat, a fost acela al vieții religioase. Natura și adâncimea acelor concesiile a fost diferențiată, ca și în cazul nobililor laici, dar s-a potențat la un anume nivel, dat de întreaga societate a districtului.

Oricât ar părea de neverosimilă pentru o veche istoriografie, realitatea preoților români cnezi și apoi *nobili*, este mai presus de orice îndoială. Doar la 1360 preoții sunt despărțiți de cnezi și oamenii de rând²⁷, dar unii dintre ei pot fi identificați printre membrii familiilor cneziale. În secolul al XV-lea, actele care pomenesc pe Dobrotă și nepoții săi, toți preoți din Râu Bărbat, definesc calitatea lor simultană de cnezi. În același veac a apărut categoria de preot nobil. Documentele latine, și mai apoi cele maghiare, sunt într-atât de explicite, încât nu încapă nici un fel de ambiguitate ori ezitare. Lista preoților nobili îi conține pe Ladislau, Simion și Dobrotă din Râu Bărbat (1462-1494), Mihail, Teodor și Ioan din Peșteana (1479-1496), Dan de la Sălașu de Sus (1496-1508). Numai starea de nobil concurent la o moșie râvnită de Cîndeștii din Râu de Mori, a provocat maltratarea și punerea în fiare a preotului Stanciu din Valea Dâljii. În secolul următor sunt din nou cazuri în care se explicitează starea lor de nobili. Mai mult chiar, situațiile în care preoții nu sunt privilegiați sunt mai rare decât acelea de preoți nobili.

S-au făcut deja observații pertinente legate de implicațiile preoțimii în progresul raporturilor feudale, ca inițatoare²⁸ și, mai apoi, consolidatoare a acestora²⁹. Fără îndoială, a fi preot însemna nu doar o demnitate și autoritate spirituală, ci și una efectiv socială. În numele

²⁷ DRH.C., XI, nr. 482, p. 507-509.

²⁸ R. Popa în vol. *Constituirea statelor feudale românești*. București, 1980, p. 30-31.

²⁹ Idem, *Țara Hațegului*, p. 163, 247.

acestei autorități, stările privilegiate nu vor înțelege să o cedeze oricui. Deja amintite sunt privilegiile de a fi preot-paroh sau aceea de preot pe viață (Râu Bărbat). Din datele primelor adunări ale obștii Țării Hațegului, reiese limpede că preoțimea avea locul ei special, alături de cnezi și oamenii de rând, în luarea unor hotărâri de ordin general. Numai din sânul ei s-au recrutat și primii dieci care au redactat actele acelor adunări, le-au citit pe cele înfățișate, au fost adevărați “consilieri” în sentințe morale și religioase. Dar, precum știm, deși adunările au continuat până la începutul secolului al XVI-lea, rolul preoților nu a mai ieșit la iveală în mod special. Un preot provenit dintr-o stare avută nu reclama efortul comunității de a-l întreține alături de biserică. El își avea, probabil, veniturile preoțești, dar acelea, nu îi erau vitale pentru existență. Acele venituri trebuie să fi fost puse adesea în comparație cu veniturile preoților catolici.

Cu starea lor socială specială, nu trebuie să surprindă faptul că, în secolul al XV-lea, preoții aveau veșminte liturgice somptuoase, lucrate cu fire de aur și cu argint. Un astfel de veșmânt preoțesc, numit *keczele*, a fost moștenit, ca un bun de familie, de către Anca Sărăcin din Sălașu de Sus³⁰.

Se impune deci, să apreciem succesele catolicismului în Hațeg în mod limitativ. A fost, probabil un tablou caracterizabil prin angajări destul de numeroase, cu efect formal, pe un substrat tradițional activ, dar alături de opțiuni mai radicale, identificabile de la caz, la caz, determinabile în bună parte de oportunismul social. Numai aspectul formal la care ne-am referit, explică pe de-o parte, absența unei vieți religioase catolice normale, iar pe de altă parte, pregătește etapa angajărilor următoare, de factură reformată. Această din urmă etapă este la fel de importantă de cunoscut, căci, ceea ce s-a petrecut în ea este, în bună parte, prelungirea unor practici sociale și religioase instituite în secolul al XV-lea³¹. Cum pot fi numiți acești catolici ? În lipsa unui termen de mai mare finețe, ar fi, credem, greu de ocolit acela de heterodocși.

³⁰ *Erdélyi Múzeum*, 24, 1907, p. 129-130.

³¹ Pentru ele, vezi Adrian A. Rusu, *Aspects de la Réforme parmi les nobles du Hațeg aux XVI-ème et XVII-ème*, în *Colloquia*, I, nr. 2, 1994 (1996), p. 61-64.

Cele înfățișate și tratate, credem că delimitează suficient de bine o lume foarte specială în care raportul sugerat de titlu a fost pus în operă. Ceea ce avem în față este o experiență aproape unică, cu modele greu de găsit, oricum foarte departe de ceea ce unii s-ar fi așteptat iar alții ar fi dorit, să întâlnească.

Ne rămâne încă de subliniat că avem de-a face doar cu un exemplu strict regional, care are totuși foarte bune analogii în cele mai apropiate vecinătăți în Banat³² și Zarand, îndeosebi, dar a căror componente ar putea fi, la cercetări pertinente, relevate și mai departe, respectiv acolo unde au mai existat elite sociale românești medievale. Atunci când vom avea la dispoziție asemenea studii, se va putea vorbi despre o traiectorie generală, în care raportul social-confesional va avea coordonate mult mai precise.

*A román nemesség és az egyház a XV. századtól
(a hátszegi példa)
(összefoglaló)*

A középkori románság, valaha a magyar királyság szerves része, társadalmi rétegződésének a kutatása egy olyan komplex témakör amelyik megérdemli, hogy napvilágra kerüljön, a mód ahogyan hatott Erdély peremvédekének és ezek szomszédságának a történelmi fejlődésére egy saját elit léte vagy hiánya.

A társadalom és a vallás viszonya többnyire akkor volt kiemelve amikor egyenértékűvé tettek egy társadalmi helyzetet egy jellegzetes vallással.

Mig a román nemesség fogalma a magyar királyságban, a történettudomány körülményeitől függően, időszakosan előtérbe került, addig a katolikus román nemesség sorsa sokkal hálátlanabb volt. Ha a megnevezés egy részét elismerték, a többi tagadták. A világi és egyházi történettudomány együttesen elvetette, hogy elismerjen egy nagyon is lehetséges kettőséget. Az okok könnyen megkülönböztethetőek voltak. A

³² Vezi mai nou, V. Achim, *La féodalité roumaine du royaume de Hongrie entre orthodoxie et catholicisme. Le cas du Banat*, în *Colloquia*, I, nr.2, 1994 (1996), p. 17-29.

világi történészek nem akarták elismerni, hogy létezett egy olyan "fejsze nyél" csoport, amelyik "elárulta" nemzetét. Az ortodox egyház történései számára a kérdés visszanyúlt egészen a görög-katolikus egyház történéseivel folytatott vitákig. Ez utóbbiak, történelmi igazolást keresve a XVIII. századi régi egyesülésre, megpróbálták a XIV-XV. századi katolikus románokat egyfajta látnok ősöknek tekinteni, annak ellenére, hogy a két csoport között csak rendkívül gyenge kapcsolat volt. Az ortodox egyház történései ugyanazokat a katolikus román nemeseket, zavaró elemeknek tekintették, akik kilógtak a képből, a "nemzeti" ellenállás bajnokainak szimbólumából, amelyekkel az ortodox egyházat meg kellett volna koronázni Erdélyben.

Ezen történettudományi meglátásokban a korabeli politika igen komolyan beleszólt, amelynek nyomán, a történelmi múlt nem a maga valóságában jelent meg, hanem mint a jelen legjobb helyeslője.

Az első katolikus közösségeket már a XIII. század második felében telepítették a Hátszeg, körzet Erdély dél-nyugati részének, három falujába, abból a kb. százból, ahány összesen volt. 1428-ból, meséli egy igen egyedülálló documentum, hogy azok a közösségek elveszítették előjáróikat az ortodoxok javára. Az okirat állítását annál is inkább figyelembe kell vennünk, mert amint jól tudjuk a körzet ugyancsak Hátszegnek nevezett központjában emeltek, kb. egy fél századdal előbb egy Ferencesrendi kolostort, az ortodoxok megtérítésére.

Annak ellenére, hogy az Anjou királyi politika rendíthetetlenül álhatalos volt főleg az ortodox nemesekkel szemben, e politika mégsem hagyott említésre méltó nyomot a Hátszegben. A következő időszak, Luxemburgi Zsigmond (1384-1437) uralma, már fontosabb, mert ez egybeesik a helyi hűbéri viszonyok aktivizálásával a központi hatalommal szemben. Akkor viszont, a török elnyomulás keltette veszély miatt, a királyságon belüli katolikusok és ortodoxok közötti ellentétek nagymértékben megenyhültek. Eképpen lett a Ferarrai-firenzei zsinaton (1438-1439) elhatározott lépés előkészítve, ezen a zsinaton jelentették ki a két keresztény egyház egyesülését. Annak ellenére, hogy e probléma nincs különlegesen kezelve Magyarország területén, mégis azt hisszük, hogy nagyon reális volt, amelyet az erdélyi román elit teljes mértékben kihasznált.

Igen gazdag adatok tárják fel a helyi egyházi struktúrák létezését, amelyek papokat de legfőképpen ortodox freskójú és szlovén nyelvű

feliratokat tartalmazó templomokat jelentenek. Ugyanakkor, a társadalmi viszonyok ápolásának szükségétől vezetve, a helyi hűbérek (kenéznek neveztettek) igen komoly kompromisszumokat kezdeményeztek, hogy közeledjenek és beilleszkedjenek a magyar nemesek közösségébe. Az ellentétek súlyossága csak akkor került újra előtérbe, amikor a katolikus főpapság utána pedig az államhatalom, a katolikus-ortodox viszony egyedüli lehetőségekkel bíró felei, úgy ítélték meg, hogy az egyesülés kudarc volt. Ez a pillanat Mátyás király uralkodásának a végén következett be. A firenzei kompromisszumok megtartása és formális érvényesülése, úgy, ahogyan Erdélyben általánosan és a Hátszegben sajátságos módon voltak megfogalmazva, a román nemességet megvédte társadalmi helyzetének megzavarásától vagy esetleges érvénytelenítésétől. Ez a szempont, amelyet egy történelmi fejlődés is fokoz, mind világosabban elválasztja a vidéki közösségtől, amelyikből kinőtt, és mind jobban közelíti a királyság nemesi köreihez, úgy véljük hozzájárulnak a katolicizmus Hátszegben feljegyzett sikereihez. A leírt általános helyzetben, a hátszegi román kenézek és nemesek kezdtek a jegyzői hivatalokhoz folyamodni (Gyulafehérvár, Kolozs Monostor), az azelőtt kizárólagosan katolikus templomok, új öltözetet kaptak szlapon legendákkal (Őraljaboldog falva) a románok megkezdtek katolikus egyetemeket látogatni (a Ciula család Krakkóban), főhivatalokat foglaltak el a katolikus egyházban, (püspökök, kanonokok), átvették a katolikus keresztneveket, de az egyházi sikereket továbbra is szlapon nyelven jegyezték fel, (a Saracineştiek Felsőszálláspatakról) és a házasságokat római rítus szerint celebrálták (kenyeresdi család).

A firenzei Zsinaton megfogalmazott okok eltűnése után is, folytatódott ezen csoportok lépcsőzetes beolvadása a katolikus világba. Ez a nemesi réteg céljaival magyarázható, amelyik nem szeretett volna elkülönülni, mint egy különálló csoport, hanem minél telyesebben integrálódni a királyság nemességébe. A választásnak nem volt komoly erkölcsi alapja. Mindössze egy felszínes átállás volt, amit az ortodox egyház egyes vezetőinek a hatására és irányítása alatt tettek. Amennyiben a vallási átalakulás megőrzött egy sajátságos kultúrát, amint arra utalnak is egyes jelek, az áttérés még nehezebben észrevehető vagy tettenérhető.

A kapcsolat a hűbérek és a papság - amelyik nem a közösség alacsonyabb tagjaiból verbúválódott - között nehezen megfogalmazható formában befolyásolta a vallási fejlődést.

Néhány korlátozó megjegyzés tehető, még a minden kétséget kizáró bizonyítékok ellenére is amik a katolicizmusra való áttérés mellett szólnak. Ezek szerint megemlíthetnénk a katolikus egyház mellett felsorakozott papság hiányát, a templomoknak a régi tradíciók szerinti építését és díszítését, és végül azon családok számát amelyek ténylegesen áttértek. Ez utóbbiak száma nem több mint 10-15.

Hogy a katolikus jelenség létezett, nem csak a nevek bizonyítják, hanem a későbbi XVII. századi tanúsítványok is utalnak arra a könnyedségre, ahogyan ugyanaz a réteg felkarolja a Reformot.

Röviden fel kell mérnünk a katolicizmus sikerét a Hátszegben. Számos átállás jellemezte, de csak formailag, egy hogyományosan aktív alaprétgen, de a gyökeresebb változást sürgetők mellett, amelyek csak esetenként külön-külön határozhatók meg, és jórésben a társadalmi oportünizmussal magyarázhatóak.

Csak a formális jelleg, amire már utaltunk, magyarázhatja meg egy részről egy normális katolikus egyházi élet hiányát, más részről pedig, előkészíti az újabb átállások korát, a reformátusét. Ez utóbbi korszaknak, ugyanolyan fontos a megismerése, mert ami ebben történt, jó részben, a XV. században intézményesített társadalmi és egyházi gyakorlatnak a nyúlványa. Nevükön nevezni őket, más tapintatosabb kifejezés nem lévén, azt hisszük, nehéz elkerülni a "tévhitű" megnevezést. Kirajzolódik egy nagyon jellegzetes világ, amely az ellentétes kölcsönhatások eredménye, nagyon kevés mintaképpel. Sejthetjük, hogy a Hátszeget, jórésben: közelről követték a szomszédos Bánátban vagy Zárándban végbement fejlődések.

*Romanian nobility and the 15th century church
(the Hateg case)
(summary)*

Studying the social structures of medieval Romanians, while having been integrated within the kingdom of Hungary, is part of a more complex topic, meant to outline among other things the degree in which the presence or absence of native elite influenced the historical evolution of Transylvania and its surroundings. The relation between social phenomenon

and religion has been studied only when some social events were directly related to a certain religion.

The idea of Romanian nobility within the kingdom of Hungary has been now and then asserted depending on historiographical contexts, while the idea of a Romanian Catholic nobility had a less favorable approach. If one part of the phrase was accepted the rest of it was certainly denied. Both secular and religious historiography refused to accept a very possible cohabitation. Reasons were slightly different. Secular historians wouldn't admit the existence of two "stools", who had "betrayed" the people. To the historians of the Orthodox Church the dispute was a continuation of previous arguments with the historians of the Greek-Catholic Church. The latter, looking for historical justifications for the union at the end of the 17th century, had tried to think about the Romanian Catholics of the 14th-15th centuries as visionary forefathers, even if they actually had very little in common. To the rest of the orthodox church historians these Romanian Catholic nobles were but troublesome elements who diverted the image of the Orthodox Church as champion of the "national" resistance in Transylvania. All these historiographical views have been strongly influenced by contemporary politics, to which the historical event was not the mere truth, but simply a good excuse for the present.

In Hațeg, a district in the South-East of Transylvania, the first communities of Catholic colonists had already been settled in the second half of the 13th century in three locations out of about one hundred existing. A rather unique document from 1428 has revealed that those communities were losing parishioners in favor of the orthodox. The information is worth considering, especially because it is known that in the center of the Hațeg district a Franciscan monastery had been built half a century before in order to convert the orthodox.

Even if the political intransigence of the Anjou royal house towards the orthodox nobles has insistently been expressed, the traces of this policy are not to be found in Hațeg. The next period, that of the reign of Sigismund of Luxembourg (1384-1437) has been more important because it corresponded to an activation of the relations between the local feudal lords and the central administration. However, due to the context created by the dangerous advance of the Turks, the confrontations between the Catholics and the orthodox within the kingdom were more moderate. Afterwards the Council of Ferrara-Florence (1438-1439) proclaimed the union of the two

great Christian churches. Although this problem has not been dealt with on the territory of Hungary, it was supposed to be a very real one, and the Romanian elite of Transylvania took great advantage of that.

Moreover, there is enough evidence to reveal the existence of some local church structures which included priests, rectors, and especially churches with orthodox frescos and Slavonic inscriptions. Yet, at the same time the local feudals (also called knezes) initiated important compromises to integrate themselves into the common mass of Hungarian nobility in the name of keeping up social connections. The gravity of all discrepancies became acute only when Catholic administration and state authority (as active parts in the Catholic-Orthodox relations) admitted the failure of this union. This happened by the end of king Mathias's reign. The formal maintenance and statement of Florence compromises as they probably have been formulated in Transylvania, and especially in Hațeg prevented the Romanian nobility from a new attempt of disturbing and even invalidating its social status. This perspective together with a historical progress which steadily separated it from the rural community from which it developed contributed to the catholic success in Hațeg.

Under the above mentioned circumstances, Romanian kneazes and nobles of Hațeg began to resort to public notaries (Alba-Iulia, Cluj-Mănăstur), and to churches previously belonging to the Catholic ritual only. They received new vestments with Slavonic legends (Sint`m`rie Orlea), and attended Catholic universities (the Ciula family in Krakow). They even had jobs in the hierarchy of the Catholic Church (bishops, canons), and assimilated the catholic names; yet they continued to record their church achievements in Slavonic alphabet (Sărăcineștii din Sălașu de Sus), and performed marriage services in the Roman ritual (the family of Cîrnești).

After the Florence motivations extinguished, the facts already presented continued the integration process within the Catholic world. This was primarily due to the interests of the nobility who rejected the idea of being isolated as an unwonted group, but to get thoroughly integrated within the nobility of the kingdom. The choice had no serious moral impact. It was only a linear move, initially made with the support of some Orthodox religious authorities. If the religious metamorphosis preserved a specific cultural life as shown by the traces, the move was even more difficult to depict or felt. The relation between the feudal lords and the priests who were

almost constantly recruited not from the lower members of the community involved religious evolutions in forms hard to define.

Even with certain proofs pleading for conversion to Catholicism, some restrictive observations should be mentioned. They refer to the absence of a clergy belonging to the Catholic Church, the continuation of church building and decoration in a previous tradition and finally the number of families converted to Catholicism. The latter did not exceed 10-15.

The proofs show that the catholic phenomenon existed not only through names, but also by the capacity of this social group to adopt the Reform, as revealed by later records of the 17th century.

It is important to present catholic success in Hațeg in a limited way. It was probably a situation characterized by numerous engagements, with formal effects, based on an active traditional ground, together with more radical options that could be identified on a case-to-case bases, largely determined by social opportunism. Only the formal aspect we have referred to explains on one hand the absence of a regular catholic religious life, and on the other hand it prepares the next stage of engagements, of a reformed nature. This last stage is equally important to be known, because what has happened then is a continuation of social and religious practices initiated in the 15th century. In order to define them we should choose a more refined word, that of heterodox. A very peculiar world has been delimited as a result of antagonistic interactions, with very few models to follow. We could only guess that Hațeg has been closely followed by similar realities in the neighboring Banat or Zarand.

*Banatul la 1478. Sinteza vieții economice, politice
și militare a unui ținut într-un an de răscruce al istoriei sale.*

Dr. Ioan Hașegan,

Timișoara

Situația internațională a anului 1478, aparent fără mari frământări, poartă în sine germenii unor viitoare schimbări. Principalul teatru de operațiuni militare continuă să fie Europa sud-estică, acolo unde otomanii își accentuează presiunea asupra liniei Dunării. Lupte grele se desfășoară și în vestul Balcanilor, în special în Albania unde este cucerită puternica cetate Kruje (Croia) și este asediată mai apoi Skhodre (Scuteri), cealaltă piatră turmantă a rezistenței albaneze. Luptele continuă pe frontul turco-venețian din Grecia în prima parte a anului, dar sunt urmate de o pace care plasează Veneția în afara oricărei alianțe ofensive antiotomane.

Perfecționarea tehnicii “akin”-ului permite detașamentelor de trupe neregulate așezate pe malul sudic al Dunării, pe Sava și în Bosnia să întreprindă eficiente acțiuni de pradă în nordul acestor zone. Astfel, 15.000 de călăreți plecați de la asediul Skhodrei traversează Dalmația și ajung în Forro Julii, Gorizia și regiunile limitrofe Veneției; se întorc cu pradă și robi estimați la câteva zeci de mii de oameni. Nu pentru prima dată Italia este atacată, dar frecvența tot mai mare a atacurilor dă de gândit. Venețienii se grăbesc așadar să încheie pacea cu otomanii după 10 ani de lupte.

O altă incursiune pleacă, în cursul lunilor iulie-august, prin vadurile scăzute ale Savei și Dravei, devastează o zonă întinsă după care intră în Austria și jefuiesc Stiria până în jurul orașului Rakosburg. Se retrag încărcăți de pradă în Bosnia, urmăriți de trupe trimise de Matia Corvin sub comanda lui Ștefan Zapolya și Petru Gara. Urmărirea ține până dincolo de Sava, ambele armate intră în Bosnia iar trupele regale ocupă după asedii, Vrbas, apoi Jajce, recuperând și o parte din pradă. Atât acțiunea otomană cât și riposta regală se încadrează în sistemul deja “clasic” de lupte al vremii: atac dușman respins, uneori și urmărirea acestuia până în propriul teritoriu.

Țările Române și Ungaria panonică sunt călcate în același interval de alte trupe otomane, fără ca sursele creștine să o detalieze;

excepție face Georg Pray care-l citează la rândul-i pe Hans Löwenklau¹; și acesta este tributar cronicilor otomane din secolele XV-XVI. Dintre acestea, doar cea scrisă de Semseddin Kemal Zade² o plasează în intervalul anului 883 al Hegirei, adică perioada cuprinsă între 4 aprilie 1478-24 martie 1479. Cunoscută fiind predilecția turcilor pentru desfășurarea operațiunilor militare doar în intervalul primăvară-toamnă, cuprins între Sângeorge și Sf. Dumitru, plasarea acțiunii în anul 1478 apare pe deplin logică. Este imposibil de precizat în care anume parte a anului s-a desfășurat. Ca opinie personală, apreciem că prima parte a acestui an a fost potrivită desfășurării incursiunii, pentru motive expuse în cele ce urmează.

Sultanul îl trimite în “akin” pe *Mihaloglu Ali bei* cel cu baze militare pe Dunăre și pe beiul de *Cirmen-Daud*, cu trupe de achingii; numărul nu este specificat, dar după obișnuința acestor acțiuni se ridică la cifre în jur de 5-10.000 de oameni. Trecerea Dunării se face pe la Vidin și traversarea Mehedințului îi aduce pe cei doi bei otomani în apropierea cetății Severin. Nu ni se pare posibil ca o astfel de trupă să încerce asediul și cucerirea cetății, având în vedere scopul acțiunii lor: jaful. Lipsa unor apărători de nădejde ai fluviului îl face pe Mihaloglu Ali bei să realizeze elementul tactic preferat: surpriza totală a acțiunii. Intrat în Banat prin culoarul Cerna-Timiș, el va reuși să jefuiască în liniște sud-estul regiunii fără a întâmpina o ripostă hotărâtă. Se retrage încărcat cu prăzi. Aceleași cronici otomane mărturisesc că Ali bei a fost lăsat să traverseze fluviul cu prada, deși trupele locale îl urmăreau de la mică distanță. Cel mai probabil creștinii așteaptă întăriri pentru a începe cu succes lupta. Se mulțumesc să-i urmărească până la Vidin unde învingătorii își savurau bucuria izbânzii. Căzuți peste ei în toiul unui atac de noapte, bănățenii sunt, la rândul-le, beneficiarii surprizei care le deschide drum liber în orașul cucerit în primul asalt, urmat apoi de citadela interioară. Fugiți după ajutoare, Ali și Daud reușesc până la urmă să-i silească să se retragă; este tot atât de posibil ca aceasta să se fi petrecut înainte de atac,

¹ Johannes Leunclavius (Hans Löwenklau), *Historiae musulmanae Turcarum de monumentis ipsorum exscriptae*, Libri XIII, Frankfurt, 1596.

² Semseddin în M. Guboglu și M. Mehmed, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase, sec. XV-XVII*, I, București, 1966, p. 207.

obiectivul acțiunii creștine fiind îndeplinit: recuperarea prăzii și înfrângerea dușmanului la el acasă.

Semseddin amintește și numele celor doi comandanți creștini "două căpetenii care-și făcuseră faimă prin numele lor: Jahșiogllii". Este vorba despre frații Jaksics, sârbi de origine și stabiliți în Banat după căderea țării lor sub stăpânire otomană, 1459, cu întinse posesiuni în jurul Nădlacului și substanțiale participări la luptele antiotomane ale vremii. Editorul cronicii lui Semseddin greșește atunci când indică în notă³ faptul că este vorba nu despre Jahsiogllii ci despre Jsfiladjoglu, adică Mihail Szilagy, mort deja de aproape două decenii. După Georg Pray⁴, cei doi conducători ar fi Emeric Nifor, comite de Timiș în exercițiu și Vuk Brankovics despotul. Deși la prima vedere faptele par a se contrazice, ele pot fi alăturate unul altuia dacă ținem seama de participarea comună la aceeași luptă a celor implicați. Rămâne de văzut care vor fi fost rolurile fiecăruia în parte. Pentru Pray, conducătorii acțiunii creștine sunt, normal, cei cu funcțiile mai mari, dar pentru cronicarul otoman, sunt cei ce se remarcă prin vitejie în aceste lupte sau în cele anterioare, ajungând cunoscuți și dușmanului lor; frații Jaksics par a beneficia de această clauză.

Tentanta întrebare dacă la luptă nu putea participa și Pavel Chinezu nu rezistă faptelor. Comite de Timiș este încă Emeric Nifor, deci acțiunea are loc înainte de 10 mai, data primei atestări a lui Pavel Chinezu în această funcție. Apoi viitorul titular se afla la lucrările dietei regale care se desfășura în altă parte a regatului. În acest fel și periodizarea acțiunii se poate aproxima și reduce la intervalul 4 aprilie-10 mai 1478.

Acțiunile ofensive otomane cu scop de pradă sau slăbire a rezistenței pe linia Dunării contribuie însă și la cristalizarea unei tactici adecvate de rezistență a celor atacați. În primul rând, un sistem perfecționat de spionaj militar la sud și pe linia Dunării care anunță orice mișcare inamică. În al doilea rând, concentrarea oastei de țară sau comitatensă într-un loc situat pe direcția probabilă a loviturii inamice, cu posibilitatea de ripostă imediată. În al treilea rând, slăbirea momentului favorabil pentru atac sau contraatac. În al patrulea rând, sprijinul larg al maselor populare, principalii beneficiari sau plătitori ai luptelor. În Transilvania și Banat, decretul regelui Sigismund de Luxemburg din

³ *Ibidem*, nota 24 subsol.

⁴ Georg Pray, *Annales Regnum Hungariae*, II, Viena, 1766, p. 122.

1433 prevede obligativitatea participării iobagilor la oaste. Faptul a fost privit, în general, favorabil din pricina numeroaselor incursiuni otomane care devastau regiunile provocând imense daune și suferințe poporului. Nu de puține ori incapacitatea sau slaba pregătire a unui comandant a privat oastea de câștigarea unor bătălii și recuperarea avutului prădat de turci. Eficacitatea sistemului de apărare edificat de către Iancu de Hunedoara își vădea și acum valoarea.

Pentru a contracara eficiența acestui sistem, otomanii își perfecționează și ei tehnica akinului, acțiune bazată pe un număr mediu de ostași călări care acționează, folosind cu pricepere factorul surprizei. Întrucât trecerea lor peste Dunăre este de obicei semnalată tuturor celor trei țări române, turcii se ascund în zona muntoasă a Țării Românești unde așteaptă în liniște momentul prielnic tatonând zona optimă de lovitură. Posibilitatea sporită de manevră și deosebita forță de șoc a izbiturii le permite să obțină multe succese. Lupta dintre cele două forțe invadatoare și locală decide în majoritatea cazurilor soarta incursiunii. Cronicarii otomani compară akin-ul cu un seceriș, dar nu al grânelor ci al prăzilor capturate și transbordate în sudul Dunării.

În timpul domniei lui Matia Corvin sistemul defensiv dunărean are destule breșe pe care acțiunile otomane le lărgesc an de an. Obligațiile sale militare din centrul Europei îl rețin pe rege ani de zile departe de zonele sudice dar creșterea continuă a presiunii otomane aici îl silește să caute o personalitate militară capabilă să le anihileze.

Această personalitate a fost Pavel Chinezu, numit în anul 1478 comite de Timiș și căpitan general al armatei sudice a regatului. Dorinței regale i se alătură chiar Pavel Chinezu care-i solicită lui Matia Corvin detașarea sa pe frontul antiotoman întrucât nu mai vrea să verse sânge creștin⁵. Ani de zile a luptat împotriva creștinilor în războaie crâncene și vechiul său vis de a acționa împotriva turcilor îi este din ce în ce mai aproape. Nu mai vrea să verse sânge creștin ci să comande trupele în luptele de la Dunăre. Iată un mod de gândire deosebit de interesant și relevant pentru mentalitatea luptătorului.

La data numirii lui Pavel Chinezu în noile funcții, Banatul se prezintă ca unul dintre ținuturile de graniță cu o populație numeroasă, dar

⁵ Raportul lui Francesco Fontana publicat în Nagy I. - Nyáry A., *Magyar diplomacziak emlékek Mathyas korából*, II, Budapesta, 1876, p. 211.

cu o stare economică și socială afectată grav de dese incursiuni otomane. De la moartea lui Iancu de Hunedoara situația militară se degradează continuu, fără ca urmașii să reușească cât de cât acțiuni notabile. Comitatele în care este împărțit Banatul sunt: Timișul (cel mai întins), Carașul, Cuvinul, Cenadul, Aradul și Torontalul. Peste partea sudică a Timișului se suprapune parțial Banatul de Severin, ale cărei limite teritoriale nu sunt cunoscute cu precizie nici astăzi. Banul de Severin, până spre mijlocul secolului al XV-lea, și comitele de Timiș - cu precădere după 1400 -, sunt cei doi demnitari care conduc întreaga activitate a Banatului; rolul banului de Severin scade mult după Iancu de Hunedoara. Întrucât comitele de Timiș deține - cu foarte scurte întreruperi - și funcția de comandant al trupelor sudice regale, își sobordonează în fapt toate celelalte comitate bănățene, inclusiv Banatul de Severin. Jurisdicția sa se extinde și asupra Bacskaî din Jugoslavia de azi, ca și asupra Bihorului și a unor zone nord-mureșene din Ungaria de azi. Exemplul unor comiți ca Filippo Scolari, Ștefan Rozgony, Iancu de Hunedoara, Mihail Szilagyi, Petru Socol, Pavel Chinezu este ilustrativ pentru modul în care funcția de comite de Timiș se ridică printre cele mai însemnate de la curtea regală.

Economia bănățeană este tipică orânduirii feudale, în care fiecare comunitate sâtească își produce în general toate cele necesare traiului, iar schimbul de produse este incidental, doar pentru cele ce lipsesc din zonă. În comparație cu alte ținuturi românești, procesul de feudalizare este mai avansat în zona de câmpie și colinară, unde sunt atestate deja mari proprietăți funciare. Zonele de munte nu permit formarea acestor mari domenii, dar mai ales datorită prezenței districtelor românești privilegiate sau neprivilegiate.

Ocupațiile principale erau agricultura, pescuitul, păstoritul, meșteșugurile casnice, satești și orășenești, mineritul și spălatul aurului din râuri. Nivelul destul de scăzut al forțelor de producție face ca meșteșugurile să fie încă destul de slab dezvoltate. Uneltele agricole nu permit o dezvoltare intensivă a culturii plantelor, iar surplusul de produse existent deja nu este valorificat pe scară largă pe piață. Tehnica cultivării pământului se baza pe: lăzuirea pădurilor, desțelenirea pământurilor virgine și asolament. Ultimul este o cucerire relativ recentă a agriculturii medievale fiind introdus aici abia prin secolul al XIV-lea; se practică asolamentul bienal și trienal. Primele două metode enumerate sunt

specifice pentru agricultura extensivă, în timp ce asolamentul, folosirea îngrășămintelor naturale și dezvoltarea ramurilor anexe ca pomicultura, viticultura, cultura plantelor textile și furajere, țin de noua orientare.

Și relațiile de producție suferă modificări. Feudalul încearcă să atragă pe domeniul său cât mai multe forțe de muncă. Ca metode folosește scutirea de dări pentru cei strămutați, întemeierea de noi așezări pe posesiunile sale, ba chiar și răpirea de iobagi de pe posesiunile vecine. Legislația de liberă strămutare a iobagilor este încă în vigoare dar limitările sunt din ce în ce mai numeroase iar încălcările frecvente. După lege țaranul iobag nu se poate muta de pe o posesiune pe alta decât după achitarea tuturor datoriilor față de stăpânul feudal (terrarium, dări în natură și bani, etc.). În fapt, cantitatea datoriilor crește și posibilitatea țaranului de a pleca scade. Desele reclamații pentru întoarcerea iobagilor fugiți sunt o mărturie elocventă a fenomenului citat. Sate întregi se pustiesc ca urmare a migrării locuitorilor pe o altă posesiune, în căutarea unei vieți mai ușoare. Dar după un anumit număr de ani dările cresc și împovărează noua așezare. Renta feudală, ca formă tipică de exploatare nobiliară, se percepe în muncă, în natură și în bani. După anul 1351 dijma sau zeciuiala se transformă în nonă și este percepută cu tot mai multă asprime. I se adaugă censul față de feudal, taxele extraordinare și cele ocazionale, darea în natură care îmbracă forme diverse: cincizecimea (quingagesima) oilor, dijma din porci, din albine, darea ocoalelor și încă multe altele.

Chiar în 1478, printre punctele decretului regal din primăvară figurează o nouă dare de 1 florin de fiecare poartă încasat în folosul câmării regale. Vor fi scutiți nobilii și familiile lor, juzii și oamenii foarte săraci. Jelerii cu pământ de arătură și vie vor plăti și ei darea, ceilalți nu. Numărul total al dărilor și serviciilor îngreunează mult dezvoltarea liberă a forțelor de producție. Dintre ocupațiile anexe, păstoritul reprezintă o ocupație tradițională. Bogăția de vite mari și mici a ținutului este atestată de numeroase ori. Păstoriile se deplasează cu turmele lor la vărat și iernat în Banat dar și în lunca Dunării, în Țara Românească; o altă direcție o constituie câmpia Panoniei. Transhumanța este o realitate istorică mult mai veche decât acest secol, dar continuitatea sa în timp explică pe de o parte și legăturile strânse dintre cele trei țări române în tot decursul evului mediu. Pescuitul, în numeroase iazuri și pescării atestate în hotarele satelor, oferă o completare a hranei, dar și o posibilitate de

câștig. Albinăritul și produsele apicole obținute asigură, atât nobilimii cât și sătenilor surse suplimentare de câștig. Pomicultura și grădănăritul pe mici suprafețe completează aceste ocupații. Viticultura, cu vechi tradiții, cunoaște o largă dezvoltare. Creșterea animalelor pe lângă gospodărie, ca și pe pășuni și în păduri, creșterea porcilor la jir, se reflectă asupra numărului relativ mare de animale din fiecare gospodărie: între 2-6 vite mari, 3-5-10 porci și câteva zeci de oi; sunt cifre medii pentru gospodăriile țărănești. Desele mențiuni despre răpirea vitelor, cailor, porcilor, oilor, etc., indică existența unei mari bogății în animale, comercializată de multe ori. Mențiuni despre prețul acestor animale arată existența unei piețe stabile.

Pădurea reprezintă pentru această perioadă o realitate pregnantă. Se întinde pe mari suprafețe nu numai la munte și deal ci și la câmpie. Și în veacul următor Banatul va fi cunoscut ca un ținut păduros, greu de străbătut⁶.

Mineritul, ca sursă pentru materiile prime necesare zonei, cunoaște și acum o evoluție normală. Atestări de munți metaliferi și topice asemănătoare indică exploatarea metalelor la Ciclova, Cuiești, Secaș, Firdea, Vărădia de Mureș, Găvojdia, Marginea, Mehadia și altele; topice ca Rudăria, Cuptoare, Bănia - datate în aceste veacuri - păstrate până astăzi, completează informațiile asupra ocupației. O cucerire importantă a reprezintă folosirea apei ca sursă de energie, prin construirea roții cu zături pentru cuptorul siderurgic. Nu există detalieri asupra metalelor extrase, dar activitatea este continuă. Spălarea aurului din râurile de munte ale Banatului aduce venituri suplimentare districtelor românești din estul zonei; preschimbarea se făcea pe loc sau la monetăria din Sibiu.

O serie de mici localități obțin și ele dreptul de târg, facilitându-se astfel dezvoltarea lor în timp, și transformarea în târguri și orașe. Drumurile comerciale favorizează și ele acest lucru, Banatul constituind un culoar obligatoriu de trecere pentru comerțul țărilor balcanice cu centrul și nordul Europei. Drumul sării transilvane trece pe Mureș și apoi pe Tisa cu importante cămări ale sării la Lipova, Cenad, Szeged, Kanijza și Slankamen. Un alt drum al sării trecea pe la Severin-Caransebeș-

⁶ Giovan Andrea Gromo, *Descrierea Transilvaniei, în Călători străini despre Țările Române*, II, București, 1970, p. 317.

Timișoara, urcând spre Ungaria centrală și mai departe. Drumuri comerciale leagă valea Mureșului cu Transilvania, valea Timișului cu Transilvania și țara Românească, în timp ce drumul Smederevo-Cuvin-Timișoara aduce mărfuri din sudul Dunării. Orașe ca Timișoara, Lugoj, Caransebeș, Lipova, Cenad, Cuvin, Becicherecul Mare sunt puncte nodale ale comerțului local și internațional.

Numărul total al așezărilor bănățene se cifrează la circa 1400 localități, dintre care 65 târguri și orașe. Dintre orașe ("civitas") se remarcă Timișoara, Cenad, Karan, Sebeș, Lugoj, Lipova, Orșova, Semlacul Mare, Cuvin, Becej, Horom. Târgurile sunt mult mai numeroase ("oppidum"), totalizând 54 de localități. În ordine alfabetică acestea sunt: Agadici, Arac, Arad, Becicherecul Mare (Zrenjanin), Beregsăul Mare, Berini, Borlod (Orlovac), Bujor, Begenie (dispărut), Basahid (dispărut), Borzlyuk (dispărut), Chama (dispărut), Chery (dispărut), Cuiști (dispărut), Comiat (dispărut), Ciacova, Carașova (dispărut), Cziko-vasarhely (dispărut), Kanijza, Kuuzegh (dispărut), Donat-Tornya (dispărut), Endred (dispărut), Gladna, Hodoș, Ilidia, Jdioara, Maraz (dispărut), Mehadia, Marginea, Mașloc, Mănăstur, Menes (dispărut), Mylos (dispărut), Peciu Nou, Pancevo, Peterfalva (dispărut), Pozazin (Pojejena), Recaş, Zewdy (Frumușeni-arad), Zeer (dispărut), Zeredahel (dispărut), Sásvár (dispărut), Sárád (dispărut), Zewnes (dispărut), Zaad (dispărut), Zentelt (dispărut). Lor li se alătură târgurile de pe malul nordic al Mureșului, aflate în comitatul Arad: Covăsinț, Căpruța, Sînpaul, Papi (dispărut), Nădlac și Vărădia de Mureș, Pecica, Sâmbăteni, Semlac. Loc de târg aveau și localitățile: Beregsău, Utvin, Satchinez, Periam, Satu Mare, Timiș, Dudeștii Vechi, Sângeorge, Beba Veche, Seceani, etc.

Existența unor numeroase târguri (oppidum) cu o populație mai mult meșteșugărească-negustorească indică în primul rând formarea unei piețe locale. Deși de multe ori populația lor nu depășește pe cea a unor sate, totuși se deosebesc de acestea prin situația lor privilegiată. Lipsa unor date documentare suficiente împiedică detalierea modului de viață a unor asemenea așezări preorășenești.

Orașele (civitas) se bucură în general de avantaje mai mari: libertate teritorială, autonomie administrativă, juridică și eclesiastică, egalitatea în drepturi a locuitorilor, dreptul de proprietate liberă, privilegii economice, fiscale și vamale, drept de târg, prezența unei

populații străine - îndeosebi germane, etc. Aceste drepturi sunt grefate pe o așezare geografică prielnică și coroborate cu dinamica activă a funcțiilor lor economice, sociale, administrative și culturale. Obligațiile față de puterea centrală constă de obicei în plata *terragium*-ului ca impozit principal, a zeciuiei și a altor dări ocazionale, iar sprijinul militar datorat suveranului este uneori răscumpărat cu sume de bani.

Ocupațiile meșteșugărești în aceste târguri și orașe sunt sprijinite de atestările documentare. Există astfel bresle de croitori, fierari, pielari, dulgheri, olari, găitănari la Timișoara, clopotari și măcelari la Arad, ca și un larg eventai de meserii sătești și orășenești: croitori, tâmplari, rotari, curelari, lucrători în cositor, harnașamente pentru cai, cizmari, cojocari, aurari, măcelari, clopotari, dogari, cărbunari, postăvari, fierari, olari, găitănari, pielari, etc. Mult mai multe au fost meșteșugurile practicate în Banat dar numai cele amintite mai sus beneficiau de girul documentelor vremii. Tot în rândul ocupațiilor meșteșugărești se integrează și morăritul. Atestările documentare cunoscute mărturisesc prezența a peste 100 astfel de mori în mai bine de 50 de localități răspândite pe tot teritoriul bănățean din munți și până la malurile Tisei și de la Mureș până la Dunăre. Se remarcă prin numărul mare de mori văile Bârzavei, Pogănișului, Timișului, Mureșului. Această raportare este exclusiv bazată pe documentele păstrate, deși în realitate numărul morilor a fost mult mai mare. Există mori în stăpânirea nobililor, a cnezilor sătești, orașelor, târgurilor sau cetăților, unele cu o folosință îndelungată, altele cu una ceva mai scurtă. Ele au jucat un extrem de important rol economic în aceste secole în ansamblul dezvoltării forțelor de producție locale.

Unul dintre principalii piloni ai sistemului medieval militar l-au constituit cetățile. De forme și mărimi diferite, ridicate din materiale diverse: pământ, lemn, piatră, cărămidă, etc., la date diferite, cetățile și-au avut, fiecare în parte, viața lor proprie. Au constituit totodată elemente de echilibru militar, politic dar și social. Prin poziția lui strategică de avanpost în zona de trecere dinspre Carpați și Câmpia Panoniei spre Balcani, la răscrucea marilor năvăliri de popoare și imperii, spre și dinspre Europa centro-occidentală, Banatul a fost împânzit cu o adevărată rețea de fortificații. Numărul lor total depășește cifra de 100 cetăți, marea majoritate a acestora făcându-și simțită prezența de-a lungul a mai multor secole. Năvale, lupte și asedii, tabere militare în regiune, soldate cu

repetate cuceriri și distrugeri, refaceri sau renovări, acestea sunt aspectele obișnuite în viața cetăților bănățene.

Datorită numărului mare al fortificațiilor și multitudinii evenimentelor politico-militare cu care au fost confruntate, este greu de stabilit în câteva cuvinte o tipologie exactă a acestora. Ne vom rezuma la o privire de ansamblu, în care ținem cont de durata existenței cetății și de primejdiile pe care le-au avut de înfruntat. Pe primul plan se situează cetatea Timișoara, alături de Belgrad, punct nodal pentru pătrunderea otomanilor spre centrul continentului. Vorba care circula în secolele XVI-XVII cu privire la Timișoara avea un mare grăunte de adevăr: cine cucerește Buda cucerește o cetate, iar cine cucerește Timișoara cucerește o țară. În întreaga sa istorie această cetate a fost cucerită doar de două ori: în 1552 de otomani și în 1716 de austrieci; ambele asedii s-au terminat prin capitularea garnizoanei și nu prin cucerirea prin asalt a zidurilor. De remarcat că în cei doi ani menționați ploile au lipsit și sistemul inexpugnabil de apărare al cetății: brațele cu apă și mlaștinile din jurul ei nu au mai funcționat la adevărata lor valoare.

În imediata ei apropiere, ca valoare și cu aceleași caracteristici, se situează Severinul și salba sa de fortificații: Orșova, Insula Banului, Ada-Kaleh, Grădeșul. Celelalte cetăți bănățene de pe malul nordic al Dunării: Cuvin, Pancevo, Horom, Pojejena, Sf.Ladislau, Dubovac, Liboradja, Stănilăuți, Svinița, Peci, Drencova, Torniște, Tricule, Stariște, Ogradena, Gureni, s-au constituit într-o adevărată centură de apărare care și-a îndeplinit menirea timp de aproape două secole de presiune otomană.

O a doua linie de apărare era formată din cetățile situate la nord de linia Dunării: Mehadia, Carașova, Vrsac, Ilidia, Bârzava, Almăj, Sângeorge, Semlacul Mare, Dupliaj, Becicherecul Mare (Zrenjanin), Peciul Nou, Cuiești, Bocșa, Ghertenish, Fârșug, Valea Deni, Rovina, situate pe văile râurilor interioare până spre centrul Banatului. Le urmează cea de-a treia linie alcătuită din cetățile de pe valea inferioară și mijlocie a Timișului și Begăi: Caransebeș, Lugoj, Jdioara, Turnu Ruieni, Costei, Fârdea, Susani, Sâlha, Hodoș, Bizere; Măcicaș, Ciacova, Hasnos, Macedonia, Jobag, Ivanfalva, Jebel, Obad, Voiteni, Sarad, Chery, Dragșina, Berini, Sacoșul Turcesc, Chuze, Ictar, Ivanda. Ultima linie, cea mureșană, era alcătuită din cetățile de pe ambele maluri ale Mureșului până la vărsarea sa în Tisa: Makó, Tömpös, Donat-Tornya, Cenad, Sânnicolaul Mare, Periam, Dudeștii Vechi, Nădlac, Felnac, Igriș,

Satchinez, Curtici, Frumușeni, Sădia, Cladova, Lipova, Soimoș, Glogovăț, Păuliș, Căpruța, Căpîlnaș, Zădăreni, Chelmac, Covăsiuț, Cuvin-Arad, lor adăugându-li-se cele situate în imediata apropiere: Bečej și Arač spre Tisa, Cila, Chama, Saravale, Alioș, Mașloc, Seceani.

În această ordine au avut de suportat și agresiunea otomană, cedând abia odată cu schimbarea raportului de forțe din Europa, în prima treime a secolului al XVI-lea. Pentru întreținerea lor comiții de Timiș, banii de Severin, nobilimea și districtele românești au investit considerabile mijloace materiale și umane. Adeziunea populației românești la totalitatea măsurilor de apărare a fost spontană și continuă, iar succesele militare ale bănătenilor și-au avut partea lor de contribuție la succesul efortului militar antiotoman al Țărilor Române și al regatului Ungariei. În momentul în care forțele creștine dunărene sunt uzate, după mai bine de un secol și jumătate de lupte, echilibrul militar al Dunării se rupe. În cazul Banatului și Transilvaniei acest fapt se petrece după înăbușirea războiului jărănesc condus de către Gheorghe Doja.

În acest context perioada ultimului sfert de secol XV este ultima mare încercare statală care se bazează pe aportul consimțit și tacit al maselor populare. În fruntea trupelor sale recrutate în mare parte dintre localnici, Pavel Chinezu demonstrează necesitatea și rezultatele concordanței de interese dintre popor și personalitatea istorică în apărarea independenței și libertății.

“Perioada Pavel Chinezu” își are începuturile încă în primele zile ale anului 1478 și sfârșitul abia peste o jumătate de veac, deși dispariția fizică a personajului se produce în anul 1494. Amprenta sa a fost atât de puternică încât și după moarte, “linia” sa a continuat să existe, cel puțin până la 1514 și, cu destule minusuri, și după aceea până la 1552.

Prima măsură care se referă la Banat și poartă amprenta personalității sale a fost luată cu prilejul obișnuitei diete anuale a regatului, desfășurată în martie 1478 la Buda. Data exactă a numirii lui Pavel Chinezu în funcția de comite de Timiș nu se cunoaște, primul document datând din luna mai. Dar hotărârile dietei sunt decisive, indiferent dacă la acea dată Pavel Chinezu era sau nu comite de Timiș. Analiza măsurilor de “mână forte” adoptate aici ne determină să apreciem că această numire s-a produs fie în timpul, fie la scurt timp înainte de deschiderea lucrărilor sale. Intervalul “*ante quem*” trebuie căutat între ultimele zile ale lunii decembrie 1477 - dată la care regele și armata sa se

întorc din campania austriacă - și începutul lunii martie. Încercările lui Pavel Chinezu de a întări câteva dintre propunerile referitoare la apărarea zonelor sudice, trebuie văzute tocmai prin prisma unei anterioare numiri a sa în funcția de comite de Timiș. Noul comite avea tot interesul să obțină cât mai multe înlesniri pentru refacerea potențialului economic și militar al regiunilor intrate sub jurisdicția sa.

Cele 15 puncte ale decretului propus de dietă și sancționat de rege se referă 8 la administrație, 5 la justiție și 2 la probleme militare. Se prevede, de exemplu, un subsidiu anual de 1 florin pe poartă timp de cinci ani, interval în care nobilimea nu va fi obligată să participe la lupte, cu excepția războaielor cu turcii, austriecii și polonii. Numeroasele incursiuni otomane din ultimii ani au distrus o mulțime de gospodării așa încât trupele nu mai au voie să staționeze pe posesiunile nobililor iar locuitorii să fie lăsați să-și refacă gospodăriile. Pe plan militar se prevede construirea de noi fortificații la cetățile dunărene Horom, Cuvin și Pozazin (Pojejena), măsură ce vine direct în sprijinul comitatelor bănățene, a căror primă linie de apărare o constituiau acestea. Măsura adoptată i se atribuie lui Pavel Chinezu, alături de câteva de natură administrativă⁷.

În comitatele bănățene s-au semnalat în ultimii ani numeroase abuzuri: furturi, tâlhării, mutilări, corupție, vânzări de oameni, etc., și se simte nevoia ținerii unor congregații (diete) nobiliare comitatense în fiecare an, spre deosebire de restul comitatelor unde se vor ține abia la 5 ani odată. Observăm așadar începutul unei noi perioade, de austeritate, ordine și disciplină. Și acestor măsuri le poate fi asociat, măcar parțial, numele noului comite de Timiș din motivele arătate mai sus.

Primul document cunoscut nouă care atestă funcția de comite de Timiș pentru Pavel Chinezu datează din 13 mai 1478⁸. În această zi, judele curții regale, Ștefan Bathory confirmă donația făcută de fostul voievod al Transilvaniei Blasius Magyar și de comitele de Timiș, Pavel Chinezu, în favoarea unuia dintre vechii lor slujitori, Ladislau Veres din

⁷ August Treboniu Laurian, *Temisiana sau scurtă istorie a Banatului Temisian*, București, 1848, p. 78; Francesco Griselinii, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului timișan*, Timișoara, 1984, p. 32; Constantin Diaconovici Loga, *Enciclopedia română*, Sibiu, 1898, p. 809.

⁸ Nagy Imre, Déak Farkas, Nagy Gyula, *Házai oklevéltár*, Budapesta, 1874, p. 435-436.

Hysfalva. Posesiunea donată este Roskovany din comitatul Saros, în părțile nordice ale Ungariei. Beneficiarul actului este unul dintre micii nobili care gravitează în jurul magnaților, participând la toate acțiunile seniorului. Pentru merite deosebite el primește donația citată. Actul nu are în sine nimic deosebit, dar ne interesează prin cele două mențiuni despre Pavel Chinezu: este comite de Timiș și comandant suprem al armatelor regale.

Mențiunea a doua "*gencium ragalium summus capitaneus*" este singulară pentru întreaga activitate a lui Pavel Chinezu, nemaifiind întâlnită în cuprinsul nici unui alt document. Ea nu a fost folosită nici de istorici, fie din pricina unicității, fie din necunoașterea documentului care o conține. Această funcție este o urmare directă a faptelor sale de arme din anii trecuți, în special din campania austriacă din 1477. Este totodată cea mai înaltă funcție militară de comandă spre care poate tinde un oștean. De data aceasta ea a fost acordată nu unui nobil dintr-una dintre marile familii de maganți ci unui om ridicat din mijlocul poporului, care a făcut dovada unor neobișnuite dovezi de virtute militară în cursul ultimelor două decenii.

Situația nu a durat prea multă vreme întrucât două mari pericole amenințau regatul în acești ani: turcii la sud și austriecii la vest. Cum Pavel Chinezu își exprimase deja dorința de a nu mai lupta împotriva creștinilor ci exclusiv împotriva turcilor, și regele i-a înțeles-o⁹, iar necesitățile militare reclamă împărțirea trupelor în două fronturi total opuse, nici coordonarea acestora nu mai putea fi asigurată de un singur om. Ca urmare Matia Corvin a împărțit armata în două părți: cea sudică sub comanda lui Pavel Chinezu și cea nordică sub Ștefan Zapolya. De la Iancu de Hunedoara și Mihail Szilagyi nici unui comite de Timiș nu i se mai încredințase o asemenea funcție, pe care Pavel Chinezu o va păstra până la moarte.

Marea importanță a funcției de comite de Timiș se poate observa dintr-o privire asupra salariului primit de acesta: 7.000 florini aur și 1.000 florini convertiți în sare; în comparație cu al voievodul Transilvaniei, care avea 9.000 florini aur și 3.000 florini în sare, iar palatinul regatului nu avea decât 4.000 florini aur.

⁹ Francesco Fontana, *op. cit.*, p. 211.

Resursele financiare personale de care dispune Pavel Chinezu în acești ani sunt mult mai mari decât suma primită pentru exercitarea funcției de comite și ele constă în primul rând în veniturile posesiunilor proprii, care-l trec deja în rândurile marilor magnați ai regatului. Pentru acest an 1478 există mențiuni despre stăpânirea de către el a posesiunilor Beba Veche și Pescari care-i fuseseră zălogite lui și castelanului de Cuvin, Ladislau Doczy¹⁰. La 10 august același an primește scutire de impozite pentru domeniul său Nagy-Vazsony și dreptul de a-și apăra posesiunea împotriva oricăror ingerințe a strângătorilor de dări, prin cele mai diverse mijloace, inclusiv forța armată¹¹.

Un factor de deosebită importanță pentru cunoașterea modului de acțiune comun tuturor țărilor române în această perioadă și a colaborării lor cu regatul Ungariei, îl reprezintă scrisoarea boierilor munteni Stan Cartafleș și Cârjea, solii lui Basarab cel Tânăr domnul muntean, sosiți la curtea regală; scrisoarea este fără zi și lună dar cu anul cert, 1478¹². Cei doi soli sunt trimiși inițial la voievodul ardelean Ștefan Báthory cu propuneri de mediere a păcii dintre turci și unguri. Neavând o asemenea înputernicire din partea regelui, Báthory solicită lămuriri la Buda. Matia Corvin îi trimite pe Pavel Chinezu și Nicolae Banffy în Transilvania să trateze toate problemele în discuție. Întâlnirea lor a fost fructuoasă, după cum mărturisesc înșiși solii munteni, atât în ceea ce privește raporturile bilaterale cât și cele generale. În cuprinsul acestei reluări Pavel Chinezu apare sub forma "Cnej Paul". Este unica atestare documentară contemporană din Țara Românească, în ceea ce privește numele său; în această formă a fost el cunoscut la sud de Carpați. Nu s-a păstrat, din cele ce cunoaștem la ora actuală, nici o mărturie documentară moldoveană, spre a putea face o comparație; în mod normal numele trebuie să fie același.

Pentru a afla aproximativ timpul acestor tratative trebuie să coroborăm aveastă scrisoare cu o alta, emisă de domnul muntean la 18 iunie 1478 și adresată Brașovului, în care-i anunță succesul misiunii sale

¹⁰ Szentkláray Jenő, *A Csanád egyházmegyei plebániak története*, I, Timișoara, 1898, p. 302.

¹¹ Kameroner Ernő - Dóry Ferencz, *A Zichy és vasonkeői gróf Zichy család idősbb ágának okmánytára*, XI, Budapesta, 1915, p. 213-214.

¹² *** *Documente privitoare la istoria României*, seria B, Țara Românească, I, București, 1966, p. 259.

de mediere¹³. Acest fapt nu se putea petrece decât după terminarea convorbirilor din Transilvania, iar intervalul cel mai posibil este sfârșitul lunii mai și începutul lunii iunie 1478. La 3 iulie regele Ungariei îi scrie sultanului Mahomed al II-lea despre sosirea la Buda a soliei otomane, conduse de Gelbeg¹⁴. Schimbul de solii duce la concluzia că Basarab cel Tânăr i-a scris imediat după 12 iunie și sultanului care a și trimis solia la Buda. Matia Corvin trimite, odată cu scrisoarea și un sol, pe Petru Doczy, castelanul de Cuvin amintit mai sus. De misiunea acestuia nu poate fi străin Pavel Chinezu, ba dimpotrivă considerăm că tocmai el a fost cel ce dorea ca unul dintre oamenii săi să plece în solie spre a afla cât mai multe lucruri despre regiunile dunărene turcești și despre intențiile Porții. Un militar cu experiența acestui sol le putea observa foarte ușor, lucru pe care l-a și făcut, beneficiind și de salvconductul primit de la sultan.

În august solul regal se întoarce la Buda cu vești îmbucurătoare. Sultanul cere drept garanție a intențiilor de pace dăruirea a două fortificații dunărene pe care nu le numește în scrisoarea sa de răspuns, semn că nu avea de gând să îndeplinească cererea. În plus Matia Corvin nu este mulțumit nici de termenul de o lună și jumătate pe care-l fixase sultanul pentru semnarea tratatului de pace. De fapt regele voia să câștige cât mai mult imp, întrucât deabia cu câțva timp în urmă reușise să întărească respectivele cetăți. Credem că acestea pot fi sau două mici fortificații dunărene în zona Belgradului sau două din cele trei cetăți bănățene întărite în această vară (Cuvin, Horom sau Pozazin). Nici sultanul la rândul său nu dorea cu adevărat pacea, fiindcă condiția pusă nu putea fi acceptată. Prin urmare ambele părți tatonează doar intențiile adversarului, nefiind dispuse decât la eventual la un armistițiu, nicidecum la o pace mai îndelungată.

Cum ar putea fi altfel explicată incursiunea otomană întreprinsă asupra Croației, în plin schimb de amabilități? Până la urmă din atâtea discuții nu se alege nici cel mai mic rezultat. Regele vrea să amâne conflictele decisive cu otomanii spre a-și putea continua războiul său austriac și, mai ales, să-și consolideze regiunile dunărene grav afectuate

¹³ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, XV/1, București, 1915, p. 99.

¹⁴ Fraknói Vilmos, *Mátyás királyi levelei*, I, Budapesta, 1893, p. 381.

în ultimii ani. În această acțiune de tergiversare el este sprijinit și de Pavel Chinezu care realiza un dublu profit: întărea din punct de vedere economic Banatul și obținea informații prețioase despre efectivele și intențiile dușmanului.

Anii 1478 și aproape în întregime și 1479 sunt folosiți în întregime pentru aceste lucrări; în Transilvania voievodul Ștefan Bathory urmărește și el scopuri similare. Dar domnul muntean Basarab cel Tânăr, supranumit și Tepeluș, dorește neapărat să redobândească stăpânirea Almașului și Făgărașului transilvan. Solia sa la rege a avut ca scop principal tocmai acest aspect: în schimbul medierii păcii să obțină posesiunile dorite. Din pricinile deja cunoscute acțiunea nu se poate finaliza iar el rămâne în continuare preocupat de această dorință. Va încerca să acționeze și în anii viitori, dar cu alte mijloace.

Activitatea lui Pavel Chinezu în acești doi ani, cu excepția acțiunilor citate mai sus și a altor acțiuni mai mărunte, este aproape necunoscută. Nu asistăm la nici o acțiune spectaculoasă ci la acte obișnuite, de administrație curentă care vizează întărirea defensivă a zonei în contextul refacerii potențialului ei economic și social. Pe 26 martie 1478 se deschid la Cenad lucrările congregației comitatense a acestui comitat și a Timișului¹⁵. Deși informația este lapidară și nici nu amintește prezența lui Pavel Chinezu, trebuie să vedem aici primul pas în aplicarea noilor măsuri din acești ani.

Tot în acești ani Pavel Chinezu deține și funcția de comite în locuri depărtate de Banat, fapt care trebuie pus exclusiv în legătură cu statutul său de mare magnat și de posesor al unor întinse domenii în aceste comitate. La 31 martie regele i se adresează în calitate de comite de Zala¹⁶ pentru o problemă curentă a respectivului comitat. Această funcție va fi deținută de Pavel Chinezu mai bine de 10 ani, timp în care cumulează și alte asemenea funcții. Alăturându-i toate funcțiile deținute concomitent, trebuie să-l vedem pe Pavel Chinezu în diverse călătorii de-a lungul și de-a latul regatului pentru exercitarea atribuțiilor care-i revin.

¹⁵ Pesty Frigyes, *A történelmi földrajz kérdesei Torontalban*, în *Történelmi és Regeszeti Ertésítő*, fasc. IV, Timișoara, 1879, p. 158.

¹⁶ Karacsonyjános, *A Pongrácz levéltár*, în *Történelmi Tár*, Budapesta, 1896, p. 524; Csanki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, III, Budapesta, 1897, p. 198-199.

La 5 aprilie regele i se adresează din nou, arătând că slujitorii săi Leonard și Benedict, fii lui Nicolae de Ayky și Nicolae fiul lui Benedict, au primit confirmarea regală a posesiunilor pe care le dețin odată cu protecția sa¹⁷. Se pare că această protecție era absolut necesară întrucât comitele încercase, aproape singur, să obțină pentru sine cu forța respectivele posesiuni, cu atât mai mult cu cât deținea și el părți din această localitate. Vom mai asista la destule asemenea fapte în anii ce urmează, care trădează mentalitatea proprie magnatului față de vecinii săi mai slabi; Pavel Chinezu va fi cunoscut ca unul dintre cei mai aspri în acest tip de îndeletniciri. Tot în anul 1478 primește de la rege posesiunea Somlyo din comitatul Veszprém¹⁸, pe o va zălogi în 1488 familiei Zapolya.

Cariera militară l-a purtat pe Pavel Chinezu prin cele mai îndepărtate colțuri ale regatului și ale Europei Centrale, ca și ale nord-vestului Balcanilor, la început în calitate de participant și mai târziu de comandant al trupelor regale. După ani lungi de ucenicie a început să urce încetul cu încetul treptele ierarhiei militare; de câteva ori alături de alți tovarăși de lupte, dar de la o anumită treaptă în sus, de unul singur. Ne-am întrebat de bună dreptate dacă și numele unora dintre acești camarazi de arme au fost păstrate în cuprinsul documentelor contemporane. Cunoașterea unor acțiuni comune la care au participat împreună cu Pavel Chinezu, poate ajuta - indirect - la mai buna cunoaștere a unor acțiuni despre care izvoarele sunt mai puțin explicite.

Un exemplu de carieră militară foarte asemănătoare este cea a nobilului hațegan Ioan Ungur din Nădăștie, urmașul acelui Ioan Ungur care s-a remarcat în luptele lui Iancu de Hunedoara din 1443-1444. Tânărul său fiu va participa la campaniile lui Matia Corvin desfășurate în Bosnia între anii 1463-1464, la campania din Moldova din 1467, la campaniile din Boemia anilor 1468-1472, iar cele din Polonia dintre anii 1472-1474, la asediul Sabac-ului din 1475-1476 și la războiul cu Austria din 1477¹⁹. Niciodată însă Ioan Ungur nu a reușit să depășească stadiul de mic conducător al unui grup de ostași, fiind mereu în subordinea altora. Mai târziu el trebuie văzut printre participanții la acțiunile lui Pavel

¹⁷ *** *Házai okmánytár*, II, Győr, 1865, p. 59-60.

¹⁸ Csanki Dezső, *op. cit.*, III, p. 2111.

¹⁹ Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, București, 1891, p. 260-261.

Chinezul. Iată așadar două cariere militare aproape paralele care se despart la un moment dat. Care poate fi motivul decisiv? Pe de o parte calitatea participării în sensul angajării depline și pe de alta, cea mai importantă, geniul militar pe care doar unul - Pavel Chinezu - l-a avut. Ceilalți s-au mulțumit să participe conștiincios la campanii, să se remarce și să primească răsplata proporțional cu faptele de arme săvârșite.

Dintre ceilalți participanți, fie ei curteni, fie nobili sau oșteni regali, remarcați în cuprinsul diplomelor regale și răsplătiți cu diverse posesiuni, îi amintim pe maramureșenii Mihail fiul lui Tatul, Ambroziu și Mihail din Dolha, pe bănățenii Iacob de Măcicaș, Ladislau și Ludovic de Armeniș, Toma fiul lui Roman de Perlo, George, alt George și Mihail din Petru de Temeșel, Nicolae de Balota, Ioan "Tatar" de Bizere și fiii săi Ladislau, Petru, Mihail și Ioan, pe hunedorenii Ioan și Ladislau Chenderes din neamul Căndeștilor, pe Ladislau, Dan și Sandrin de Cinciș, pe Dragotă, Mihail și Dimitru de Silvaș, etc. Nume multe și fapte așisderea. Cu majoritatea lor Pavel Chinezu s-a cunoscut în anii nenumărați ai campaniilor, dar raporturile lor directe nu vor putea fi niciodată detaliate, nici înainte și nici după 1478. Face excepție maramureșeanul Bartolomeu Dragffy, participant activ la campaniile regale din acești ani, care la 1493 devine voievod ardelean și va lupta alături de Pavel Chinezu în ultima sa campanie, din 1494.

Dintre bănățenii cu care Pavel Chinezu a luptat împreună, sau a colaborat în diverse acțiuni militare, politice și administrative și care în parte-și datorează pozițiile sociale atât activității proprii cât și sprijinului comitelui de Timiș, vom prezenta o scurtă selecție. Iată-l pe Lazăr de Almăj viceban de Severin la 1484 și 1489, ca răsplată a faptelor de arme de până la 1482. Ladislau sau Lado, zis și Fiat de Armeniș, atestat documentar într 1467 și 1901, fiul lui Mihai și frate cu Nicolae, Fărcaș și Jacob (ultimul amintit între anii 1468 și 1489), care primește numeroase donații regale în anii 1468, 1480, 1489, apoi la 1500 pentru numeroasele sale fapte de arme atât sub regele Matia Corvin cât și sub urmașul acestuia Vladislav al II-lea. Pe acest Lado îl putem întrezări în rândul acelor curteni ce luptă alături de partida Corvineștilor de la început și până la moarte. Se află în lupte în fruntea acelei "lâncii" formate din rude (frați, veri, unchi) și oameni de pe posesiunile sale. Un Ioan zis Forro și Mihail amândoi de Bucosnița sunt remarcați în 1469 și dăruiti cu

posesiuni; dispar înainte de 1484, cel mai probabil în luptele celui ultim deceniu.

Familia cnezilor nobili, înnobilați apoi pe deplin și intrați în rândurile nobilimii comitatense, Bizere, oferă o ramificație deosebită și o prezență permanentă pe câmpurile de luptă pe parcursul a trei generații în acest veac. Începând cu epoca lui Iancu de Hunedoara îi cunoaștem pentru fapte militare (și răsplată după merite) pe Lado, Leustațiu, Ioan și Petru Vitéz. În perioada ultimelor lupte ale lui Iancu, în deceniul lui Mihail Szilágyi cumnatul acestuia cel ce netezește drumul spre tron al nepotului său Matia Corvin îi avem atestați pe Ladislau, Nicolae, Ioan, Petru și Ladislau Găman (Nicolae fiind și castelan de Bran sub Iancu de Hunedoara). În vremea domniei lui Matia Corvin sunt amintiți drept participanți la lupte și beneficiari de posesiuni, inclusiv de demnități mici la curtea regală. Este și cazul lui Jacob zis Mothnok fiul lui Ioan "Tătar" de Bizere, curtean al regelui (*aulae regiae milites*) mort înainte, sau în preajma, anului 1473. Un alt slujitor regal (*aulici regii*) Ladislau fiul lui Blasius de Chere primește pentru slujbe credincioase posesiunea Nădlac la 1462. Familia cnezilor nobili de Ciorna (Chorna) se remarcă prin mai mulți frați și veri sub Iancu și continuă serviciile credincioase față de Matia Corvin. Fiii lui Blasiu de Ciorna pe numele lor Nicolae, Mihai Blasiu și Gheorghe, rețin atenția documentelor de epocă. Mihail de Ciorna este ban de Severin în vremea lui Pavel Chinezu și primește, alături de frații săi (excepție Gheorghe mort în jurul anilor 1466) mai multe posesiuni în Banatul strămoșesc.

Familia Doczy, cu posesiuni în zona Mureșului, numără în această perioadă trei frați, fiecare cu o traiectorie ascendentă și plină de credință. Ladislau ajunge ban de Severin, mijlociul Petru castelan de Severin și Pescari și mai apoi castelan de Jajce (1480) iar mezinul Emeric este ban de Horom la 1483 și moare înainte de 1492. Cei trei frați vor fi amintiți mereu lângă Pavel Chinezu în luptele sale atât împotriva creștinilor cât și împotriva turcilor. Ei vor fi comandanți ai cavaleriei ușoare de sub comanda lui Pavel Chinezu și își vor merita cu prisosință funcțiile cu care i-a gratificat comitele de Timiș.

Celebra familie de cnezi, apoi nobili români de Duboz își are ultimii reprezentanți în vremea lui Pavel Chinezu: pe Andrei și Ladislau, amintiți în ultimul deceniu al veacului al XV-lea. Niște mici nobili familiari ai puternicei familii Dees de Temeșel, pe numele Nicolae și fii

săi Marcu și Mladen, primesc la 1466 posesiunea Gladna de Jos pentru faptele lor de arme.

Familia Gârleșteanu îl are drept portdrapel pe nobilul Jacob, cel ce la 1485 depășise calitățile de viceban și ban de Jaice și devenea (până la 1508) ban de Severin, în timp ce fratele său Gabriel era omul regelui.

Familia din Măciș, cu reprezentanți nominalizați în luptele antiotomane încă de la începutul veacului al XV-lea, sub Filippo Scolari, Iancu de Hunedoara, Mihail Szilagyi, are și în continuare oameni de marcă. Iată-l, pe nobilul Jacob de Măciș răsplătit pentru meritele sale militare de către Matia Corvin cu posesiuni la 1464, 1468, 1470 și 1480 și cu funcția de castelan de Jdioara în mijlocul '80. Nobilul Petru "Tarnok" de Măciș, ceva mai tânăr, primește posesiuni la 1480, apoi ajunge căpitan de Segna pe malul Adriaticii la 1488 și ban de Severin la 1490. Pe lângă cele militare meritele sale sunt și în domeniul administrației de unde și cognomenul "Tarnok".

Familia nobililor de Mâtnic are și ea reprezentanți de frunte sub Iancu și Matia. La 1467 Ștefan de Mâtnic este ban de Severin pentru meritele sale militare dovedite de-a lungul atâtor ani. Frații săi Ladislau Zeyk și Sadrin îl însoțesc îndeaproape. Tatăl lor Dionisie murise la Varna în anul 1444. Iar următoarea generație a Mâtnicenilor îi cuprinde pe Ioan, Mihail și Sandrin, remarcați la moartea lui Matia Corvin. O întregă încrengătură de frați, nepoți, veri primari, secundari etc., populează documentele de danie regală. Și dacă până acum își mai stăpâneau pământurile în devălmașie, acum încep să-și despartă, încetul cu încetul, porțile proprii de cele ale restului numeroasei familii.

O familie originară din părțile Sătmăruului, dar venită și rămasă cu posesiuni și în Banat este Socol, familiari ai marelui Iancu. Astfel Petru și Nicolae Socol sunt comiți de Timiș între anii 1463-1466, în timp ce Petru fusese și ban de Macva la 1459. Fiul lui Petru, Ioan Socol ajunge episcop romano-catolic de Cenad după terminarea studiilor la universitățile străine. Iar fiii lui Nicolae, pe nume Andrei și Nicolae Socol sunt în trupele lui Pavel Chinezu în Serbia în anilor 1480 și 1481, în celebrul cap de pod. Și dacă Nicolae moare în urma rănilor, Andrei devine ban de Severin în perioada anilor 1484-1489. Numele lor mai apare transcris și în forma Thököly în istoriografia maghiară.

Un Jacob de Marga apare în mai multe documente între anii 1476-1492, după care îi urmează un anume Gaspar. Toți sunt participanți

la luptele antiotomane. Ca și acel Ladislau "Pribek" (pribeagul) fiul lui Iacob de Racoviță ce revine în 1485 după douăzeci de ani de captivitate otomană și-i cere drepturile strămoșilor. Va fi amintit până spre 1529, avînd parte de o viață lungă.

Familia Dees de Temeșel, atît de cunoscută pentru faptele de arme și pentru servicii credincioase în alte domenii, își trimite fiecare generație în serviciul regal. Remarcată încă de la sfârșitul veacului al XIV-lea, ajunge maxima exprimare la mijlocul celui următor atît prin cel ce aduce la 1457 reconfirmarea privilegiilor districtuale cît și prin Petru Dees literatul (absolventul unei universități) cu o activitate de mai bine de trei decenii (1436-1479) cît și prin frații și verii săi, un arbore genealogic complex și răsfirat, ce îndeplinesc funcții, atît în administrație cît și la curtea regală.

Sau nobilii Ioan, George, Mihail și alt George de Vranii, din districtul Ilidiei, răsplătiți cu posesiuni în anul 1464 pentru meritele deosebite în campaniile regale. Un Blasiu de Plugovița ce participă, anonim la început, la multele lupte și apoi devine viceban de Severin la 1489-1492 și castelan tot aici la 1493-1494. Tot așa este amintit în lupte și donații un Ioan Părcălab (1492-1497), Ladislav Pobora (1484-1493) de Zăvoi cu fiul său Petru; George Poklyzar de Karaszebes ante 1492; un Dionisie (1468) și un Matia (1485) de Puthnok; Radoslav de Ciuta (ante 1493); Nicolae de Wokmeer (1480), Ladislau fiul lui Petru zis Roman de Wozylyasa (1497). Petru Walkasyn de Carasova; George Gala de Homorgyk; Petrașcu de Ewthalmi, Sandrin Sysman de Lygethews, George Chwelya de Crivina și petru de Zlatync în jurul anilor 1493-1494.

Iată așadar un numeros contingent militar - în fapt vârfurile conducătoare ale acestuia - strâns în jurul regelui și a reprezentantului acestuia în zona bănățeană, sprijinindu-l în toate întreprinderile sale și reușind stoparea ofensivei otomane pe Dunăre.

Lor li se adaugă numeroși nobili hațegani, hunedoreni și maramureșeni, ce completează partida românească a Huniazilor din secolul al XV-lea.

Iată familia "Ungur" din Nădăștia Hațegului: Ioan zis "Ungur" participă la toate campaniile lui Iancu de Hunedoara, obținând numeroase danii. Fiul său Ioan participă la ultimele lupte sub Iancu și sub toate cele ale lui Matia Corvin: în Bosnia 1463-1464; în Moldova 1467, Boemia 1468-1472, în Polonia 1472-1474, la Sabac și Bosnia 1475-1476 și la

războiul împotriva austrieilor. Ajunge cu timpul unul dintre curtenii regelui, dovadă de devotament deplin. Lui i se adaugă familii întregi de cnezi nobili hațegani cum sunt cei din Râul de Mori, Râul Alb, Râu Bărbat, Sălasu, Silvașu, Vad, Livadia, Ponor, Demsuș. Se remarcă cu timpul familii ca Căndești din Râu de Mori, Ciuleștii (din Ciula). O întreagă carte poate fi doar cu faptele de arme ale acestor cnezi înnobilați hațegani, săvârșite în tot cursul veacului. Toți au servit în trupele regale și au luptat alături de Pavel Chinezu până la 1478 și după aceea sub comanda sa directă până la 1494. Mulți au căzut în aceste lupte, dar le-au luat locul fii și nepoții. Unii dintre ei au îndeplinit și diferite funcții atât în curtea regală, cât și-n Hațeg și-n Banat. Reprezentanți sunt Ciuleștii (familia More de Ciula) care dau un ban de Severin la 1491-1492 prin Ladislau Ficior și un altul la 1492-1494 Gheorghe More de Ciula, și foști căpitani de Belgrad (primul în 1483) și ban de Belgrad (Gheorghe la 1496-1507), primul fiind și ban de Jajce într 1483-1491. Tot Ciulești sunt și Ioan și Ștefan More, căpitani porții cetății Belgradului la 1507. Un alt frate, Filip More de Ciula este secretar regal, episcop de Pécs și ambasador regal prin Italia. Ladislau și Gheorghe sunt și mari comiși (la 1479 și, respectiv 1489). Un Ștefan de Sălașu ajunge notar al curții regale.

Aceștia reprezintă baza acelei "partide românești" existentă la curtea regelui Matia Corvin și vizibilă documentar încă din deceniul al VII-lea al veacului. O cercetare a tuturor funcțiilor regatului și ocupanții acestora în perioada 1458-1490 ar fi extrem de sugestivă pentru amploarea fenomenului. Majoritatea acestor români s-au ridicat de la statutul de cnezi sau mici nobili și au acces la cele mai înalte funcții prin efort propriu. Și întrucât funcțiile militare sunt numeroase s-ar putea crea impresia că doar ele le-au fost accesibile. Urmărind cu atenție realitatea veacului îi vedem și în funcții administrative (vistiernici, cămărași, comiși) sau eclesiastice (canonici, prepoziți, episcopi.) semn că aria de manifestare a disponibilității lor era mult mai cuprinzătoare. În felul acesta, familiile cneziale și de mici nobili au promovat în rândul nobilimii comitatense sau a curtenilor, unele dintre acestea ajungând până la cele mai înalte demnități (Pongraț de Dindeleag, More de Ciura, Pavel Chinezu, etc). În felul acesta, prin unirea oamenilor în funcție de interese economice și sociale, s-a realizat acea luptă comună a românilor, ungurilor și sârbilor din regatul Ungariei împotriva celui mai mare

pericol: turcii otomani. Într-o perioadă în care termenul de națiune, național și naționalist nu exista, s-a reușit - prin efortul unui Iancu de Hunedoara și Matia Corvin - realizarea atât de mult visatei alianțe a mai multor popoare în realizarea unui scop comun.

Am vorbit despre aportul sârbilor la lupta antiotomană sub domnia lui Matia Corvin. După 1459 o bună parte a nobilimii și populației sârbești trece la nordul Dunării, în regatul Ungariei. În fruntea lor se află descendenții familiei Brankovics care-și păstrează titlul de despot, actualizându-l la cel de despot al sârbilor din regatul Ungariei. Vuk, nepotul lui Gheorghe Brankovics²⁰ îndeplinește această funcție. Credincioși, sîrbii sub comanda directă a lui Vuk alcătuiesc corpuri de cavalerie ușoară, unii chiar fiind membrii ai celebrei cavalerii catafracte (înzăuate). Vor participa la toate campaniile regale, luptând de multe ori alături de Pavel Chinezu. Până la moartea sa Vuk Brancovics (1448-1485) va fi mereu prezent alături de acesta și permanent subordonat. Lui i se adaugă cei trei frați Jaksics, deja menționați în paginile anterioare, ce se vor stabili în Banat și vor obține un important domeniu feudal cu centru la Nădlac. Pavel Chinezu va aduce din campaniile sale aici în Banat câteva mii de suflete din Serbia ocupată de otomani. Unii se vor stabili aici, alții în alte regiuni ale regatului, limitrofe Banatului. Dintre cei veniți după 1480-1481 se remarcă acel Miloș Belmoșevici ce primește posesiuni pe valea Begăi și va deveni un mare feudal.

Alături de români și maghiari, sârbii vor fi o forță militară importantă în această a doua jumătate a veacului în lupta antiotomană. Și iată cum personalitățile de excepție, provenind din mediul românesc, de talia lui Iancu de Hunedoara, Matia Corvin și Pavel Chinezu, reușesc să unească popoarele dunărene în lupta comună antiotomană.

* * *

Iată o scurtă, dar sintetică prezentare a unei regiuni: Banatul, într-un an crucial al istoriei sale medievale: 1478. Am ales metoda prezentării sintetice, pe orizontală, cu dorința de a marca astfel unul dintre momentele de răscruce ale istoriei sale în evul mediu. Metoda poate comporta discuții, fie privitoare la subiect fie cu privire la mijloace.

²⁰ Pesty Frigyes, *Brankovics György Rácz despota - Birtokviszonyai Magyarországra és Rácz despota cím, Budapest, 1877.*

Am sacrificat aparatul științific, reducându-l la minimum necesar, în favoarea unei cursivități a textului. Am condensat în câteva pagini ideile de bază - ce altfel ar ocupa paginile unei cărți.

Dar intenția de a prezenta un moment din istoria unui ținut a meritat efortul. Se poate vedea cum a arătat Banatul anului 1478, ce nivel de dezvoltare economică, socială, militară avea. Se poate vedea și calitatea forței umane - motor al dezvoltării sociale. Dar mai ales se poate vedea lupta popoarelor dunărene împotriva ofensivei turcilor otomani. În acest sens Banatul ce grupa alături de români pe maghiari și sârbi, a oferit un exemplu.

A Bánság 1478-ban. Egy területi egység gazdasági, politikai és katonai életének szintézise történelmének egy fordulópontján
(összefoglaló)

A tanulmány megpróbálja kidomborítani az 1478-as év jelentőségét a Bánság életében. Azért esett a választás erre az évre, mert 1478 egyben egy korszak kezdetét is jelzi. Kinizsi Pál korát, katonai sikon egy töretlen győzelemsor fémjelzi a törökök ellen, gazdaságilag különleges biztonság a több évtizedes válság után, politikailag, megnövekedett szerep hárul rá a Dunnavidék táján, társadalmi életét pedig sokrétű átalakulás jellemzi a hűbéri viszonyokban.

A dolgozat első lapjain körvonalazza a két szembenálló táborn: a keresztényeket és a törököket valamint hadi módszereiket. A következő oldalak a Bánság gazdasági helyzetét mulatják be: mezőgazdaságát, kézműiparát és más foglalkozásokat. A vidék ez időszereint töb tiz várost és vásárt valamint kb. 1400 falusi települést számlál. 100-on felül van csak a Bánság területén a középkori erődök száma, ezeknek a megnövekedett szerepe miatt, több vonalban elhelyezve délről észak felé.

A gazdasági, társadalmi és katonai rendszabályok, amelyeket az új Temes vármegyei főispán Kinizsi Pál vezet be, megalapoznak egy új, átfogó rendszert, amely biztosítja a vidék ellenállását a török offenzíváknak és a gazdasági és társadalmi élet kibontakozását és felerősödését. A főispán politikai és diplomáciai lépései is a szövetkezést szolgálják a dunai erőkkel, ami rendkívül fontos tény.

Számos oldalt szzentel a szerző a kis és közénemességnek úgy a Bánságban mint Hunyadban, Biharban és Máramarosban stb., amelyik meghatározó elemévé vált a törökök elleni harcnak.

Tízeseivel nevezi meg őket, amei példázza katonai szerepüket és az erőteljes feudálizálódás személyes folyamatát és magáét a Bánságét is.

Le Banat à 1478. Synthèse de la vie économique, politique et militaire d'un pays dans une année cruciale pour son histoire
(résumé)

L'étude se propose de mettre en relief l'importance de l'année 1478 dans la vie de la province Banat. Cette année a été selectée d'une multitude d'autres années car elle signifie le commencement d'une époque. C'est l'époque de Pavel Chinezu, marquée en plan militaire par une suite de victoires antiottomanes, en plan économique par une stabilité à part qui s'installe après des décennies de perturbation économique, en plan politique par une croissance du rôle politique de la zone dans l'ensemble de la zone danubienne et en plan social par multiples transformation dans la vie de la société féodale. Les premières pages le contour des deux parties en conflit: les chretiens et les ottomans et leurs méthodes de lutte. Les pages suivantes sont consacrées à une présentation de l'économie du Banat: l'agriculture, les métiers, d'autres ocupations. Le développement urbain dans les conditions de l'espace et du temps cité-compte des dizaines de villes et bourgs et environ 1400 habitats ruraux. Le rôle militaire spécial des fortifications médiévales font exister seulement en Banat -plus de telles 100 places rangées sur plusieurs allignements, du sud au nord.

Les mesures économiques, sociales et militaires que le nouveau commis de Timiș - Pavel Chinezu - adopte, seront la base d'un système complexe qui permet à ce pays de résister à l'offensive militaire ottomane, à dérouler et à amplifier la vie économique et sociale. Les actions politiques et diplomatiques du comitat de Timiș sont elles aussi vers l'alliance aux forces danubiennhes fait d'une extrême importance.

Les nominalisations - des dizaines - exemplifient le rôle militaire ainsi que le processus intense de féodalisation personnelle mais aussi de la zone de Banat.

Lecturile istorice ale nobililor maramureșeni
(sec. XIV-XV)

Ovidiu Pecican,
Cluj-Napoca

Într-o carte a cărei valoare nu a fost încă pusă cu suficientă pregnanță în relief, Nicolaie Iorga dedică un număr de pagini încercării de a explica de ce anume a cunoscut *Alexandria* un succes notabil printre români¹. După părerea savantului, și aceasta, și *Războiul Troadei* au un caracter de narațiuni “de mare aventură, în care se vorbește de elenii cei vechi, de bătrânul Patrocle, de Hector, de Priam cu ochii lăcrămați, de Hecuba rătăcind în lume, roabă, cu durerea ei, de Alexandru huptând strașnic nu numai cu oamenii, ci și cu Por-împărat și cu furnicile din pustiile Indiei”². Ele pun, deci, în joc o viziune eroică și exotică asupra unui trecut mitizat. Prin asemenea atribute, cele două “mari cărți aventuroase”³ sunt de-pus în legătură cu poveștile populare⁴, ceea ce e - fără îndoială - o observație pertinentă, consonantă cu concluzia care îl va îndemna pe N. Cartoian să le considere “romane populare”. Se observa astfel caracterul eroico-fantastic și exotice pe care și poveștile, și marile narațiuni despre care vorbim îl au deopotrivă. Chiar dacă astăzi nu mai căutăm o patrie originară a poveștilor pe harta lumii, convinși că imaginația e un atribut al omului dintotdeauna și de pretutindeni, și ne mulțumim să năzuim la descifrarea mecanismului psihologico-istoric ce conduce la apariția lor așa cum le știm, observația lui Iorga e pertinentă în continuare în măsura în care relevă un fapt indubitabil: *publicul consumator de basme avea un orizont de așteptare căruia i-au răspuns de minune Alexandria și Războiul Troadei*.

Dar cine alcătuia acest public în evul mediu? Iorga se referă doar la secolul XVI când, crede el, societatea românească a simțit nevoia unei

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică* București, Ed. Minerva, 1985, p. 41-44.

² *Ibidem*, p. 42-43.

³ *Ibidem*, p. 41.

⁴ Despre acestea Iorga crede că sunt originare din India (*ibidem*, p. 43).

lecturi care să răspundă nevoilor imaginarului⁵. El greșește, desigur, considerând că această nevoie imperioasă, fără de care sufletul omenesc e de neconceput, a apărut abia în acest secol târziu, care pune capăt evului mediu românesc și care în apus era unul al începuturilor modernității. Pe de altă parte însă, Iorga arăta că personajul principal al Alexandriei și cea care stârnise războiul troian, Elena, au slujit drept modele multor personaje ale istoriei românești din acest secol (Alexandru Lăpușneanu, Alexandru Aldea, Alexandru Mircea; respectiv Elena Ecaterina Rareș)⁶, opțiune deloc sigură⁷, dar indicând, în orice caz, publicul narațiunilor despre Alexandru cel Mare și confruntarea de la Troia în rândul principilor. Dacă, deci, în secolul XVI în Moldova și Țara Românească Iorga îi vede pe cititorii *Alexandriei* și *Războiului Troadei* la curte - ceea ce și explică, pare să o spună, traducerea celor două cărți în românește acum, în secolul acesta -, cine citea în Transilvania asemenea cărți în aceeași vreme?

Nu e ușor de răspuns, pentru că documentația în legătură cu circulația cărții manuscrise în mediile românești din principat nu e foarte bogată. Știm însă cum stăteau lucrurile ceva mai târziu și ceva mai devreme.

Cel mai vechi manuscris conținând tălmăcirea Alexandriei - operă a unui cărturar rămas necunoscut - datează din 1620, copistul fiind

⁵ *Ibidem*, p. 40-41. Iată cum explică autorul această nevoie: "În orișice suflet omenesc este un colț rezervat lucrurilor extraordinare și minunate. Sufletul omenesc se satisface cetind aventura sau creând-o; de cele mai multe ori este mai bine să o cetești decât să o crezi, fiindcă, cetită, aventura se prezintă bine, iar trăită, ea are de multe ori urmări neașteptate, necorespunzătoare cu speranța cui o pomește. Dar nu este suflet omenesc care să se mulțamească numai cu ceea ce este și nu trebuie socotită rău dorința aceasta după ceva mai presus decât existența și tot ce existența poate da. [...] Ei bine, dorința aceasta a sufletului omenesc de a nu fi asfixiat de o viață coborâtă uneori de nevoile practice până la trivialitate ne duce spre căutarea aventurii. Fiecare epocă o caută".

⁶ *Ibidem*, p. 43-44.

⁷ Prototipul atâtor "Alexandru" putea fi și tradiția domnească de la Suceava, unde primul care a purtat acest nume a fost domnitorul înregistrat de istorie ca fiind "cel Bun". În ce o privește pe Elena, patroana ei e plauzibil să o vedem în sfânta omonimă care, alături de împăratul Constantin cel Mare - sanctificat și el - a făcut din creștinism religia oficială a Imperiului roman. Aceasta nu exclude teoria lui N. Iorga despre importanța modelului livresc prestigios în adoptarea unei onomastici princiare. Doar atât, că ea trebuia mai întâi verificată pe cât de sistematic e posibil.

preotul Ion Românul din satul Sânpetru (comitatul Hunedoara). Prototipul provenea din "ținuturile de nord ale Ardealului"⁸ sau din Moldova⁹, dacă nu cumva s-a realizat chiar prin partea locului¹⁰, ceea ce ar părea mai plauzibil ținând seama și de specificul circulației cărții manuscrise în perioada medievală¹¹. În orice caz, traducătorul anonim a pornit de la o versiune sârbească, așa cum erau cele care circulau în țările române în veacul al XVI-lea. O copie a acestei versiuni, din anul 1562, s-a păstrat la mănăstirea Neamț, în Moldova¹². Pe de altă parte, cea mai veche dovadă - indirectă - a circulației Alexandriei printre români ne parvine din Maramureș, de la sfârșitul secolului XIV și începutul celui următor¹³, unde modelul schimbului epistolar dintre Netinav și diverși "crai" îi slujea ca model autorului *Gestei lui Roman și Vlahata* pentru rezolvarea unuia dintre punctele nodale ale compilației sale istorico-legendare¹⁴. Observăm deci, că între sfârșitul secolului XIV și începutul secolului XVII s-a scurs exact timpul necesar pentru ca prestigiul cultural al Alexandriei să coboare din Maramureșul nobiliar românesc, în slujba căruia se aflase anonimul scrib al *GRV*, în satele românești hunedorene, la nivelul elitei cărturărești rurale. Căci, până la urmă, traducerea cărții

⁸ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1974, vol. I, ed. Dan Zamfirescu, p. 273.

⁹ Cf. Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, București, 1984, vol. II, p. 25 (ed. G. Mihăilă) "cel mai vechi exemplar bulgăresc cunoscut al Alexandriei s-a scris în Moldova la 1562"; N. Iorga, *Faze suflotești și cărți reprezentative la români*, în *AARMSI*, s. II, t. XXXVII: Dan Siomionescu, "Prefață", în *Alexandria*, ed. II, București, 1958, p. 11 crede că poate reface traseul traducerii. Versiunea slavo-sârbă păstrată în copia din 1562 găsită la mănăstirea Neamț "s-a tradus apoi și în românește, probabil înainte de anul 1600". Din acest prototip descinde și copia tânărului preot Ion Românul.

¹⁰ I. C. Chițimia, Dn Simionescu, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1963, vol. I, p. 6-7; Ileana Bitay, *Figura lui Alexandru Macedon în cultura țării noastre (sec. XVI-XVII)*, în *Studia Universitas "Babeș-Bolyai"*, Hist., 1965, fasc. 1, p. 22.

¹¹ Bernard Guenee, *Histoire et Culture historique dans l'Occident medieval*, Paris, 1991, ed. II, p. 258-274, unde autorul elucidează raportul dintre mărimea succesului unei opere și răspândirea ei teritorială și în timp.

¹² Vezi *supra* n. 3.

¹³ Ovidiu Pecican, *Alexandria în evul mediu românesc*, în *Anuarul Institutului de folclor și etnografie*, t., nr., p. (sub tipar)

¹⁴ Idem, *Die Gesta des Roman und Vlahata*, în *Interethnische- und Zivilisationsbeziehungen im siebenbürgischen Raum*, Cluj, Univ. "Babeș-Bolyai", 1996, p. 86, text și n. 32.

aceasta înseamnă: accesibilitatea sa pentru un public mai larg. Mai larg, dar și mai puțin instruit (necunoscător de slavonă)¹⁵. În intervalul respectiv de timp s-a petrecut o metamorfoză. O cultură care până atunci interesase preponderent clasa suprapusă devenea, sub motivația caracterului “luminător” al învățaturii¹⁶, accesibilă unei populații cu acces la scris-citit în limba română sau grupată în jurul celor pentru care literele chirilice nu aveau secrete, chiar dacă limba slavonă nu o cunoșteau.

În ceea ce privește *Războiul Troadei*, știm despre el că materialul troian circula în mediile românești medievale în rezumatul inclus în cronica lui Constantin Manasses¹⁷. Pe de altă parte, în regatul maghiar el era cunoscut încă din secolul XIII (Anonymus însuși l-a prelucrat la cererea unui fost coleg de studii)¹⁸. Există, prin urmare, atât filiera slavonă și greacă (ortodoxă, în orice caz) prin care materialul

¹⁵ Nu trebuie uitat că în același secol XVII Miron Costin și Constantin Cantacuzino disprețuiau Alexandria datorită încărcăturii fantastice și neverosimilității narațiunii ei. Cf. B.P. Hașdeu, *Cuvente den Bătrâni*, II, București, E.D.P., 1984, p. 25: Miron Costin spune că “Scrie Plutarh, vestit istoric, la viața lui Alexandru Machedon, carele au scris Alexandria cea adevărată, nu basme, cum o scrie o Alexandrie, din grece sau dintr-alte limbe scoasă pre limba rumânească, plină de basne și scomituri”.

¹⁶ Această convingere a fost vehiculată anterior iluminismului de Luther și cei care l-au urmat. Dar chiar și anterior traducerii Bibliei de către Luther, John Wycliff și Jan Hus manifestaseră opinii similare. Cu privire la husitism și reformă în spațiul românesc, mai recent Maria Crăciun, *Protestantism și ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj-Napoca, *Presa Universitară Clujeană*, 1996; la p. 14-25 se discută husitismul. Deși focalizează asupra situației din Moldova, lucrarea e utilă pentru înțelegerea fenomenului husit și protestant în întregul spațiu românesc.

¹⁷ O traducere după acest izvor a realizat, pe la 1620, călugărul oltean Mihail Moxa. Vezi B. P.

Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, București, E.D.P., 1983, p. 299-425 (text și comentariu critic); Mihail Moxa, *Cronica universală*, București, Ed. Minerva, 1989, ed. De G. Mihăilă, p. 114-117.

¹⁸ Ovidiu Pecican, *Literatura română din secolele XIII-XIV*, în *Contemporanul*, nr. 26-27 (167-168), 26 iulie 1993, p. 8-9: “Când odinioară ne găseam împreună la școală, la studii, și citeam cu același entuziasm istoria troiană pe care eu îmbrățișând-o cu cea mai mare dragoste o rezumasem într-un singur volum și într-un stil propriu, după cărțile lui Dares Frigius și ale altor autori, după cum învășasem de la profesorii mei, mi-ai cerut ca, precum scrisesem istoria troiană și războaiele grecilor, tot astfel să scriu pentru tine genealogia regilor Ungariei și a nobililor ei” (Cf. Anonymus, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934, traducere de G. Popa-Lisseanu, p. 71).

troian putea parveni românilor din Ungaria și Ardeal, cât și una latină (catolică), la care clasa suprapusă avea acces. În fine, să nu uităm că un rezumat al *Războiului Troadei* - foarte probabil preluat după același Manasses - fusese înglobat în *Alexandria* așa cum circula ea printre români încă din a doua jumătate a secolului XIII¹⁹. Chiar și necunoscându-l pe Manasses, deci, cărturarii din mediile ortodoxe și românești medievale erau la curent cu faptele petrecute la Troia în interpretarea cuprinsă în *Alexandria*.

Dar tot Iorga mai spune că o societate preia în propriu-i circuit niște cărți atunci când ea are nevoie de "cuprinsul ideal" al narațiunilor respective²⁰. Întrebarea e când s-a făcut această preluare în Transilvania și în celelalte teritorii ale coroanei maghiare locuite de români? Din nefericire nu putem preciza cu exactitate. Știm doar că la sfârșitul secolului XIV ori începutul celui următor, autorul anonim ortodox care producea *GRV* utiliza *Alexandria* datorită prestigiului ei istoric în construirea propriei compilații. Dar *GRV*, dincolo de intențiile sale politice, propunea și un model de construcție literară. Și fără îndoială că, din acest punct de vedere, urma la rândul-i modelele despre care autorul știa că întruniseră adeziunea publicului nobiliar românesc (oricât de restrâns va fi fost acesta, redus chiar la seniorul care o comandase și clientela lui vasalică mărunță). Să vedem atunci cărui tip literar i se subsumează *GRV*? E vorba de o gestă, un cântec de vitejie, eroic, despre oșteni neînfricați în lupta cu păgânii și răsplătiți de suveran pentru curajul lor cu proprietăți și privilegii. Cui îi vorbea această scriere? Unui public de luptători, firește. Un public sensibil la codul curajului pe câmpul de onoare și care, făcându-și astfel datoria, are în față perspectiva unor privilegii și proprietăți. Un public nobiliar, neîndoielnic; vehement ortodox, însă.

Acești nobili, cel puțin o parte din ei, au deja o imagine despre propria origine nobiliară; o ideologie pe care o apără în luptă cu aristocrația maghiară. Ei știu despre ei că în timpul regelui Ladislau și a luptei acestuia cu păgânii i-au stat alături, ajutându-l să învingă. Pentru aceasta au primit feude în Maramureș și privilegiul de a-și păstra religia

¹⁹ Ovidiu Pecican, *Alexandria...*

²⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 42-43.

ortodoxă, având chiar posibilitatea de a se căsători cu femei maghiare și a le converti la religia lor.

Dacă acesta era mesajul pe care îl emitea nobilimea română din Maramureș - partea anticatolică a ei, segmentul angajat în lupta pentru păstrarea autonomiilor și privilegiilor proprii în fața asalturilor regalității și a instaurării rânduielilor de tip occidental în Maramureș -, înseamnă că, inconștient ori conștient, această nobilime se hrănea cu lecturi de același tip, menite să ofere suportul atât de necesar reveriilor sale frustrate. Înseamnă că nobilii maramureșeni libertari își selectau lecturile dintre produsele laice care aveau aceleași caracteristici. În primul rând istorie narativă. Ignorăm ce putea oferi "piața" manuscrisă locală, dar ne putem întreba ce anume circula ca istorie universală: *Alexandria* fără îndoială. Altminteri autorul *GRV* nu ar împrumuta tocmai de acolo trucul literar al schimbului de epistole. *Istoria Troadei*, fără dubiu (câtă vreme era rezumată în *Alexandria* și o citeau și nobilii maghiari).

Însă Iorga mai preciza ceva. El spunea nu doar că societățile preiau cărțile de care au nevoie, ci și că respectivele cărți prefac după chipul lor mentalitatea anumitor oameni din societățile în care au pătruns²¹. Observația e de mare pătrundere și ne sugerează că acțiunile oamenilor locului au avut, pe lângă mobilurile lor politice precise, și un suport livresc, un model imaginar. Să nu uităm că Maramureșul secolului XIV e mediul care produce - dacă nu legenda însăși (ceea ce nu știm cu precizie), atunci cel puțin - figura legendară a lui Dragoș, nobilul român la capătul vânătorii căruia a apărut o țară, expediționar din stirpea eroului principal al Alexandriei. Și n-ar fi de mirare ca în opoziția îndârjită a lui Bogdan de Cuhea la avansul structurilor statului angevin în Maramureșul voievodal să trebuiască să citim și un ecou - corupt, medieval, provincial, dar ecou! - la confruntarea dintre troieni și ahei.

Oricum ar sta lucrurile, investigația privind locul pe care l-a ocupat cultura scrisă în viața nobilimii românești din Ungaria și Transilvania se află abia la început. Deși dificilă, ea trebuie întreprinsă cu orice preț.

²¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 44.

A máramarosi nemesek történelmi olvasmányai
(XIV-XV század)
(összefoglaló)

A máramarosi román társadalom körében elterjedt Nagy Sándor legenda, a legrégebben és közvetlenül bizonyíthatóan a XIV. század végére és a XV. század elejére datálható amelyben a Netian és más "királyok" közötti költői levélváltás modellül szolgálhatott a Román és Vlahata gestájá szerzőének a cselekmény egyik csomópontjának a megoldására és pedig a történelem és a legenda összeolvasztására.

A trójai háború legendája is közkezen forgott a középkori, román körökben mégpedig összefoglalva a Constantín Manasses krónikájában. A magyar királyság területén, már a XIII. században ismerték (lásd Anonimust). Létezik tehát egy szláv és görög (ortodox) szál is amelyen keresztül bekerülhetett az erdélyi román köztudatba, ugyan akkor létezett egy latin (katolikus változat is, amelyen a nemesek körében forgott. A Nagy Sándor legendában is fellelhető egy a trójai háborút taglaló részlet úgy, ahogy az a XIII. században a románság kökében közszájon forgott.

A Román és Vlahata gestanajak ismeretlen szerzője használta a Nagy Sándor legendát, e mű történelmi tekintélye miatt, a saját kompilációjához, Román és Vlahata gestája egy vitéz ének, amelyik a nemes és ortodox harcosokról szól. Ezek a nemesek, legalábbis egy részük, már tisztában vannak saját eredetükkel és ezt meg is védik a magyar arisztokráciával szemben. Amennyiben ezt a máramarosi nemesség üzeneteként értékelhetjük, akkor ez azt jelentheti, hogy ez a nemesség tudatosan avagy anélkül olyan olvasmányokon élt, amelyek alapot szolgáltatottak megrövidített álmodozásaikhoz, vagyis a Nagy Sándor legendát (Alexandria) és a trójai háborút.

Les lectures historiques des nobles de Maramures
(XIV-XVe siècles)
(résumé)

La preuve la plus ancienne, indirecte, de la circulation de *Alexandria* dans la société roumaine, parvient de Maramures, de la fin du XIVe siècle et début du suivant, où le modèle du change de lettres entre Netinav et divers rois ("crai") servait à l'auteur du *Geste de Roman et Vlahata* de modèle pour résoudre un des points importants de sa compilation historico-léendaire.

La guerre de Troie circulait dans le milieu roumain médiéval dans le résumé inclus dans la chronique de Constantin Manasses. Dans le royaume hongrois il était connu dès le XIIIe siècle déjà (par exemple chez Anonymus). Il y a donc la filière slavone ainsi que la filière grecque (orthodoxe) parmi lesquelles le matériel de Troie pouvait parvenir aux roumains de Transilvanie, de même une filière latine (catholique) à laquelle la classe des nobles avait accès. Un résumé de la Guerre de Troie avait été inclus dans l'*Alexandria* de la façon dont elle circulait parmi les roumains dès la deuxième moitié du XIIIe siècle.

L'auteur anonyme du *Geste de Roman et Vlahata* utilisait *Alexandria* grâce à son prestige historique, à édifier sa propre compilation. Il suivait des modèles dont il savait qu'ils avaient l'adhésion du public roumain des nobles de *Gesta de Roman et Vlahata* est un chant héroïque qui parlait à un public de guerriers, de nobles et orthodoxe. Ces nobles, au moins une partie d'entre eux, ont déjà une image de leur origine de nobles, une idéologie qu'ils défendent dans la lutte contre l'aristocratie hongroise. Si c'est ça le message que les nobles roumains de Maramures émettait alors ça signifie, consciemment ou inconsciemment que ces nobles se nourrissaient de lectures du même type, qui devaient offrir le support si nécessaire à leurs rêveries si frustrantes, c'est à dire *Alexandria* et la Guerre de Troie.

Societatea maramureșeană a fost marcată la cumpăna secolelor XV-XVI de transformări profunde care au generat convulsii interne. Un eveniment cu implicații importante pentru nobilimea românească din Maramureș a fost răscoala din 1492. Istoriografia a sesizat doar existența unei rebeliuni fără să-i acorde o atenție deosebită, și, din cauza necunoașterii tuturor izvoarelor, i-a atribuit doar valențe tangențiale. Subiectul merită o tratare în profunzime care să dezvăluie implicațiile acestui moment, care depășesc granițele Maramureșului și relevă unele aspecte inedite ale relațiilor Moldovei cu Ungaria.

Iványi Béla, în studiul din 1911 despre statutele tăietorilor de sare din Evul Mediu, menționează participarea minerilor de la ocnele de sare din Maramureș la o răscoală în 1492¹. El abordează succint doar acest aspect al conflictului tăietorilor de sare cu autoritățile, subliniind că minerii nu au folosit lupta armată pentru a-și susține cererile. Ei s-au manifestat doar prin oprirea lucrului în ocne, ceea ce a generat sistarea livrărilor de sare prin camera maramureșeană, obligându-l pe comite să poarte tratative. Alexandru Doboși preia informațiile și le analizează în studiul său din 1951 despre exploatarea ocnelor de sare din Transilvania medievală². Abordează chestiunea din aceeași perspectivă a participării minerilor la “răscoala generală”³ care, în viziunea lui “se pare că luase proporții” datorită faptului că însuși comitele a fost nevoit să părăsească Maramureșul⁴. Al. Doboși a subliniat că în vara anului 1492 s-a produs o mare răscoală în Maramureș “dar până acum nici un izvor istoric nu face o mențiune despre ea”, singura știre, după opinia lui, fiind o scrisoare adresată în 22 iunie 1492 de către comitele cămării către orașul Bartfa

¹ Iványi Béla, *Két középkori sóbánya-státutum*, în *Századok*, XLV, 1911, p. 98 și 188.

² Al. Doboși, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în Evul Mediu (sec. XIV-XVI)*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, II, 1951, p. 101 și 161-162.

³ *ibidem*, p. 161, nota 2.

⁴ *ibidem*, p. 161, nota 3.

(azi Bardejov, Slovacia)⁵. David Prodan, în cel de-al doilea volum despre iobăgia din Transilvania în secolul al XVI-lea, menționează doar că “tăietorii de sare sunt activi în răscoala din Maramureș”⁶, preluând informația din studiul lui Iványi Béla, fără a face vreun comentariu.

Până în prezent discuția istoriografică s-a purtat doar în jurul a trei documente păstrate în arhivele orașului Bártfa, publicate în regist de Iványi Béla în 1910⁷. Deși același reputat istoric maghiar a editat în 1937 regestele documentelor familiei Teleki din Gyömrő⁸, între care se află și unele informații referitoare la evenimentul în discuție, ele nu au intrat încă în atenția specialiștilor. Ultimele le cunoaștem doar în regist, căci aceste documente ale familiei Teleki au fost distruse în timpul represiunilor rusești din timpul revoluției maghiare din 1956. Paleta documentară este lărgită de câteva acte inedite din arhiva Conventului din Lelesz. În ceea ce privește conturarea consecințelor răscoalei am utilizat documente editate, precum și inedite din diverse fonduri arhivistice din România și Ungaria.

Răscoala din 1492 reprezintă un moment de cotitură în istoria nobilimii românești din Maramureș și considerăm că evenimentul în sine, cauzele, precum și consecințele lui, implică o discuție aprofundată pe care o propunem în studiul de față.

Istoria Maramureșului medieval se identifică prin două caracteristici esențiale: comuniunea celor trei etnii: română, maghiară și ucraineană (ruteană), iar pe de altă parte, prin preponderența nobilimii românești. În secolul al XV-lea satele din sudul Tisei, precum și o mare parte din cele din nord, erau locuite de populație românească. Maghiarii s-au așezat în special în cele cinci târguri de coroană situate de-a lungul Tisei, precum și în unele sate întemeiate în jurul opidelor respective. Rutenii au fost colonizați ca iobagi pe domenii feudale situate de obicei pe văile înalte ale afluenților Tisei, începând în secolul al XIV-lea un

⁵ *ibidem*, p. 101.

⁶ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, II, București, Editura Academiei R.S.R., 1968, p. 765.

⁷ Iványi Béla, *Bártfa szent király város levéltára 1319-1526*, I k., Budapest, 1910, nr. 3043, 3049 și 3054, p. 447-449.

⁸ *idem*, *A romai szent birodalmi széki gróf Teleki család Gyömrői levéltára*, Szeged, 1937.

proces de durată (care s-a întins până la începutul secolului XX) care a modificat componența etnică a unei mari părți a Maramureșului⁹.

În veacul al XV-lea mai persistă structura socială statuată în secolul precedent și care a fost foarte bine surprinsă de reputatul Radu Popa¹⁰. Nobilimea din Maramureș era încă la sfârșitul secolului al XV-lea în majoritate absolută românească, descendentă din cnezii înnobilați în epoca angevinilor. Cea mai mare parte a acestora aparțineau categoriei micii nobilimi care, în schimbul unor servicii militare în contingentul regelui, beneficia de anumite libertăți și privilegii, precum și de recunoașterea dreptului de proprietate asupra satelor sau părților de sate moștenite de la înaintași. Pe lângă obligațiile militare, trebuiau să presteze anumite servicii la cămara de sare. Relațiile dintre mica feudalitate maramureșeană și autoritățile regatului maghiar au evoluat în funcție de interesul pe care îl prezentau pentru campaniile militare ale regatului, precum și de poziția unor potențați locali. În timpul Huniazilor, nobilimea românească din Maramureș a beneficiat de recunoașterea și întărirea vechilor lor libertăți, ca o răsplată pentru contribuția la campaniile militare de la mijlocul veacului. Tentativele de abuzuri ale unor potențați, ca Ambrozie de Dolha de exemplu, erau relativ repede anihilate, sau cel puțin ameliorate, cu concursul factorilor de judecată și decizie din regat. Primele intenții ale familiei Dragffy de a-și revendica fostele proprietăți uzurpate de strămoșii lor în urmă cu un secol s-au lovit de protestele autohtonilor¹¹. Specificul românesc al feudalității maramureșene este prea puțin afectat de maghiarizarea unor ramuri ale familiei Dolhenilor și Domneștenilor. Cu excepția familiei Kun de Rozsály, care a venit în Maramureș pe la sfârșitul sec. al XIV-lea¹², nu cunoaștem existența altor nobili maghiari în comitat¹³. Populația maghiară din târgurile de coroană

⁹ Pentru colonizarea rutenilor în Maramureș, cf. M. Diaconescu, *Colonizarea rutenilor în Maramureș în sec. XV-XVI*, în *Satu Mare*, XIII, 1996, p. 93-98.

¹⁰ R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, Ed. Academiei RSR, 1970, passim.

¹¹ I. Mihályi, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighet, 1900, nr. 300, p. 517-519, nr. 319, p. 548-550, etc.

¹² R. Popa, *op. cit.*, p. 192.

¹³ Ioan Aurarul (Forintverő) din Baia Mare stăpânea Bocicoiul și Lunca, în jur de 1475, doar în urma zălogirii satelor de către Mihail Tatul. Iványi Béla, *Teleki cs. gyömrői*, nr. 366, p. 176. Nu poate fi asimilat categoriei nobiliare, fiind vorba doar de un cămătar.

se ocupa de obicei cu comerțul și meșteșugul, iar o categorie specială o constituiau tăietorii de sare. Aceștia beneficiau de anumite privilegii, dar statutul lor le impunea și anumite obligații specifice condiției lor sociale¹⁴. Până către sfârșitul secolului al XV-lea nobilimea românească era proprietara de drept și de fapt a celor mai multe sate maramureșene, constituind un grup social relativ compact românesc.

Către sfârșitul domniei regelui Mathia, cămara de sare a Maramureșului a ajuns în proprietatea reginei Beatrix, ceea ce a generat un amestec al ei în administrare, precum și o anumită poziție față de nobilimea comitatului. Toate veniturile din Maramureș aparțineau în exclusivitate reginei¹⁵. În acest context s-au desfășurat evenimentele care au generat prezentul demers.

În 22 iunie 1492, Iohannes Horwath, comitele Maramureșului, scria din cetatea Hustului magistratului orașului Bartfa o scrisoare în care se justifica pentru faptul că nu le-a livrat sare de la cămara maramureșeană. Documentul a fost publicat cu scăpări de către Ivanyi Bela în 1910 în regist în limba maghiară, cu text latinesc original pentru partea mai importantă a actului¹⁶. Comitele le scria “vă spun cu adevărat vouă că pentru darea de un florin s-au stârmit cele mai mari răscoale și neînțelegeri în acest pământ, pentru care cauză aici nu se taie sare acum, și nici nu se poate tăia, ... dar, în curând, că se va putea tăia, adică, când revoltele și neînțelegerile de față se vor putea potoli...”¹⁷. Gravitatea evenimentelor este reliefată de textul scrisorii. Speră că în curînd se va putea livra sare, după ce revoltele și neînțelegerile (sau luptele - discordie?) vor putea fi potolite. Ca o întărire a afirmațiilor sale, comitele

¹⁴ Al. Dobosi, *op. cit.*, *passim*.

¹⁵ J.C. Engel, *Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*, I, Halle, 1797, p. 37.

¹⁶ Ivanyi B., *Bartfa var. lt.*, I, nr. 3043, p. 447.

¹⁷ “...dicimus vobis in veritate, quod pro taxa unius florenorum in ista terra maxime mote sunt consurgente et discordie, pro quibus quidem causis nunc sales hic non ciduntur, neque cidi possunt, ... , sed mox, ut cidi poterunt, videlicet quando presentes rebelliones et discordie sedare poterunt...” - *ibidem*, cu excepția textului subliniat. Se pare că istoricul a uitat să transcrie acest fragment (subliniat de noi), fiind o pură greșeală de transcriere datorită dispunerii în original a textului respectiv între verbul, repetat **poterunt**. Am completat textul după o fotocopie a originalului păstrată la Arh. Naț. Maghiare, Budapesta, DF 215 816.

face apel la reprezentantul celor din Bartfa care le va spune la întoarcere ceea ce a văzut și a auzit în legătură cu răscoala¹⁸. Al. Doboși comenta acest pasaj: "fără îndoială, aceasta însemnează că el a avut ce să povestească"¹⁹, reliefând gravitatea evenimentelor petrecute. Proporțiile răscoalei sunt relevate de o altă scrisoare, cu aceeași adresă, scrisă de comite în 9 august 1492 dintr-o localitate din sudul Cașoviei, Gagy. Comitele Maramureșului a fost nevoit să se refugieze din comitatul răsculat, recunoscând că "s-a născut așa de mare vrăjmășie contra noastră, chiar contra maiestății sale regina, că nimic bun cu înșiși maramureșenii până acum nu am putut face, nici sare nu vor să taie, nici alte slujbe pentru folosul maiestății sale nu vor să facă cu nici o înțelegere"²⁰. Scrisoarea este o justificare a comitelui pentru sistarea livrării de sare către orașul Bartfa. Din această cauză este menționat în primul rând refuzul tăietorilor de sare de a lucra în ocnă. Celelalte slujbe pentru folosul reginei erau îndatorați să le facă nobilii din comitat, la ei făcându-se referința comitelui. Către sfârșitul lunii august comitele a căzut la o înțelegere cu tăietorii de sare care au reînceput munca, după cum le comunică comitele Iohannes Horwath magistratului aceluiași oraș Bartfa, cerându-le să-și trimită delegatul să ridice sările²¹.

Comitele nu mai face nici o referire la rebeli, ceea ce, împreună cu informații ulterioare strict legate de acest eveniment, ne indică o înăbușire în forță a răscoalei nobililor. Din scrisoarea din 9 august rezultă că s-a refugiat din Maramureș²². El le scria din sudul Cașoviei, din Gagy. Maramureșul se afla la cumpăna secolelor XV-XVI în subordinea căpitanului Ungariei Superioare. Nu este exclus ca I. Horwath, comitele Maramureșului, să-i fi cerut ajutor militar pentru reprimarea rebeliunii. Doar astfel se explică prezența lui în sudul Cașoviei, căci pentru un

¹⁸ "... de istis autem discordiis famulus vestris hic suscitatum oculis suis vidit et omnibus audivit propriis qui singula vobis declarabit..." - *ibidem*.

¹⁹ Al. Doboși, *op. cit.*, p. 161, nota 2.

²⁰ "... quia tantus error contra nos ymmo potius contra reginalem maiestatem ortus erat, quod nullum bonum cum ipsis Maramarusiensibus habere usquemodo potuimus, neque sales excidere volunt, neque alios fructus ad utilitatem sue maiestatis facere volunt ullo pacto..." , Ivanyi B., *Bartfa var. lt.*, I, nr. 3049, p. 448.

²¹ "... Manifestamus vobis, quod tam cum cisoribus salium concordavimus in tantum, quod sales ciduntur..." , *ibidem*, nr. 3054, p. 449. Fotocopie: DF 215 827.

²² "...Postquam nos quidem abhinc ad Marmaros intraveramus..." , *ibidem*, nr. 3049, p. 448.

simpliciu refugiu erau mai indicate comitatele vecine Ugocea, Bereg sau Ung, și nu o regiune foarte îndepărtată. Tonul scrisorii către Bartfa indică aceeași intenție de reprimare a răscoalei.

Amploarea evenimentului, precum și existența unor măsuri de forță pentru reprimarea lui, ne este relevată de câteva acte ulterioare. În septembrie 1493, deci la un an după evenimente, Petru de Dolha, unul din potenții regiunii, curtean aflat în grațiile regelui Vladislav II, a depus plângere la rege împotriva fostului comite al cămării de sare a Maramureșului (tunc comes...), Iohannes Horwath, care l-a arestat pe Ladislau de Dolha și l-a ținut închis în închisoarea cetății Hust, unde, din cauza frigului din carceră și-ar fi sfârșit viața²³. O altă acuzație ce era adusă fostului comite era că în perioada în care a fost comite al cămării maramureșene a confiscat de la Dolheni munții (montes alpinos) în beneficiul cetății Hust²⁴. Abuzul este confirmat de către cei patru juzi nobiliari și de congregația comitatului. Toate aceste demersuri se datorau lui Petru de Dolha, care, fiind în grațiile regelui, a profitat de moartea "vinovatului" Ladislau de Dolha, pentru a recupera averea familiei²⁵. Poziția sa socială, precum și faptul că nu fusese implicat direct în evenimentele trecute, îi permiteau lui Petru de Dolha să abordeze astfel problema abuzurilor comitelui.

Alta este situația micii nobilimi implicate în rebeliune. Deși după anihilarea răscoalei I. Horwath a fost schimbat din funcția de comite al cămării maramureșene, statutul nobilimii românești nu s-a ameliorat. Poate nu este lipsit de semnificație faptul că, într-un act cu caracter obișnuit din 19 august 1493, congregația și cei patru juzi ai nobililor se adresau regelui cu o formulă cel puțin ieșită din comun: *"juzii nobililor și întreaga comunitate de credincioși ai luminăției voastre din comitatul*

²³ "... qui exposit pre nimio frigore in ipso carcere suscepto vitam finivisset temporalem...", idem, *Teleki cs. gyömrői...*, nr. 368, p. 176.

²⁴ *ibidem*, nr. 370, p. 177.

²⁵ Cu aceeași ocazie Peter Dolhay îl acuză pe fostul comite de fapte petrecute și cu 12, și respectiv 7 ani în urmă. Cf. Arhivele Naționale Slovace, Arhiva Conventului din Lelesz, Acta anni 1493, nr. 6; fotocopie la Arh. Naț. Maghiare, Budapesta, DF 223 933. Ladislau și Petru erau fiii lui Ambrosie de Dolha, potentat local. Petru, fiind cel mai mic, a fost trimis la curtea regală, unde a reușit să-și creeze o situație, devenind unul din favoriții regelui Vladislav II. Poziția i-a permis să reîntre în posesia proprietăților familiei, deși, datorită faptului că era mezinul, fusese destinat carierei militare și exclus de la moștenire.

*Maramureș*²⁶. Formula indică mai degrabă o întărire a fidelității către o coroană care îi puna la îndoială credința. Stilul deosebit a fost subliniat și de editorul documentului, Iványi Béla.

Un document interesant, care, deși e editat de circa 60 de ani a scăpat istoriografiei, oferă unele informații importante privind implicațiile rebeliunii nobililor maramureșeni. Noul comite, Sigismund Pogany, a reiterat vechile pretenții ale stăpânei domeniului, regina Beatrix, și a determinat o acutizare și un transfer al conflictului. Evoluția evenimentelor i-a determinat pe unii răsculați să opteze pentru refugiu în Moldova învecinată. Raportul lui S. Pogany către regină, menționat în documentul în discuție, presupune existența unor conflicte cu vechii rebeli, precum și un amestec al domnitorului Moldovei, Ștefan cel Mare. Regina îi scria voievodului moldovean că a luat cunoștință că niște români maramureșeni s-au răzvrătit împotriva comitelui și s-au refugiat pe domeniile lui, în Moldova, de unde completează și adună și pe alții lângă ei împotriva camerariului ei, cerându-i ca pe "astfel de tâlhari rebeli" (tales rebelles latrones) să-i alunge și să nu le de-a sfat, ajutor sau refugiu²⁷. Documentul relevă evoluția și dimensiunea conflictului dintre unii nobili români maramureșeni și autorități. Este o adevărată răzvrătire, cu apel la forțe externe, aici Moldova învecinată, de aceeași limbă și credință, un complot în care se încearcă atragerea și a altor maramureșeni nemulțumiți. Parcă, după 130 de ani, reînvie Bogdan voievodul din Maramureș, răzvrătit contra autorităților regatului maghiar acuzat și el că a atras și pe alții spre necredință!!!

Care a fost atitudinea lui Ștefan cel Mare? Orice tentativă de răspuns ne obligă să intrăm pe terenul speculațiilor. Unele documente de la sfârșitul veacului menționează o incursiune a voievodului moldovean în Maramureș. Câțiva nobili maramureșeni care stăpâneau stâne în munții comitatului susțineau că avuseseră acte privilegiale pentru ele până la moartea regelui Mathia. Le-au pierdut, susțineau ei, din cauză că Ștefan,

²⁶ *"Vestrae serenitatis iudices nobilium ac tota communitatis comitatus Maromarosiensis fideles"*, Iványi B., *Teleki cs. gyomroi*, nr. 366, p. 176.

²⁷ Cunoaștem doar regestul documentului: " *... qui prefato camerario nostro debitam fidelitatem...iam non prestarent et quasi rebellerent* " az ô területe menekültek "et denovo contra ipsum conspirassent et alios ad se congregarent intendentes prefatum camerarium nostrorum vexare..." ", Iványi B., *Teleki cs. gyömrői*, nr. 378, p. 179. Originalul a fost distrus în timpul represiunilor rusești contra revoluției maghiare din 1956.

voievodul Moldovei, i-a trimis pe unii tâlhari să devasteze în Maramureș, cu care prilej mai multe sate și târguri au ars și multora li s-au distrus documentele²⁸. Actul reginei Beatrix, discutat mai sus, menționează ajutorul pe care l-au găsit rebelii refugiați la voievodul moldovean, precum și intenția lor de a reveni în Maramureș, împreună cu alții pe care încearcă să-i atragă în conflictul cu comitele cămării maramureșene²⁹. Corelarea acelei incursiuni a moldovenilor cu răscoala nobililor maramureșeni este susținută încă de un document. În privilegiul dat de regina Ana celor cinci târguri de coroană în 1504 se menționează că vechile privilegii le-ar fi pierdut printr-o lovitură prin surprindere (sau trădare - "insidias") a românilor care cândva au devastat și au ars acea regiune³⁰. Istoricii care au comentat acest document au considerat că este vorba de o incursiune a moldovenilor lui Ștefan cel Mare, fără a face o analiză sau vreun comentariu³¹. Se pune problema motivației unei incursiuni de jaf a moldovenilor. Nu poate fi vorba de o expediție de represalii, deoarece nu a avut loc nici o incursiune a trupelor maghiare în Moldova după 1469. Atunci a fost o astfel de o incursiune, atestată doar în 1472³². Dar incursiunea de la sfârșitul secolului al XV-lea nu trebuie asimilată unor astfel de represalii. Pentru că nu a existat motivația unor represalii. Scopul represaliilor în Evul Mediu era de a recupera valorile pierdute³³. Pe de altă parte, o simplă expediție de jaf este improprie. Mai propice ar fi fost învecinatul oraș Baia Mare, cu o monetărie și mine de aur, deci cu bogății, și nu o regiune săracă cum era Maramureșul. Singura bogăție a acestei regiuni era sarea, care nu ar fi constituit o posibilă pradă.

²⁸ "...Tamen ea perdiderunt propter quod Stephanus waywoda Moldavus quosdam latrunculos miserat in hanc terram devastandam eandem, tunc plures possessiones et oppida huius districtus per ignem fuerunt combusta et plures ex nobis sua perdiderunt privilegia et literas atque literalia instrumenta...", afirmau cei patru juzi ai nobililor în 1499 și 1500. Cf. I. Mihalyi de Apșa, *op.cit.*, nr. 362 și 363, p. 628-630.

²⁹ *supra*, nota 27.

³⁰ "...sive per valahorum illam terram olim igne ferroque vastatum, insidias amisissent...", Petrovay Gyorgy, *Oklevelek Máramaros vármegye történetéhez*, în *Történelmi Tár*, X, 1909, p. 514.

³¹ Bélay Vilmos, *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepüléséről a XVIII. század elejéig*, Budapest, 1943, p. 31, nota 45.

³² *ibidem*.

³³ Andrei Pippidi, *Contribuții la studiul legilor războiului în Evul Mediu*, București, 1974, p. 232.

Toate indiciile ne orientează către corelarea incursiunii "tâlharilor" trimiși de Ștefan cel Mare cu rebeliunea nobililor maramureșeni. Probabil rebelii refugiați în Moldova au încercat să revină în Maramureș în forță, cu ajutor moldovean, rezultând un conflict armat care a avut ca rezultat doar distrugerea unor sate și târguri. Nu trebuie exagerată dimensiunea acestei incursiuni. Conflictul cu autoritățile, reprezentate de către comite, a fost transferat la un alt nivel. Ajutorul dat de voievodul Moldovei rebelilor trebuie evaluat doar ca o afirmare a suveranității Moldovei. Cam în aceeași perioadă se desfășoară conflictul cu Polonia. Faptul că Ungaria a intervenit pentru pacificarea lui Ștefan cu Albert prin medierea lui Bartolomeu Dragffy, deci nu s-a opus cu armele contra pretențiilor polone, indică poziția de independență a lui Ștefan față de Ungaria, statut dobândit, sau poate pretins, după moartea regelui Mathia. Poate fi vorba deci, de o punctare de către Ștefan a poziției față de coroana maghiară, și nicidecum de întărirea unor iluzii ale unor nobili rebeli, care s-au răsculat contra abuzurilor unui funcționar regal.

Cauzele rebeliunii din Maramureș sunt relevate parțial chiar de documentele care menționează evenimentul. În prima scrisoare către orașul Bartfa, comitele Iohannes Horwath afirma că din cauza dării de un florin ar fi izbucnit răscoala³⁴. Al Doboși comenta vis-a-vis de aceasta: "nu știm nimic mai precis despre această taxă și nici cine trebuia să plătească"³⁵. Chestiunea nu este însă insolvabilă, datorită informațiilor oferite de decretele regilor Ungariei. Taxa a fost introdusă pentru prima dată de Dieta de la Buda din 1474, care a decis că, pentru necesitățile apărării țării împotriva turcilor, de fiecare poartă, din întreg regatul, era obligatorie o dare de un florin³⁶. A fost o taxă considerată inițial cu caracter provizoriu. Dar în 1478, Decretum Quartum al regelui Mathia a introdus din nou, pentru 5 ani, aceeași taxă de 1 florin pentru fiecare poartă iobăgească, cu mențiunea că este socotită în schimbul lucrului la cămară³⁷. Probabil s-a realizat inițial un compromis între nobilime și rege. Dar, în spiritul stilului său specific de a domni, regele Mathia a reușit să impună ca permanentă această taxă de 1 florin care leza vechile libertăți

³⁴ Cf. *supra*, nota 17.

³⁵ Al. Doboși, *op. cit.*, p. 101.

³⁶ *Magyar törvénytár. 1000-1526. évi törvényczikkek*, Budapeșt, 1899, p. 373-374.

³⁷ "*cum lucro camerae computando*", *ibidem*, p. 380, articolul 1 și 2.

ale nobilimii. S-a creat un curent de opinie atât de înverșunat împotriva acestei dări, încât, cu ocazia încoronării lui Vladislav II în 1490, în cel de-al doilea paragraf al actului de confirmare a vechilor libertăți și drepturi ale regatului Ungariei, se inserează abolirea acestei taxe introduse de către Mathia³⁸. Se pare că hotărârea de anulare a acelei taxe nu a fost respectată, căci în dieta din 2 februarie 1492, cu care ocazie se emite și *Decretum primum* al regelui Vladislav II, este reiterată abolirea dării impuse de Mathia³⁹. Faptul că în primul articol al acestei legi, votată de altfel de Dietă, este introdusă anularea respectivei dări, relevă opoziția nobilimii față de încălcarea vechilor ei libertăți. Nu cunoaștem care a fost evoluția conflictului în alte regiuni ale regatului Ungariei, dar tonul scrisorii comitelui cămării maramureșene indică o indignare a autorităților față de opoziția nobililor la o dare intrată deja în uz. Este cert că în Maramureș, la 4 luni de la întărirea nobilimii din Ungaria în vechile ei libertăți și de la reabolirea acelei taxe de 1 florin, autoritățile au încercat să perceapă darea respectivă. După cum am mai menționat, cămara Maramureșului, deci veniturile comitatului, aparțineau în întregime reginei văduve Beatrix⁴⁰. Tentativa de impunere a nobilimii maramureșene cu darea de 1 florin poate fi corelată cu poziția reginei și a comitelui față de administrarea cămării maramureșene. Nobilimea maramureșeană avea de regulă niște obligații și slujbe la cămara de sare. Se pune problema dacă darea de 1 florin era percepută în schimbul acelor servicii, după cum stipula decretul regelui Mathia din 1478, sau se suprapunea. În scrisoarea din 9 august 1492, comitele menționa că maramureșenii nu voiau să facă nici un fel de slujbe în folosul reginei, ceea ce indică posibilitatea ca taxa respectivă să fi fost impusă peste vechile sarcini ale micii nobilimi maramureșene.

Nu este exclus ca perceperea taxei să fi fost punctul culminant al unui conflict mocnit până atunci între nobilimea locală și comitele Iohannes Horwath. Abuzurile acestui administrator al cămării sunt surprinse de capetele de acuzare împotriva sa ridicate de către Petru Dolhay în 1493. Confiscarea munților de la Dolheni în folosul cetății

³⁸ *ibidem*, p. 472-474.

³⁹ *ibidem*, p. 482.

⁴⁰ Cf. *supra*, nota 15.

Hust a fost atestată de către congregația nobiliară a comitatului⁴¹. Abuzul a avut loc cu 7 ani în urmă și a fost precedat de confiscarea prin 1481 a porcilor iobagilor Dolhenilor din posesiunile Boureni și Ripina și a unor cai ai unui iobag al același din Ripina⁴². Nu este exclus ca și alți nobili să fi avut de suferit de pe urma abuzurilor comitelui I. Horwath, despre care nu avem însă informații documentare directe.

Transformările petrecute în anii următori pe eșichierul politic și social-economic al Maramureșului pot fi considerate, cu o oarecare doză de probabilitate, ca și consecințe ale rebeliunii nobililor maramureșeni. Tentativele familiei Dragffy de a intra în stăpânirea posesiunilor maramureșene care au aparținut strămoșilor lor cu 100 de ani în urmă nu au avut succes până în perioada răscoalei. Încă din 1473 Nicolaie Dragffy a pretins 17 sate maramureșene, dar nobilii autohtoni au reușit să se opună mandatului judei curții regale⁴³. În 1480 Bartolomeu Dragffy a încercat din nou să intre în stăpânirea satelor respective, invocând un drept de moștenire, dar nobilii proprietari au reușit să-și apere drepturile⁴⁴. Procesul intentat de Dragffy a fost de durată, iar datorită opoziției autohtonilor, judele regal nu a reușit să încalce drepturile nobililor maramureșeni⁴⁵. Acestea au fost singurele tentative ale unor nobili din afara Maramureșului de a se înstăpâni peste proprietăți ale nobililor autohtoni, care au fost anterioare răscoalei. Este posibil să nu fie doar o pură întâmplare faptul că după răscoală statutul nobililor maramureșeni este supus unor transformări profunde.

Deja în septembrie și octombrie 1492 nobilii maramureșeni protestează în fața reprezentantului Conventului din Cluj-Mănăstur împotriva donației făcută de regele Vladislav II în favoarea lui Bartolomeu Drágffy pentru proprietățile întregi Domnești, Herince, Crăciunești, Vereșmart, Apșele, Săpânța și altele⁴⁶. Pare a fi o urmare directă a revoltei nobililor maramureșeni. În 1495 Dragffyestii sunt atestați în

⁴¹ Iványi Béla, *Teleki cs. gvömrői*, nr. 371, p. 177.

⁴² DF 223 933. Arhiva Conventului din Lelesz, Acta no. 6 anni 1493.

⁴³ I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 300, p. 517-519.

⁴⁴ *ibidem*, nr. 319, p. 548-550.

⁴⁵ *ibidem*, nr. 340, p. 588-590.

⁴⁶ Jakó Zsigmond, *A Kolozsmonostori Konvent Jegyzőkönyvei*, II, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996, nr. 2810-11 și 2814, p. 97-98.

stăpânirea unor sate maramureșene⁴⁷. Treptat reușesc să intre în posesiunea mai multor proprietăți. Dragffieștii au adoptat aceeași tactică față de nobilii autohtoni ca și strămoșii lor, Drag și Balc⁴⁸. Au lăsat spre folosință vechilor proprietari pământurile și pădurile, pretinzând în schimb serviciul militar în cadrul banderului lor și probabil unele contribuții materiale⁴⁹. A fost un compromis rezultat în urma presiunilor repetate ale lui Bartolomeu Dragffy.

Este interesant că documentele relevă o altă poziție față de un alt magnat care a abuzat de funcțiile avute și a uzurpat dreptul de proprietate ale multor nobili autohtoni. Sigismund Pogány, numit comite în locul lui I. Horwath, împreună cu Matei Tikorowsky sau singur, începând din 1495 și-a însușit o serie de proprietăți maramureșene, declanșând o serie de proteste ale autohtonilor. Factorii de decizie din regat, regele sau palatinul, au dat câștig de cauză magnaților maghiari, negând drepturile nobililor proprietari⁵⁰. Cumpăna secolelor XV-XVI este caracterizată de mulțimea proceselor dintre nobilii români autohtoni și Pogănești. În 1518, de exemplu, "*universitas nobilium comitatus et terre Maromorisensis*" s-a plâns regelui împotriva abuzurilor lui Sigismund Pogány⁵¹.

Răscoala din 1492 apare astfel ca o graniță între două epoci diferite pentru societatea maramureșeană. Dacă penetrarea nobililor maghiari și încălcarea drepturilor nobililor români autohtoni este o consecință a rebeliunii rămâne în sfera speculațiilor⁵². O caracteristică a

⁴⁷ I. Mihalyi, *op. cit.*, nr. 353, p. 609, Bartolomeu Drágffy avea un oficial în Bocicoi și Lunca.

⁴⁸ R. Popa, *op. cit.*, p. 250.

⁴⁹ Arh. Naț. Baia Mare, fond Prefectură, seria Familii nobile maramureșene, nr. 564, f. 6-12.

⁵⁰ Biblioteca Mare a Colegiului Reformat din Debrecen, Ungaria, păstrează, în cadrul fostei colecții de documente a Liceului Reformat din Sighet, foarte multe acte care reliefează dimensiunea conflictului dintre membrii familiei Pogány și maramureșeni. Cf. R 2579/107, 110, 112, 113, 115, 116, 121, 124, 125, etc. Aceste abuzuri sunt relevate și de alte surse. Penetrarea familiei Pogány în Maramureș va fi surprinsă într-un alt studiu în viitorul apropiat.

⁵¹ Debrecen, R 2579/ 145.

⁵² Este posibil ca Dumitru din Dragomirești să-și fi pierdut proprietățile tot în urma acestor evenimente. În 1499, Petru Dolhay încearcă să intre în stăpânirea averilor acestuia, răposat deja, care, în urma unor fărâdelegi ("*quod idem quondam Demetrius Dei et hominum timore post posito spoliis, rapinis et aliis malis actibus se exposuisse et pro eisdem iam pridem ut manifestus predator detentus et jure mediante palo suffixus esse dicitur...*" , I. Mihalyi, *op.*

societății maghiare din perioada regilor Vladislav II și Ludovic este creșterea puterii baronilor în detrimentul nobilimii mici și mijlocii, care s-a manifestat inclusiv prin uzurparea drepturilor de proprietate al ultimilor. Nu poate fi exclusă totuși vreo influență a rebeliunii asupra evoluției ulterioare a societății maramureșene. Pentru că una din consecințele participării maramureșenilor la răscoala din 1514 a fost un mare val de confiscări și uzurpări de proprietăți.

Este cert că în 1492 a izbucnit o răscoală a nobililor maramureșeni împotriva nerespectării drepturilor și privilegiilor lor nobiliare de către comitele cămării, prin pretinderea în continuare a taxei de 1 florin, în ciuda abolirii ei de către Dietă. La răscoală s-au raliat pasiv și tăietorii de sare de la ocne, care au reușit, prin sistarea lucrului să obțină unele revendicări. Nobilii răsculați au fost obligați să caute refugiu și ajutor în Moldova învecinată. Este posibil ca incursiunea moldovenilor în aceeași perioadă, surprinsă de documente mai târzii într-un limbaj incert să fi fost doar o tentativă a răsculaților refugiați de a rezolva cu sprijinul voievodului Moldovei, Ștefan cel Mare, un conflict prelungit cu autoritățile locale ale puterii regale. Nu este exclusă posibilitatea ca uzurpările drepturilor de proprietate ale mai multor nobili autohtoni să fi fost și o consecință a acestei răscoale. Analiza acestor evenimente și procese social-economice oferă o altă perspectivă de abordare a participării nobililor maramureșeni la răscoala condusă de G. Doja în 1514.

A maramarosi nemesek lázadása 1492-ben
(összefoglaló)

Az erdélyi román nemesség története szoros összefüggésben áll ennek északi részével, a középkori Máramarossal. Két lényeges alapelem

cit., nr. 361, p. 625-627) ar fi ajuns în proprietatea coroanei. Este un caz singular pentru această perioadă. Situația este asemănătoare cu cea de după răscoala din 1514, când mulți nobili își pierd proprietățile în favoarea coroanei, care devine cel mai mare proprietar din Maramureș (Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, p. 50, nota 20).

jellemzi és sajátosítja ezen vidék történetét: egy részről három etnikai közösség együttlétezése: román, magyar és ukrán, más részről az, hogy egészen a XVI-ik századig a nemesség túlnyomó része román volt. Túlsúlyban van a XIV-ik században nemesített kenézek leszármazotja, a kismanesség, amelynek kötelezettségei vannak a só kamara és a Huszti várral szemben.

1492 június havában kitört Máramarosban egy lázadás, mivel a hatóságok behajtani szándékozták azt az egy forintos adót, amelyet már egész Magyarországon szedtek Mátyás király uralkodásának utolsó éveiben, de II Ulászló eltöröltette 1490 és 1492-ben. A sókamarai ispán elmenekülni kényszerült a fellázadt román nemesség elől. A lázadásban részt vettek a sóvágók is, de ezek nem fogtak fegyvert, hanem abbahagyták a munkát, ami komoly veszteséggel járt, mivel akadályozta az észak Magyarországi városok só ellátását. 1492, augusztus végén létrejött egy megegyezés az ispánnal, melynek következtében a sóvágók felvették a munkát.

A nemesekkel szembeni ellentét azonban elhúzódott, az is lehetséges hogy a karhatalom beavatkozásával. Egyes nemesek a Huszti vár tömlőcébe voltak bezárva, közülük Dolhai László meg is halt a hideg miatt. Annak daczára, hogy az ispánt leváltották az ellentét folytatódott. Egyes lázadók Moldvába menekültek, próbálván Nagy István fejedelem segítségét kérni avagy más máramarosiakat bevonni és folytatni a lázadást. Nagy István moldvai fejedelem beavatkozása Beatrix királynő tiltakozását vonta maga után. Valószínűleg most következik be egy betörés Moldvából Máramarosba, ami csak későbbi forrásokkal bizonyítható. Minden valószínűséggel egy hatóságok elleni fegyveres kísérlettel állunk szemben. Megtartván az ellentét valóságos méreteit, véleményünk szerint egy kétségbeesett kísérletről van szó a nemesi kiváltságok elismeréséért.

A lázadás következményeként megemlíthetjük néhány Máramarosi román nemesi birtok elkobzását a korona részére, avagy több falu törvényellenes birtokátvételét egyes mágnások által, úgy mint a Drágffyak és a Pogányok. Ha a lázadás kitöréséig a Drágffy családnak (uradalmaik lévén a szomszédos Szatmár és Kraszna vármegyékben) nem sikerült elfoglalnia máramarosi nemesi birtokokat, rögtön ezután Drágffy Bertalan adományt nyer néhány falura. Pogány Zsigmond, Máramarosban főispáni kinevezést kapván az események ideje alatt, egyedül vagy Tikorowsky

M. társaságában néhány román nemesi birtok elfoglalását kezdte meg. A jogosult tulajdonosok törvényes tiltakozása eredmény nélkül maradt és a végtelen hosszú perek rendszerint a bitorlók győzelmével végződtek. Egyes esetekben az egész Máramaros nemesi közössége tiltakozott ezen jövevényimágnások visszaéléseivel szemben. Az események, és a későbbi társadalmi és gazdasági változások elemzése a történettudomány részére új megközelítéseket biztosít, a máramarosi román nemesség részvételét illetően a Dózsa György vezette parasztfelkelésben.

La révolte des nobles de Maramures de 1492

(résumé)

L'histoire des nobles roumains de Transilvanie est organiquement liée au nord de cette province, au Maramureș médiéval. Deux éléments essentiels caractérisent et individualisent l'histoire de cette région. D'une côté il y a une cohabitation des trois ethnies: roumaine, hongroise et ukrainienne. D'autre côté jusqu'au XVI e siècle, les nobles étaient en majorité absolue roumains. Prépondérants c'étaient les petits nobles qui étant descendants, des princes anoblis au XIVE siècle, avaient certaines obligations envers les resserres de set et la cité Hust. En juin 1492 il a éclaté une révolte en Maramureș à cause de l'intention des autorités de prendre une taxe d'un florin, règle imposée dans toute la Hongrie pendant les dernières années du roi Mathia mais abolie en 1490 et 1492 par le nouveau roi Vladislav le Ile. Le commis des resserres de sel a été obligé de se réfugier du chemin des nobles roumains révoltés. A la révolte ont participé aussi les coupeurs de sel des salines mais ceux-ci n'ont choisi les armes mais l'arrêt du travail, grève qui a gravement affecté la livraison de sel pour les villes du nord de l'Hongrie. Les tailleurs de sel sont arrivés à une entente amiable avec les comitats et ont repris le travail dans les salines à la fin d'août 1492. Le conflit avec les nobles s'est prolongé, on a fait probablement appel à des mesures de force. Certains nobles ont été emprisonnés à Hust, un d'eux Ladislau de Dolha mourant à cause du froid. Même si le commis a été remplacé le conflit n'a pas été aplani. Certains révoltés se sont réfugiés en Moldova où ils ont sollicité l'aide de Ștefan cel Mare (Etienne le Grand)

et ils ont essayé d'attirer d'autres gens de Maramureș pour continuer la révolte. L'ingérence de *Ștefan cel Mare* a déterminé la protestation de la reine Beatrix. Probablement dans ce contexte a lieu une incursion de Moldavie au Maramureș, incursion attestée par des documents mais dans des sources ultérieures. Il s'agit probablement, d'une tentative des rebelles réfugiés en Moldavie de résoudre le conflit avec les autorités par les armes. Gardant la dimension réelle du conflit, on considère que c'est une tentative désespérée d'imposer leur point de vue, c'est à dire d'obtenir la reconnaissance de leurs privilèges nobiliaires. La suite de la révolte des nobles roumains de Maramureș est la confiscation de certaines propriétés en faveur de la couronne et l'usurpation de plusieurs villages de la région par des magnats comme Drágffy et Pogány. Si jusqu'à cette révolte les tentatives répétées de la famille Drágffy (avec des domaines dans les comitats voisins Sătmar et Crasna) d'occuper des propriétés des nobles de Maramureș n'ont pas eu de succès, tout juste après la révolte Bartolomeu Dragffy reçoit en don quelques villages, action qui va continuer les années suivantes. Sigismund Pogány, nommé pendant les événements, commis de Maramureș, a commencé, seul ou avec M. Tikorowsky, à usurper les droits de propriété de plusieurs nobles roumains. Les protestations légales des propriétaires en droit ont été sans effet et se sont prolongées en procès interminables, qui d'habitude étaient gagnés par les usurpateurs. Parfois toute la communauté des nobles de Maramureș s'est dressé contre les abus de ces magnats étrangers.

L'analyse des événements et des transformations socioéconomiques ultérieurs par la prisme de l'historiographie, offre une autre perspective de la participation des nobles de Maramureș à la révolte paysanne de l'Hongrie conduite par Gheorghe Doja en 1514.

A középkori Szatmár megye egyik ismert kisnemesi familiája volt a jánosi Kántor család. Eredetileg csak a két János egyike volt a tulajdonuk (1272), a másik, a XIV. század végétől Iklódnak is nevezett Jánosiban feltehetően rokonaik éltek de ezekkel szorosabb kapcsolatban nem álltak. A XIII.század végén megszerezték az addig királyi tulajdont képező Hódászt, a XVI. század első felében pedig a kihalt derzsi Rafajn leszármazottak birtokát a mai Nyirderzszt s a három ma is egymás szomszédságában álló falu volt a családi törzsbirtokuk a középkoron át. Az egyre kiterjedtebb család tagjai Jánosiból áttelepedtek Derzsbe és Hodászra is, így okleveleinkben az állandósult Kántor jelző mellett hol János, hol Derzs, hol pedig Hodász néven tűnnek fel, ebben a XIV. század folyamán semmi következtetés nem mutatható ki. Például az 1347-1391 között oklevelekben előforduló Lóránd 1348-ban János-i lakos, 1352-56 között már derzs, 1357-ben ismét jános, 1358-ban derzs és hodász, és így tovább. Hasonlóképp az 1337-1373 között élt Miklós fia Bereck, az előbb említett Lóránd bátyja, akit ciklikusan hol János, hol Derzsinek mondanak okleveleink. Ebből csak egy következtetés vonható le: más családokkal ellentétben a Kántor-familia nem osztotta meg birtokait a XIV. században, az ágakra szakadás az általános szokástól eltérően csak egy jó évszázaddal később következik be.

Magam-régész-ként-úgy kerültem a Kántor-családdal kapcsolatba, hogy 1986-ban megbízást kaptam a nyirderzsi gör. kat. templom helyreállítás előtti régészeti és műemléki kutatására. A helybéli lelkész, dr. Kriskó György kért meg arra, hogy a település Mohács előtti okleveles említéseinek nézzek utána, írásosan is igazolandó a templomépület régiségét. Úgy véltem, legfeljebb egy tucat oklevelet találok 1526 előtről, azonban tévedtem. A XVI. század közepén fiágon kihalt Kántor-család oklevelei az itt birtokot nyert Ibrányi-, a Szatmár megyei Irinyi-és a Petróczy- családok levéltáraiban szóródtak szét, illetve maradtak fenn, ezenkívül tudunk arról is, hogy még a múlt században az Ibrányiak szegény, Kántorjánosiban élt ún. szatmári ága is birtokolt

jónéhány középkori oklevelet, de ezek az idők folyamán eltűntek. A családi levéltáron kívül számos oklevél szól a Kántor-familiáról a Leleszi konvent országos, hiteleshelyi levéltárában, Maksay Ferenc által Kántor-uradalomnak nevezett birtoktömb szomszédjai közül a Kállayak levéltárában, stb., így kb. több mint félezer olyan oklevelet ismerünk, amelyek e családdal kapcsolatos információkat őriznek.

A következőkben a Kántor-család közszerepléséről és házassági kapcsolatairól ejtsünk néhány szót. Ami a közszereplést illeti, a család tagjai megyei kiküldöttként, tanúként, egyes időszakokban Szatmár megye szolgabiráiként elég gyakran szerepelnek, magasabb közjogi státusra mindössze öten emelkedtek az 1526 előtti két és fél évszázadban. A sort a már említett Miklós fia Bereck nyitja meg, aki Bátori László szabolcsi ispán familiárisaként 1356-59 között szabolcsi alispánként működött. Unokatestvérének, Mihálynak az idősebbik fia, Bálint-aki 1404-1441 között szerepel okleveleinkben - Pálóci Máté familiárisaként vállalt közszereplést Pálóci ugyanis egy időben volt Borsod, Heves, Abaúj, Szabolcs és Bereg m. ispánja, így helyettesítése e megyékben nagyszámú személyzetet igényelt. Ezek közé tartozott Kántor Bálint, aki hevesi alispánként 1415-26 között kilenc éven át volt távol szülőföldjétől. Ami a rá vonatkozó oklevelek érdekessége, hogy mint alispán egyik iratban sem árulja el honnan is származik, csak a *dictus* Kántor kitéltet használja keresztnéve mellett. László öccse (1404-1454) először Csáki György szatmári, ugocsai és krasznai ispánsága idején, mint annak familiárisa vállalja Szatmár m. alispánságát 1427-től, majd annak egy évvel később bekövetkezett halála után Csáki László erdélyi vajda és Csáki Ferenc székely ispán szatmári ispánsága alatt is ugyanezen a poszton találunk 1436-ig. Alispánságának megszűnte tehát nem halálával van összefüggésben, mint azt Engel Pál összeállítása sugallja, hiszen az oklevelek szerint még további 18 évet élt.

Szintén Szatmár megye alispánja volt 1516-18 között az említett Bálint és László bátyjának, Péternek (1383-1454) az unokája, Mihály (1499-1523). Ő Bátori András megyei ispán familiárisa volt. Nemcsak azért került erre a posztra, mert a Kántor-birtok Derzs határa érintkezett Nyírbátorral, a Bátoriak ősi fészkevel, tehát ismerhették egymást, hanem azért is, mert róla tudjuk, hogy Bátori András majtényi uradalmának a tisztartója is volt, éppen alispánsága idején, de valószínűleg korábban is. Alispán társával, Őri Andrással a Dózsa-parasztháború idején -

valószínűleg éppen a parasztok ellen fellépve, nem úgy, mint tyukodi és vetési társaik-nyerhették meg a Bátoriak rokonszenvét s nem véletlen az sem hogy az országgyűlés által megítélt bírságok szigorú beszedőiként említetnek a forrásokban.

A Kántor-család férfi tagjai nem rokonszenveztek a papi pályával, ami karrierjüket egyengette volna. Csak a XV. század végén tűnik fel egy Benedek nevű klerikus a családból, aki minden bizonnyal azonos azzal a Derzsi Benedekkel, aki 1523-ban a váci püspökség jövedelmeinek a kezelője. A családfán ma még nem helyezhető el az a jánosi Gáspár aki azzal tette nevét ismertté hogy társával a Nógrád megyei Madácsi Lászlóval a cseh háborúban a cseh király, Pogyebrád György fiát, Victorint foglyul ejtették és Mátyás elé kísérték. Ezért Mátyás király mindkettőt birtokadományban részesítette, Madácsit Nógrád megyében és Hevesben, Jánosi Gáspárt Szabolcsban és Szatmárban, ahol a hűtlenség miatt elkobzott Kopolcsi-javakat kapta meg Piricsén és Kopolcsapátiban. Innen gyanítjuk, hogy a Kántorok közé iktatandó. Egyébként a Kántor-család tagjai nem vágytak hadi babérokra: 1466-ban Mátyás király megparancsolta az erdélyi Külső-Szolnok és Kraszna megyei tisztjeinek, hogy a szatmári Becsi Péter, Öri Ambrus és Derzsi Gergely és László összes jószágait foglalják le, mert miután Miklós erdélyi püspöktől a zsoldot felvették, a király tábora helyett nem oda mentek, hanem házassöktek.

A Kántor -familia megyei megítélését a XVI. század elején jól tükrözi egy összeállítás. 1518-ban Szatmár megye Domahidán megtartott közgyűlésen elhatározták, hogy a megye zsoldosadót vet ki a nemeseire. Az összeállításból kiderül, hogy a Csaholyiak-minden családtagot beleszámítva-20 ft, Károlyiak 15, a Vetésiek-akik Albert vetési püspököt adták-6 aranyforint befizetésére voltak kötelezve, míg a Kántorok 10 forintra, tehát a megye nemességének a középső sávjába tartoztak. Így azután még az országgyűlésen is megfordultak-igaz nem a megye követeként, hanem familiárisként, bár ez a forrásból nem derül ki. 1479-ben ugyanis Dengelegi Bernát emelt panaszt a leleszi káptalan előtt, hogy Jánosi István és László *in campo Rakos*, azaz Rákosmezején az ő familiárisait súlyosan megfélemlítették.

Ami a Kántorok házassági szokásait illeti, a párválasztás elsősorban a szatmári, hasonló állapotú nemesi családok soraiból történt. Egyetlen kivételt a XIII. század végéről ismerünk, amikor a már említett

Bereck, szabolcsi alispán apja, Miklós (1286- +1322 e.) az Aba nb-i Szikszói családból vett magának feleséget. Ez volt az a pillanat, amikor a rokonság révén lehetősége lett volna a Kántoroknak magasabbra emelkedni. Ezt a lehetőséget Károly Róbert alatt azonban nem tudták kihasználni, így azután maradt számukra párválasztás terén maga a megye, Szatmár. Az erre vonatkozó adataink nem nagy szóródást mutatnak a 15. század első feléig. Az egyik ágon a már említett Lóránd leánya, Klára első férje Naményi Szaniszló volt, ennek halála után a szomszédos Vajai István. Az utóbbi házasságból született Vajai István ismét Kántor-lányt, Margitot vette feleségül. Unokatestvére, Antal fia László (1441-69) a közeli Rohodi Ilonát nyerte nőül. Vajai István másik unokatestvére, Barla fia István (1441-62) Mikoláról nősült, egy ottani kismemes Margit nevű leánya a felesége.

A másik ágon Péter fia Imre felesége, az alispán Mihálynak az anyja, Petneházi leány, Zsófia volt. Imre testvére, Erzsébet és unokatestvérei, Zsuzsanna és Katalin üdítő kivételként Zemplénből és Ungból kaptak férjet. Erzsébet férje Csemernyei Mihály szabolcsi követ volt az 1447. országgyűlésen, Zsuzsanna férje, Márki Antal Páloci Máté familiárisa, szabolcsi alispán. Ez esetben nagy a gyanúnk, hogy a frigy létrehozásában szerepe lehetett a szintén Páloci familiáris Kántor Bálintnak, Zsuzsanna nembátyjának. Zsuzsanna leánytestvére, Katalin férje Szerdahelyi János volt, a híres Baksa-rokonságból, aki éppen a házasságuk alatt, 1446-ban szerezte vissza a Baksa rokonság várát, a zempléni Kövesdet. Ezekkel egyidőben lett a Kántorok másik ágán található Margit [Mihály (1417-51) leánya] Csicseri Ferenc Ung megyei nemes felesége. Nem véletlenül: ő is Páloci familiáris volt, 1445-ben országgyűlési követ, 1447-50 között újhelyi várnagy.

Azt mondhatnánk tehát, hogy a XV. század közepén minden meg volt adva ahhoz, hogy a Kántorok, vagy legalábbis a két ág egyike feljebb emelkedjenek a társadalmi ranglistán. Nem ez történt, okát meg nem ismerjük. Az azonban bizonyos, hogy a XVI. sz. elejétől az egyre kevesebb fiúval és egyre több leánnyal rendelkező családban megváltozik a párválasztás iránya. Észak helyett délnek fordulnak, kizárólag Szatmárból és Erdélyből házasodnak, ami a Kántor-uradalom felbomlását, majd a fiág kihaltánál annak végleges megszűnését eredményezte a XVI. század közepére.

Prezența familiei Kántor în viața publică în secolele XIV - XV
(rezumat)

Studiul își propune să prezinte una dintre cele mai cunoscute familii de mici nobili din fostul comitat Satu Mare, familia Kántor.

În 1986, în timpul restaurării bisericii greco-catolice din satul Nyirderzs au fost efectuate săpături arheologice, ocazie cu care autorul a cercetat mai multe documente legate de istoricul localității, care este strâns legat de familia Kántor, prezentă în Evul Mediu în numeroase acte. În ceea ce privește prezența familiei Kántor în viața publică, aflăm că membrii ei erau în Evul Mediu trimiși speciali ai comitatului, ori în anumite perioade juzi nobiliari. Înainte de dezastrul de la Mohács (1526) doar cinci persoane din familia Kántor au îndeplinit funcția de vicecomiți. Membrii acestei familii de mici nobili nu au îmbrățișat cariera ecleziastică, cu o singură excepție: *Benedek*, care apare în documente la sfârșitul secolului al XV-lea și poate fi identificat cu acel *Derzsi Benedek*, care în 1523 a fost administrator al bunurilor episcopiei de Vác. Un loc aparte este ocupat în studiu de alianțele matrimoniale ale familiei. Alegerea era făcută din rândul micilor nobili din comitatul Satu Mare. O abatere de la regula generală o constituie, la sfârșitul secolului al XIII-lea căsătoria lui *Miklós* cu o nobilă din neamul *Aba*. Alianțele matrimoniale cu mici nobili din Sătmár și Ardeal au făcut ca familia Kántor să nu reușească să urce pe scara ierarhică și prin moartea pe linie bărbătească a ultimului descendent, familia a dispărut.

Presence de la famille Kántor dans la vie publique
au XIVe-XVe siècle
(résumé)

L'étude se propose de présenter une des plus connues des petits nobles de l'ex-comté de Satu Mare, la famille Kántor.

En 1986, au temps de la restauration de l'église greco-catholique du village Nyirderzs des fouilles archéologiques ont été effectuées. A cette occasion, l'auteur a examiné énormément de documents, liés à l'histoire de cette localité qui est étroitement liée à la famille Kantor,

présente au moyen age dans de nombreux documents. En ce qui concerne la présence de la famille Kántor dans la vie publique, nous trouvons que ses membres étaient, au moyen âge les envoyés spéciaux du comté, ou dans quelques périodes des juges nobiliaires. Avant le désastre de Mohács (1526) cinq personnes seulement de la famille Kántor ont rempli la fonction de vice comtes. Les membres de cette famille de petite noblesse n'ont pas embrassé la carrière ecclésiastique, à une seule exception: Benedek qui apparaît dans les documents à la fin du 15e siècle et que l'on peut identifier avec ce Derzsi Benedek qui en 1523 a été administrateur des biens de l'épiscopat de Vác.

Une place à part est occupée par l'étude des alliances matrimoniales de la famille. Le choix se faisait dans les rangs des petits nobles du comté de Satu Mare. Une exception à la règle générale est constituée à la fin du 13 siècle par le mariage de Miklós avec une noble de la famille Alba. Les alliances matrimoniales avec les petits nobles de Satu Mare et Ardeal ont fait que la famille Kántor ne réussit pas à monter dans l'échelle hiérarchique. Par la mort de l'ultime descendant de ligne masculine, la famille a disparu.

Calvinismul la românii din Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea

Sipos Gábor,

Cluj-Napoca

În secolul al XVII-lea propaganda reformată realiza cele mai semnificative succese în Țara Hațegului și în Banatul Caransebeșului. După ce Caransebeșul și Lugojul au fost anexate de Imperiul Otoman (1658), un număr important de români reformați găseau un loc de refugiu în comitatul Hunedoara, în Deva și în Hațeg, sporind astfel numărul românilor calvini.

Structura socială și națională specifică a Țării Hațegului e cauza principală a succesului amintit. O pătură numeroasă de mică nobilime de etnie românească, care participa la administrația locală împreună cu nobilimea de etnie maghiară pe baza drepturilor egale, dezvoltarea unui început de viață urbană locală în care românii ocupau un loc destul de important – iată factorii care favorizau acceptarea religiei reformate care poate fi considerată de facto religie de stat timp de aproape un secol. În starea actuală a cercetărilor evaluarea numerică a răspândirii calvinismului e imposibilă, putem afirma însă că preoții și enoriașii reformați români erau în minoritate față de ortodocși, deoarece calvinismul s-a răspândit mai ales în rândul păturilor privilegiate. Protopopiatul român al Hațegului, scos de sub jurisdicția mitropolitului din Alba Iulia în perioade îndelungate și condus în anumite momente de protopopi filocalvini ca Ioan de Tuștea (1680–1682) sau Iosif Fărcaș de Băiești (1682–1697) cuprindea pe lângă parohiile ortodoxe majoritare și câteva comunități calvine românești¹.

¹ Juhász István, *A reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvár, 1940. p. 228–230, 233–235; Adrian A. Rusu (A. Medieșanu) în: *Mitropolia Banatului*, 1985, nr. 3–4, p. 225–229. Însemnările unui preot reformat anonim din comitatul Hunedoara arată că protopopul Iosif Fărcaș, „care a fost aproape reformat” a fost înlocuit în funcție de Gheorghe Csoka în 1697. Csoka a primit această funcție în schimbul unor sume considerabile plătite episcopului reformat Veszprémi, guvernatorului Bánffy și lui Ștefan Nalaczi: „Tsoka György, a kinek régi Donatioja volt az Hatszegi Karansebesi Illyei Esperestsegről még Hunyadi Janos Vajdától, Török Balintól, Bartsai Akostól addig jart, a mig a mostani Josef Esperestet ki csinálta belőle, ez pedig Reformatus volt szinte, s megis a Refor. Püspök Veszpremi Istvan 100 forintot fel vett ellene, Nalaczi Istvan 30 aranyat, körül be költött az Esperestsegert 200 aranyat s mondotta hogy meg költ annyit csak el nyerhesse ha harmad napig birja is, fizetett

Acestea din urmă pot fi mai îndeaproape cunoscute în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, când propaganda catolică în favoarea unirii cu Roma și rezistența cercurilor conducătoare protestante atrag atenția asupra calvinismului românesc hațegan. În ianuarie anulul 1699 cu ocazia cercetării oficiale întreprinse de asesorii comitatului Hunedoara în ținutul Hațegului la Băiești, în legătură cu atitudinea preoților români față de actul unirii religioase, s-au prezentat în fața anchetatorilor 11 preoți „cari trăiesc cu libertatea de nobili” și au declarat „că până acum au atârnat de episcopul maghiar [adică reformat], de protopopul reformat din Deva și de episcopul român și vreau să depindă și mai departe de aceștia”². Cei 11 preoți amintiți adresau peste câteva luni o petiție către guvernatorul Gheorghe Bánffi, cerând protecția forurilor guvernamentale împotriva constrângerii la uniație a mitropolitului Atanasie. Rezoluția lui Bánffi declară că episcopul român unit cu biserica catolică nu are nici o jurisdicție asupra preoților petiționari uniți cu biserica reformată și Statusul Reformat îi va apăra în starea lor anterioară.³

Consistoriul Suprem al bisericii reformată din Ardeal, prezidat tot de Bánffi în ședința din 18 iunie 1699, a discutat problema preoților uniți cu biserica reformată și a hotărât că va înainta o petiție către Guberniu în vederea apărării acestor slujitori ai Domnului „contra persecutores”, potrivit rezoluțiilor regale⁴. La 28 noiembrie 1700 Consistoriul Suprem Reformat emitea *litterae assecuratoriae* promisă, fiind incluși în textul documentului numele a 17 preoți români hațegani aderați la biserica

Bánffi György Gubernatormak is jól.” *Némely Erdélyben történt dolgoknak feljegyzetése*. Manuscris în Biblioteca Centrală Universitară (BCU) Cluj-Napoca, Mss. 859/b, p. 93v.

² Ștefan Meteș, *Atitudinea preoților români din ținutul Hațegului față de unirea cu Roma*. în: *Renașterea*, 1947, nr. 22–23.

³ „Ez ide alább meg irt ... Hatzek vidéki egynehány Oláh papoknak igen alázatos supplicatiojuk Mlgos Gubernator Urunkhoz ö krméhez. ... Mi egészen a régi fejedelmek annuentiajok szerint püspök urunktól [adică de cel reformat] el nem szakadunk...” Rezoluția lui Bánffi: „mint hogy peng már magatok uniáltáok magatokat a reformata religioval, azért az oláh püspöknek, ki is magát az caholica religioval uniálta, semmi jusrisdictioja rajtatok nincsen, hanem az reformatus püspöktől kell függésteknek lenni, melyben ... az Reformatus Status manuteneal is benneteket. Bonczida 27 maji 1699.” Editat de Ion Lupaș: *Documente istorice transilvane*. vol. I. Cluj, 1940, p. 474–476.

⁴ Arhivele Naționale Maghiare (MOL) Budapesta, P 1952 Arhiva familiei Bethlen, 10. tétel, l. csomó. „15. Az Hunyad vármegyei Oláh Papok dolgáról, kik a Ref[ormata] Relig[ioval] unialtak magokat a Meltos[agos] Guberniumot supplicatioval kell megh talalni, hogy az eő F[elsé]ge k[e]g[yel]mes resolutioja szerin manutenealtassanak es contra persecutores manutenealtassanak.”

calvină și îi asigura pe cei în cauză „că unirea se va menține sub aceleași condiții care au fost inițial stabilite, când de bună voie s-a aderat la biserica noastră, riturile, religia nu vor fi schimbate și preoții să trăiască în acea libertate a religiei lor pe care au moștenit-o de la predecesorii lor”⁵. Problema preoților români s-a ridicat și în 1709, episcopul reformat István Veszprémi înștiințând Consistoriul Suprem că preoții rămași uniți cu calvinii au nevoie și mai departe de protecția curatorilor supremi (care dețineau înalte funcții de stat și dispuneau de puterea necesară), deoarece mereu sunt molestați de „vlădica” actual unit cu Roma, dar ei vor menținerea situației anterioare și doresc să fie hirotoniți în Țara Românească. Consistoriul a hotărât că curatorii supremi vor solicita la forurile competente apărarea cerută⁶.

În realitate acțiunea din 1699–1700, respectiv 1709 era o încercare de a scăpa de unirea cu Roma și de a menține situația anterioară a ortodoxiei, cum atestă referirea la menținerea riturilor vechi și hirotonirea în Țara Românească. Totuși, urmele comunităților calvine românești pot fi căutate cu succes în primul rând în acele localități în care au funcționat cei 17 preoți amintiți: Băiești, Baru, Mățești, Hațeg, Livadia de Câmp, Păroș, Râul Alb, Râul Bărbat, Sălașu de Jos, Sălașu de Sus, Săcel și Subcetate. Sursele istorice nevalorificate până acum atestă faptul că la începutul secolului al XVIII-lea o parte a acestor localități găzduiau comunități calvine românești viguroase formate din mica nobilime și orășenime românească locală.

Târgul Hațeg, centrul ținutului, unde funcționa în 1644 preotul reformat român Petrus Szászvárosi alias Pap de Lugoj⁷, începând cu anul 1704 lângă pastorul reformat maghiar Nicolae Csáki ținea și un capelan reformat român în persoana lui Popa Iosif Fărcaș. Identic cu semnatarul

⁵ Arhiva protopopiatului reformat Hunedoara-Zarand (APHZ) în Arhiva Centrală a Eparhiei Reformate din Ardeal, Protocolul I/1, p. 252–253 (copie din 1702). Editat de Sipos Gábor, *Román református eklézsiaak oltalomlevele 1700-ból*, în: Europa. Balcanica–Danubiana–Carpathica. Annales 2/B, Budapest, 1995, p. 356–359.

⁶ Adresa lui Veszprémi: „A velünk való Unióban meg maradott Oláh Papok kívánniák N[a]g[yásá]gtoktól s K[e]g[ye]l[me]tektől, vigye véghez, hogy a mostani Vladikától ne háborgattassanak, hanem a mint az előtt voltak úgy légyenek, és Papságot is Havasalföldéből vehessenek magoknak.” Rezoluția Consistoriului: „Secundum Suae Majestatis benignissimam Resolutionem eztis remonstrallják a Fő Curatorok a hol illik.” Arhiva Consistoriului Suprem (ACS) în Arhiva Centrală a Eparhiei Reformate din Ardeal, nr. 6–9/1709, prot. I., p. 24.

⁷ Juhász, *op. cit.*, p. 252–254.

actelor din 1699–1700 („Popa Iosif din Băiești“) și probabil fiul sau ruda protopopului Iosif Fărcaș din Băiești amintit în 1682, Popa Iosif Fărcaș a funcționat în Hațeg spre mulțumirea enoriașilor români până la anul 1714, data la care a fost transferat la parohia reformată din Sălașu de Sus.⁸ După plecarea lui, postul de capelan român a rămas vacant din motive pecuniare, credincioșii români reformați însă solicitau și pe mai departe ținerea serviciului divin în limba lor maternă, dorința pe deplin satisfăcută de preoții reformați maghiari. Pastorul hațegan Nicolae Csáki demonstrează cu martori în fața șinodului parțial al protopopiatului din 1716 că în fiecare miercuri, vineri și duminică ține serviciul divin atât în limba română cât și în limba maghiară⁹.

Cauza preotului Csáki, dezbătută în cadrul sinodului parțial (adunarea generală a pastorilor din protopopiatul reformat Hunedoara) aruncă un fascicol de lumină asupra realităților bisericești din târg. O parte a locuitorilor români aparținea de comunitatea calvină, exista însă și o parohie greco-catolică. Csáki atrăgea atenția colegilor săi adunați în sinod că în lipsa serviciilor divine ținute în limba română credincioșii lui români ar trece în sânul bisericii unite, ceea ce nu se întâmplase până la acel moment din cauza conștiinciozității lui.

În 1719 cu ocazia vizitei canonice efectuate la parohia reformată din Hațeg protopopul Péter Keresztúri a ascultat plângerea enoriașilor potrivit căreia preotul local Samuel Hévizi nu folosește limba română cu ocazia serviciilor divine. Protopopul a atras atenția părintelui Hévizi că are datoria de a ține servicii divine și în limba română, riscând prin neglijarea acestora o pedeapsă disciplinară¹⁰.

De altfel bilingvismul în exercitarea funcțiunii era obișnuit în rândul preoților calvini din Țara Hațegului: capelanul Iosif Fărcaș, după moartea preotului Francisc Békési (11 februarie 1713) timp de un an și

⁸ APHZ Prot. I/2., p. 4, 23, 43; Csulak Ferenc, *A hátszegi református egyházközség története*, Manuscris în biblioteca Arhivei Centrale a Eparhiei Reformate din Ardeal.

⁹ Deliberatul sinodului parțial: „Azzal vádoltatik, hogy ő k[egye]lme oláhul való functiojában el nem jár. De egynehány Templomot gyakorló Testisek ő k[e]g[ye]lmét dicsérik, hogy functiojában mind szerdán mind pénteken mind vasárnap, mind oláhul mind pedig magyarul el jár.“ APHZ Prot. I/2., p. 78–80.

¹⁰ Ibidem, p. 146.

jumătate a rămas singurul preot al parohiei reformată din Hațeg, ținând serviciile divine în această perioadă în ambele limbi¹¹.

Datele referitoare la celelalte comunități calvine românești sunt mult mai răspărse. Râul Bărbat, administrat în 1713 de capelanul hațegan Iosif Fărcaș, devine parohie independentă în 1719 având ca preot pe Iosif Bányai. În anul 1723 sinodul parțial al protopopiatului reformat, în urma solicitării enoriașilor domnici de a avea un preot român, transfera la Râul Bărbat pe Iosif Fărcaș care funcționa aici și în 1727¹².

Băiești, satul natal al familiei preoțești Fărcaș găzduia în 1713 un sinod parțial al pastorilor reformați din protopopiatul Hunedoara, ceea ce probează existența unei comunități calvine în localitate¹³. Nobilimea băieșteană reformată întreținea un preot calvin împreună cu localitatea vecină Galați.

Inscripția din 1665 în limba maghiară a bisericii din Silvașu de Sus („*Ez ház építetik Szilvási Bálintul s társa Csonakosi Susana aszonytul*” – Acest lăcaș e construit de Valentin Szilvási și de soția sa doamna Susana Csonakosi) ne îndreaptă atenția spre o familie nobilă patroană bilingvă. Un tânăr din această familie, János Szilvási a semnat legile Colegiului Bethlen din Aiud în 7 decembrie 1678 și după terminarea studiilor a devenit învățător la Hațeg. Peste patru ani un alt fecior al familiei Szilvási, „*nobilis et honestus juvenis Michael Szilvási*”, studentul Colegiului Reformat din Alba Iulia a dat dovadă de cunoștințele sale de limba română cu ocazia anchetei ținute în cazul vlădiciei Iosaphat¹⁴. După toate probabilitățile în biserica amintită ridicată de această familie cu ocazia serviciilor divine calvinești s-au folosit ambele limbi și la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Conviețuirea religioasă reformată–ortodoxă producea un exemplu foarte interesant la Demsuș, unde în 1701 nobilii patroni localnici și din împrejurimi (Blasiu Csulai de Nagycsula, Ioan și Francisc Lukács din Demsus, Isac, Grigore și Paul Bakosnyitzai din Demsus, Șefan Nálácz

¹¹ Ibidem, p. 27. În 1714 sinodul parțial a hotărât achitarea salariului lui restant. Ibidem, p. 44–45.

¹² Csulak, *op. cit.*; Bőjthe Ödön, *Hunyad megye sztrigymelléki része és nemes családjai története*, Budapest. 1891, p. 15.

¹³ APHZ Prot. I/2., p. 43; Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic a Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 163–164.

¹⁴ Radu, *op. cit.*, p. 323; Jakó Zsigmond-Juhász István, *Nagvenyedi diákok*, Bukarest, 1979, 106; *Erdélyi országválási emlékek*, vol. XVII, p. 301.

jun., Ioan Csulai de Csula sen., Ioan Tornya, Mihai Leheszk, Samuel Szegedi din Peșteana, Wolfgang Cserményi din Răchitova, Ioan Pap din Ostrov) au fundat o parohie reformată. În ziua de 20 ianuarie 1702 vizita canonică efectuată de protopopul reformat a evidențiat munca merituoasă a preotului localnic István Tokai și a notat divizarea averii bisericești. Biserica construită din pietre antice în forma de piramidă, „*templum valachicum antiquum*“ a devenit avuția comună a ortodocșilor și a reformatilor, iar terenul parohial destul de întins din voința patronilor era împărțit în mod egal și folosit de „pastor valachicus“ și de „pastor reformatus“¹⁵. Din păcate nu deținem informații privind limba folosită cu ocazia serviciilor divine reformate ținute în „*biserica antică*“ folosită în mod comun.

Șirul comunităților reformate românești atestate de surse arhivistice poate fi întregit cu ajutorul datelor oferite de istoria literară. Manuscrisele de proveniență hațegănă care păstrează traducerile românești ale unor psalmi, cântece bisericești și rugăciuni calvine ne lasă să presupunem existența altor comunități reformate. Preotul Ioan Viski din Sântămărie Orlea care a copiat o Psaltire în 1697 va fi depus această muncă migăloasă spre folosul enoriașilor lui¹⁶. Psaltirea lui Ștefan Istvánházi intitulată *Soltarilye luj Szfunt David kraj...*, scrisă în 1703 în curtea nobiliară a văduvei lui Ioan Kendeffy din Râul de Mori¹⁷ ne îndreaptă atenția spre partea de sud-vest a Țării Hațegului. Propaganda calvină desfășurată de familia Kendeffy, în slujba căreia și-a pus condeiful

¹⁵ „Anno præfato fundatur Eccl[esi]a Reformata in Demses ab ejusdem loci et circumjacentium locorum ... nobilibus viris. ... 1. Est Templum Valachicum antiquum ex lapidibus ad formam pyramidis in colle aedificatam a prædictorum Patronorum Majoribus, nunc ex eorundem Patronorum collatione communi, Valachis et Reformatis Patronis commune. 2. Est fundus parochialis infra templum satis amplus, pomētis ... refertus, cujus fundi divisi vicinus nobilis Joh[annes] Nagy, ex altera providus Petrus Zaharia præfati Joh[annis] Nagy iobbagio, ex tertia parte Via Regia. Antecedenter quidem ex benevol[entia] prædict[orum] Patronor[um], tanquam peculium et hæreditarium jus in usum Valachici pastoris ut sui coloni concessus, nunc autem ex eorundem prædictorum G[ene]rosor[um] Patronor[um] consensu, in duas partes divisus, cuius pars media orientalis sponte eligente Pastore Valachico concessa est eidem, pars autem occidentalis a Via Publica collata est in usum Pastoris Reformati in Demses.“ APHZ Prot. I/1, p. 254.

¹⁶ Juhász, *op. cit.*, p. 215.

¹⁷ Mihail Alin Gherman, *O psaltire calvino-română necunoscută*, în: *Lucrările sesiunii științifice a Bibliotecii Academiei Române*, Cluj. 1973, p. 180–181. Istvánházi a semnat legile Colegiului Reformat din Aiud în 1691, lângă numele său s-a notat: „Ductus ad pastoriā Malomvizinum“. Jakó–Juhász, *op. cit.*, p. 114.

capelanul de curte Istvánházi, pare a fi avut succese în satele apropiate ca Clopotiva, Ostrovul Mare și Peșteana.

Analizând manuscrisele lui Viski și Istvánházi, Mihail Alin Gherman ajunge la concluzia că „diferențele existente ... ne sugerează că probabilă o circulație de tip folcloric, asemănătoare cărților populare, în care trecerea de la o variantă la alta nu s-a făcut neapărat prin copiere, ci și prin circulație orală”¹⁸. Considerăm ca cele expuse demonstrează pe deplin că în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea și în primele trei decenii ale secolului al XVIII-lea comunitățile reformate românești existente asigurau această circulație orală a textelor religioase.

Analizând diferitele aspecte ale calvinismului românesc se ridică o problemă foarte interesantă, cea a existenței unei liturghii specifice. Ioan Țirca, unul dintre corifeii rezistenței ortodoxe față de unirea cu Roma, scăpând din captivitate în toamna anului 1700, și-a găsit adăpost într-o parohie românească calvină din Țara Hațegului, cu aprobarea Consistoriului Suprem Reformat¹⁹. Deci un preot ortodox, ce-i drept, numai vremelnic și constrâns de împrejurimi slujea într-o comunitate calvină – acest fapt ne îndeamnă să presupunem că unele parohii reformate române și-au menținut majoritatea tradițiilor ortodoxe. De altfel mitropolitul unit Atanasie într-o scrisoare adresată cardinalului Kollonich reprobă atitudinea celor 11 preoți calvini români hațegani care *de iure* se declaraseră uniți cu biserica reformată, *de facto* însă menținuseră vechea lor liturghie ortodoxă²⁰.

Manuscrisele citate însă ne îndeamnă la o rezervă față de afirmația lui Atanasie – psalmii versificați de Albert Szenczi Molnár și rugăciunile traduse în limba română atestă clar existența unei liturghii specifice în viața religioasă a comunităților calvine. Bilingvismul unor preoți români și maghiari din Hațeg aduce un argument în plus în favoarea acestei păreri – confesiunea și liturghia fiind comună, cea reformată, numai limba serviciului divin s-a schimbat de la caz la caz potrivit limbii materne a credincioșilor.

O altă problemă interesantă este cea a subordonării canonice ale parohiilor reformate românești. Declarația citată a celor 11 preoți români

¹⁸ Gherman, *op. cit.*, p. 184.

¹⁹ Bethlen Miklós, *Élete leírása magától*, ed. V. Windisch Éva, Budapest, 1980, p. 882.

²⁰ N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, Oniponte, 1885, vol. I., p. 220–221.

hațegani din 1699 potrivit căreia ei fuseseră subordonați protopopului reformat din Deva, episcopului reformat ardelean și episcopului român este atestată de sursele arhivistice. Preoții calvini români nu erau încorporați direct în protopopiatul reformat Hunedoara, dar mai ales în cazul comunităților mixte româno-maghiare, ca opidul Hațeg, vizitele anuale canonice efectuate de protopop au controlat și activitatea preotului român. În 1703 vizita canonică a protopopului la Hațeg a fost primită de către „al doilea predicator” Iosif Fărcaș, cu această ocazie enoriașii au declarat că sunt pe deplin mulțumiți de activitatea capelanului român²¹. Situația specifică a lui „Popa Joseph” e atestată și de rezoluția sinodului parțial din 1712 al protopopiatului, când colegii lui au recunoscut că salariul din Hațeg e prea mic pentru doi preoți, însă dat fiind faptul că Iosif Fărcaș a fost numit ca și capelan de către episcopul reformat, problema nu poate fi rezolvată la nivelul protopopiatului și se vor adresa episcopului în vederea ridicării salariului și a menținerii celor doi slujitori: Ferenc Békési prim-preot și Iosif Fărcaș capelan²². Jurisdicția protopopului reformat s-a observat și în cazul transferărilor preoților români.

Ceea ce privește jurisdicția episcopului reformat, acesta s-a afirmat în 1716 iarăși într-o acțiune de protecție. Preotul calvin român din Sălașu de Sus, Iosif Fărcaș a fost arestat și transportat la Alba Iulia, desigur cu scopul de a fi constrâns la uniație. Raportul protopopului reformat din Hunedoara către episcopul reformat arăta că pastorul Fărcaș înspăimântat a renunțat la vechea lui credință, însă are mari remușcări. Protopopul trimitea totodată copia rezoluției regale și a scrisorii de asigurare emise de Consistoriul Suprem în 1700 spre a fi folosite în acțiunea de apărare. Episcopul István Kolosvári a raportat imediat cazul curatorului suprem István Wesselényi cerând intervenție rapidă²³. Puținele date referitoare la

²¹ APHZ Prot. I/2., p. 4. Pentru istoria protopopiatului vezi Dáné István, *A vajdahunyad zarándival egyesült egyházmegye és azon egyházmegyébeni egyházak történelme*, în: *Az erdélyi reformata anyaszentegyház névkönyve*, 1863, p. 3–30; Kiss István, *A Hunyad-Zarándi Református Egyházmegyéhez tartozó egyházközsegek úrasztali készleteinek összeírása a XVIII. század végéről*, în: *Református Szemle*, 1993, nr. 2, p. 136–138.

²² APHZ Prot. I/2., p. 23.

²³ Preotul anonim scrie în 1716: „Farkas Josefet 3 német elvitte fogva Fejérvárra, hogy ne szolgáljon, ez Reformatus Olá Pap volt.” BCU Ms. 859/b. p. 97. Adresa lui Kolosvári din 15 iulie 1716 către Wesselényi: „Irja nekem a V.Hunyadi Esperest, hogy mivel Popa Joseph meg ijedvén, oda atta magát, oda eskütt, már nagy kínban és gyöttelemben vagyon a miatt. Azon eő Felsőge Decretumát hozzám küldötte, melybe 15 vagy 20 Olah Papok, azok között

evenimentele ulterioare ne lasă să presupunem că intervenția a avut succes, Fărcaș a scăpat din captivitate și a revenit la vechea lui confesiune.

În perioada următoare însă această jurisdicție s-a prezentat mai degrabă ca un deziderat. Ședința din 6 martie 1718 a Consistoriului Suprem a atras atenția episcopului să aranjeze situația parohiilor române din protopopiatul Hunedoara folosind ocazia vizitei canonice episcopale și a sinodului general²⁴. Nu dispunem de date privind rezultatele acestei acțiuni și problema parohiilor române nu mai apare în scriptele forurilor superioare ale bisericii reformatе.

Urmele comunităților calvine românești care coexistau în localitățile amintite cu bisericile ortodoxe sau unite se pierd cu totul spre mijlocul secolului al XVIII-lea, deoarece mica nobilime românească care forma baza lor socială găsea aceleași privilegii și în cadrul bisericii greco-catolice, iar propaganda calvină devenea imposibilă în cadrul Imperiului Habsburgic filocatolic.

*A kálvinizmus a Hátszegi románok között
a XVIII-ik század elején
(összefoglaló)*

A kálvinizmus hítterjesztése komoly eredménnyel járt a XVII-ik századi Hátszegi tartomány és a káránsebesi románok között. Egy jelentős kisnemesi réteg léte és a városiasodás voltak azok a tényezők amelyek elősegítették a református hitvallás elfogadását. Különösen a kiváltságos rétegekben terjeszkedett a kálvinizmus. A román kalvinista

Popa Josephis és közönségesen az oláh papok fel tétettek, hogy ne cogáltassanak, hanem a mely religion levőkkel unialni akarják magokat, azokkal maradhassanak. Ezen az eő Felsége Decretumán fundalván a b. e. Gubernator Banfi György urunk és több akkori urak assecuralták azokat a specificalt oláh papokat, azok közöt eszt a Popa Josephet is, hogy protegallyak omnibus visibus. Eszt az assecuratoriatis kezenbe küldötte eő kglme, hét uraknak subscriptiojaval. Ezeket és parialtatom és Nsgodnak el küldöm. ha eléb nem, Szebenben. Ha egyeb haszna nem lehet, avagy csak jövőndő gonoszoknak orvoslására hasznokat vehetni." ASC nr. 11/1716.

²⁴ „Az Hunyad vármegyei Olá Ecclesiák megvizsgálását s jó Statusba való tettetéseket az következő Visitatio és Generalis Synodus alkalmával procurallya T. Püspök Uram." ASC nr. 12/1718, prot. I. p. 231.

közösségek a Hátszegi román esperességnek voltak alárendelve az óhitű plébániákkal együtt.

A Romával való egyesülésre buzdító katolikus propaganda és a protestáns vezető körök ellenszegülése alkalmával történik meg a hátszegi kálvinizmus kinyilvánulása. Nemesi szabadságokkal élő román lelkészek, nem egyszer kinyilvánították akaratukat hogy továbbra is egyesülésben maradjanak a református egyházzal és a kormányi szervek védelmét kérelmezték Atanasie érsek Romával való egyesülésre kényszerítéseivel szemben. Az 1699-1700 és 1709-iki eseményeket ellenőrzési kisérleteknek kell tekintenünk a Romával való egyesüléssel szemben, az óhitűség előzetes jogainak megvédése valamint a régi szertartások és a havasalföldi papavatás hagyományainak megőrzése érdekében. A román kálvinista közösségek nyomai észrevehetőek abban a hátszegi helységekben ahol román kisnemesség és polgárság található.

1644-ben román nyelvű istentisztelet tartó református papok működtek Hátszeg mezővárosában 1719-ben az egyházközség tagjai az espereshez fordultak, feljelentvén a papot mivel hogy nem használja a román nyelvet, ami büntetéssel is járt. A hátszegi vallási élet egyik jellemzője a kétnyelvűség, a két nyelven tartott szertartás :románul és magyarul. Egy érdekes példája a református-óhitűség együttéléséről a Demsusi templom, amelyet az óhitűek és kálvinisták egyformán használtak szövegek a szájhagyományáltal. A XVII-ik század végén és a XVIII-ik század első évtizedeiben a román nyelvre fordított vallási szövegek szájhagyomány által terjedtek. Más részt következtetni lehet, hogy a román kálvinistáknak egy sajátos miséjük volt, különbözvén az óhitűektől. Egyháziilag a román kálvinista közösségek a Dévai református esperesnek és az Erdélyi református püspöknek voltak alárendelve.

A hátszegi román kálvinista közösségek nyomai a XVIII-ik század közepe táján eltűnnek, mivel a román kisnemesség a görög-katolikus templom keretein belül megtalálja ugyanazon kiváltságokat, viszont a kálvinista propaganda lehetetlenné vált az új politikai körülmények között, egy katolikus habsburg birodalomban.

Le calvinisme chez les roumains du Pays de Hațeg au début du XVIIIe siècle

(résumé)

La propagande calvinienne du XVIIe siècle a enregistré des succès significatifs parmi les roumains du Pays de Hațeg et Caransebeș. Les facteurs qui ont favorisé l'adoption de la religion réformée ont été l'existence d'une catégorie sociale nombreuse des petits nobles roumains et le développement d'un début de vie urbaine locale. Le calvinisme s'est répandu spécialement dans les classes privilégiées. Les communautés calviniennes roumaines étaient sous la juridiction de l'archidiocèse roumaine de Hațeg, avec les paroisses orthodoxes.

Le calvinisme roumain de Hațeg est mis en évidence à l'occasion de la propagande catholique en faveur de l'union à Rome et de la résistance des cercles dirigeants protestants. Des prêtres roumains, attestés à avoir des libertés de nobles, se sont déclarés pour le maintien de l'union à l'église réformée et demandaient la protection des forces gouvernementales contre la contrainte à l'union à Rome du métropolite Atanasie. Ces actions de 1699-1700 et 1709 sont une tentative d'échapper à l'union à Rome et de maintenir en fait la situation antérieure de l'orthodoxisme, c'est-à-dire le maintien des rites anciens et l'ordination dans Valachie. Les traces des communautés calviniennes roumaines peuvent être aperçues dans des localités de Hațeg où se trouvaient les petits nobles et la population roumaine des villes.

Dans le bourg Hațeg fonctionnaient depuis 1644 des prêtres réformés qui officiaient la messe en roumain. En 1719 les paroissiens ont réclamé à l'archiprêtre que le prêtre n'utilise pas le roumain ce qui a attiré la menace des sanctions disciplinaires à l'adresse de celui-ci. Une caractéristique de la vie religieuse de Hațeg est le service bilingue: en roumain et en hongrois. Un cas intéressant de cohabitation religieuse réformée-orthodoxe était à Demsuș, où l'église était utilisée également par les orthodoxes et les calvins.

Les textes religieux traduits en roumain circulaient oralement, au moins les dernières décennies du XVIIe siècle et les premières décennies du XVIIIe siècle.

D'autre part, l'analyse des informations tire les conclusions qu'il y a une liturgie spécifique chez les calvins roumains, à part de celle orthodoxe. Les communautés roumaines calviniennes étaient subordonnées canoniquement à l'archiprêtre réformé de Deva et à l'évêque réformé de Ardeal. Les traces des communautés calviniennes roumaines de Hateg disparaissent vers le milieu du XVIIIe siècle parce que les petits nobles roumains, qui formaient leur base sociale, trouvaient les mêmes privilèges au sein de l'église greco-catholique aussi, et la propagande calvinienne était impossible dans le nouveau contexte politique, à l'intérieur de l'Empire des Habsbourg, filo-catholique.

Tóth István György,
Budapest

A magyar feudális társadalom kiváltságos rétege, a nemesség 1608. évi törvények óta immár paragrafusokban is kodifikáltan két részre oszlott: A főnemességet a bárói és grófi, majd a 17. század végétől kezdve hercegi címmel is kitüntetett családok alkották, akiket a király személyre szóló meghívóval az országgyűlések felsőházába meghívott. Ezalatt az európai mércével mérve is rendkívül szűk - és ennek megfelelően igen gazdag - arisztokrácia alatt egy nagyon széles réteg, nagyszámú köznemesség élt. Kelet-Európában csak Lengyelország egyes vidékein volt magasabb a nemesség aránya, mint Magyarországon, Nyugat-Európában pedig csak Spanyolországban, pontosabban Kasztíliaiban találunk hasonlóan népes nemességet - a kasztíliai nemesség, akárcsak a magyarországi, a mohamedán hódítókkal szembeni, évszázadokra elhúzódó folyamatos küzdelem során vált ilyen nagylétszámúvá.

Magyarországon először a II. József császár által 1784-1787-ben végrehajtott népszámlálás adott megbízható számadatokat a nemesség létszámáról, arányáról. Ezek szerint az ország mintegy 9 millió lakosából 360 ezer fő volt nemes, ami körülbelül 4 %-nak felel meg. A 17. század folyamán azonban igen sok külföldi parasztot telepítettek Magyarországra, így valószínűnek tűnik, hogy a törökkori tömeges nemesítések után, a 18. század elején, a nemesség aránya elérte a lakosság egyhuzadát¹.

Ezt megelőzően a nemesség létszámáról, és a nemességen belüli rétegekről hiányzanak a megbízható, országos felmérések, ami korántsem tekinthető véletlennek, hiszen - kisebb kivételektől eltekintve - a nemesség egészen a 19. századig meg tudta védeni az adómentességét, és legtöbbször sikeresen ellentállt az összeírásoknak is. A nemesítéseket és a nemesleveleket számon tartó "királyi könyvek" (Libri Regales) alapján azonban mégis nagy biztonsággal megállapítható, hogy a tömeges nemesítések korszaka Magyarországon a törökkor végére, a 17. század második felére I. Lipót (1657-1705) uralkodásának idejére esik. Lipót

¹ A 18. századi magyar nemességre összefoglaló jelleggel: *Magyarország története. 1686-1790.* Szerk.: Ember Győző-Heckenast Gustáv. Bp. 1989. 391-429., 675-711. 733-756. 1069-1092. (Ember Győző, Vörös Károly, H. Balázs Éva).

császár gyakran szinte sorozatban írta alá a nemesleveleket. Sok vitéz végvári katonát jutalmazott ily módon a mindig pénzsűkében lévő udvar, de - ha ezt azután az utódok építő emlékezete, a családi hagyomány másként tartotta is számon - a 17. századi tömeges megnevesítések során a kiváltságos rétegbe bekerültek nagy része nem levágott török fejkért, hanem a földesurának, majd a királyi adminisztrációnak lefizetett csengő aranyakért jutott nemeslevélhez². A földesurak meghatározott és a gazdagabb jobbágyság számára korántsem megfizethetetlen tarifa, általában 500 forint körül mozgó összeg fejében elengedték a jobbágyot a jobbágyi szolgálatból (manumissio), és segítettek kijárni számára Bécsben a nemeslevelet. Ezek a nemeslevelek, latin nevükön armálisok azonban - ellentétben a korábbi századok nevesítésekkel - birtokadománnyal már nem jártak, azaz az új nemes szép címerrel, presztizst biztosító nemesi címmel - valamint tegyük hozzá, komoly gazdasági előnyöket nyújtó adó- és vámmentességgel - rendelkezett, birtoka, jobbágya azonban nem volt³.

Emiatt a jogilag egységes köznemesség két, meglehetősen élesen elkülönülő rétegre, a birtokos köznemességre és a kisnemességre oszlott, a két réteg között a 18. században a határt a jobbágytartás kritériuma és/vagy legalább 100 hold birtok jelentette. Ez a különbség, amelyet a történetírás véleményem szerint nem hangsúlyoz eléggé, minden kortárs számára magától értetődő volt. 1728-ban egy nemességvizsgálat alkalmával két öreg kisnemes a nemesi címek vizsgálatára kiküldött vármegyei bizottság előtt tett vallomást arról, hogy egy, a nemeslevelét a háborús időkben elvesztett család nemesi címéhez kétség sem fér. A Bozói család tagjai, vallotta a két tanú, mindenkor "valóságos igaz nemes emberek voltak", sőt mi több, tették hozzá, nemcsak "közönséges nemesek", hanem "igazi úriemberek". A korabeli kisnemesi mentalitásra igen jellemző tanúvallomásból az is kitűnt, hogy miért nem közönséges nemesek, hanem valóságos úriemberek voltak a Bozóiak: ők ugyanis nemcsak birtokokat, de jobbágyokat is bírtak⁴.

² Tóth István György: *Jobbágyságok, hajdúk, deákok*. Bp. 1992. 76-116.

³ Benda Gyula: *Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. század közepén. Agrártörténeti Szemle XXVI* (1984) 1-84. Benda Gyula: *Zala megyei nemesek életviszonyai a XVIII. században*. In: *Történeti antropológia*. Bp. 1984. 313-324. Wellmann Imre: *Az udvari ember*. In *Magyar művelődéstörténet IV*. Bp. 1941. 281-306. Igen alapos helyi kutatás: Maksay Ferenc: *Parasztnemesi gazdálkodás Szentgálon (1700-1848)*. *Agrártörténeti Szemle* 1973.

⁴ *Vas megye Levéltára, Szombáthelyi IV/5. Inquisitio nobilium* Fasc. I. No.60. Hasonló eset ugyanott: Fasc. 2 No. 85. Minden összeírásnál jobban jellemzi a kisnemesség rétegzettségét egy megszleni nemes vallomása. Simon Pál uram azért kérte el a levelét a nagybátyjától, mert

A két réteget megkülönböztette a megszólítás is: a birtokos nemeseket *praenobiles*-nek is hívták, és *generosus* vagy *parillustris* címmel tisztelték meg, ellentétben az egyszerűen *nobilis*nek, azaz csak nemesnek mondott kisnemesektől. Ezek a kisnemesek tették ki a magyar nemesség mintegy 90 %-át, létszámukat a 18. század derekán mintegy 350 ezer főre becsülhetjük.

Ezt a nemesi birtokot nem bíró, kisnemes réteget többféleképpen nevezték. A később, a 19. század folyamán általánossá vált "hétszilvafás" nemes elnevezés (azaz olyan nemesember, akinek egész birtoka a háza mögötti kertben álló hét szilvafából állt), a 18. században még nem volt elterjedt. A magyar "bocskoros nemes" gúnynév, akárcsak a lengyel *szlachta szkodackowa*, arra utalt, hogy ezek a nemesek még a nemesi életmód alapvető kellékét, a csizmát sem engedhették meg maguknak, így azután a parasztok módjára bocskorban jártak, amire sarkantyút sem lehetett erősíteni - igaz, ezeknek a kisnemeseknek még igáslovuk sem nagyon volt, hátaslóra pedig végképp nem tellett nekik. A hivatalos iratok, vármegyei statutumok, országgyűlési törvények mint taxás vagy taxalista nemesekről írnak erről a kisnemesi rétegről, mert - mivel nem voltak jobbágyaik, akik helyettük a vármegyének fizetendő háziadót, a taxát fizették volna - ezt a kisebb terhet jelentő háziadót, taxát, a birtok nélküli nemesek is fizették, az általános nemesi adómentesség ellenére, amelyet a 18. század folyamán újabb és újabb törvények erősítettek meg a nemesség egészére vonatkozóan⁵.

A nemesség alsó csoportja, a taxalista nemesség is erősen rétegzett volt, több egymástól eltérő viszonyok között élő csoportra oszlott. A curialisták egy jobbágyteleknek megfelelő nemesi telket birtak, szabad nemesi birtokként (*nobiles unius sessionis*). A középkori kiváltságos helyzetük kései maradványaként, a kurialisták gyakran egész falvakat népesítettek be, - a 18. század elején 1228 ilyen falut írtak össze az országban - bár a 18. században már ritka volt a tiszta kurialis falu, a legtöbb faluban együtt éltek jobbágyok és kisnemesek. Az armilisták egyetlen vagyona a nemeslevél, az armális volt, nekik nem volt nemesi földjük, legtöbbször a földesúrtól pénzért megváltott földön gazdálkodtak, nekik azonban az állami adókat - a kurialistákkal ellentétben - fizetniük kellett. Még kevésbé volt nemesi a paraszti telken gazdálkodó

mint mondta, "*Fátyám uram, pajtában lakik kegyelmed, jött énnámam légvén az armális*". *Uo.* Fasc. 4. No. 25 és 11/2. 1727.

⁵ Hudi József: *A nemesi közösségek szervezete a XVIII-XIX. században*. Baranya. 1994-95. 7-34. A kisnemességre fontos helyi kutatással: Hudi József: *Nemesvámosság a későfeudalizmus korában és a polgári átalakulás kezdetén*. In: *Nemesvámosság története*. Veszprém 1994.

kisnemesek életmódja. Sok armalista kisnemes ugyanis saját birtok híján kénytelen volt valamelyik tehetős nemből földet bérelni, és a nemesnek adót fizetni, nála dolgozni, őket már valóban csak nemesi öntudatuk különböztette meg a falubeli parasztoktól.

Sok armalista kisnemes iparosként kereste kenyerét, a céhekben gyakran találkozunk nemességükre büszke szabó, csizmadia stb. mesterekkel, és sok nemeslevél úgy tűnt el örökre, hogy a vándorlásra induló nemes iparoslegény magával vitte és nem tért vissza többé a szülőföldjére. Akadtak olyan nemesek is, akik jobbágyoknál szolgáltak - a vármegyei nemességvizsgálatok tanúi közt a 18. században gyakran léptek elő a jobbágyoknál kocsisként, juhászként, cselédként szolgáló nemesemberek, jelezve, hogy ekkor már a kisnemesek körében mennyire elvált egymástól a gazdasági állapot és a jogi helyzet.

A 18. század közepétől egyre gyarapodott az agilisek (félnemesnek is mondták őket) csoportja is, ide azok tartoztak, akiknek csak az anyja volt nemes, az apja nem. Számuk gyarapodása jelzi, hogy a paraszti szinten élő armalista kisnemesség mind sűrűbben összeházasodott a tehetősebb jobbágyokkal. A feudális jog szempontjából, mely csak a fiágon ismerte el a kiváltságok öröklődését, ők nem számítottak nemesnek, de a mindennapok gyakorlatában éppúgy kiváltságos réteget alkottak a kuriális falvakban, mint azok, akik nemesi apától születtek.

A 18. század közepétől kezdve azonban a még oly szerény viszonyok közt élő kisnemest is, legalábbis ami jogi helyzetét, személyi szabadságát és adómentességét illette, éles különbség választotta el a parasztság akár gazdagabb tagjaitól is⁶.

A 17. században, amelyre a 18. századi kisnemesek gyakran emlékeztek vissza nosztalgikusan mint "szép csatázó időre", még korántsem volt olyan éles a nemesek és nem-nemesek közti választóvonal, mint az majd a 18. században lett. A magyar társadalom fejlődésére a 17. században a török megszállás, az állandó háború, a békeévekben sem szünetelő kisebb csatározások nyomták rá a bélyegüket. A törökkor kavargó, képlékenyebb társadalmában számos átmenetet találunk a nemesi és nem nemesi rétegek között. A török háborúk idején nagy szükség volt a katonákra, és a katonák az ún. "vitézlő rend",

⁶ Kósa László: *Polgárosuló és parasztosodó kisnemesek*. Világosság 1991. 703-710.

kiváltképp jogállása összefogta a birtoktalan, szintén katonáskodásból élő, végvárbán szolgáló kisnemes és szökött jobbágyot egyaránt⁷.

Mindez gyökeresen megváltozott a 18. század elején. A török kiűzése (1699) és a Habsburgokkal vívott Rákóczi-szabadságharc bukása (1711) után átrendeződött egész Magyarország társadalma. Erre a korábban oly népes katona rétegre, amely akár nemeslevéllel, akár anélkül, de szabadságot élvezett a jobbágyi szolgáltatások alól, és ezért mindennapos harccal, véráldozattal fizetett, nem volt többé szükség. Magyarország egykori végvárainak vidéke két évszázadon keresztül két világbirodalom közti állandó küzdelem színtere volt, ahol egymást érték a portyák, rablások, kisebb-nagyobb hadjáratok. Most viszont ezek a megyék egy nagy birodalom határoktól távoli, békés régióját alkották az ország közepén. A földesurak és az államhatalom egyaránt sürgető feladatuknak tekintették, hogy ezt a népes harcos réteget visszatéreljék a termelő munkához, megfosszák eddigi kiváltságaitól és a bizonytalan jogi helyzetű, kétes nemesek közül minél többet bekényszerítsenek a jobbágyi társadalom keretei közé. Ennek az eszközt jelentették a nemességvizsgálatok. A nemesi jogcímek hitelességének vizsgálata, a hamis és kétes nemesek kiszűrése a korabeli Franciaországban és Angliában is gyakoriak voltak, Magyarországon azonban a 18. században nagyságrendekkel több kétes jogcímű nemes élt, mint Európa nyugati országaiban⁸.

Éppen a nemességvizsgálatok tanúvallomásaiból tűnik ki, hogy hogyan látta ez a népes kisnemesi réteg a 18. századi Magyarország társadalmát, és azon belül a saját helyét. Naplók és levelek alapján nem tudnánk válaszolni erre a kérdésre, ez a kisnemesség ugyanis jórészt még a 18. században is az analfabétizmusban és a szóbeliségben élt. Nyugat-Magyarország egyik nagy kiterjedésű vármegyéjében, a népes nemességgel bíró kisnemesek végrendeleteit, a végrendelezők és a tanúnak felkért helybeli kisnemesek aláírásait és keresztjeit. Az 576 nemes férfinak mindössze egynegyede (16,9 %) tudta leírni a nevét, a többiek csak keresztet rajzoltak! Igaz, a kisnemesek írástudása a 18. század végére valamelyest javult: míg a század első felében a vaji kisnemeseknek csak egyötöde, addig a század utolsó két évtizedében már

⁷ Varga J. János: *Szervitorok katonai szolgálata a XVI-XVII. századi dunántúli nagybirtokon*. Bp. 1981. 175-188.

⁸ Felicity Heal-Clive Holmes: *The gentry in England and Wales*. Stanford 1994. 20-44. Jean Mezer: *Le noblesse bretonne*. Paris 1975. Henry Kamen: *The iron century*. London 1971. 139-180.

kétötöde (38,8 %) tudott aláírni - az analfabéták azonban ebben a rétegben Vas megyében már a 18. század végén is többségben voltak.

Megerősítik a Vas megyei adatokat a szomszédos Veszprém megye 1797. évi nemesi felkeléskor (insurrectio) kelt összeírás adatai: a 18. század legvégén a 258 összeírt fiatal nemesnek pontosan fele tudott írni és olvasni.

A 18. század elején még az olvasnitudás sem volt általános ebben a rétegben: a nemességvizsgálatok alkalmával a vármegyei esküdtek gyakran nyomoztak eltűnt, elégett vagy ellopott nemeslevelek után, és ilyenkor megkérdezték a falubeli kisnemeseket, hogy ki olvasta, vagy legalább ki látta a nemeslevelet. 119 Vas megyei kisnemesből mindössze 34 tudott olvasni, a többiek csak kezükben fogták a becses írást, és szép címerére, nagyalakú pecsétjére emlékeztek. A szomszédos Zala megyében az 59 tanúskodó kisnemesből 44 volt képtelen megbirkózni a betűkkel, míg Borsod vármegyében, ahol a 18. századi Magyarországon az egyik legnépesebb kisnemesi réteget találjuk (a lakosság 14,9 %-a volt nemes!) a 174 megkérdezett kisnemesből 96 nem ismerte a betűket⁹. Igaz, a megkérdezett nemesek nagy része mag a 17. században született, később az olvasnitudás aránya bizonyára sokat javult, erről azonban nincsenek forrásaink. (Mindez, hangsúlyozom, nem a birtokos nememsekre vonatkozik, ők szinte mindannyian tudtak írni, hanem a "bocskoros nemességre").

Az általánosan elterjedt írástudatlanság miatt a 18. századi kisnemesek világában még igen fontos szerepe volt a szóbeliségnek, a szájhagyománynak. Csak a szájhagyomány őrizte a nemesi családok genealógiáját is, amire pedig nagy szükség volt, hiszen hiába mutattak be a leszármazottak akármilyen szép oklevelet hajdan élt ősük nemességéről, ha nem tudták-írással dokumentumok híján jórészt tanúkkal igazolni a nemességet szerző vitéz őstől az egyenesági leszármazást.

A kisnemesek világképét tehát elsősorban lejegyzett vallomásaik alapján rekonstruálhatjuk.

Így derül ki a nemességvizsgálatok alkalmával kikérdezett nemesek vallomásaiból, hogy a 18. század derekán, a megmerevedett rendi válaszfalak korában a nemesi emlékezet számára a még ki nem krisztályosodott, sokkal képlékenyebb 17. századi állapotok már csak afféle átmeneti kisiklásnak tűntek a jól elkülönülő privilégiumokkal

⁹ István György Tóth: *How many Hungarian noblemen could read in the eighteenth century?* Central European University, History Department Yearbook 1993. Budapest 1994. 67-79.

körülbástyázott nemesség egyébként szerintük töretlen vonalú történetében. Zala vármegyében például egy nemes, aki 1706-ban született és így már az új viszonyok között nőtt fel, a nemességvizsgálatkor a vármegyei esküdtek kérdésére felelve elmondta, hogy "amíg a háborús időkben a nemesség össze nem keveredett a parasztsággal, addig ennek a nemesi családnak az ősei is nemesi szabadságban éltek". A szóban forgó kisnemesi család azonban a 17. század végén szerzett nemességet, azaz nem mint ősi nemesek keveredtek össze a 16-17. századi török háborúk idején a parasztsággal, hanem éppen ellenkezőleg, a háborúk teremtette nemesítési hullám hátán emelkedtek ki a parasztok közül¹⁰.

A szóbeliségben élő kisnemesi társadalomban a szájhagyomány őrizte az elődök dicső tetteit. A nemesi rang jogalapja a fegyveres szolgálat volt, ahogy ezt a nemesek, legalábbis akik közülük olvasni tudtak, Werbőczy Istvánnak, a 16. században élt jogtudósnak a későbbi századokban is gyakran forgatott törvénykönyvében, a Tripartitumban, szépen kifejtve megtalálhatták. A török kiűzése után azonban ez a kisnemesség elvesztette honvédő funkcióját, egy olyan békés ország közepén élt, amelyet a Habsburg-dinasztia parasztokból toborzott állandó hadserege védett távoli csatatereken. Így azután, amikor a kisnemesek apáik, nagyapáik törökellenes harcairól meséltek, akkor saját privilégiumaik alapját erősítették, ezért igyekeztek minél pontosabban számon tartani elődeik haditetteit.

A Zala megyei Chutor András elődei a törökkorban, vallották a megkérdezett falubeliek, "fontos tisztok" voltak, de a család elszegényedett, és a nyomorba süllyedt kisnemes már bérlőként élt egy nem-nemes házában. Nemcsak az életmódja nem vallott nemesemberre, de a nemessége egyetlen bizonyítéka, a nemeslevele is eltűnt: a Rákóczi szabadságharc alatt elrabolták, s bár később egy hordó bor árért kiválthatta volna, erre sem volt pénze. Így aztán, nemeslevél híján, Chutor uram kimaradt a nemességvizsgálatkor az igazolt nemesek lajstromából.

Ezt az eltűnt armálist Chutor uram addig sem tudta elolvasni, amíg megvult, hanem egy prédikátort (protestáns papot) kért meg, hogy olvassa fel neki. A nemeslevélből, az adomány indoklásából kitűnt, hogy Chutor uram őse kapitány volt és egy végvár előtt megütközött a törökkel, és foglyul ejtett egy török tisztet. Ezt a történetet már sokan elmesélték neki a faluban, fejezte be erről szóló vallomását a tanúskodó

¹⁰ Magyar Országos Levéltár (MOL) Film B 1390. Zala Investigatio nobilium Fasc. 9. No. 7. 1.

parasztember. A régi hőstett, a török foglyot ejtő végvári kapitány története nyilván azért forgott közszájon a faluban, mert Chutor András sokaknak elmondta, hogy mit olvasott ki a pap a régen eltűnt oklevélből, így védekezve a társadalmi lesüllyedéssel járó presztizisvesztés ellen¹¹.

1727-ben a magát százhet évesnek mondó Vice György, aki végvári katona volt, már úgy emlékezett vissza egy nemesre, hogy az egyenesen az egri basa fejét vágta le, amely levágott fő azután az ónodi vár kapujában száradt el. A 18. század elején vallomást tevő vitéz még együtt harcolt a hős vitézzel, egy másik, 1768-ban tanúskodó kisnemes azonban már csak apja és anyja elbeszéléséből vallhatta, hogy Bécs ostromakor, azaz 85 évvel korábban, a szóban forgó kisnemes egyike volt annak az öt vitéznek, akik "három török fejet vittek... a császár eleibe, ugyanazért mind az ötnek az akkori császár nemeslevelet is adott". A történet egy évszázaddal a bécsi ostrom után, már erősen monda-ízű. Lipót császár, akárcsak egy kisebb végvár kapitánya, személyesen veszi át a hősiesen küzdő kisnemesektől a levágott török fejeket, és már állítja is ki jutalmul az armálist. A féltve őrzött, de nem értett latinnyelvű írás a nemeslevél erősítette a szóban átörökített hagyományt, amellyel a paraszti szinten élő armalista kisnemesek igyekeztek fenntartani társadalmi presztizsüket¹².

Egy másik, szintén paraszti szinten élő kisnemesi család már egyenesen úgy emlékezett, hogy nemesi címüket annak köszönhetik, hogy 1526-ban a híres mohácsi csatában megmentették (az egyébként akkor meghalt) II. Lajos király életét.

1742-ben Veszprém vármegye vizsgálatot indított a familia nemességéről. Az egyik tanú elmondta, hogy amikor a feleségét elvette, akkor olvasta a kúriális falu királyi adománylevelét, és benne felesége családjának nevét. (Feltehetően ezzel bizonyították be leendő rokonai, hogy nemes a lány.) Ugyanekkor a régi öreg emberektől "hallotta azt is ..., hogy ezen familia közül egyik, amidőn Lajos király a Mohács mezein harcolt, a hintójából a kerékszeg kiesett, és az ujját tette a szeg helyett a tengely végibe, s úgy vitték a királyt bizonyos ideig".

Egy másik nemes vallomása alapján a legenda forrását is kinyomozhatjuk: ebből kiderül ugyanis, hogy a nemesi falu adománylevelét a "boldogult Lajos király" adományozta. Az oklevél már ekkor sem volt meg, így nem lehetünk benne biztosak, hasonló oklevelek

¹¹ Film B 1389. Zala Investigatio nobilium Fasc. 4. No. 220.

¹² Borsod megye levéltára, Acta nobilitaria, Balogh, Kun.

alapján azonban valószínűnek tűnik, hogy a kuriális falu kollektív nemesítő levele nem a Mohácsnál 1526-ban elesett II., hanem a XIV. században élt I., másként Nagy Lajos királyunktól származott. Amikor azonban 1696-ban a leánykéréskor a falubeli kisnemesek a Ludovicus nevet olvasták a latin oklevél elején, akkor már mindkét Lajos király, a 170. illetve a 312 éve halott uralkodó egyaránt nagyon távol volt az emberi emlékezet által befogható idő határaitól. A mohácsi csata és II. Lajos halála, a 16-17. század minden nyomorúságának kezdete azonban élénken benne élt a köztudatban, így tehát érhető, hogy a nemesek hozzákapcsolták az oklevélben olvasott Lajos király nevet. Azt, hogy a mondának nincs semmi valóságalapja, aligha kell bizonygatni. A tengely végébe dugott ujj a kihullott kocsiszeget aligha pótolta, de ezenkívül pontos híradásokból tudjuk, hogy II. Lajos király a mohácsi csata kezdetétől haláláig mindvégig lóháton harcolt, illetve menekült. A monda azonban a történeti alakot a kortárs uralkodóhoz hasonlította: a öregek, a harcterektől távolmaradó I. Lipót császár alattvalói csak úgy tudtak elképzeni egy törökkel hadakozó királyt, ha az hintóban jelenik meg a csatamezőn¹³.

E kis történetekből, amelyekből még igen sokat idézhetnénk, világosan kitűnik, hogy a funkcióját veszített, elszegényedett, paraszti szinten élő kisnemesség egykori vitéz hagyományaiába kapaszkodott. Az armálisát a gazdájának a pusztán kiterelő juhász, a nemeslevelét a céhvacsorán büszkén lobogtató csizmadiamester, a szegényes házában rozsdás, már ki nem húzható kardot őrizgető gazda, a régi csatában levágott pasák fejéről regélő kisnemes egyaránt azt az igyekezetet tükrözte, hogy ez a kisnemesség megőrizhesse kiváltságolt helyzetét az új viszonyok között is, amikor már rá mint ordo militarista többé nem volt szükség.

A 19. század második felének magyar közgondolkodására az jellemző, hogy a mindennapok történeti tudatában jól megfért az 1848-as szabadságharc hagyományának szinte már kultikus ápolása a szabadságharcot vérbe fojtó császár, az időközben a dalban megénekelt "ősz királlyá" "öregedett Ferenc József kultuszával. A Rákóczi-szabadságharcot lezáró kompromisszum (1711) nyomán ez a kettőség jellemezte a magyar nemesség fefogását is. Leegyszerűsödött a kisnemesek viágképe is a 18. század derekának konszolidálódott viszonyai között, amikor az ország már évtizedek óta nem látott háborút,

¹³ MOL Film B 1369. Veszprém Acta nobilitaria Fasc. K/ I. No. 6.

katonái pedig a dinasztia és a haza közös érdekeiért vonultak messzi földre, idegenek ellen csatába.

1747-ben egy nyolcvanéves tanú a nemességvizsgálatkor elmondta, hogy együtt harcolt egy kismanes katonával, aki török fejeket is vitt a várba. Ez a vitéz azután Bécs ostromakor, 1683-ban is jelen volt, mégpedig, ahogy egykori katonatársa emlékezett - "dicséretesen hadakozott a pogány török ellen az akkori felséges királyhoz való igaz hűsége szerint". A tanúvallatást végző vármegyei esküdtek azonban jobban emlékeztek a 17. századi politika bonyolult fordulataira, és így a tanú kénytelen volt elismerni, hogy a kérdéses kismanes Bécs alatt éppenhogy a török oldalán, Thököly Imre felső-magyarországi fejedelem seregében harcolt. A vallomástevő 64 év távolából nem a rég elporladt katonát akarta mentetgetni, hanem vallomása a 18. századi konszolidáció hatását tükrözte: ekkor a század derekán már elmosódtak az egykori kusza frontvonalak, aki derék vitéz volt, az a kismanesi falu köztudata szerint mindig is a jó oldalon állt¹⁴.

Ez a kismanesség, amely kétségbeesetten ragaszkodott a kiváltságaihoz, hősi múltjához, a 18. század végéig nem játszott különösebb politikai szerepet. A középkori századokkal szemben, amikor minden nemes személyesen megjelenhetett országgyűléseken, 1608 után a vármegyét az országgyűléseken választott követek képviselték. A vármegyékben pedig az arisztokrata főispán és a birtokos nemes családok szava döntött. Országgyűlési törvények és megyei végzések mondták ki, hogy vármegyei tisztségeket, (alispán, szolgabíró, esküdt) csak tehető birtokos nemes tölthet be, ilyen tisztségre kismanest éppúgy nem jelöltek, mint országgyűlési követnek. Az évente többször összegyűlő, egyes megyékben az országgyűléseknél is több embert mozgó megyegyűléseken a kismanesek is megjelentek, ám a korabeli elv szerint "*voce non numerantur, sed ponderantur*", azaz nem számolták, hanem mérlegelték a szavazatokat, csak a tekintélyesebbek szava számított, közfelkiáltással döntöttek. A kismanesi tömeg így inkább csak tekintélyt növelő megerősítése volt a birtokos nemesek döntéseinek. A vagyontalan kismanesek sokasága ismerjük meg Bihar vármegye a 18. század derekán tarott gyűléseit Kazinczy Ferenc, a híres író visszaemlékezéseiből megvárta, hogy az alispán milyen nevet kiált, akkor ők is nagy lármával azt visszangozták, ha az alispán hallgatott, ők is hallgattak¹⁵.

¹⁴ Borsod megye levéltára, Acta nobilitaria, Pányi.

¹⁵ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. In: *Kazinczy Ferenc művei*. Bp. 1979. I.k. 210-211.

A kishemesi tömegek először 1790-ben jutottak politikai szerephez, amikor a II. József halála után kirobbant nemesi mozgalom alkalmával magyaros ruhába öltözött, zajosan tüntető tömegek adtak nyomatékot a vármegyei előkelő vezető nemesi réteg követeléseinek. Az igazi változást azután a kormányzat 1819. évi rendelete jelentette, amely elrendelte a megyegyűléseken a fejenkénti szavazást. Ettől kezdve a legszegényebb nemes voksának is nagy becsé lett, a birtokos nemesi vezető réteg pénzzel-itallal vesztegette meg a nagypolitika fordulatait ritkán átlátó, jórészt tanulatlan bocskoros nemeseket. A kulacossal, fokossal a megyegyűlésre induló, ott viharos jeleneteket, gyakran tömegverekedést provokáló kishemesek az 1825 és 1848 közötti ún. reformkorban többször megakadályozták a messzebre látó birtokos nemesek által javasolt, haladó, ám éppen az ő görcsösen védett kiváltságaikba ütköző reformokat.

Potrivit legilor din anul 1608 nobilimea, clasa socială privilegiată a societății feudale, apare diferențiată în două categorii: pe de o parte marea nobilime, alcătuită din baroni, conți și prinți, invitați individual la adunările dietale de către rege, iar pe de altă parte nobilimea de rând.

Recensământul efectuat sub Iosif al II-lea în anii 1784-1787 oferă pentru prima oară date credibile despre ponderea ocupată de nobilime în societatea vremii. La o populație recenzată de circa 9 milioane de locuitori, numărul nobililor se cifra la 360 000, adică aproximativ 4%.

În cursul secolului al XVIII-lea au fost colonizate în Ungaria numeroase familii de țărani care vor fi înnobilate în epoca stăpânirii otomane. Prin urmare, nu e de mirare faptul că la începutul secolului al XVIII-lea nobilimea reprezenta cam 20% din totalul populației. Înnoblări masive vor avea loc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în timpul lui Leopold I (1657-1705). Diplomele de nobilitate erau emise la Viena și înregistrate în "cărțile regești". Spre deosebire de secolele anterioare, aceste diplome de blazon (*armales*) nu mai erau însoțite de donații de moșii. Beneficiarii, lipsiți de moșii și iobagi, se bucurau în schimb de scutiri de impozite și vămi.

Deși din punct de vedere juridic exista o singură nobilime de rând, în realitate distingem două pături bine conturate și diferențiate: nobili posesori de moșii și mica nobilime. Pragul de departajare, la nivelul secolului al XVIII-lea, însemna o moșie de cel puțin 100 de iugăre.

Această departajare este sesizabilă și prin formula de adresare: *praenobiles*, *generosus* și *perillustris* pentru nobilii posesori și *nobilis* pentru mica nobilime.

La mijlocul secolului al XVIII-lea cei 350 000 de mici nobili însemnau aproximativ 90% din totalul nobilimii existente în Ungaria.

Nici în cazul micii nobilimi nu putem vorbi de o pătură omogenă. Terminologia sub care se identifică este și ea variată, nuanțată, ușor ironică. Vom întâlni în documente “*nobili de șapte pruni*”, a căror întreagă avere imobiliară se rezuma la o grădină cu șapte pruni; “*nobili opincari*” care nu-și puteau permite să încalțe nici măcar cizme, purtând opinci asemenea iobagilor; “*nobili taxaliști*” care plăteau impozit (*taxae*) pentru pământ; “*nobili curialiști*” posesori ai unei singure sesii cam de mărimea celei iobăgești (*nobiles unius sessionis*); “*nobili armaliști*” care aveau doar blazon nobiliar, lipsiți de pământ, pe care cel mai adesea îl închiriau de la marii latifundieri; numeroși armaliști practica diverse meserii spre a-și asigura subzistența sau se angajau chiar în slujba unor iobagi înstăriți ca vizitii, ciobani ori argați; “*agilis*”, considerați nobili pe jumătate, adică doar pe linie maternă, deși dreptul feudal nu recunoștea transmisibilitatea calității de nobil decât pe linie paternă.

Dacă în secolele anterioare, îndeosebi XVII, mica nobilime a jucat un important rol militar, în cursul secolului al XVIII-lea marea nobilime și statul se vor strădui să o readucă în sfera activității economice, productive, să o dizolve în marea masă a iobăgimii prin eludarea micilor privilegii de care se bucurase înainte. Verificările periodice ale nobilimii urmăreau, printre altele, și acest scop.

În secolul al XVIII-lea această nobilime era în mare parte analfabetă. În acest context va spori considerabil rolul jucat de tradiția orală în conservarea și perpetuarea în timp a unor date de natură genealogică, transmise din generație în generație.

Exceptând primul deceniu, tulburat de răscoala condusă de principele Francisc Rákoczi al II-lea, secolul al XVIII-lea a însemnat o îndelungată perioadă de liniște și pace, oarecum incomodă micii obilimi belicoase. Lipsa de preocupare și marginalizarea vor împinge această pătură nobiliară spre o stare de apatie și, îndeosebi, de nostalgie pentru fapte de arme ale unei epoci apuse. În viața politică ea încetase să mai joace vreun anumit rol. Dacă până în anul 1608 era convocată la

adunările Dietei, după acest an comitatele erau reprezentate prin deputați aleși. În interiorul comitatelor rolul politic determinant aparținea comiților și nobililor latifundiari. Legile dietale dispuneau ca în dregătoriile principale (vicecomiți, juzi ai nobililor, jurați) să fie aleși doar nobili posesori. În adunările generale comitatense deciziile se luau printr-o evaluare estimativă a voturilor (voces non numerantur, sed ponderatur). Prin urmare, mica nobilime nu era luată în seamă nici la nivel local, contând doar opiniile nobilimii de frunte.

Abia în 1819 survine o schimbare esențială, în sensul că se va introduce votul individual în cadrul adunărilor comitatense. De acum încolo avea să conteze și votul celui mai sărac nobil. Dar adesea voturile lor erau cumpărate de cei avuți cu bani sau băutură. Nu odată s-a întâmplat, mai ales în perioada reformatoare din anii 1825-1848, ca adunările generale să fie perturbate de încăierări în masă, acte de violență ori proteste zgomotoase ori de câte ori măsurile de înnoire lezau interesele și firavele privilegii ale micii nobilimi.

L'image sociale et le rôle des petits nobles au XVIIIe siècle (résumé)

Conformément aux lois de 1608 les nobles, classe sociale privilégiée de la société féodale, sont différenciés en deux catégories d'une côté les grands nobles, barons, comtes et princes, invites individuellement aux diètes par le roi et d'autre côté les nobles ordinaires.

Le recensement effectué à l'époque de Iosif le IIe entre 1784-1787 offre pour la première fois des dates crédibles sur le rôle joué par les nobles dans la société hongroise de ce temps. A une population recensée d'environ 9 millions d'habitants, le nombre des nobles était 360.000, c'est à dire environ 4%.

Au cours du XVIIIe siècle on a colonisé en Hongrie de nombreuses familles de paysans anoblis à l'époque de la domination ottomane. Il n'est pas étonnant donc qu'au début du XVIIIe siècle les nobles représentaient environ 20% de la population. Des annoblissements massifs auront lieu pendant la deuxième moitié du XVIIIe siècle, à l'époque de Leopold I (1657-1705). Les diplômes nobiliaires étaient émises à Viena et enregistrés dans "les livres royaux". A l'encontre des siècles antérieurs, ces diplômes de blason (armas) n'étaient plus accompagnés de dons en domaines. Les bénéficiaires, privés de domaines et paysans serfs, jouissaient en échange d'immunité d'impôts et de douanes. Bien que du point de vue juridique existât le noble ordinaire, en réalité on distingue deux catégories bien différenciées: les nobles possesseurs de domaines et les petits nobles.

Le seuil de délimitation au niveau du XVIIIe siècle était un domaine d'au moins 100 arpents.

Cette délimitation est saisie par la façon de s'adresser à quelqu'un aussi: *praenobiles*, *generosus* et *perilustrs* pour les nobles possesseurs et *nobilis* pour les petits nobles. Vers la moitié du XVIIIe siècle les 350.000 petits nobles étaient environ 90% de la totalité, des nobles de l'Hongrie.

Ni dans le cas des petits nobles non plus on ne peut parler d'une catégorie homogène. Les termes avec lesquels on les identifie sont eux aussi variés, nuancés, légèrement ironiques. on va rencontrer dans les documents "des nobles de sept pruniers" dont toute la fortune immobilière se limitait à un jardin à sept pruniers; "nobles des sandales des paysans" qui ne pouvaient même pas se permettre de chausser des bottes, chaussant des sandales des paysans comme les paysans serfs; "nobles taxalistes" qui payaient des impôts (*taxae*) pour la terre; "nobles curialistes" possesseurs d'une seule de la grandeur de celle des paysans serfs (*nobiles unius sessionis*); "nobles armalistes" qui avaient seulement un blason nobiliaire, privés de terre, terre qu'il prenaient à louage le plus souvent des grands propriétaires fonciers; de nombreux armalistes pratiquaient divers métiers pour assurer leur subsistance ou se faisaient embaucher chez les grands

propriétaires fonciers; de nombreux armalistes pratiquaient divers métiers pour assurer leur subsistance ou ils se faisaient embaucher même au service de certains paysans serfs enrichis comme cochers, bergers ou valets de ferme; "agilis" considérés à moitié nobles, c'est à dire seulement en ligne maternelle, quoique le droit féodal ne reconnaisse la transmisibilité de la qualité de noble qu'en ligne paternelle. Si dans les siècles antérieurs, surtout le XVIIe, les petits nobles ont joué un important rôle militaire, au cours du XVIIIe siècle les grands nobles et l'Etat s'efforcent à réduire de la sfère de l'activité économique productive, à les dissoudre dans la grande masse des paysans serfs éludant les petits privilèges dont ils en avaient joui avant. Les vérifications périodiques des nobles poursuivaient, entre autres, ce but aussi. Au XVIIIe siècle ces nobles étaient en grande partie, analphabètes. Dans ce contexte va augmenter le rôle joué par la tradition orale à conserver et perpétuer en temps des dates de nature généalogiques, transmises de génération en génération. Exceptant la première décennie, troublé par la révolte conduite par Francisc Rakoczi le IIe, le XVIIIe siècle a constitué une longue période d'acalmie et paix, à une certaine façon incommode aux petits nobles belliqueux. Le manque de préoccupation et la marginalisation vont pousser cette catégorie vers un état d'apathie et surtout de nostalgie pour des faits d'armes d'une époque passée. Dans la vie politique ils avaient cessé à jouer un rôle quelconque. Si jusqu'à 1608 ils étaient convoqués aux assemblées de la Diète, après cette année les comitats étaient représentés par des députés par des débutés élus .à l'intérieur des comitats le rôle politique déterminant appartenait aux comités et aux nobles grands propriétaires fonciers. Les lois des diètes disposaient que dans les principales hautes dignités soient élus seulement des nobles possesseurs. Dans les assemblées générales des comitats les décisions étaient prises par une évaluation estimative des votes (*voces non numerantur, sed ponderatur*). Donc les petits nobles n'étaient considérés ni au niveau local, comptant seulement les opinions des nobles importants.

Seulement en 1819 il advient un changement impotant c'est à dire on va introduire le vote individuel dans les assemblées des comitats. Dès lors il va compter même le vote du plus pauvre noble. Mais souvent leurs votes étaient achetés par ceux enrichis à l'argent ou au boisson. Il y est arrivé surtout dans la période réformatrice des années 1825-1848 que les assemblées générales soient peturbées par des raclées en masse, des actes de violence, ou des protestes bruyants toute fois que les mesures de restauration lésaient les intérêts ou les faibles privilèges des petits nobles.

Procesul de investigare nobiliară a familiei Vlad de Apșa din Maramureș de la sfârșitul secolului XVIII

Livia Ardelean,

Cluj-Napoca

Procesul de față se circumscrie inițiativei unei părți a nobilimii mici din această provincie istorică, aceea de reconsiderare a poziției față de Imperiul habsburgic ce tindea spre includerea acesteia în cadrul categoriei de contribuabili încercând prin diverse reglementări soluționarea problemei celor scutiți de contribuții.

Evoluția istorică cunoscută a acestui teritoriu: voievodat, comitat secole de-a rândul a fost paralelă unei organizări locale vechi bazată pe "obiceiul pământului", o organizare de fapt, prin instituția cnezială și apoi pe cea a nobililor de donație și a fost determinată în mare măsură de această organizare de fapt a societății.

Procesul de investigare nobiliară de față este încă un exemplu pentru evoluția istorică a unei familii românești de nobili mici, nevoită să uzeze de justiție pentru a i se recunoaște legal un drept pe care îl avea din timpuri străvechi, aceea de a fi scutită de plata impozitelor. Secolul XVIII a adus o schimbare în politica Curții de la Viena vis-à-vis de Transilvania, bazată pe un mercantilism comercial¹, pe o politică de expansiune economică spre Răsărit prin Maria Tereza și mai ales prin Iosif al II-lea și pe încercări repetate de reglementare a situației contribuabililor transilvăneni: la 1714 atât nobilimea armalistă cât și cea unisesională a fost obligată la contribuție, dări, prestații la fel ca și ceilalți contribuabili²; la 1750 Maria Tereza a hotărât că scutirea de impozite trebuia demonstrată cu acte de nobilitate și solicitată prin justiție³ (trebuie menționat că procesul de față se circumscrie acestei decizii; la 1753 au fost scutiți doar nobilii cu doi iobagi⁴; la 1769-1770 s-au stabilit liste cu punctaje pentru "investigațiunile" de nobilitate⁵; la 1770-1786 s-au eliminat armaliștii ținându-se cont doar de cei care aveau diplome de la regii legitimi ai Ungariei⁶.

¹ Ioan Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII* în *Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj*, 1936-1938, tom , p.137.

² Adrian Andrei Rusu, *Preocupări genealogice la mica nobilime românească din Transilvania (secolele XV-XVIII)*, în *Arhiva Genealogică*, I/1994, nr. 1-2, p.49-53.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

Procesul de investigare nobiliară de față poate fi înscris pe linia preocupărilor genealogice la mica nobilime românească⁷, Maramureșul fiind de la mijlocul secolului XVIII pe primul loc în Imperiu ca număr de nobili mici scutiți de dări: 15.000 după Radu Popa⁸, 4.000 după cunoștințele agentului fiscal Samuel Moricz⁹. Familia Vlad a uzat în acest proces de proba *radicalis* (expunerea actelor și demonstrarea descendenței), cumulată cu procedura demonstrației genealogice prin martori de aceeași stare nobilă care au avut atribuții nobiliare în ultimii 60 de ani.

Procesul s-a deschis la 14 ianuarie 1799 la Sighet, unde s-au prezentat în fața Congregației generale a prelaților, baronilor, magnaților și nobililor Comitatului Maramureș 13 membri ai familiei Vlad în frunte cu preotul ortodox Mihai Vlad din Apșa de Mijloc care a cerut în numele lui și al cointeresatilor lui, toți membri pe linie masculină ai familiei Vlad trecerea într-un transumpt a tuturor actelor ce dovedeau nobilitatea donatară a familiei, îngrijirea contribuțiilor rămase poporenilor în natură, cercetarea impozitului către Curtea regească. Din partea autorităților acuzator a fost procurorul fiscal Samuel Moricz, iar acuzați au fost 23 de bărbați din Apșa de Mijloc, 3 din Biserica Albă și 17 din Apșa de Jos, reprezentați de către împuternicitul legitim Martin Szátmari, care a cerut recunoașterea pe calea legii a donațiilor nobiliare care au adus cu ele privilegii și prerogative pe care bărbații din familia Vlad le-au avut cu tărie înrădăcinate din vechime. Acesta a prezentat instanței un număr de 49 de documente printre care amintim: scrisoarea de donație a regelui Sigismund din 7 Decembrie 1406, pentru Ioan, fiul lui Vlad, Vannea, fiul lui Vanchonis și Vancea, fiul lui Slav, prin care li se dădea acestora cu titlu de nouă donație moșiile Apșa de Jos și de Mijloc și a treia parte din Apșa de Sus, împreună cu părțile ce țineau de acestea și cu toate drepturile și cele aparținătoare atât pentru ei cât și pentru moștenitorii și urmașii lor, moșii pe care aceștia le dețineau sub vechile hotare, să le stăpânească ca pe o donație nouă legitimă. Această scrisoare privilegială a fost făcută la cererea numiților nobili (*fideles nostri nobiles viri*) căroră soarta răuvoitoare le-a distrus alături de alte bunuri și scrisorile privilegiale deținute de ei și pe care predecesorii lor le-au primit de la regele Ludovic pe care l-au sprijinit împotriva invaziei armate a

⁷ *Ibidem*; Ion Aurel Pop, *Realități feudale în Transilvania în veacul XIV*, în *Acta Musei Napocensis*, XVIII, 1981, p.151.

⁸ Radu Popa, *Cnezatul Marei*, Baia Mare, 1969, p.78.

⁹ Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (în continuare *Arh. Naț. Cluj*), fond Colecția de documente și manuscrise, nr. 37/1799-1802, (în continuare *fd.CDM*), f. 16v.

moldovenilor¹⁰ care au intrat în țară, au distrus casele, au ars documentele de proprietate și au pustiit pământurile adversarilor voievodului Baliță (care s-a revoltat împotriva regelui Ludovic) printre care se pare că au fost și membrii familiei susmenționate, după cum reiese și din scrisorile celor cinci orașe regale vecine: Sighet, Câmpulung, Teceu, Visc și Hust¹¹. Un alt document deosebit prezentat a fost scrisoarea de punere în stăpânire a familiei dată de Conventul de la Lelesz prin care a fost trimis omul de măturie Pank de Crăciunești, omul regelui și Iacob Presbiteriul, omul Conventului, care întorcându-se de la fața locului de punere în posesie au explicat că această punere în posesie a fost făcută legal în fața megieșilor și vecinilor care nu s-au împotrivit. Alături de aceste acte au mai fost prezentate scaunului următoarele: scrisoarea de mărturisire a lui Ivan, fiul lui Vlad din Apșa de Mijloc, Ioan, fiul lui Oprișa și fratele lui Vlad cu privire la o casă sau pământ locuite în Apșa de Mijloc (1419), o altă scrisoare de mărturisire (1429) făcută de Ivan Hozen, fiul lui Vlad din Apșa de Mijloc și Nicolae, Toma și Ioan, fiii aceluiași Ioan Hozen pentru Ivan, fiul lui Balata Pop, cu privire la egala și directa vecinătate pentru a treia parte a părților de moșie deținute în Apșa de Mijloc; o altă scrisoare de mărturisire (1429) făcută de Sandrin, fiul lui Ivan, fiul lui Ioan de Apșa de Mijloc etc. pentru Ivan, fiul lui Balata Pop cu privire la a șasea parte de moșie aflată în vecinătatea acestuia din urmă; o hotărâcire (1456) a moșiei Apșa de Mijloc și de Jos făcută pentru nobilii Toma și Ioan, fiii lui Ivan Hozen, Costa Pap și Daniel de Apșa de Mijloc și Blasiu, Iacob și Iuga; toate aceste scrisori demonstrează fără nici un dubiu că această familie a intrat imediat după emiterea scrisorii de donație în drepturile cuvenite nobilității donatare și așa cum ei însuși au declarat în scris la proces *“am trăit din vechime și trăim și astăzi ca oameni liberi, dar nobili”*. Alături de aceste acte au mai fost prezentate Scaunului de judecată câteva documente de secol XVIII în care diferiți membri ai familiei au fost recunoscuți în anumite momente ca nobili donatari, și anume: extrasele proceselor de investigare nobiliară de la 1752, 1754, contracte din anii 1742, 1759 făcute între Teodor și Nicolae Vlad din Apșa de Mijloc cu o terță parte, scrisorile de măturie întocmite de Ladislau Pogany în 1753 în care sunt recunoscuți ca nobili trei membri ai familiei, și anume: Nicolae Wolfgang și George; scrisoarea de înțelegere dintre Teodor Vlad și comunitatea nobililor din Apșa de Mijloc (1745); diferite decizii și acțiuni judecătorești făcute pentru membri acestei

¹⁰ Alexandru Filipașcu, *Voievodatul Maramureșului - originea, structura și tendințele lui*, Sibiu, 1945, p. 30-31.

¹¹ Ioan Mihályi de Apșa, *Diplome maramureșene din sec. XIV-XV*, Maramureș - Sighet, 1900, p.143-145, 147-149, 150-151.

familiei; catalogul nobililor pe anul 1755 în care familia apare consemnată între adevărații nobili posesionați; catalogul nobililor pe 1762, diferite cercetări colaterale pentru diverși membri ai familiei, numeroase ascultări de martori.

Alături de aceste documente au compărut în fața instanței câțiva nobili care au prestat această calitate mai mult de 60 de ani, ei fiind născuți înaintea cumei din 1749.

Cauza a fost reluată la 15 Septembrie 1800 în fața Scaunului civil de judecată care a fost convocat să se pronunțe asupra nobilității donatare, și nu asupra celei armaliste cum ar fi vrut să demonstreze acuzatorul Samuel Moricz care a atacat la proces actele prezentate de către familie și a prezentat martorilor un set de întrebări orientate înspre nerecunoașterea nobilității sau în cel mai bun caz spre recunoașterea nobilității armaliste. Astfel, a fost contestată validitatea actului emis de către regele Sigismund la 1406, motivându-se că toate scrisorile de donație emise în perioada unui an de la sărbătoarea Sfântului Gheorghe martirul, deci de la 7 Decembrie 1405 până la 7 Decembrie 1406 nu sunt valabile (doar cele emise după această dată și până la moartea regelui cad sub incidența legii). La fel a fost contestat faptul că scrisoarea de donație care a conținut la sfârșitul ei mențiunea *“acestea ne-au fost înfățișate nouă, vom pune să fie întocmită sub formă de privilegiu”* nu a fost urmată de un privilegiu oficial (*“pe baza cărora se scrie istoria patriei”*). În același mod a fost contestat sigiliul de pe scrisoarea de donație ca nefiind original și că a fost repus la o dată târzie, lucrul ni se pare a fi inexact¹². Procurorul afirma în același timp că unii membri ai familiei au început să se folosească de drepturile donaționale doar după procesele de investigare din perioada 1752-1757, lucru contestabil având în vedere desele procese din epocă și asiduitatea Curții în nerecunoașterea oricăror acte dubioase, deși s-ar putea accepta parțial afirmația dacă se ia în considerare gradul de pauperizare la care a ajuns familia precum și lipsa unor “lideri” știutori de carte. La fel s-a îndoit procurorul fiscal de faptele povestite în scrisoarea de donație, respectiv de susținerea regelui Ludovic de către strămoșii acestei familii. În cele din urmă, procurorul fiscal a arătat că atât familiarii în viață cât și înaintașii lor au trăit și trăiesc într-o nobilitate dubioasă atât donatară cât și armalistă (*“in dubio mari navigabant”*).

În apărarea dreptului nobiliar, partea adversă a prezentat actele mai sus pomenite precum și o serie de martori: Michael Simon (Apșa de Mijloc), Ionaș Moisa și Mihai Pădure (Biserica Albă), Ștefan Dan (Apșa de Mijloc), Ioan Dan, Simon Vaszok, Basilius Marina, Ștefan Huzo, Ioan Buga, Ștefan Simon, Ștefan Dan, Vasile Opriș etc. Aceștia au recunoscut

¹² *Ibidem*, p. 145.

că familia investigată deținea suprafețe mici de teren în localitățile susnumite.

Ultimul aspect atacat de către procurorul fiscal a fost cel al numărului mare de membri ai familiei, cărora le lipseau scrisorile de împărțire a bunurilor, neputându-și demonstra succesiunea directă din strămoșii înnoilați de către Sigismund. Interesantă ni se pare poziția nobililor față de această problemă, poziție ce poate fi înțeleasă doar cunoscând modul de funcționare a societății maramureșene până azi, respectiv, starea de fapt, probată prin martori, are valoare probatorie în fața documentului scris. Astfel, această familie explică că deși existau după cunoștințele lor în comitatul Maramureș peste 4.000 de familii nobile, doar 400 au putut prezenta scrisorile de înnoilare, puțini știind să scrie și astfel să-și facă acte scrise, fiind împiedicate de dese ridicări la oaste, lucrările la fortificații, apărarea granițelor patriei și a regelui, mai ales în timpul tulburărilor secuilor, neputând să-și copieze scrisorile de împărțire după legile patriei, ci înțelegându-se între ei "*mutuo consensu interese dividant bona*", putând să prezinte un singur exemplu de astfel de act: o împărțire de la 1655 în trei părți a bunurilor familiei "*fraternales divisionales*". O altă piedică în calea așternerii în scris a împărțirilor a fost considerată de către acești nobili căsătoria precum și nevoia de a părăsi moșia părintească și de a-și zidi case în altă parte, eventual în locuri nelocuite înainte datorită faptului că doar un băiat putea rămâne în casa părintească ceilalți răpândindu-se, ceea ce explică prezența unor membri ai familiei la data purtării procesului în alte locuri decât în cele în care au fost înnoilați strămoșii lor (Biserica Albă). La 1798 martorii audiați din Biserica Albă au declarat că strămoșul lui Vlad Gheorghe, pe nume Tămaș ar fi venit acolo la ei din Apșa de Jos unde familia deținea încă o bucată de pământ pe care fie l-au schimbat cu Vlad Vasile, fie l-au zălogit pentru 20 de florini sau l-au arendat verișorilor care locuiau în curia strămoșească. Suma pentru care s-a zălogit respectivul pământ arată că suprafața acestuia nu era prea mare, lucru ce demonstrează pauperizarea acestui nobil¹³. Procesul s-a terminat prin recunoașterea nobilității donatare familiei Vlad în întregime, prin rezoluție regească trimisă la 9 Martie 1802 oficialilor comitatului Maramureș, familia fiind scutită datorită "*sărăciei prezente*" de taxa aulică de 14 florini și 40 de creițari.

Familia apare ca nobilă în lucrările de genealogie consacrate Maramureșului: Mihályi de Apșa, *op.cit.*; Jóody Pál, *Máramoros vármegye 1749-1769 évi. némesség vizsgálata*. Máramoros sziget 1944;

¹³ Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, fond Prefectura județului Maramureș, seria Familii nobile maramureșene, familia Vlad de Apșa, vol.I, f. 7.

Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, 1895, vol. I-II.

Mărturiile făcute pentru membri familiei Vlad de către nobilii pomeniți anterior, ne oferă o imagine amplă asupra universului familiar și a cutumelor existente în societatea românească a nobililor mici sărăciți, dar cu conștiința originii lor nobile. Prezența unui număr mare de dovezi în favoarea susținerii acestei origini demonstrează tăria cu care aceștia și-au susținut cauza în fața instanței civile de judecată a comitatului. Surprindem din aceste dovezi scrise și în special din ascultările de mărtori făcute de către oficialii comitatului o societate arhaică tradițională în care pământul s-a transmis pe linie masculină, moșia (curia) nobiliară numită Vladesca sau Vladiana în cele trei localități s-a transmis exclusiv pe linie masculină, în jurul ei și-au construit casă și alți frați, ba uneori și veri primari, ceea ce dovedește o descendență comună¹⁴. Totodată martorii au povestit în majoritatea cazurilor că ei au cunoștință despre starea de nobili donatori ai familiei, stare care în urma unor situații inexplicabile lor a fost înlocuită pentru un timp scurt (2-5 ani) cu cea de nobili armașiști. Aceștia și-au lăsat bunurile prin testament urmașilor băieți, fetele primind doar părți din bunurile dobândite pe linie maternă. Ca exemplu se poate lua testamentul întocmit de către Vlad Pinteș din Apșa de Mijloc la 9 Octombrie 1811 (situația a fost aceeași și în perioada anterioară) pentru cei trei copii dintre care doar unul era băiat. Acesta pe nume Gheorghe a primit cele mai fertile bucăți de pământ: un loc de cosit în locul numit Leurde, un pământ arător în locul numit Tilia, un alt pământ arător în locul numit Răstoace pe care să-l folosească împreună cu cele două fiice, Ileana și Măricuța, iar în caz că nu s-ar înțelege fetele să fie obligate să-l despăgubească cu 400 de florini de argint sau aur pe Gheorghe Vlad. Bunurile curiei au fost lăsate exclusiv ramurii masculine iar bunurile mamei au fost împărțite în trei părți.

O altă situație întâlnită este prezența unui membru al familiei la Lusard în Marele principat al Transilvaniei de unde și-a revendicat și el împreună cu familia Vlad la 1794 recunoașterea stării lui de nobil donatar.

O altă situație deosebită care apare în acest proces de investigare, este prezența ca martori nobili în procese soțiile și fiicele unor membrii decedați ai familiei: Maria Huzeu, soția lui Ioan Vlad din Apșa de Mijloc a apărut la 1786 ca prim martor în procesul de stabilire a nobilității lui Andrei Tecșu din Sighet; Elena Jurca, soția lui Vlad Gheorghe zis Albu din Biserica Albă, împreună cu cele trei fiice ale sale au purtat la 1773 un proces cu vecinii pentru o bucată de pământ pe care

¹⁴ *Ibidem*, f. 87-88.

o deținea această familie la locurile numite “Supt Grujetze”, “La punți”, “La hotar”; fiica lui Vlad Mihai din Apșa de Mijloc în vârstă de 20 de ani a apărut ca martor la 1794 în procesul stabilirii nobilității tatălui său; dintr-o scrisoare de admonestare din 1791 aflăm că în Apșa de Jos trăiau în condiție nobilă Vlad Fika, soția lui Ioan Filip, Maria Vlad, soția lui Alexiu Opriș, Vlad Ileana, soția lui Ioan Marina a Ilenii¹⁵.

Din conscripțiile locale făcute pentru diverși membri ai familiei reiese o parte din toponimia localităților mai susmenționate. Astfel, în Apșa de Mijloc familia deținea pământ în trei părți ale satului; Dobrik, Partea de Sus și Partea de Jos a satului în locurile numite Gura Văii Popii, Valea Turcească, Lacul Gozai, Valea Poienii, Poienița lui Vultur, Vârful lui Găoaza, Gura Văii Leului, Gura Văii Scândurilor, La Săcătura, În Ursui, În Grosu Morii, Valea Câmpului, În Mocirlă, La Jgheab, Pe Măgurele, După Măgură, În Prislop, În Braniște, În Gura Văii Remezel, Supt Grui, În Gura Văii Gagului, După Răstoacă, La Crucea Cea Bătrână, Supt Creminicze, După Dumbrăvița, În Fundu Văii, Lângă Vale, În Valea Marcului.

Din documentele familiei reiese că majoritatea membrilor familiei nu dețineau la sfârșitul secolului XVIII funcții importante în comitat. Întâlnim un căpitan în Apșa de Jos, pe nume Petru Vlad, un preceptor în Apșa de Jos, pe nume Toader Vlad, preoți ortodocși și greco-catolici, Nicolae Vlad din Apșa de Jos și Mihai Vlad din Apșa de Mijloc.

Un alt aspect al procesului de investigare analizat îl reprezintă faptul că el conține o serie de cercetări colaterale pentru familiile înrudite: Opriș, Filip, Marina, Simon etc. În sfârșit, Ioan Mihályi de Apșa, ca un bun cunoscător al stării nobiliare a românilor maramureșeni afirma la 1900 că moșiile din Apșa de Mijloc erau foarte parcelate atunci ca și în urmă cu 4-5 secole¹⁶ și că familiile Vlad, Hozul (Hossu) Longin, erau și la 1900 familii nobile în Apșa.

A máramarosi apasai Vlad családnak a nemességét kivizsgáló per a XVIII. század második felétől
(összefoglaló)

Ezen tanulmány egy olyan fő kérdés taglalásával próbálkozik, amelyekkel Máramaros a XVIII. században és a XIX. század elején került szembe, nevezetesen a bécsi udvar egyre erőteljesebb megnyilvánulásai a tekintetben, hogy a máramarosi nemesség jogait, azon jogokat, amelyeket

¹⁵ *Ibidem*, f. 286.

¹⁶ Ioan Mihályi de Apșa, *op.cit.*, p. 274.

a máramarosiak ezrei különböző alkalmakkor kaptak a magyar királyoktól és erdélyi fejedelemeiktől a megfelelő írásos bizonyítékok értelmében, mindinkább megrövidítse és ezt a társadalmi réteget az adókötelesek közé sorolja. A máramarosi kisnemesek, román származásúak, ellenszegültek ezeknek a törekvéseknek, számos pert indítva, a XVIII. század második felétől (1752) megkezdve, e kérdés tisztázására és az ő hivatalos besorolásuk érdekében a nemesek közé, amihez meg is volt a megfelelő okiatur a törvényes magyar királyoktól.

Az apsai Vlád család adománylevelét 1406 december 7-én kapta Zsigmond királytól, Jánosnak Vlád fiának a kérésére, Vannea Vanchonis fia és Vancea a Slav fia kérte a régi adománylevelét pótlását, ugyanis azt a család elveszítette a moldovaiak betörésekor.

A nemességet bizonyító per 1799 január 14.-én kezdődött és 1802 március 9-én fejeződött be. A per folyamán a család egy egész sor írásos dokumentumot vonultatott fel: Zsigmond király adománylevelét, a leleszi convent által adományozott birtoklevelet, (1407 május 25), tanúságleveleket, egyezségi okiratokat a föld elosztására vonatkozóan, kivonatokat a különböző máramarosi nemesi összeírásokból, és egyéb mellék kutatásokat. Ugyanakkor tanúként meghallgattak egy egész sor nemest, főleg a különböző családtagok birtokszomszédait.

A vallomásaikból kiderült, a család elszegényedett, Közép-, Alsó- és Felső Apsán valamint a jelenleg Ukrajna területén található Fehéregyházán birtokoltak kis területeket, de valóban egyike az adományozott nemességhez jutott családoknak és a legkissebb fiú maradt a Vladeskának vagy Vladinának nevezett ősi kúriában. A XVIII század végén a család tagjai igen jelentős tisztségeket töltöttek be a vármegyénél, de csak néhány családtag volt közülük írástudó: egy bizonyos Vlád Péter nevű helytartó Alsó Apsáról, egy Vlád Tódor nevű adószedő szintén onnan, egy Vlad Alexa nevű vármegyei esküdt, egy Vlad Tódor nevű ortodox pap Alsó-Apsáról, egy Vlád Mihály nevű plébános.

A perrel párhuzamosan más mellékági kutatásokat is végeztek a család rokonságánál: az Opris, Marina, Mihály, Simon, Ivanciuc, Hozen stb. családban.

A per a család nemességének elismerésével zárult, fel-mentve őket az udvari költségek kifizetése alól is, tekintettel szegénységükre.

Nobiliary inquiry trial of Vlad de Apşa family from Maramuresh at the end of XVIIIth century
(summary)

This study tries to show one of the problems that Maramuresh was confronted with, especially during the XVIIIth century - the first half of the XIXth century, that connected to the more and more obvious

tendencies of the court from Vienna to restrict the nobiliary rights that thousands and thousands men from Maramuresh asserted they had received them from the Hungarian kings and from the Transylvanian princes and, also, to put these noblemen in the tax payers category. The Romanian small noblemen from Maramuresh opposed to this tendency by starting in the second half of the XVIIIth century (1752) a lot of trials, in order to investigate and to official writing them among those with given nobility from the Hungarian legitimate king.

Vlad de Apsa family was ennobled by King Sigismund, on the 4th of December 1406, by giving the letter of donation for Ioan, Vlad's son, for Vannea, Vanconis's son and for Vancea, Slav's son. In the nobiliary inquiry trial, opened on the 14th of January 1799 and finished on the 9th of March 1802, Vlad family used some written documents; as follow: King Sigismund's letter of donation, the letter of possession given by Conventus from Lelesz (the 25th of May 1407), letters of testimony, of agreement, of land division, extracts from different writings of the noblemen from Maramuresh, various inquiries for other related families.

At the same time several noble witnesses were interrogated, especially the land neighbours of the different members of the family. According to their own statements Vlad family is pauperized having small areas in Apșa de Mijloc, Apșa de Jos, Apșa de Sus and Biserica Albă (nowadays this territory belongs to Ukraina). These witnesses underlined the fact that Vlad family belongs to families with given nobility. This family's properties were handed down to masculine inheritors, the last-born boy of the family lived on the ancestors' place named Vladeska or Vladiana. The family's members (as we find out from documents) did not hold an important situation in the county at the end of the XVIIIth century, only some members of the family knew to read, they were: a certain lieutenant Petru Vlad from Apșa de Jos, a tax collector Toader Vlad from the same Apșa, a juryman of the county Alexa Vlad, an orthodox priest in Apșa de Jos, Toader Vlad, a vicar in Apșa de Mijloc, named Michael Vlad.

Simultaneous with this trial other collateral inquiries were made for the family's relatives: Opriș, Marina, Mihaly, Simon, Ivanciuc, Hozen etc.

The trial ended with the recognition of the family's nobility and also with the exemption from the established taxation due to the pauperization.

A Katonai Mária Terézia Rend és a magyar királyi Szent István Rend román tulajdonosai.

Dr. Pandula Attila,

Budapest

A Habsburg Birodalom (Osztrák-Magyar Monarchia) kitüntetési rendszere a XVIII században alakult ki, a XIX század során pedig egyre differenciáltabbá vált.

Az uralkodóház (viselési sorrenden kívüli) u.n. házirendjele az *Aranygyapjas Rend* volt.

A legmagasabb elismerés az 1757-ben alapított *Katonai Mária Terézia Rend* volt, amelyet kizárólag kiemelkedő, háború idején végrehajtott katonai cselekmények, vezetési sikerek, hőstettek elismerésére adományoztak. I-III. osztályát a Rend története során 1757 - 1918. (1931) 1242 fő kapta meg¹.

A rangsorban ezt, - a legmagasabb polgári elismerés - a *magyar királyi Szent István Rend* követte. Ezt 1764-ben hozták létre. I - III. osztályát, a Rend története során, 1764 - 1918 mintegy 1900 fő kapta meg².

E kitüntetések elnyerésével, a Katonai Mária Terézia Rend esetében 1918-ig, a Szent István Rend esetében pedig 1884-ig (amennyiben a kitüntetett személy nem volt az) rangemelés is járt³.

¹ A Rend valamennyi kitüntetettjének jegyzékét többször közzétették. Így pl. v. ö.: Felszeghy Ferenc, Rátvay Imre, Petrichevich György, Ambrózy György, *A rendjelek és kitüntetések történelmükben*, Budapest évszám nélkül (a továbbiakban: é.n.), 1943, 186-265 pp.; Stolzer Johann, *Alphabetisches Gesamtverzeichnis der Mitglieder des Militär-Maria Theresien-Orden*, 7. 3. 1758. - 3. 10. 1931, *Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde*, Nr. 11, August 1993, IV. Évf., 3. Szám, (továbbiakban: sz), 6-15.-, 17-32 pp (továbbiakban Stolzer i.m.).

² A Rend kitüntetettjeinek - bizonyos időközökig teljes - listáit többször közzétették. Így *Memoria insignis Ordinis S. Stephani Hung. Regis apost. Secularis Vindobonae MDCCCLXIV* (1864); *Névjegyzéke az 1764. Évtől az 1914. Évig a Magyar Királyi Szent István-renddel kitüntetetteknek*, Budapest, 1914; A Rend adományozási gyakorlatáról v. ö.: Pandula Attila, *Der königlich-ungarische St. Stephans Orden* In Stolzer Johann, Steeb Christian szerk., *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Graz, 1996, 116-120 pp.

³ Frank-Döfering Peter, *Adels Lexikon des Österreichischen Kaisertums 1804-1918* Wien-Freiburg-Basel, 1989, 608-609 pp. (továbbiakban: Frank-Dörfeing i. m.); Hahn Michael, *Handbuch für den Adel und für Ordensritter, für alle mit Dekorationen und Auszeichnungen*

A Katonai Mária Terézia Rend Statutuma így ír erről :

"Amint valaki Nagy vagy Kiskeresztesnek kinevezetik, Nemességet is nyer, ha még azzal nem bírna szinte azonképen különös parancs által mégis hagyta szívtől szeretett Hitvesünk minden örökös Tartományi Hatóságainak, hogy az illyes Nemesség mindenektől elismertessék, és a Rend minden illyes tagjainak a Nemesi tisztelet megadattassék".

*"Az Ollyas Nagy vagy Kiskereszteseknek, kik már nemesi száhadtsággal élnek adattassék meg a folyamosok következtében a Bárói Rang, sőt az erről szóló oklevelek vagyis Diplomák is minden taksza fizetés nélkül adassanak ki"*⁴.

A Szent István Rend Statutuma így szól erről a kérdésről:

*"Azon esetben, ha valaki, ki még valóságos Titkos Tanácsosi Ranggal nem bír, különös érdemei tekintetéből a Rend Nagykeresztjével jutalmaztatna meg, rendeljük, hogy akkor őt valóságos belső titkos Tanácsosi Ranggal, a Kiskeresztesek végre a körülményekhez képest, mellyeknek megtérülését, Mi magunknak fentartjuk, a Grófi, folyamosok következtében pedig a Bárói ranggal minden taksza fizetés nélkül megtiszteltethessenek"*⁵.

A rendjeladományozás (a *Lipót Rend* - és a *Vaskorona Rend* esetében is) így a nemesség követett megszerzését jelentette. Ez részben *"ipsó facto"* részben pedig az uralkodóhoz intézett kérvény formájában történt meg. Ez megtörténhetett az illetékes hivatalokon keresztül, katonai személyek esetében pedig az előírt szolgálati úton.

A rangemelések - tekintettel a Birodalom két részére - osztrák és magyar vonatkozásban egyaránt történhettek.

Az 1819 július 8-i legfelsőbb kabinetirat szerint a Katonai Mária Terézia Rend esetében, minden kinevezett lovag, örökös nemesként kerül bejegyzésre.

1820. október 26-i udvari kancelláriai dekrétum alapján a Katonai Mária Teréziai Rend tagjaival kapcsolatos rangemeléseket külön nyilvántartó kötetbe vezették be.

betheilte Personen, dann für k. k. Militärs, Beamte und Geistliche in Adels- und Ordens-Angelegenheiten. Pest, 1856, 1-2 pp (továbbiakban: Hahn i.m.).

⁴ v. ö. Pl. Kassics Ignác, *Érdem koszorúk*, Bécs, 1840, 95. P., (továbbiakban: Kassics i.m.).

⁵ U.o. 151.p.

1884. július 18-án megszüntették a rendjeladományozásokkal járó rangemeléseket. Ez csupán a Mária Terézia Rend esetében maradt meg az Osztrák-Magyar Monarchia végéig⁶.

Megjegyzendő, hogy a fenti rendek, érdemrendek voltak, ha valaki megfelelt az igen magas követelményeknek, akkor ezeket nemzetiségre, vallásra stb. tekintet nélkül, az arra érdemesek elnyerhették.

Míg az Aranygyapjas Rend esetében nincsenek román rendtagok⁷. Úgy az azt követő két legmagasabb elismerésnél, a XIX. század első harmadától előfordulnak román, illetve román származású rendvitézek.

A *Katonai Mária Terézia Rend* lovag (kis) keresztjének tulajdonosa volt : *Urbán Károly*⁸, *Urs Dávid*⁹, *Boeriu János*¹⁰, *Popovici Konstantin*¹¹. A *Szent István Rend* lovag (kis) keresztjének kitüntetettje volt *Nopcsa Elek*, *Erdélyi Vazul*.

Urbán Károly 1802. augusztus 31-én született Krakkóban, számvevősegi százados fiaként. Katonai alapképzését az olműtzi kadétiskolában szerezte. A császári hadseregbe 1815-ben lépett be.

Még kadétként, 1821. április 8-án, Novarránál esett át a tűzkeresztségen. Nem sokkal ezután már tiszt. 1828 - 1835. között, hadosztály, és katonai parancsnoksági segédtsízt, Eckhardt altábornagy mellett Morvaországban és Sziléziában. Ezt követően ezred kadétiskolai előljáró és tanár. 1837 - 1839-ben az Innvölgyi katonai sorozásnál működött.

1843-tól ad latus főhadparancsnoksági segédtsízt a Bánátban. 1845-től őrnagyként két éven keresztül főhadparancsnoksági valóságos segédtsízt. 1847-től alezredes a 13. (nászódi) román határőrezrednél.

⁶ Frank-Dörfering i.m. 608-610. p., u.o. 610. p. 1.jegyzet is.

⁷ A Rend kitüntetettjeinek - bizonyos időkig tájékoztató jellegű jegyzékeit - többször közzétették. Így v. ö. pl. *La toison d'Or. Cinq siècle d'art et d'histoire*, Bruges, 1962.

⁸ Diaconovich, C., *Enciclopedia română*, tom III (Kemet - Zymotic), Sibiu, 1904, 1173. p. (továbbiakban: Diaconovich i. m.); Spira György, *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*, Budapest, 1986, 76-77-, 94-, 111. p.

⁹ Diaconovich i.m. 1178. p.; Rieger C.Fr., *Oberst David Baron Urs de Margina bei Solferino und Lissa*, Hermannstadt, 1898; Wurzbach Constant, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Neunundvierzigster Theil (Ullik - Vassimon), Wien, 1884 (továbbiakban: Wurzbach i.m.), 144-146. pp.

¹⁰ Kanzlei des Militär - Maria Theresien Ordens: *Die Theresienritter des Weltkrieges*, Wien, 1928, 6. p. (továbbiakban: *Die Theresienritter*).

¹¹ U.o. 19. p.

1848-ban kezdettől fogva ellenséges magatartást tanúsított a magyar kormánnyal szemben. A román katonák körében igen népszerű tiszt, anyanyelvén, igen hatásosan képviselte az udvar érdekeit. Kezdetől fogva tényleges ellenállásra is törekedett. Közben *ad interim* átvette megbetegedett paracsnokától, Jovic ezredestől ezrede irányítását. 1848. szeptember 10-én egysége székhelyén, Naszódon nyíltan megtagadta a magyar kormány szolgálatát. Személyes biztatására, a két román határőrezred legénysége ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy szembehelyezkedik a birodalom egységének megbontására törekvő magyar kormánnyal, mindenben az 1848. májusi balázsfalvi gyűlés határozataihoz és a gyűlésből kiküldött Román Nemzeti Bizottmány utasításaihoz kíván ragaszkodni.

Megjegyzendő, hogy Urban környezetéből, illetve katonái közül is sokan rokonszenveztek a magyar ügygel. Ő ezeket a törekvéseket minden erővel elnyomni igyekezett.

Urban, 1848. októberétől, Erdély északi térségében stratégiai paracsnok volt. Ezt követően, igen aktív résztvevője, a forradalmi, magyar csapatok elleni erdélyi harcoknak. Urban általában jelentős túlerőben lévő magyar erőkkel volt kénytelen harcolni.

1848. december 1-én ezredessé nevezték ki.

Így 1848. október 31-én Vajdaszentivánnál harcol. November 10-én bevette és megsarcolta Dés városát. 11-én Szamos-Újvárt foglalta el, s ezt a várost is megsarcolta. Később Désnél, a jelentős túlerőben lévő magyar csapatokkal folytatott többórás harcban foglyokat ejtett, s jelentékeny hadizsákmányra tett szert. December 18-19-én, Csucsánál, két napon keresztül harcolt a magyar csapatok ellen. December 24 - 25-én, a Bem vezetése alatt álló magyar erők, Zsibó, Bánfihunyad, Kolozsvár, Dés térségében bekerítették megmaradt erőit. E bekerítésből sikerült kitörnie. 1849. január 1-én, Szeretfalvánál, 2-án Besztercénél, 4-én a tihozai szorosban, 5-én Vátra-Dornánál harcolt.

Ezt követően, megmaradt katonáival, sikerült Bukovinába menekülnie. Bizonyos erősítés után, innen többször, sikeresen tört be Magyarországra területére.

Legjelentősebb győzelmét 1849. február 6-án Marosényénél. aratta, túlerőben lévő magyar csapatokkal szemben. Február 26-án,

sikeres irányítással 800 katonáját mentette meg a hadifogságba eséstől¹². Ezekért a tetteiért, a *Lipóti Rend lovagkeresztjével* tüntették ki¹³.

Marosény sikeres megrohanásáért, 1849. július 29-én, a Rend 153. promóciója alkalmával, megkapta a *Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét*¹⁴.

1849. nyarán a magyar szabadságharc leverése idején, Grotenhjelm orosz, császári altábornagy serege elővédjének volt parancsnoka. 1849. augusztus 15-én bevették Kolozsvárt, 16-án Gyalut, Szárvásárt, Bánffyahunyadot. Urbán 17-én elérte a csucsai szorost, augusztus 18-án bevonult Zsibóra, s szerepe volt egyes magyar alakulatok, itteni fegyverletételében.

1850-ben vezérőrnaggyá léptették elő, a kolozsvári katonai körzet parancsnoka. Urbán tábornok Kolozsvár díszpolgára is volt, halálából azért, hogy 1849-ben nem prédálták fel a jeles erdélyi várost¹⁵.

1851. január 18-án, a Katonai Mária Terézia Rend Statutumában foglaltaknak megfelelően (osztrák) bárói rangra emelték¹⁶.

1857. szeptember 30-án lett altábornagy, hadosztály - parancsnok a 7. hadtestnél. 1859-ben, az olasz hadjárat idején, egy mozgó hadtest élén állt. Feladata a terület "fékentartása" volt. Különféle helyszíneken harcolt. Így Pármánál, Comónál. Küzdött Garibaldinak, Lombardiában, a Lago Maggiore-nál betört egységei ellen. Urbán-nak, végül véres harcok árán sikerült Mincio-ig eljutnia. A solferinói csata után az uralkodó, Veronában ráruházta a főparancsnokságot.

1860-tól, a 4. hadtestnél volt hadosztályparancsnok, Brünnben, 1865. május 1-ig, nyugállománybavonulásáig.

1877. január 1-én, kórházba szállítás közben, meggyilkolták az idős tábornokot¹⁷.

Urs Dávid, 1816-ban született az erdélyi Marginán. A Naszódai Román Határérezred Fiú - Nevelőházában volt növendék. 1834. július 1-én, közlegényként lépett be az I. román határérezredbe. 1835. januárjában őrzetető, május 1-től káplár, július 16-tól őrmester. Minden

¹² Hirtenfeld J., *Der Militär - Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder*, IV. (Vierte Abtheilung - 1823-1850.) Wien 1857, 1634-1638. pp. (továbbiakban: Hirtenfeldi. m.).

¹³ Hahn i. m. 163. p.

¹⁴ Hirtenfeld i. m. 1752 - 1753. pp.

¹⁵ U. o. 1638 - 1639. pp.

¹⁶ Frank -Döfering i. m. 543. p. 9711. sz.

¹⁷ Wurzbach i. m. 116 - 123. pp.

rendfokozatban szolgált. Majd hét éves szolgálat után, 1840-ben II. osztályú alhadnaggyá nevezték ki. 1848. augusztus 16-tól I. osztályú alhadnagy. Október 20-tól főhadnagy. Résztvevője a magyar szabadságharc elleni 1848-1849-es erdélyi harcoknak. Így jelen volt az 1848. november 5-i marosvásárhelyi csatában, Lőrintzfalva megrohanásánál, az ürmösi csatározásnál, december 22-én a hídvégi ütközetben. Harcolt 1849. július 23-án a szimériai ütközetben, július 31-én a kászon - újfalusi előőrscsatározásban, augusztus 1-én a bikszádi csatában. Itteni hősiességéért kapta meg a *Katonai Érdemkeresztet*¹⁸.

1849. augusztus 30-án, II. osztályú századossá léptették elő, s a (kassai) 34-es gyalogezredhez vezényelték. 1851. január 24-én lett I. osztályú százados, 1859. május 5-én őrnagy. Egyidejűleg az 52. gyalogezredhez került¹⁹.

Az 1859-es, a franciák és piemontiak ellen vívott háborúban zászlóaljparancsnok. A solferinói csatában kitüntette magát Medoles négy órán keresztül tartó hősiei védelmében. Urs őrnagy 10 századdal és két ágyúval állt szemben mintegy négy-ötszörös túlerővel (8000 - 10000 emberrel, az egész francia Luzy hadosztállyal állt szemben).

1859. június 23-án, északa kezdődött a harc. Medoles körüli terep nagyon fedett, szabdalt volt, nem voltak megfelelő kilátási lehetőségek. A kiterjedt elővédvonalak tovább nehezítették a védelmet. A nagy erővel támadó ellenség, a szárnyakon, mindenképpen be akarta keríteni a falut. A csata közben meglehetősen kilátástalannak tűnt a helyzet. A nagy túlerő miatt, két órás harc után felmerült a visszavonulás. Urs őrnagy, felismerve a település, császári és királyi csapatok számára való, kiemelkedő fontosságát, a mindenképpen való megtartás mellett döntött. Átcsoportosításokat hajtott végre. A harcok során, Urs maga is majdnem végzetes bekerítésbe került. Végül, több órás, elkeseredett harc után, egységével elhagyta az erősen veszélyeztetett pontot, s ezt követően elérte saját dandárját.

Maga az ellenség is elismerte - már a "Moniteur"-ban, a csatáról megjelent híradásban - Medoles, kiemelkedő jelentőségű védelmét -.

¹⁸ Lukeš, J. : *Militärischen Maria Theresien-Order*. Wien 1890. 152 - 153. pp. (továbbiakban : Lukeš i. m.).

¹⁹ Kreipner, Julius: *Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 34 für immerwährende Zeiten Wilhelm I. deutscher Kaiser und König von Preussen. 1733-1900*. Kaschau 1900. 585., 589., 853. p.

Urs őrnagy, katonai teljesítményéért a *Vaskorona Rend III. osztályát* kapta meg.

Ezért a fegyvertényért, 1859. október 17-én, a Rend 158. promóciója alkalmával kitüntették a *Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjével* is.

1860. február 1-ével a 64. gyalogezredhez vezényelték. 1861. november 14-én lett alezredes. 1863. október 29-én pedig ezredes²⁰.

1862. január 8-án, a Katonai Mária Terézia Rend Statutumában foglaltaknak megfelelően (osztrák) bárói rangra emelték²¹.

1864. december 18-án került nyugállományba.

Az 1866-os, a poroszok, illetve az olaszok elleni háborúban reaktivizálták. Május 21-én vette át Lissa sziget és erőd parancsnokságát. Július 18 - 19-én, a túlerőben lévő olasz hadiflotta, Lissa szigete ellen támadásokat hajtott végre. Végül, 20-án Tegethoff, Lissánál aratott döntő tengeri győzelmet az olasz flotta felett.

Urs ezredes, 1869. február 1-én ismét nyugállományba került²². Ezt követően, Nagyszebenben élt. Itt is halt meg, 1897. október 10-én²³.

Boeriu János 1859. október 10-én született Erdélyben, a Fogaras megyei Vajdavécsén 1879. augusztus 18-án kadétőrmesterként hagyta el a pozsonyi Gyalogsági Kadétakadémiát.

Ezt követően, 1905. májusáig, őrnagyi kinevezéséig (a Szolnok körzetéből kiegészített) 76. gyalogezred tisztje. Az első világháború kitörésekor, a 76. gyalogezred parancsnoka.

Az orosz fronton, 1914 augusztus 23-án a 76. gyalogezred azt a feladatot kapta, hogy a Wojchiechów-Osada vonalat szállja meg, s a küszöbön álló orosz támadást tartóztassa fel. Polichnanál, az orosz csapatok jelentős túlerőben próbálták áttörni a frontot.

A harcok során Boeriu ezredes elrendelte a szélesen elterülő Polichna falu megtámadását, a küzdelem során az oroszok fokozatosan visszavonultak. A több órás küzdelemben a 76. gyalogezred nagy veszteségeket szenvedett, állásait megtartotta, az ellenség áttörési kísérlete nem sikerült. Boeriu vezetésével a hadtest, visszavonulás közben

²⁰ Lukeš *i. m.* 153 - 157. pp.

²¹ Frank-Döfering *i. m.* 544. p. 9728. sz.

²² Lukeš *i. m.* 153 - 157. pp.

²³ Diaconovich *i. m.* III. 1178. p.

is folytatni tudta harcát a következő napokban. Mindez jelentősen hozzájárult az 1. Hadsereg jeles kraszniki győzelméhez.

Boeriu irányításával az ezred Lublintól délre további sikereket ért el.

Boeriu, 1914. novemberéig harcolt az orosz fronton, amikor súlyos sebesülést szenvedett, amely alkalmatlanná tette a csapatszolgálatra.

Mint a Katonai Mária Terézia Rend várományosa (polichnai sikéréért) az első világháború időszakába, különböző szolgálati helyek vezetője volt egészen 1918-ig. 1915-ben lett vezérőrnagy, később altábornagy²⁴. A Hadügyminisztériumban a Hivatásosok Becsületügyi Választmányának elnöke volt²⁵.

A Rend 184. promóciója alkalmából, 1918 augusztus 17-én lett a *Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjének* tulajdonosa²⁶.

1918-ban, polichnai előnévvel (osztrák) bárói rangot kapott²⁷.

Más kitüntetései is voltak : *Lipót Rend lovagkeresztje, hadidíszítménnyel és kardokkal; Ferenc József Rend középkeresztje, hadidíszítménnyel; Vaskorona Rend III. osztálya, hadidíszítménnyel, kardokkal; III. osztályú Katonai Érdemkereszt; Eronz Katonai Érdemérem; II. osztályú Katonai Szolgálati Jel Tiszteknek; Jutileumi Emlékérem a fegyveres erő számára (1898); Katonai Jutileumi Kereszt (1908)*²⁸.

Az 1918-as összeomlás után visszament Erdélybe. Később román hadtesttábornok volt. Így ment nyugdíjba. Nagyszebenben élt²⁹.

Popovici Konstantin, az erdélyi Mehédián született, kereskedő fiaként 1872-ben. Már igen fiatalon gyakori látogatója volt a Budapesti Gyalogsági Kadétiskolának. 1889-ben a 37-es gyalogezred állományába sorozták. Az 1892-es augusztusi besorozásnál zászlósként (kadéttiszthelyettes) a 33-as ezredhez kerül (ez Arad térségéből nyerte

²⁴ Hofmann, Oskar von - Hubka, Gustav von : *Der Militär - Maria Theresien Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914 - 1918*. Wien 1943. 74 - 76. pp. (továbbiakban : Hofmann - Hubka i. m.).

²⁵ Steiner, Jörg C. : *Schematismus der Generale und Obersten des K. u. K. Armee*. (Stand : 31. Dezember 1918), Wien 1992. 170. p. (továbbiakban : Steiner i. m.).

²⁶ Stolzer i. m. 10. p.

²⁷ Frank-Döfering i. m. 247. p. 789. sz.

²⁸ Steiner i. m. 170. p.

²⁹ Hofmann - Hubka i. m. 74. p.

kiegészítését). Az első világháborút (a Debrecen térségéből kiegészített) 39-es gyalogezred századosaként kezdte.

A háború során, különböző alkalmakkor, sokszor kitüntette magát. Különösen felfigyeltek személyes hősiességére, céltudatos vezetésére.

Legfontosabb hőstettét a 11. isonzói csata idején, az olasz fronton hajtotta végre (1917. augusztus 17 - 23.) a Fajti hrib hegyszőlő elhárítóharcokban. Popovici őrnagy a IV/39-es zászlóalj parancsnoka volt. Katonáival a 378-as magaslatot védte, a Fajti hrib-bel szemben.

1917. augusztus 17-én, tüzérségi pergőtűz után az olaszok gyalogsági tömegrohamokkal próbálták bevenni a 378-as magaslatot. Bár az ellenség hétszer is megkísérelte az állásaikba való betörést, Popovici zászlóaljának mindig sikerült, nagy veszteségeket okozva az olaszokat eredeti állásaikba visszavetni.

Augusztus 22-én megnőtt a támadáslendülete. Nagyszabású tüzérségi előkészítés után, az olasz támadás időleges helyi sikerrel járt. Az ellenség elfoglalt egyes lövészárokrészeket. Popovici, nagy veszteségeket okozó ellentámadása ezuttal nem járt sikerrel.

Ekkor Popovici őrnagy a 39. és a 61. gyalogezred zászlóaljainak maradékából rohamcsapatokat szervezett. Ezekkel végül sikerült a hősiiesen védekező ellenséget kivenni. Popovici nagyszámú ellenséges foglyot, közöttük két zászlóaljparancsnokot, főtiszteket ejtett, illetve egy sértetlen géppuskát zsákmányolt. A 378-as magaslat sikeres megtartása Popovici őrnagy és katonái jeles hőstette volt³⁰.

Popovici Konstantin érdemei elismeréseként különféle kitüntetésekkel kapott. Így a *II. osztályú Vaskorona Rendet, hadidíszítménnyel és kardokkal; Lipót Rend lovagkeresztjét, hadidíszítménnyel és kardokkal; III. osztályú Katonai Érdemkeresztjét* stb³¹.

A *Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét*, a 11. isonzói csatáért, már az első világháborút követően, a Rend 187. promóciója alkalmával még, 1921. június 10-én³².

³⁰ U. o. 248 - 250. pp.

³¹ V. ö. Hofmann - Hubka i. m. illusztrációs részében Popovici portréját, melyen viseli kitüntetéseit.

³² Stolzer i. m. 24. p.

Tekintettel arra, hogy kitüntetését már az összeomlást követően kapta meg, nem emelték bárói rangra³³.

Az 1918-as összeomlást követően visszament alezredesként szülőföldjére, ahol a román hadsereg átvette. Több éves szolgálat után, ezredesként ment nyugdíjba. Ezt követően Temesváron élt³⁴.

Felső - szilvási Nopcsa Elek 1775. március 14-én született. Hunyad megyei, igen régi nemesi családból származott. A család román eredetű, de az évszázadok során teljesen elmagyarosodott³⁵.

Nopcsa Elek udvari tanácsos és előadó volt az Erdélyi Udvari Kancellárián, amikor 1826. augusztus 20-án (23-án) I. Ferenc a magyar királyi Szent István Rend kiskeresztjével tüntette ki³⁶. Ezzel kapcsolatban Nopcsa írt gróf Nádasdy Mihály magyar királyi udvari kancellárnak³⁷.

Nopcsa a későbbiekben erdélyi udvari kancellár is volt, s megkapta a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot is. A Lipót Rend nagykeresztjével is kitüntették³⁸.

I. Ferenc József 1855. december 31-én emelte (osztrák) bárói rangra³⁹. Nopcsa Elek 1862. november 29-én, Bécsben halt meg.

³³ Frank-Döfering i. m. 459. p. 7158. sz.

³⁴ Hofmann - Hubka i. m. 248. p.

³⁵ A Nopcsa családra vonatkozóan v. ö. pl. (Csergheő, Géza von - Nagy, Iván von : *J. Siebmacher's Großes Wappenbuch*. Band 33. - *Die Wappen des Adels in Ungarn*. (Reprint) Neustadt an der Aisch 1982. 455. p., címer Tafel 335. (nemesi) felülről a 2. sor közepén, a (bárói) 2. sor jobbra; (Csergheő, Geza von - Barczay, Oscar von : *J. Siebmacher's Großes und Allgemeines Wappenbuch* - Vierter Band, Theil VII. - *Adel von Siebenbürgens*. Nürnberg 1898. 107 - 108. pp., Tafel 48., felülről a 3. sor (nemesi) címer középen, (bárói) címer szélén.

³⁶ Magyar Országos Levéltár (Budapest) (a továbbiakban : MOL) p. 1058. A Szent István Rend Levéltára Fasc. 10. S. O. 31./826. - Legfelsőbb kézirat. (németül, kézzel) Persenberg, 20. August 826. (Kiadás : augusztus 23.; S. O. 31./826 Diploma (fogalmazvány) (latinul, kézzel), Persenberg, 20. August 826.; S. O. 31./826. Missiles. Ad eudem Imperatorem. (fogalmazvány) (latinul, kézzel), Viennae, 23. aug. 826. ; S. O. 31./826. Ordinis Intimatum Imperati. (fogalmazvány) (latinul, kézzel), Viennae, 23. aug. 826. ; S. O. 39./826. Alleruntergänigster Vortrag. (németül, kézzel) Wien, 23. Septembris 826.; S. O. 32./826. Alleruntergänigster Vortrag. (németül, kézzel); S. O. 32./826. Misseles ad Consiliarium Aulicorum et Refere Transylv. aul. Cancellariae Reál Alljus Nopcsa. (latinul, kézzel), Viennae, 29. August 826.; S. O. 39./826. Alleruntergänigster Vortrag. (németül, kézzel); Praeflikales. (latinul kézzel) Vienne 13. Octombris 826.

³⁷ MOL. P. 1058. A Szent István Rend Levéltára Fasc. 10. S. O. 33./826. (latinul, kézzel), Viennae 3. Septembris 826.; S. O. 35./826. (latinul, kézzel), Viennae, 20. Oct. 826.

³⁸ Hahn i. m. 156. p.

³⁹ Frank - Döfering i. m. 434. p. 6395. szám.

Rendjelvényét, a korabeli gyakorlatnak megfelelően, 1863. januárjában küldték meg a Szent István Rend Kancelláriájának⁴⁰.

Erdélyi Vazul 1794. augusztus 1-én született, Makón. Tanulmányait Temesváron és Nagyváradon folytatta. Teológiát Nagyváradon, Pesten és Bécsben tanult, 1816-tól. Egyházi működését Belényesen kezdte 1820. november 20-án.

1835-től, a nagyváradi görög-katolikus káptalan tagja. A görög-katolikus szeminárium rectora. 1842. augusztus 2-től nagyváradi egyesült görög-katolikus püspök..

1845-ben királyi biztos Balázsfalván a Lemény János püspök elleni perben.

1848-1849-ben az udvar oldalán állt, a magyarbarát Lemény János, balázsfalvi görög-katolikus püspökkel szemben. 1850-ben ismét királyi biztos Balázsfalván⁴¹.

I. Ferenc József 1850. augusztus 21-én tüntette ki a *magyar királyi Szent István Rend kiskeresztjével*⁴². További négy, a korban erősen az udvar oldalán exponált személyiséggel tüntetik egyszerre ki⁴³. Erdélyi Vazul kitüntetési javaslatában kiemelkedik, hogy a forradalmi időkben megtartotta hűségét az udvarhoz, az, hogy paptársait visszafogni igyekezett⁴⁴.

1858 november 19-én emelték (osztrák) bárói rangra⁴⁵.

⁴⁰ MOL. P. 1058. A Szent István Rend Levéltára Fasc. 18. 4./1863. Sz. I. R. Dr. Melkus Mihály levele a Szent István Rend Kancelláriájának. (németül, kézzel). Hely nélkül, évszám nélkül. (Dr. Melkus Mihály cs. k. közjegyző a m. év november 29-én elhalt báró Nopcsa Elek hagyatékában talált kiskeresztet benyújtja.; Sz. I. R. 4./1863. - I. Bestätigung. (németül, kézzel) Wien, 17. Jänner 1863. - A Rendi Kancelláriától a Rend jelvényének visszaadása tárgyában; U. o. II. (fogalmazvány) (magyarul, kézzel). Bécs, 1863. január 17. - A jelvények átküldéséről Járj György kincstábornoknak.

⁴¹ Diaconovich i. m. Tomul II. (Copepode-Keman). Sibiu 1898. 322. p

⁴² MOL. P. 1058. A Szent István Rend Levéltára Fasc. 15. S. O. 48./50. Legfelsőbb kézirat. (németül, kézzel) Ischl, 21. August 850.

⁴³ MOL. P. 1058. A Szent István Rend Levéltára Fasc. 15. S. O. 48./50. Notifications (németül, kézzel) - Augusz Antal főispán, gróf Cziráky János a legfőbb ítélőszék tanácsosa, gróf Forgách Antal főispán, gróf Szirmay Sándor főispán; U. o. S. O. 48./50. - Melléklet (németül, kézzel) Információk a kitüntetendő személyekről, közöttük Erdélyi Vazulról.

⁴⁴ MOL. P. 1058. A Szent István Rend Levéltára Fasc. 15. S. O. 48./50. Legfelsőbb kézirat, illetve az egyes adománylevelek (1 - 5.) fogalmazványa (németül, kézzel), 1. p. Erdélyi Vazulról. Ischl, 21 August 850.

⁴⁵ Frank - Döfering i. m. 289. p. 1956. szám.

A román kultúrális, oktatási stb. célok bőkezű támogatója volt Erdélyi püspök. Így 1851-ben román nyelv - és irodalmi tanszéket állított fel a nagyváradi Gimnáziumban. A Gimnáziumot nagyszabású támogatásban részesítette. A budapesti Királyi Magyar Egyetemen ő allította fel a Román Nyelv és Irodalom Tanszéket.

1862. március 27-én halt meg⁴⁶.

Az előírásoknak megfelelően 1862. májusában küldték vissza a Szent István Rend Kancelláriájának rendjelvényét és Statutumkönyvét⁴⁷.

*Români distinși cu Ordinul militar Maria Terezia și
Ordinul regal maghiar Sf. Ștefan*
(rezumat)

În cadrul Imperiului Hasburgic sistemul decorațiilor s-a încetățenit în cursul secolului al XVIII-lea, iar în cel următor s-a diferențiat tot mai mult.

Ordinul specific casei domnitoare a fost Ordinul Lânii de Aur.

Cea mai înaltă recompensă o constituia Ordinul Militar Maria Terezia, înființat în 1757, acordat exclusiv pentru fapte de arme deosebite în timp de război. Între anii 1757-1918 (1931) acest ordin, clasele I-III, a fost acordat unui număr de 1242 de persoane.

În ordine ierarhică - dar cea mai înaltă distincție civilă - era Ordinul regal maghiar Sf. Ștefan., înființat în anul 1764. Circa 1900 de persoane au fost distinse cu acest ordin, clasele I-III.

Dobândirea decorației însemna, totodată, și o ridicare în rang. Prin intermediul acestui ordin posesorii obțineau automat accesul în rândurile nobilimii. La fel și posesorii Ordinului Leopold și ai Ordinului Coroana de Fier.

⁴⁶ Diaconovich *i. m.* II. 322. p.

⁴⁷ MOL. P. 1058. A Szent István Rend Levéltára Fasc. 18. 17./862. - A Magyar kir. udv. Kancellária rövid úton átteszi báró Erdélyi Vazul nagyváradi görög-katolikus püspök halála után beküldött kis keresztes és az alapszabályokat. - I. (fogalmazvány) (magyarul-németül, kézzel), *U. o.* II. (fogalmazvány). A visszaadott jelvény elhelyezése a rend kincstárában (magyarul, kézzel), *U. o.* III.= (fogalmazvány) a Magyar Udvari Kancellárnak visszaküldik az átvételi elismervényt. (magyarul, kézzel).

Din 18 iulie 1884 conferirea ordenelor încetează a mai însemna și o promovare pe scara ierarhiei sociale, cu excepția Ordinului Maria Terezia.

De subliniat faptul că aceste distincții erau ordine de merit. Prin urmare, ele se acordau fără discriminări de ordin național, confesional ș.a..

Dacă în cazul Ordinului Lânii de Aur nu au existat posesori români, în schimb, următoarele două ordine ca importanță, au fost acordate unori români sau persoane de origine românească după prima treime a secolului al XIX-lea.

Cu Crucea mică de cavaler al Ordinului Militar Maria Tereza au fost distinși:

1. Karl Urban, născut în Cracovia la 31 august 1802, lt. col. în Regimentul 13 de graniță din Năsăud, comandant militar al Ardealului de Nord și oponent deschis al guvernului ungar din 1848. Decorat cu Ordinul Leoold Crucea de cavaler și Ordinul Militar Maria Terezia. A fost asasinat la 1 ianuarie 1877 la Brünn.

2. David Ursu, născut în Marginea Sibiului în 1816, evidențiat într-o serie de bătălii, avansat până la gradul de colonel, lăsat la vatră în 1867. Moare la Sibiu în 10 octombrie 1897.

3. Ioan Boeriu, născut în comitatul Făgăraș, la 10 octombrie 1859, a îmbrățișat cariera militară, până la gradul de colonel, iar în 1918 a primit titlul de baron austriac. În același an revine în Ardeal, fiind avansat la gradul de general de corp de armată, cu domiciliul în Sibiu.

4. Constantin Popovici, născut la Mehadia în 1872, militar de carieră, evidențiat în bătălia de la Isonzo. După 1918 revine în locurile natale, servind în armata română pînă la pensionarea sa cu gradul de colonel. Ultima parte a vieții a petrecut-o la Timișoara.

Cu Ordinul regal maghiar Sfântul Ștefan au fost distinși:

1. Alexiu Nopcsa, din Silivașu de Sus, născut la 14 martie 1775 în comitatul Hunedoara, provenind dintr-o veche familie nobiliară de origine românească, maghiarizată cu timpul. A ajuns consilier al Curții de la Viena și referent al Cancelariei Aulice. În 1855 împăratul Francisc I l-a ridicat la rangul de baron.

2. Vasile Erdélyi, născut în Mako la 1 august 1794, episcop greco-catolic de Oradea Mare în 1842. În 1858 a fost ridicat la rangul de baron. A decedat la 27 martie 1862.

*Einige rumänische Inhaber der höchsten Ordenszeichen des
Habsburgerreiches (der Österreichisch-Ungarischen Monarchie)*
(Zusammenfassung)

Im seit dem 19. Jahrhundert sich immer stärker differenzierenden Ordenssystem des Habsburgerreiches (der Österreichisch-Ungarischen Monarchie), galten der Militär-Maria-Theresien-Orden und der Königlich Ungarische Sankt-Stephans-Orden bis zuletzt als die exklusivsten Anerkennungen.

Der Erhalt dieser Auszeichnungen war auch mit Rangerhöhung verknüpft, im Fall des Militär-Maria-Theresien-Ordens bis 1918, in dem des Sankt-Stephans-Ordens bis 1884.

Bei der Vergabe dieser Orden wurde weder die Herkunft noch die Religion der auszuzeichnenden Person geprüft, ihre Verleihung war in erster Linie mit hervorragenden, realen Verdiensten verbunden.

Unter den Inhabern höchster militärischer und ziviler Auszeichnungen begegnen wir Rumänen bzw. Persönlichkeiten rumänischer Herkunft seit Beginn des 19. Jahrhunderts.

Das Ritterkreuz des Militär-Maria-Theresien-Ordens wurde vier rumänischen Offizieren verliehen.

Karoly Urban (zur Zeit seiner Waffentat Obest) erhielt im Jahr 1849 die hohe Anerkennung. 1852 wurde er in den Baronstand erhoben. Seine militärische Laufbahn beendete er als Generalleutnant.

David Urs (zur Zeit seiner Waffentat Major) erhielt die Auszeichnung im Jahr 1859 und im Jahr 1865 die Baronwürde. Sein letzter Dienstgrad war der eines Obersten.

Janos Boeriu (zur Zeit seiner Waffentat Oberst) erhielt den Orden im Jahr 1918. Im selben Jahr wurde ihm auch der Barontitel verliehen. Seine höchste militärische Rangstufe in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie war die eines Generalleutnants. Seine militärische Laufbahn beendete er als rumänischer Korpsgeneral.

Konstantin Popovici (zur Zeit seiner Waffentat Major) erhielt die Anerkennung im Jahre 1921. Seine militärische Laufbahn endete als rumänischer Oberst.

Im Fall des Sankt-Stephans-Ordens können zwei Personen unter den Ritterkreuzinhabern erwähnt werden.

Elek Nopcsa erhielt die Auszeichnung im Jahre 1826, als er Hofrat und Referent der Siebenbürgischen Hofkanzlei war. 1855 wurde er baronisiert. Er beendete seine Laufbahn als Siebenbürgischer Hofkanzler.

Vazul Erdély, griechisch uniierter Bischof von Nagyvárád (Großwardein - Oradea Mare), erhielt die Auszeichnung im Jahre 1850. 1858 erhielt er den Barontitel.

Der Verfasser überblickt in seiner Studie die mit den Auszeichnungsverleihungen verbundenen - besonderen - Rangerhöhungen.

Demersul întreprins în direcția restituirii prin intermediul documentelor arhivistice a imaginii unui semnificativ, dar mai puțin mediatizat segment social medieval românesc, în cazul de față nobilimea din zona de nord-vest a Transilvaniei, vine în întâmpinarea unui imperativ istoriografic resimțit de multă vreme.

Din capul locului ținem să precizăm că aria investigațională se rezumă la fondurile arhivistice aflate în păstrarea Direcției Județene Satu Mare a Arhivelor Naționale, motiv pentru care acest material nu poate depăși limitele ori pretențiile unui eseu.

În raport cu categoriile sociale ale supușilor (libertini, iobagi, jeleri ș.a.), informațiile privind nobilimea românească sunt tot atât de sărace precum condiția economică a acesteia. În asemenea sărăcie efortul de depistare s-a orientat spre zonele locuite compact de români, nicidecum în centrele urbane, ci în lumea satelor, rareori în târguri și spre acele genuri de acte unde e regășibilă, cât de cît, o nobilime românească. Acestea sunt, cu prioritate, actele de natură judecătorească și cele economice, mai ales conșcripțiile fiscale, relativ târzii și ele, acoperind cronologic secolul al XVIII-lea și prima jumătate de secol al XIX-lea.

Din prima categorie ascultările de martori sunt cele în care apar, aici-colo, câțiva nobili români. O serie de interogatorii luate martorilor privesc îndelungata dispută între contele Alexandru Károlyi și magistratul orașului liber regesc Satu Mare relativ la dreptul de proprietate asupra pădurii de cer din Mădăras. În cadrul interogatoriului luat la 16 aprilie 1732 de către judele nobililor Becski György sunt menționați și doi nobili români din satul Pișcari, Ilie Sabău (Elias Szabó) și Ioan Pop (Ioannes Pap), primul de 86 ani, al doilea de 50 ani¹. Interogatoriul din 15 august 1735, în aceeași cauză, extras din arhiva Capitlului din Oradea Mare, consemnează printre martori pe nobilii David Ursu (Ursuly) din Giungi, în vârstă de 60 ani, și Theodorus Suta din Ghirișa, de 70 ani². La 13 decembrie 1751 sunt audiați, în localitatea Mireșu Mare din

¹ Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale, fond *Primăria municipiului Satu Mare. Procesele familiei Károlyi cu orașul III*, act nr. 8/1732.

² *Ibidem*, act nr. 33/1735.

Districtul Chioar, peste 40 de martori cu privire la regimul pădurii "Codrul" din hotarul acesteia, în urma controverselor dintre nobilii Mihai Pop, Ursu Mogoș și Ioan Dragoș de o parte, familia contelui Teleki de cealaltă. Printre cei audiați din Văraiu figurează nobilii Ciocian Filip (61 ani), Chiș Grigore (66), Nemeș Grigore (60), Ciocian Petru (42), Nemeș Costan (40) Nemeș Gavrilă (62) și Mărieș Toader (30), ultimul din Cheud (comitatul Solnocu de Mijloc)³. În cursul anului 1761 depun mărturie în fața scaunului de judecată al Districtului Chioar, ținut la Șomcuta Mare, nobilul Pop Petru de 60 ani, "*parochus ecclesiae valachiae*" din Ciolt, precum și nobilii din Mireșu Mare: Buda Dumitru (60 ani), Ghiras Gligor (64), Ciuha Ioan (60), Buda Vonya (Onea, 50), Bog Gheorghe (48), Ghiras Gavrilă (48), Ancusa Urs (48), Ancusa Gavrilă (36), Pop Văsălica (49) și Lupșa Gavrilă (64). Din satul Fersig au fost testați martorii Dănuț Gheorghe (51), Onea Gligor (58) și Dănuț Petre(49), cu toții nobili⁴. Pop Văsălica din Mireșu Mare este hotnog al nobililor în 1808⁵. Am identificat și un martor în vârstă de 101 ani în aprilie 1792, nobilul Pistac Petru din Mireșu Mare⁶.

Într-un alt litigiu, declanșat de intrarea la ghindat a porcilor contelui Károlyi în pădurea orașului Satu Mare din Mădăras, depun mărturie nobilii Dumitru Gurzău (Gorzó)⁷ și Gheorghe Pop⁸, ambii de 50 ani și cu domiciliul în Mădăras. Din satul Tătărești sunt interogați, printre alții, nobilii Simion Horșa și Andrei Erdei, având în folosință câte o sesie colonială a orașului, precum și Teodor Horșe, taxalist al contelui Anton Károlyi⁹. Tot din Tătărești sunt audiați la 26 martie 1770, în fața scaunului de judecată comitatens ținut în Careii Mari, nobilii Ioan Nicoară alias Horșa (36 ani), Simion Horșa (60), Andrei Erdei (60), Teodor Horșa (40), Gavrilă Horșa (65), Chirilă Horșa (33) și Grigore Horșa (60)¹⁰.

Disputa asupra pădurii din Mădăras a trenat timp de câteva decenii. Seria interogatoriilor se prelungește până dincolo de pragul secolului al XIX-lea. În 1792 sunt chestionați nobilii Ioan Gurzău de 38 ani, taxalist al contelui

³ Fond Tribunalul Județean Satu Mare. Acte urbariale (în continuare *Urbariale*), dosar nr. 1175, f. 177-190.

⁴ *Ibidem*, f. 203-214.

⁵ *Ibidem*, f. 4.

⁶ *Ibidem*, f. 76.

⁷ P.M.S.M. Károlyi, III, act nr. 33/1735

⁸ *Ibidem*, act nr. 37/1769.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, act nr. 1/1770.

Iosif Károlyi, și Ignațiu Nistor de 33 ani, ambii din Mădăras¹¹, pentru ca în 1812 să depună mărturie, în aceeași cauză, Dumitru Suta de 50 ani, hotnogul nobililor din Sătmărel¹².

Neînțelegeri s-au iscat și în privința situației juridice a pădurii “Mosdaj”(Mujdeni - n.n.) din hotarul târgului Orașu Nou. Printre martorii audiați la 20 mai 1776, în fața judeului nobililor și a unui jurat ordinar comitatens, apar și doi nobili români din Oaș: Toma Dosa din Racșa și Gheorghe Talpoș din Prilog¹³.

La fel, pădurea “Gombás”(Ciuperceni - n.n.) se afla în litigiu între baronii Rhédey și Wesselényi pe de o parte și sătenii din Medieșu Aurit, Odoreu și Botiz pe de altă parte. În cadrul procesului de separare a pădurii alodiale sunt citați ca martori, la 1 august 1837 în târgul Medieșu Aurit, și nobilii Comiati Vasile, ortodox (*óhiti*), de 65 ani, supus al preotului reformat Gáthi Gedeon, și Burla Dumitru, ortodox, de 45 ani, supusul lui Szirmay Lajos¹⁴.

Cîteva sumare informații au fost depistate și în categoria scrisorilor de hotârnicie, întocmite în scopul delimitării jurisdicției unor localități sau domenii feudale și cu ocazia revizuirii periodice a vechilor semne de hotar. Nu de puține ori aceste semne erau încălcate și modificate prin abuz. Un asemenea caz a avut loc în anul 1729 în hotarul orașului Satu Mare dinspre Tătărești, când au fost citați în fața tablei regești de judecată din Satu Mare, printre alții, Ioan Silaghi, *agilis*, de 60 ani și Ioan Horșa, *agilis*, de 49 ani, ambii din satul Tătărești¹⁵. După unele aprecieri acești *agilis* sunt nobili pe linie maternă, dar care nu și-au putut dovedi nobilitatea. Odinioară acest titlu era întâlnit la secui, haiduci și alte persoane înarmate¹⁶. O scrisoare de hotârnicie a orașului Satu Mare urma a fi predată, potrivit unei rezoluții din anul 1825, spre luare la cunoștință nobililor din localitatea Botiz: Mihai Grad, Vasile Boitor, Simion Anderco, Zaharia Anderco, Dumitru Anderco, Gheorghe Anderco, Zaharia Drăguș și Andrei Dunca¹⁷.

Printre actele incluse în dosarele reglementărilor urbariale din comitatul Satu Mare, pot fi întâlnite și o serie de scrisori de mărturie ori învoieli

¹¹ P.M.S.M. *Moșia Mădăras*, act nr. 23/1792.

¹² P.M.S.M. *Litterae metales*, act nr. 27/1812.

¹³ *Colecția de documente ale instituțiilor ecleziastice*, (în continuare *Ecleziastice*), dosar nr. 110, f. 18.

¹⁴ *Urbariale*, dosar nr. 116, f. 30.

¹⁵ P.M.S.M. *Litterae metales*, act nr. 5/1729.

¹⁶ Ölyvedi Vad Imre, *Nemességi könyv*, Szeged, 1930, p. 45.

¹⁷ P.M.S.M. *Litterae metales*, act nr. 28/1825.

agricole unde se regăsesc și câțiva nobili români. Astfel, într-un document din anul 1804 figurează numele nobilului Ioan Dunca¹⁸, pe un altul din 1825 numele lui Ioan Verdeș¹⁹, locuitori în Odoreu. Nobilii de aici îl aveau în frunte, în anul 1832, ca hotnog, pe Stan Samoilă de Săpînța²⁰. Scrisoarea de mărturie, prin care comunitatea din Certeze donează pe seama bisericii unite pădurea de stejar "Coasta Prisecii", datată 4 aprilie 1813, poartă și semnătura hotnogului Grigor Moiş²¹. În târgul Medieșu Aurit se poate remarca prezența unei numeroase comunități nobiliare românești. Un testimonial emis la 28 noiembrie 1836, în numele juzilor celor două stări din târg, nobili și contribuabili, poartă și semnăturile *prin hotnogul* Gheorghe Chiș și a *hotnogului mic* Petru Bota²². Un document ulterior, din 5 mai 1838, al aceuiași târg, este semnat (semnul crucii - n.n.) de nobilii Ioan Zima cel Tânăr, Gheorghe Zima, Dumitru Burla, Vasile Comiati, Mihai Comiati, Alexandru Bob, Gheorghe Nichita, Ioan Micle, Ioan Chiș și Mihai Chiș, doar ultimul având semnătura olografă.²³ Nobilii din Potău aveau și ei în frunte un hotnog în persoana lui Gheorghe Bărbuș, semnatar al unei scrisori de mărturie din 1 decembrie 1836 privind necesitatea regularizării părții de hotar dinspre Medieșu Aurit²⁴. O învoială agricolă încheiată în localitatea Vezendiu, la 19 octombrie 1844, între socru și ginere, respectiv Dumitru Belme și nobilul Ionaș Lazin, este autentificat de hotnogul Gheorghe Demian, hotnogul mic Toader Dragoș și de nobilii jurați Emeric Dragoș și Ioan Székely²⁵.

Ultima categorie de documente cercetate, dar ceva mai consistentă în date privind nobilimea românească, o constituie conscripțiile, diverse și ele, în general fiscale ori servind nevoilor de apărare a țării, cu deosebire în regiunile de graniță. Informațiile depistate, ținând cont și de o cronologie a consemnărilor, privesc trei zone distincte: comitatul Ugocea, comitatul Satu Mare și Districtul Chioar.

Pentru comitatul Ugocea dispunem, alături de conscripțiile dicale, de câteva conscripții ale armaliștilor din perioada 1714-1719. În cea întocmită la 2 septembrie 1714 și zilele următoare sunt înscrși nobilii cu blazon pe localități. Numele nobililor fiind maghiarizate e dificil a-i identifica pe cei români. În

¹⁸ *Urbariale*, dosar nr. 1273, f. 112.

¹⁹ *Ibidem*, f. 106.

²⁰ *Ibidem*, f. 113.

²¹ *Ecleziastice*, dosar nr. 296, f. 1.

²² *Urbariale*, dosar nr. 1113, f. 25.

²³ *Ibidem*, f. 29.

²⁴ *Ibidem*, f. 28.

²⁵ *Urbariale*, dosar nr. 1868, f. 55.

localitatea Tivadar apare numele Ioannes Turkuly, desigur Ioan Turcu. În Eteni sunt înscriși, între cei 6 nobili, Michael Oláh și Martinus Oláh, posibili români, iar în localitatea Fancsika figurează Michael Dancs, cu certitudine Mihai Danciu²⁶. O nouă conscripție, întocmită în cursul anului 1718 de către judele nobiliar Nicolaus Apagy și un conscriptor delegat, consemnează nominal iobagii, libertinii și armaliștii din opt localități ale comitatului, cu mențiunea „*captivus*” în dreptul unora dintre aceștia. Printre cei salvați figurează și Pap András din Forgolany, poate Pop Andrei (?)²⁷. Conscripția trebuie pusă în relație directă cu ultima mare invazie a tătarilor din 29-30 august 1717, când au fost luați în captivitate 562 de nobili și 902 supuși din cuprinsul comitatului Ugocea. Dintre aceștia vor reveni la vetrele lor 363 de nobili și 498 supuși²⁸. Nobilii armaliști vor mai fi conscriși în cursul anului 1743, deci după epidemia de holeră din 1742, fiind semnați 6 nobili români în Gherța Mare și 1 nobil în Turț, pentru ca în conscripția din 1754/1755 să figureze câte 3 nobili în fiecare din aceste două localități²⁹. Dispersia nobililor români în Ugocea trebuie să fi fost mai mare, din moment ce întâlnim un astfel de nobil și în localitatea Fertőss Almás, în persoana lui Ioan Drăguș, înscris într-un tabel nominal cu voluntarii participanți la revoluția din 1848-1849, document păstrat în arhiva parohiei reformate Adrian³⁰.

Se cunoaște faptul că până la revoluția de la 1848 comitatul Satu Mare era împărțit din punct de vedere administrativ-teritorial în patru plăși: Nir, Crasna, Someș și Baia Mare, ultima fiind și cea mai întinsă. Plășile erau divizate, la rândul lor, de prin secolul al XVIII-lea, în cercuri conduse de un vicejude al nobililor sau jude substituit.

Instituția noastră păstrează o conscripție a nobililor din cercul nr.1 al plășii Baia Mare, datată 10 februarie 1809 în târgul Orașu Nou, întocmită de primjudele nobiliar Betsky Antal, asesorul Nagy Sigmond și juratul Mándy Beniamin. Era anul ultimei ridicări generale (*insurrectio generalis*) a nobilimii în timpul războaielor napoleoniene, soldată cu eșecul de la Győr, după cele din 1797, 1800 și 1805³¹. Pentru insurecția din 1805 au fost conscriși în comitat 5587 de nobili: 1608 în plasa Nir, 1566 în plasa Crasna, 1569 în plasa Someș și

²⁶ *Urbariale*, dosar nr. 939, f. 4, 7 și 16.

²⁷ *Urbariale*, dosar nr. 941, f. 1-8.

²⁸ Szabó István, *Ugocsa megye*, Budapest, 1937, p. 207.

²⁹ *Ibidem*, p. 171.; vezi și Bujor Dulgău, *Raporturi feudale în Țara Oașului în sec. XVI-XIX în Satu Mare. Studii și comunicări*, IX-X, 1992-1993, p. 95.

³⁰ *Ecleziastice*, dosar nr. 4, f. 51.

³¹ Szekfű Gyula, *Magyar történet*, V, Budapest, 1936, p. 205-206.

844 în plasa Baia Mare³². Această conscripție va fi rectificată în primăvara anului 1811 și încheiată la 20 aprilie în Orașu Nou., purtând semnăturile lui Olysoi Gabányi Imre, asesor delegat al scaunului de judecată comitatens, primjudele nobililor Szerdahelyi Sigmond și juratul Nagy Lajos. Rectificarea, respectiv corecturile s-au efectuat direct pe documentul din 1809³³. Cu excepția târgurilor Orașu Nou și Seini, ca și a satului Remetea Oașului, restul localităților sunt românești după ponderea etnică a populației. În dreptul fiecărei persoane nobile sunt înscrise vârsta, dacă este căsătorit sau nu, numele copiilor și vârsta, starea de sănătate și cea materială, dacă e apt sau nu pentru mobilizări ulterioare. Rectificările din 1811 menționează nobilii decedați între timp și văduvele acestora.

În satul *Racșa* sunt consemnate 20 de persoane nobile; Boja Petru de 26 ani este schilod; Ștefan, fiul Boja Maștei, în vârstă de 11 ani, este școlar în Sighet; Pop Vasile de 33 ani este preot (*parochus*)³⁴. În satul *Prilog* erau 45 de persoane nobile; Talpoș Gligor de 19 ani a murit în insurecție (în 1809 - n.n.); casa lui Talpoș Chifor este total degradată; fiul lui Goje Nicolae este în armată; Codre Mihai e venit din Negrești³⁵. În *Vama* sunt recenzate 25 de persoane nobile; Steț Ștefan s-a mutat la Oradea Mare, iar în gospodărie locuiește fratele său, preotul Steț Grigore; Steț Ioan a fost insurgent; Anton Alexa (26 ani) a fost conșcris în timpul precedentei insurecții la Seini; Anton Ioan (20 ani) acum se află în temnița din Careii Mari; Marinca Vasile este "*prins*"; Anton Alexa (46 ani) a fost insurgent; Bratan Ștefan, născut în Chioar, se ocupă cu stinsul varului, fiind concomitent cantor și învățător în sat³⁶. În satul *Tur* figurează 43 de persoane nobile. Stan Iacob este hotnogul nobililor; Dărăban Vasile (24 ani) a fost insurgent în 1809; Birtoc Grigore locuiește acum în Boinești; Drăguș Ioan (23 ani) trebuie să-și întrețină părinții; Fanea Pinte, Stan Toma și Stan Gheorghe au fost insurgenți; Drăguș Mihai slujește la Stan Mihai; Drăguș Vasile (20 ani) este țaran (*paraszt*)³⁷. În *Negrești* sunt înscrise 53 de persoane nobile. Pop Ioan este preot; Fabian Ilieș locuiește acum în Apșa; Drăguș Grigor (37 ani) a fost insurgent; Pop Ștefan (18 ani) a murit în insurecție; Fabian Todor și Fabian Iacob au fost insurgenți; Codrea Ștefan (33 ani) este mic de statură și bolnăvicios³⁸. În *Moișeni* apar doar doi nobili: Finta Ilieș venit din Bixad și

³² Szirmay Antal, *Szatmár vármegye*, I. Buda, 1809, p. 32.

³³ Documentul este semnalat și în Bujor Dulgău, *op. cit.*, p. 95.

³⁴ *Urbariale*, dosar nr. 196, f. 4-5.

³⁵ *Ibidem*, f. 5-8.

³⁶ *Ibidem*, f. 8-11.

³⁷ *Ibidem*, f. 11-14.

³⁸ *Ibidem*, f. 14-18.

Finta Mihai “*omis la prima conscripție, deși locuiește aici de opt ani*”³⁹. În Bixad sunt evidențiate cele mai multe persoane nobile, 56 la număr. Tătar Pinte a fost insurgent, acum e în temniță la Careii Mari; Tătar Mihai și Tătar Iacob apar ca foști insurgenți; Finta Mihai (16 ani) e plecat să slujească în Maramureș; Finta Ursu (51 ani) a fost insurgent, acum are o afecțiune a ochiului drept; Finta Dumitru (20 ani) e orb; Finta Irimie (19 ani) e surd, dar apreciat ca apt; Balaban Ioan (24 ani) figurează ca “*neprins*”⁴⁰. În Trip sunt 8 nobili capi de familie. Apati Ioan (50 ani) figurează ca “*neprins*” în 1809, mort în 1811; fiul său de 16 ani “e încă mic”; Pop Ștefan (67 ani) este paroh⁴¹. În Boinești domiciliau 13 nobili; fiul lui Birtoc Ioan, în vârstă de 20 ani, apare ca mort în insurecție; Birtoc Dumitru (40 ani) a foarte scund; Birtoc Ioan a fost insurgent⁴². În Lechința sunt doar 2 nobili, în Cămărzana 8 nobili, Pop Costan e paroh⁴³. În Târșolț sunt consemnați 23 de nobili. Pop Mihai (60 ani) este paroh; Pop Ilieș (25 ani) a fost căprar în insurecție, acum e mort; Pop Dumitru a fost insurgent; Pop Andrei (19 ani) a fost școlar la Sighet, acum e seminarist în Ungvár⁴⁴. În Călinești sunt înscrise 14 persoane nobile. Preotul Pop Ionaș figurează mort în 1811, iar fiul Simion (38 ani) a fost insurgent în 1809; Pop Ioan cel Tânăr (52 ani) a fost în insurecție din 1809, “*acum e pregătit să plece din nou*”; Pop Mihai provine din Gherța Mică (Ugocea) și a prezentat judei nobililor de acolo atestatul de nobilitate⁴⁵. În târgul Seini e înscrisă și văduva parohului Pop Iacob; fiul Ioan, de 16 ani, este la școala din Baia Mare; Fogarași Ioan (46 ani) are sesie de taxalist și este hotnog al nobililor⁴⁶. Ponderea în rândul celor 137 de nobili o dețin cei de etnie maghiară. Unii apar ca meșteri olari, croitori sau slujbași domeniali. Dajka Ferentz a participat la insurecția din 1797 (în document 1794) și cea din 1809, Pelei Iános la cea din 1800⁴⁷.

Câțiva nobili români au fost identificați și în conscripțiile regnicolare efectuate în cursul anului 1828 și începutul celui următor, în temeiul Legii 7 din 1827 pentru repartizarea mai proporțională a porților palatiale. Conscripțiile erau întocmite de către un conscriptor extern (din alt comitat decât cel recenzat - n.n.) și unul intern (un primjude nobiliar din comitatul respectiv), asistați de

³⁹ *Ibidem*, f. 18.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 18-21.

⁴¹ *Ibidem*, f. 22.

⁴² *Ibidem*, f. 23-24.

⁴³ *Ibidem*, f. 25.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 26-27.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 27-28.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 31.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 31-35.

un jude al nobililor, un jurat comitatens, notarul și judele sătesc, cîte un gospodar, diferențiați în trei categorii (fruntaș, mijlocaș și sărac), un jeler și un jeler fără casă. La sfârșitul conscripției erau înregistrați acei nobili care aveau în folosință sesii colonicale sau de jeleri.

În localitatea Apa, în dreptul lui Cozma Simion și Voniga Gheorghe se face mențiunea că soțiile lor sunt persoane nobile⁴⁸. În Berindan nobilii Ban Paul și Paul Vasile au sesii de 2/8, respectiv 10 mierțe de Pojon arător (cca 5 iug.cad. - n.n.) și fâneață de 3 coase⁴⁹. În Groși, soția lui Marian Onuț "*este născută persoană nobilă*"⁵⁰. În satul Hrip, nobilul Ioan Dărăban avea în folosință o sesie colonială de 40 mierțe de Pojon arător și fâneață de 10 coase⁵¹. În târgul Medieșu Aurit 5 nobili români foloseau sesii în schimbul obligațiilor urbariale: Bota Ioan, Bota Petru, Bota Vasile, Coman Gheorghe și Zima Gheorghe⁵². În localitatea Portița, nobilul Balint Ioan folosea o sesie de jeler (sub 1/8 - n.n.)⁵³, în Prilog 19 nobili aveau sesii între 1/8-7/8, iar 2 nobili sesii de jeler⁵⁴. Boitor Lupuț din Roșiori folosea și el sesie de jeler⁵⁵.

În satul Rușeni, situat în hotarul orașului Satu Mare, nobilul Pinteia Andrei avea sesie de 2/8 (14 m. P., respectiv 4 coase), Lăcătuș Teodor la fel, Lăcătuș Ioan de 4/8 (28 m. P., 8 coase)⁵⁶. Sesii identice aveau în uz și nobilii satului învecinat Tătărești: Nicoară Zaharia, Pricop Alexandru, Pricop Ioan, Pricop Gavril, Dan Ioan, Dărăban Gavril și Lazin Zaharia, sesii arendate de moșie orașului liber regesc Satu Mare⁵⁷. Gavril Marinca din Vama folosea o sesie de jeler, iar Pinteia Ioan sesie de 1/8 (4 m.P., 3c)⁵⁸. În schimbul unei taxe anuale și sesie parohială din Certeze a fost dată în folosință nobilului Vasiliu Pop din Moșeni, precum și unor iobagi și jeleri în cursul anilor 1843 și 1844⁵⁹. Conscripția intravilanelor și extravilanelor aparținătoare bisericilor greco-catolice unificate din Certeze și Moșeni, întocmită la 24 mai 1844, poartă,

⁴⁸ *Urbariale*, dosar nr. 103, f. 5 și 7.

⁴⁹ *Urbariale*, dosar nr. 810, f. 7.

⁵⁰ *Urbariale*, dosar nr. 926, f. 3.

⁵¹ *Urbariale*, dosar nr. 1002, f.12.

⁵² *Urbariale*, dosar nr. 1120, f. 16.

⁵³ *Urbariale*, dosar nr. 1397, f.12.

⁵⁴ *Urbariale*, dosar nr. 1447, f. 12.

⁵⁵ *Urbariale*, dosar nr. 1486, f. 10.

⁵⁶ *Urbariale*, dosar nr. 1510, f. 12.

⁵⁷ *Urbariale*, dosar nr. 1712, f. 13.

⁵⁸ *Urbariale*, dosar nr. 1825, f.14.

⁵⁹ *Ecleziastice*, dosar nr. 296, f. 13.

alături de semnăturile juzilor mari și mici (semnul X - n.n.), și semnăturile (X) hotnogilor Pop Ioan, respectiv Moiş Nicoară⁶⁰.

După instaurarea stăpînirii hasburgice în Transilvania prin Diploma leopoldină din 1691, veniturile camerale, considerate ca aparținînd suveranului, erau administrate de către Tezaurariat (*Thesaurarius Regius*). Aici se încadrau veniturile fîscului provenite din vămi, mine, ocne, baterea monedelor, taxele oraşelor libere regeşti ş.a.. Veniturile extraordinare, respectiv impozitele, socotite ca venituri provinciale, erau administrate de către Comisariatul Suprem Provincial cu sediul la Sibiu. Acest comisariat, după votarea de către Dietă a cuantumului impozitelor, le delfaca pe comitate, scaune şi districte. Cum aceste impozite serveau, în principal, cantonării trupelor şi cheltuielilor militare, au fost introduse în mod uniform nişte tabele de impunere tipizate, numite "*Tabella Rectificationis Annii Militaris*", în care erau anual înscrîşi nobilii contribuabili, libertinii, colonii, jelerii, curialişti ş.a., cu averea imobiliară şi mobilă deţinută, precum şi impozitul proporţional cuvenit. Pe coperta tabelului erau menţionate denumirea localităţii, plasa sau cercul administrativ, comitatul, scaunul sau districtul din care făcea parte, numele percepătorului regesc, inclusiv clasa de fertilitate a solului (3 clase)⁶¹.

Districtul Chioarului se individualizează şi printr-o prezenţă masivă şi timpurie a nobilimii române,unii fiind urmaşii acelor voievozi semnaiaşi de regretatul academician David Prodan⁶². Nu întâmplător, documentele vremii consemnează la modul constant titulatura de "*Spectabilis et Nobilis*" ori "*Tekintetes és Nemes*" pentru Districtul Chioarului. O parte a acestei nobilimi o regăsim în tabelele de impunere ale unui număr de 34 localităţi aflate în păstrarea Direcţiei Judeţene Satu Mare a Arhivelor Naţionale⁶³. Tabelele au fost întocmite pentru perioada 1818-1848, la unele localităţi sunt lipsuri,îndeosebi pentru ultimii ani. Pentru fiecare localitate vom menţiona doar numărul

⁶⁰ *Ibidem*, f. 16.

⁶¹ Vezi A. Moldovan, *Tabelele de impunere din arhiva comitatului Solnocu Interior dintre anii 1790-1848 şi valoarea lor documentară*, în *Revista Arhivelor*, 1966, nr. 2, p. 131-138; *Colecţia de tabele de impunere în Îndrumător în Arhivele Statului. Judeţul Mureş*, I, Bucureşti, 1984, p. 335-340.

⁶² D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, II, Bucureşti, 1968, p. 175-179; vezi şi Valer Hossu, *Libertăţi şi servituţi în viaţa obştilor sateşti de pe domeniul Cetăţii de Piatră (Chioar) în secolele XIII-XV*, în *Acta Musei Porolissensis*, XI, 1987, p. 207-211.

⁶³ A. Moldovan, *op. cit.*, p. 130, semnalează existenţa unui număr de 1260 tabele pentru 49 localităţi din Districtul Chioarului, păstrate azi la Direcţia Judeţeană Cluj a Arhivelor Naţionale. Vezi şi *Districtul Chioar* (prezentare de fond), în *Îndrumător în Arhivele Statului. Judeţul Cluj*, I, 1979, p. 290-293.

nobililor înscriși în tabelele anilor extremi și eventualele adnotări mai semnificative.

Berchezoaia, cercul Berchez, 30 nobili și 6 văduve de nobili în 1818, 71 nobili și 6 văduve în 1848. Alexa Augustin este hotnog în 1848. În dreptul ultimilor patru nobili apare mențiunea "*neogan*" sau "*neogam*", probabil cei recent căsătoriți. Unii apar ca "*öreg*" și "*nyomorék*", adică bătrâni și handicapați fizic⁶⁴.

Boiuț, cercul Boiu Mare, 57 nobili și 10 văduve în 1818, 71 nobili și 7 văduve în 1836. Unii sunt "*servus conventionatus*", alții "*miserabilis*". Mihai Danciu este "*parochus*"⁶⁵.

Bucium, cercul Mireșu Mare, 23 de nobili în 1820, Pop Urs este cantor unit, 26 de nobili în 1843, unii sunt "*decrepitus*", adică istoviți, Peter Gheorghe este învățător (*Judi magister*)⁶⁶.

Cavnic, târg în cercul Vadului, 16 nobili în 1818, 3 nobili în 1848. Scăderea considerabilă se explică prin plecarea unora și decesul altora. Aici predomină lucrătorii de la mină (*laboratores ustinales*), 156 în 1825⁶⁷.

Colțirea, cercul Șomcuta Mare, 22 de nobili și 3 văduve în 1818, 22 de nobili și 2 văduve în 1848. Dragoș Ștefan e cantor unit în 1818⁶⁸.

Coruia, cercul Berchez, 23 de nobili și 5 văduve în 1818. Vida Matei e cantor unit⁶⁹.

Curtuișu Mare, cercul Mireșu Mare, 3 nobili în 1818, "nulli disuniti" (gr.cat. - n.n.), 4 nobili în 1820⁷⁰.

Durușă, cercul Mireșu Mare, 5 nobili în 1818, 12 nobili și 2 văduve în 1848. Între anii 1844-1848 figurează ca hotnogi ai nobililor, în ordine: Duruș Filimon, Duruș Ioan a lui Gheorghe, Duruș Filimon, Duruș Onuț a Lupului și Duruș Ilie⁷¹.

Făurești, cercul Vadului, 23 de nobili și 4 văduve în 1826, Pașca Onuț a Lupului este serv cu contract⁷².

⁶⁴ *Urbariale*, dosar nr. 274, 275.

⁶⁵ *Urbariale*, dosar nr. 339-355.

⁶⁶ *Urbariale*, dosar nr. 431, 453.

⁶⁷ *Urbariale*, dosar nr. 474, 502.

⁶⁸ *Urbariale*, dosar nr. 719, 722.

⁶⁹ *Urbariale*, dosar nr. 744.

⁷⁰ *Urbariale*, dosar nr. 774.

⁷¹ *Urbariale*, dosar nr. 855-857.

⁷² *Urbariale*, dosar nr. 861.

Fersig, cercul Mireșu Mare, 14 nobili și 1 văduvă în 1818. Denuț Vasalica este cantor unit în Dănești, Denuț Andrei paroh "*Dis Unitus*" (ortodox). În 1848 sunt consemnați 15 nobili⁷³.

Finteușu Mare, cercul Șomcuta Mare, 2 nobili și 4 văduve în 1818, 3 nobili și 1 văduvă în 1848. Nobilul Belbe Ioan este "*unitus*" (gr.cat.)⁷⁴

Finteușu Mic, cercul Șomcuta Mare, 16 nobili în 1820. Printre nobilii înscrși în 1845, Matei Ștefan este "*Aeditus Unitorum*" (paznic al bisericii unite - n.n.), Cardoș Griga, învățător, iar Cardoș Gavrilă cantor unit în Satulung. În 1848 sunt nominalizați 20 de nobili și 8 văduve. Cardoș Ioan a lui Nuțu este învățător în sat, Marc Gheorghe învățător în Săpăia⁷⁵.

Hideaga, cercul Șomcuta Mare, 11 nobili și o văduvă în 1818. În anul 1838, Cardoș Văsălica slujește la cârciuma domenală, iar Dale Ioan este cantor unit. În 1839, Cardoș Teodor figurează ca trecut la jeleri (*translatus inter inquilinos*). Acum numărul nobililor era de 10⁷⁶.

Hovrila, cercul Mireșu Mare, 6 nobili în 1818, Marinceș Grigor este cantor unit. Marinceș Irimie este hotnogul nobililor în 1832. În 1839 sunt evidențiați 6 nobili, Marinceș Toma, fiind cantor unit⁷⁷.

Iadăra, cercul Mireșu Mare, 22 de nobili în 1818, Pop Nistor a lui Toader a plecat la Blaj⁷⁸.

Mireșu Mare, cercul Mireșu Mare, 62 de nobili și 14 văduve în 1818. Un număr de 11 nobili nu au pământ deloc. Lupșe Onuț este cantor unit. În 1846 sunt înscrși 107 nobili și 7 văduve. Acum 77 de nobili sunt complet lipsiți de pământ. Cei 107 nobili dețin în total 83 găleți (*cubulus*) de arător, fâneață de 86 care, 26 boi, 42 vaci, 46 juninci și 10 porci. Pop Iacob a Luchi este cantor unit⁷⁹.

Mogoșești, cercul Mireșu Mare, 17 nobili și 2 văduve în 1818, 27 nobili în 1848⁸⁰.

Poșta, cercul Șomcuta Mare, 22 nobili și 5 văduve în 1818. Nistor Grigor este cantor unit. Surduc Văsălica trăiește din cerșit. În 1844 existau 30

⁷³ *Urbariale*, dosar nr. 865-868.

⁷⁴ *Urbariale*, dosar nr. 871, 874.

⁷⁵ *Urbariale*, dosar nr. 876-878.

⁷⁶ *Urbariale*, dosar nr. 960.

⁷⁷ *Urbariale*, dosar nr. 994, 995.

⁷⁸ *Urbariale*, dosar nr. 1015.

⁷⁹ *Urbariale*, dosar nr. 1171-1174; în 1728 existau aici 14 nobili, cf. *ibidem*, dosar nr. 1175, f. 222.

⁸⁰ *Urbariale*, dosar nr. 1219, 1221.

de nobili și 5 văduve. Bucșe Gavrilă este cantor unit, 3 nobili sunt foarte săraci⁸¹.

Remetea Chioarului, cercul Berchez, 64 de nobili și 9 văduve în 1818. Pinteau Onuț este angajat la Cămară sării din Baia Mare. În 1837 figurează 81 nobili și 18 văduve. Pop Văsălica lucrează la cazanul domenal de fierț țuică⁸².

Săcălășeni, cercul Berchez, 61 nobili și 15 văduve în 1818. Berce Onuț este paznic al bisericii unite, Tarția Onuț cantor unit, Mihalca Andrei lucrează la Cămară sării din Ocna Dejului⁸³.

Săpâia, cercul Șomcuta Mare, 1 nobil și 2 văduve în 1818⁸⁴.

Șomcuta Mare, cercul Șomcuta Mare, 45 de nobili și 16 văduve în 1818, 55 nobili și 6 văduve în 1846. Acum, Buda David e paznic al bisericii unite, Mircea Alexa cârciumar al curții domeniiale, Ungur Macovei dogar, Buda Văsălica e cantor unit, iar Boza Gheorghe hotnog. Media arătorului era de 2 găleți, a fîneței de 2 care⁸⁵.

Valea Chioarului, cercul Mireșu Mare, 32 nobili și 6 văduve în 1818. Balint Marian este curier poștal⁸⁶.

Văleni, cercul Mireșu Mare, 19 nobili și o văduvă în 1818, 26 nobili și 2 văduve în 1848. Un număr de 6 nobili sunt înscrși ca uniți, Moș Teodor e primhotnog, iar Dan Ilie hotnog⁸⁷.

Localitățile Bozinta Mare, Bozinta Mică, Culcea, Dăneștii Chioarului, Fericea, Lăpușel, Lucăcești, Remeți, Săsar și Stejera nu erau locuite de către nobili.

Acestea ar fi, în linii mari, datele furnizate de către izvoarele documentare, lapidare și seci, prezentate în goliiciunea lor. Convinși că lucrarea nu oferă o lectură agreabilă și facilă, suferind și de o anumită stereotipie, ne vedem obligați, ca în partea de final, să încercăm unele considerații de ordin mai general, de natură să îngăduie o imagine cît de cît relevantă, deși parțială, vis -a-vis de nobilimea romînească din această zonă, timp de mai bine de un secol.

Prezența nobilimii românești în tabloul social al vremii este o realitate axiomatică. Înainte de orice ea este o nobilme rurală, ici-colo cițiva nobili în

⁸¹ *Urbariale*, dosar nr. 1412, 1414.

⁸² *Urbariale*, dosar nr. 1468, 1470.

⁸³ *Urbariale*, dosar nr. 1572.

⁸⁴ *Urbariale*, dosar nr. 1575.

⁸⁵ *Urbariale*, dosar nr. 1695, 1698.

⁸⁶ *Urbariale*, dosar nr. 1812.

⁸⁷ *Urbariale*, dosar nr. 1842, 1845.

mediul târgurilor, cum ar fi Medieșu Aurit, în orașe deloc. Printre nobilii recenzați în orașul Satu Mare, 110 în 1827 și 160 în 1832, nu vom întâlni nici un român⁸⁸.

Condiția economică a nobilimii românești este mai mult decât precară. Inițial înnobilările erau însoțite de danii din partea suveranului. Când acestea erau spre epuizare, nu se mai acordau moșii, ci doar titlul de nobilitate, acea diplomă cu blazon numită "*armales*", de unde posesorii s-au numit armaliști. Conscriptiile din comitatul Ugocea amintesc de nobili cu o sesie în 1670 și armaliști în 1714, 1718, 1743 și 1754-1755, dar ambele categorii sunt deopotrivă nobili fără moșii⁸⁹. Nobilii români din comitatul Satu Mare, Ugocea sau Districtul Chioar alcătuiesc pătura cea mai săracă a nobilimii. Nu întâmplător îi găsim angajați în diverse servituți pe la curțile domeniiale ale marii nemeșimi maghiare, alteori ca preoți, învățători sau cantori, practicând meserii în scopul asigurării subzistenței ori luând în folosință sesii colonicale sau de jeleri, după care plăteau o taxă. În toate satele Chioarului clasa de fertilitate a solului era, fără excepție, a 3-a, adică cea mai slabă. În raport cu această nobilime am întâlnit, de pildă, iobagi români foarte înstăriți pe domeniul orașului Satu Mare, în satele Rușeni și Tătărești⁹⁰. În conscripțiile Districtului Chioar din anii 1818-1848 apar frecvente mențiuni de "*miserabilis*", "*decrepitus*", chiar supraviețuitori din cerșit.

Legea XXX/1630 preciza că cetățenii țării puteau fi înnobilați doar la propunerea a cel puțin trei consilieri sau la cele venite din partea comitatelor. Străinii, potrivit aceleiași legi, pot fi înnobilați doar dacă au obținut în prealabil cetățenia, în caz contrar nu vor fi considerați nobili. Scrisorile de nobilitate trebuiau prezentate obligatoriu în cadrul adunărilor generale ale comitatelor unde își stabileau domiciliu beneficiarii⁹¹.

Legea XIX/1741 acorda dreptul la înnobilare persoanelor virtuozose și cu merite deosebite față de patrie, scrisorile de nobilitate fiind eliberate de Cancelaria curții regale potrivit vechilor rânduieli și obiceiuri⁹². Această din urmă lege a permis înnobilări masive din rîndul oamenilor liberi, mai ales pentru meritele militare. Dacă la nivelul Ungariei conscripția din 1754-1755 înregistra 32 554 nobilii (17963 nobili cu moșie, 13 766 armaliști și 825 cu o situație incertă), cea din 1785 consemna 325 894, respectiv 340 000 de nobili

⁸⁸ P.M.S.M. *Acte financiare*, V, nr. 147/1827.

⁸⁹ Szabó István, *op. cit.*, p. 171.

⁹⁰ Bujor Dulgău, *Domeniul orașului Satu Mare în sec. XVII-XIX*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, XI-XII, 1994, 1995, p. 139-151.

⁹¹ *Magyarország hatályos törvényi (1000-1877)*, I. Budapest, 1943, p. 28.

⁹² *Ibidem*, p. 46.

în 1805⁹³. În condițiile creșterii debordante a numărului, Consiliul Regal Locumtenențial s-a văzut nevoit să dispună în repetate rânduri verificări ale actelor de nobilitate în toate comitatele. Diplomele erau verificate de către o comisie și înscrise în protocoale. Cunoaștem asemenea revizuirii efectuate în comitatul Ugocea în anii 1725, 1728 și 1751-1752⁹⁴, în comitatul Maramureș între anii 1749-1769⁹⁵.

Comunitățile de nobili din mediul rural aveau organizare aparte, separată de contribuabilii de rând. În frunte era ales anual un hotnog și un notar propriu. Credem că notarii erau de obicei realeși din acel foarte restrâns cerc al știutorilor de carte. Am întâlnit însă, în cazul comunităților mari, câte doi hotnogi: hotnog și hotnog mic; primhotnog și hotnog mic sau vicehotnog. Actele emise în nume propriu erau validate cu sigiliul comunității nobiliare, iar cele ce priveau interesele de ansamblu ale satului erau autentificate cu sigiliul sătesc și cel nobiliar (cosigilat - n.n.). Din actele consultate reiese că, exceptând notarii, doar în puține cazuri putem vorbi de nobili știutori de carte, semnând prin punerea crucii în dreptul numelui. În Districtul Chioar am întâlnit câțiva învățători, semn că exista preocupare pentru o educație elementară, după cum am semnalat și prezența unor copii de nobili români din Țara Oașului în institute de învățământ din Baia Mare, Sighet și Ungvár (azi Ujgorod, Ucraina). În satele cu puțini nobili nu existau hotnogi, fapt constatat în cazul mai multor localități din Chioar.

Aici lucrurile par ceva mai simple, fiind vorba de o zonă locuită compact de români. Când fiii lui Drag și Balc s-au prezentat, conform uzanței, în 1424 în fața Conventului de la Lelesz pentru a transcrie învoială privitoare la împărțirea satelor domeniului Chioar, acestea erau menționate ca românești fără excepție⁹⁶. În 1566 doar Berchezul și Lăpușul sunt considerate maghiare, restul satelor sunt românești, organizate în 12 voievodate⁹⁷. Ceva mai târziu, în 1603, domeniul Chioarului cuprindea 16 "oficiolatus" (districte) având în frunte voievozi⁹⁸.

Cetățile Hust, Chioar și Baia Mare vor intra în posesia lui Gabriel Bethlen în urma tratatului încheiat la Târnăvia cu imperialii în 1615. Cu această

⁹³ Ölvedi Vad Imre, *op. cit.*, p. 79.

⁹⁴ Szabó István, *op. cit.*, p. 172.

⁹⁵ Joódy Pál, *Máramaros vármegye 1749-1769 évi nemesség vizsgálata*, Máramarosziget, 1943, passim.

⁹⁶ A. Moldovan, *Districtul Chioarului. Perioada de funcționare și arhiva creată*, în *Revista Arhivelor*, 1971, 33, nr. 2, p. 287.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 289.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 291.

ocazie principele ardelean avea să declare că restituie vechile privilegii ale boierilor Districtului Chioar, "*care sunt nemeși făcuți din voievozi*"⁹⁹. Numărul mare de nobili din prima jumătate a secolului al XIX-lea nu poate fi explicat prin înnobilarea voievozilor decât parțial, căci ponderea au alcătuit-o cei promovați pentru fapte de vitejie și îndelungate servicii militare, cum e cazul pușcașilor chioreni de la sfârșitul secolului al XVI-lea și apoi toată durata secolului al XVII-lea, ridicați la această stare de către principii ardeleni¹⁰⁰.

Libertățile acestei păтури nobiliare vor fi însă treptat îngrădite. Dieta de la Alba Iulia din 1676 obligă nobilimea acestui district, ca și din altele, să participe cu atelaje proprii la întreținerea cetății câte două săptămâni pe an¹⁰¹. În 1781 familia Teleky, ce luase în arendă bunurile erariale de aici în 1719 pentru suma de 50 000 fl., supuse o mare parte a micii nobilimi la dări, alții fiind deposedați de bunurile avute¹⁰².

Prin impunerile din 1818 -1848, Imperiul habsburgic încearcă să-și redreseze vistieria secătuită după îndelungatele războaie napoleoniene. Astfel, nobilimea românească era frustrată de un privilegiu fundamental, desigur cel mai important dintre imunități, scutirea de impozite. La 1848 se vorbește chiar de 85 de "*sate iobăgești*", menționându-se însă că odinioară acestea erau sate libere¹⁰³.

Din punct de vedere confesional sunt reprezentate ambele biserici românești: greco-catolică și ortodoxă. Uniții sunt evidențiați de fiecare dată, ceea ce ne determină să credem că marea majoritate a nobilimii românești și-a păstrat vechea credință, existând chiar un protopopiat în district cu reședința la Plopiș¹⁰⁴. Administrativ-teritorial Districtul Chioar era organizat în perioada analizată în 6 cercuri (*processus*), satele prezentate fiind arondate în 5 asemenea cercuri : Berchez, Boiu Mare, Mireșu Mare, Șomcuta Mare și Vadului. Încă un amănunt, poate nu lipsit de importanță. S-a acreditat în literatura noastră de specialitate ideea că Districtul Chioar a făcut parte din comitatul Solnocu de Mijloc până în 1566, an după care funcționează ca district aparte condus de un căpitan. O copie întocmită la 18 noiembrie 1818, după o conscripție a nobililor din Mireșul Mare datată din 12 aprilie 1728, a fost autentificate cu sigiliul

⁹⁹ *Ibidem*, p. 292.

¹⁰⁰ Despre înnobilări ale pușcașilor chioreni vezi în Vasile Lechințan, *Pușcași Români din ținuturile chiorene și sălăjene în slujba principilor și Țării Transilvaniei în secolul al XVII-lea*, în *Acta Musei Porolissensis*, XIV-XV, 1990-1991, p. 255-278.

¹⁰¹ A. Moldovan, *op. cit.*, p. 293.

¹⁰² *Ibidem*, p. 294.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 298.

Districtului Chioar și semnăturile lui Ioan Buteanu Junior, jurat și arhivar al Districtului Chioar și Ioan Pop de Șomcuta Mare, "*Comitatus Solnoc Mediocris et Distriktus Kővár Jurassor*"¹⁰⁵. Dubla calitate a acestui jurat ar presupune, în mod normal, existența unei forme de uniune între cele 2 instituții politico-administrative. Existența Districtului Chioar va înceta în 1876 când potrivit legii XXXII/1876 un număr de 48 de sate vor intra în componența comitatului Solnoc-Dăbâca, restul de 43 de sate în cadrul comitatului Satu Mare alcătuind noua plasă Șomcuta Mare¹⁰⁶.

A román nemesség a szatmári levéltári forrásokban

(összefoglaló)

E tanulmány célja egy általános képet nyújtani a helybeli román kisenemességről, a Szatmár megyei levéltári források tükrében.

Ezen nemesség fellelhető a XVIII-ik század első felében a bírósági és gazdasági okmányokban: tanuvallomások, határjárások, egyezség-levelek, bizonyítólevelek, adóösszeírások, nemességi conscriptiók stb.

A meglévő adatok három külön területre vonatkoznak: Szatmár vármegye, Ugocsa megye és Kővárvidék.

A szatmári béke után, a gróf Károlyi család hosszas pert indított Szatmárnémeti szabad királyi város ellen a madarászi cserfaerdő birtoklásáért. A perben kihallgatott tanúk között rendszeresen jelen vannak a környékbeli román falvak kisenemesei is. Nagy számban található román nemesség az 1809. és 1811. évi nagybányai járás első kerületében történt összeírásokban. Ezen terület nagyjából az Avas vidékét foglalja magába.

Különben, az 1818-1848 között végzett adóösszeírások alkalmával nagy számú román kisenemességről beszélhetünk Kővárvidéken. Egyesek a régi vajdák soraiból voltak nemesi rangra emelve, de túlnyomó részük a XVI-ik század vége felé és a XVII-ik század folyamán nyerte nemesi oklevelét az erdélyi fejedelemségtől, hosszas és jólkiérdemelt katonai szolgálatokért.

Végeredményben, nyilvánvaló dolog, hogy egy szűkölködő szegény falusi kisenemességgel állunk szemben, számos esetben jobbágy vagy zseléri telkek használatára szorítkozva, különféle szolgáltatásokra kényszerítve a nagynemesi birtokokon.

¹⁰⁵ *Urbariale*, dosar nr. 1175, f. 222.

¹⁰⁶ Sergiu Vasil-Marinescu, Bujor Dulgău, *Filiala Arhivelor Statului Jud. Satu Mare*, București, 1984, p. 24-25.

*The Romanian nobility in the archives springs
in Satu Mare County*
(summary)

This study tries to reconstitute an image of the Romanian nobility through the angle of the reference springs, which are in custody of National Archives of County Direction Satu Mare. This nobility can be found in juridical and economic documents from XVIIIth century untill the first half of XIXth century. In the first category, the witness lists includes some Romanian noblemen. Richer information we can find in fiscal and military documents. These information reports on three areas: Satu Mare County, Ugocea County and Chioar District. A great part of Chioar inhabitants were ennobled in XVIIth century for their military merits in the defence of Transylvania principality.

The presence of Romanian nobility in the social structure of the time is an axiomatical reality. The little Romanian nobility has two features: we can find it only in villages and, also, it has no estates. They had to pay yearly fees and, in order to ensure their existence they were forced to take jobs on the big nobility properties or in industrial activities (mine, trades etc.).

*Dr. Nicolaie Edroiu,
Cluj-Napoca*

Odată cu intensificarea în ultimul deceniu a cercetărilor românești de genealogie, cu mai buna instituționalizare a acestora prin simpozioanele organizate anual și constituirea filialelor din Iași (1993) și Cluj-Napoca (1995) ale Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, cu reluarea apariției revistei “Arhiva Genealogică” la Iași s-a constatat utilitatea rezultatelor mai vechi din acest câmp de investigație științifică¹.

Întocmirea Bibliografiei cercetărilor genealogice românești și a Dicționarului genealogiștilor români devin sarcini științifice urgente, de maximă importanță pentru știința istorică specială a Genealogiei. Elaborarea menționatei instrumente de lucru este absolut necesară pentru cunoașterea istoricului disciplinei ca atare, dar mai ales pentru fixarea direcțiilor prioritare ale cercetării în perioada ce urmează.

“Recuperarea” operei genealogiștilor români din secolul trecut și din perioada interbelică, readuce în atenție încheierile la care s-a ajuns, mai ales materialul științific întocmit pe parcursul cercetărilor respective. Editarea sau reeditarea lucrărilor mai vechi de genealogie, a răspunsurilor la anchetele întreprinse, a arborilor genealogici întocmiți în sânul familiilor respective, sau în arhive de către cei care ordonează fondurile arhivistice familiale, precum și de către specialiștii în genealogie ce pune la îndemâna cercetărilor actuale un material științific de referință.

Între cărturarii români transilvăneni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primii ani ai celui de-al XX-lea care au prestat o activitate științifică, politico-națională și culturală apreciabilă se numără și Iona Pușcariu, cunoscut în epocă prin adăugirea titlului primit : Ioan Cavaler Pușcariu. Participant la revoluția din 1848-1849 din Transilvania , ocupă apoi mai multe funcții publice, realizează totodată o operă științifică, impunându-se în domeniul Genealogiei. Este ales membru onorar al Academiei Române în 1877 și activ în 1900, participând la adunările generale academice până în ultimele zile ale vieții sale. Fiind de formație

¹ Vezi *Arhiva Genealogică*, I (IV), 1994, 1-2.

jurist și teolog, în perioada cât a fost activ, în funcții publice importante în Transilvania, la Viena și la Budapesta, e preocupat de aspectele politico-juridice ardeleni, publicând un dicționar al limbii române oficiale (funcționărești) în 1860, cu o nouă ediție în 1863, precum și o broșură cu formulare de acte și documente publice (Viena, 1861). La alegerea sa ca membru activ al Academiei Române a atârnat greu în cumpănă, evident, lucrarea sa de genealogie intitulată Date istorice privitoare la familiile nobile române (I-II, Sibiu, 1892 - 1895) (de format în patru, având 630 pagini), în care se regăsește încorporat un material genealogic deosebit de bogat. Discursul de recepție în Academia Română abordează tot o chestiune de genealogie (Ugrinus - 1291), iar prin lucrările sale ulterioare, cu deosebire prin volumele despre Boerii din Țara Făgărașului s-a impus definitiv în câmpul științei genealogice de la noi². Ioan Pușcariu rămâne unul dintre specialiștii care au contribuit, în fapt, la propulsarea disciplinei genealogice înspre treapta și statutul de știință, impunând o metodologie de cercetare și tehnică de lucru.

Date fiind preocupările de genealogie ale lui Ioan Pușcariu, el a întocmit arborele genealogic al familiei sale în două ramuri: mai întâi Familiile nobile române, care cuprindea materialul adunat prin conscripția din 1862 inițiată și efectuată de el sub auspiciile ASTREI abia înființate³, material publicat trei decenii mai târziu; și a doua oară ca anexă la Însemnările biografice care serveau de Introducere la ale sale Notițe despre întâmplările contemporane, scrise în ultimii ani ai vieții, dar publicate postum de fratele său, arhimandridul și vicarul episcopesc din Sibiu Ilarion Pușcariu⁴. În Familiile nobile române (sub voce) insistă asupra originii îndepărtate, dată după tradiția păstrată în familie: strămoșul Iuga "ar fi emigrat din Marmăția (Maramureș) în Moldavia încă pe timpul lui Dragoș Vodă de unde s-a extins până în Basarabia"⁵. De aici susține mai departe

² Asupra vieții și activității sale politice, științifice și culturale vezi ale sale *Însemnări biografice* din volumul *Notițe despre întâmplările contemporane* editate postum de fratele său, Ilarion Pușcariu, arhimandrid și vicar episcopesc. Sibiu, 1913, p. 5-11; precum și *Enciclopedia Română* de C. Diaconovici, Tom. III, Sibiu, 1904, p. 698; *Minerva. Enciclopedie Română* Cluj, 1929, p. 792, cu data greșită a morții genealogistului (1917 în loc de 1911), *Enciclopedia istoriografiei românești* București, 1978, p. 276-277.

³ I. Cav. de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române* partea a II-a, Sibiu, 1895, p. 314-317.

⁴ Idem, *Notițe despre întâmplări contemporane* Sibiu, 1913, p. 5-13.

⁵ Idem, *Date istorice privitoare la familiile nobile române* II, p. 314.

genealogistul propriului caz, membrii ai familiei ar fi trecut în Transilvania la începutul secolului al XVII-lea datorită participării la o revoltă împotriva turcilor⁶ - în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în urma războiului cu turcii în timpul Cantemireștilor, după cum revine în Însemnări biografice (Originea familiei mele), redactată mai la urmă⁷. S-au așezat mai întâi în Cașin, și de aici în părțile Brașovului. Este însă sigur că străbunicul său, Bucur I, a ajuns preot în Sohodolul Branului, bunicul Leonte I și părintele său, Ioan I, succedând în fruntea parohiei ortodoxe de aici.

În cea de-a doua abordare a genealogiei familiei sale, Ioan Pușcariu putea spune mai multe despre descendența sa.

Numele vechi al familiei a fost Pușcașiu, desigur în legătură cu obligațiile militare, de pază la hotar, pe care la aveau locuitorii de la margine. După propria mărturisire, el este primul din familie cu noul nume de Pușcariu, schimbarea datorându-se comisarilor pașoptiști Aug. Treboniu Laurian și I. Bran de Lemény, care în noiembrie 1848, cu prilejul alegerii ca asesor al districtului Făgăraș, l-au trecut pe listă cu numele de Pușcariu. Noul nume l-au adoptat apoi și ceilalți membrii ai familiei⁸.

Ioan Pușcariu, primul fiu al preotului din Sohodol, s-a născut în 28 septembrie 1824 și își începe studiile la școala comună; în 1834 trece la Școala normală germană din Brașov, iar în 1837 la Liceul catolic de aici. În 1841- 1842 urmează la Sibiu ultima clasă gimnazială, și tot aici cursul teologic de un an. Urmează apoi cele două clase filosofice de la Liceul din Cluj (1843 - 1845), fiind coleg cu Nicolae Popea, Avram Iancu, Alexandru Papiu Ilarian și unde mai rămâne un an după absolvire. Între 1846 - 1848 audiază cursurile Facultății juridice săsești din Sibiu⁹; aici îl găsește revoluția de la 1848, participând la evenimentele derulate în Transilvania în anii 1848 - 1849.

După revoluție e numit comisar și apoi jude cercual în districtul Făgărașului (1850-1861), pentru a fi chemat după aceea ca funcționar la Cancelaria aulică transilvăneană de la Viena (1861 - 1862). Între 1862 - 1865 este numit administrator al Comitatului Cetatea de Baltă, iar între 1865 - 1867 căpitan suprem al Districtului Făgăraș. În 1867 e chemat în calitate de consilier de secțiune în Ministerul pentru culte și învățământ public al Ungariei, de unde se pensionează cu data de 1 mai 1890.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Idem, *Notițe despre întâmplări contemporane*, p. 5.

⁸ *Ibidem*, p. 9-10.

⁹ *Ibidem*, p. 8-9.

Ultimii 22 de ani îi trăiește retras la Bran, unde moare în 24 decembrie 1911, fiind înmormântat în cripta familială din localitate.

Pentru activitatea sa funcționarească, administrativ-juridică, a fost decorat în 1864 cu Ordinul Coroanei de fier cl. III, conferindu-i-se și rangul de cavaler, cu valoare și pentru urmașii săi¹⁰. Blazonul primit cu acest prilej și-l descrie în lucrarea despre familiile nobile române din Transilvania¹¹.

Data fiind pregătirea sa juridică și teologică l-a ajutat pe Andrei Șaguna în elaborarea Statutelor organice ale bisericii ortodoxe române din Transilvania. A avut un rol important în organizarea societății cultural-științifice românești a ASTREI, în care a activat.

Imediat după înființarea ASTREI, Ioan Pușcariu apreciază de mare utilitate prezentarea chiar în prima adunare ordinară a Asociațiunii a unei disertații despre însemnătatea istorică pe care o aveau documentele privitoare la familiile nobile române din părțile Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Maramureșului și Bucovinei¹². Pentru a face dovada extensiunii aproximative a acestor familii el s-a adresat arhierilor români de ambele confesiuni și unor personalități românești cu rugămintea de a completa "datele indigitate într-un formular tabelar pregătit anume"¹³. A primit în anul 1862 informația solicitată din 23 de comitate (Maramureș, Ugocea, Sătmăr, Chioar, Sălaj, Bihor, Arad, Cenad, Timiș, Hunedoara, Alba Inferioară, Turda - Arieș, Turda, Cluj, Dăbâca, Dăbâca-Solnoc, Năsăud-Bistrița, Mureș, Cetatea de Baltă, Treiscaune, Brașov, Făgăraș), nu și din partea diecezelor din Oradea Mare și Bucovina, care au acuzat scurtimea timpului pus la dispoziție pentru efectuarea conscripției de nobilitate, precum și diecezele ortodoxe ale Banatului, aflate sub jurisdicție bisericească sârbească. Pe baza acestei conscripții a familiilor nobile române existente în anul 1862 și a datelor extrase din diferite colecții privind aceste familii, Ioan Pușcariu a putut prezenta în adunarea generală a Asociațiunii ținută în Brașov la 28 - 30 iulie 1862 plănuita disertațiune referitoare la însemnătatea acestor documente pentru studiul genealogic¹⁴.

¹⁰ *Ibidem*, p. 10-11.

¹¹ *Idem*, *Date istorice privitoare la familiile nobile române* II, p. 315.

¹² *Ibidem*, I, p. V-VI.

¹³ *Ibidem*, p. VI.

¹⁴ Disertație publicată în Actele Asociațiunii : *A II-a Adunare a "Asociațiunii Transilvane"*, Sibiu, 1862, p. 133 - 153; republicată de Al. Papiu Ilarian în *Tezaur de monumente istorice pentru România*, Tom. I, București 1862, p. 77 - 85 (*Despre importanța documentelor nobile ale familiilor române*).

Publicarea materialului documentar adunat de Ioan Pușcariu prin metodele menționate, material pus de altfel chiar atunci la dispoziția ASTREI “spre întrebuințare”, avea să întârzie însă vreme de trei decenii. Între timp au apărut contribuții noi, erau editate documente atingătoare la problematica respectivă; cu toate acestea abia sub președinția lui G. Barițiu ASTRA relua, după 1890, acest proiect științific de domeniul Genealogiei, unul dintre primele inițiate în cadrul Asociațiunii. Autorul materialului continuase adunarea de material istoric, preconizând publicarea lui în trei părți : prima urma să cuprindă conscripțiile din anul 1862 și extrase din diferite colecții de documente privind familiile nobile române, iar cel de-al doilea ordonarea acestui material după criteriul alfabetic, având în vedere metoda utilizată și de Kövári L. și Nagy Iván. E ceea ce s-a publicat sub auspiciile ASTREI cu titlul Date istorice privitoare la familiile nobile române la Sibiu în 1892 (partea I) și respectiv 1895 (partea a II-a); cea de-a treia parte urma, în proiectul genealogistului, să “cuprindă publicarea cronologică a diplomelor și altor documente privitoare în special la familiile nobile de origine română pe câte sunt până acum descoperite și se vor mai putea aduna de aici înainte”¹⁵. Această parte însă nu a mai fost publicată, autorul prevăzând dificultățile, și că lucrarea, dacă va fi sprijinită din toate părțile, “poate să ia o extensiune considerabilă.”

Precuvântarea la Partea I-a datată de Ioan Pușcariu “la Bran la începutul anului 1892”, începea cu următoarea exprimare :

“Între cele mai însemnate fântâni auxiliare - de cari se folosește istoria - se numără și datele genealogice și heraldice.

Până și Biblia, Evangheliile, Sinaxarele și alte cărți bisericești - ce sunt ele - în partea lor cea mai remarcabilă - alta decât genealogii?”¹⁶

Sintetizând datele avute la dispoziție, Pușcariu deducea că “familiile nobile române din Ungaria se trag din funcțiuni mai vechi sau din titulaturi mai recente”, prezentându-le pe cele mai remarcabile cu exemplificări : voievozii, banii (Severinului), comiții, cnezii, boierii, castrenșii și plăieșii (grănicerii), sclopetarii sau pușcașii, și grupa titularilor nobilitare recente (conți, baroni, nobili armaliști) în care au intrat mai ales clerici și funcționari superiori.

“Opul” genealogic întocmit de Ioan Pușcariu a avut un deosebit ecou în lumea științifică încă prin disertația din 1862¹⁷, care îi prezenta

¹⁵ I. Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române* I, p. VIII.

¹⁶ *Ibidem*, p. III.

problematica și însemnătatea și apoi prin publicația din anii 1892 - 1895. Editarea acesteia a coincis în afara intențiilor autorului - cu marile serbări ale Mileniului maghiar, lucrarea aducând o informație despre contribuția română la starea nobiliară din Regatul Ungariei, mai apoi din Principatul Transilvaniei și din Monarhia Austro-Ungară. Cercetarea genealogică efectuată de I. Pușcariu restituie nu numai o realitate, ci incita la continuarea acestei direcții de investigație științifică în beneficiul istoriografiei.

Lucrarea despre familiile nobile române din Ardeal a fost bine primită în mediul istoriografic românesc, fiind apreciată, între alții, și de B. P. Hașdeu. Savantul român relua în Etymologicum Magnum Romaniae (Tom IV.p. XXXV - XXXVII) problema lui Negru-Vodă, făcând trimitere la vocea respectivă din lucrarea lui I. Pușcariu care la rândul său înserase părerea ce fusese exprimată în Istoria critică a românilor¹⁸. Adept al descălecătului din Făgăraș, având analogie mai apropiată în descălecătul Dragoș-Bogdan în Moldova, Pușcariu rezumase astfel fenomenul : “Cam așa trebuie să stea treaba și cu descălecarea făgărășenilor în Valahia, care, începând cu secolul XII a durat până către finea secolului XIII, repetându-se mai de multe ori încolo și - încoace, după necesitate. Asta s-a putut întâmpla cu atât mai lesne cu cât munții erau ai lor și de-o parte și de cealaltă - și nu-i oprea nimeni.

Aceste mișcări personificându-se în un duce mai celebru al lor din timpurile acelea - s-au numit Negru-Vodă.”¹⁹

Drept răspuns la intervenția lui B. P. Hașdeu, Ioan Pușcariu va publica la Sibiu în 1898 studiul intitulat Negru-Vodă (17 p.) unde întocmește o listă a domnitorilor Basarabi din secolele XIII-XIV, pornind de la descălecătorul tradițional Negru-Vodă (1200-1230) și fiul acestuia, Radu Negru-Vodă (1230-1241), trecând prin Litovoi, Bărbat, un Dan Vodă I și Ștefan Vodă Mailat, pentru a ajunge la Mircea Vodă I Tihomir urmat de Basarab “Câmpulungeanul” (Întemeietorul) și la urmă la Mircea II cel Mare²⁰.

Urmare a alegerii ca membru activ al Academiei Române în 1900, Ioan Pușcariu și-a rostit discursul de recepție în ședința solemnă din 9 - 22 martie 1901 despre Ugrinus - 1291, având răspunsul aceluiași B. P.

¹⁷ I. Pușcariu, *Despre importanța documentelor nobilitare ale familiilor române*, în *Tesaur de monumente istorice pentru România*, I, p. 84.

¹⁸ Idem, *Date istorice privitoare la familiile nobile române* II, p. 256 - 257.

¹⁹ *Ibidem*, p. 257.

²⁰ Idem, *Negru Vodă*, Sibiu, 1898, p. 11.

Hașdeu²¹. Ugrinus de la anul 1291 fusese până atunci adus de mai multe ori în discuție de istoricii care s-au ocupat de trecerea românilor făgărășeni peste Carpați și de constituirea statală românească sud-carpatică; I. Pușcariu venea să discute personajul de la 1291 purtător al numelui de Ugrinus față de altele cu acest nume, mai vechi sau contemporane aceluia (Ugrinus - 1103; Ugrinus - 1175, 1182, 1204; Ugrinus fiul lui Pousa - 1268, 1275, Ban de Severin; Ugrinus 1274, voievod al Transilvaniei; Ugrinus - 1281; Ugrinus 1299, adversar al regelui Andrei al III-lea. Un Magister Ugrinus se înfățișa în congregația nobililor, sașilor, secuilor și românilor din voievodatul Transilvaniei convocată de regele Ungariei, Andrei al II-lea la Alba Iulia în 1291, cu pretenție de a-i restituite posesiunile de la Făgăraș și Sâmbăta care au fost mai înainte ale lui și antecesorilor săi, acum înstrăinate. După cercetarea cauzei regele îi restituie aceste posesiuni, pentru el și urmașii săi²².

I. Pușcariu respinge aceeași identitate a acestui Ugrinus (1291) cu Ugrinus - 1281 (fiul comitelui Barch de genere Chak - după Nagy Iván de origine maghiară - aflat în proces cu episcopul de Alba Iulia pentru posesiuni în Bihor), identitate atribuită de R. Rösler opinează apoi că Ugrinus - 1299 (de Ujlak), de origine germană (descendent din comiții Hennenburg) e un alt personaj. Citează concluzia istoricului J. Chr. Engel : “La anul 1920 era un născut român cu numele de Ugrinus, domn și stăpân al Făgărașului și Sâmbetei”, rezultând, deci, că între Ugrinus maghiar - 1281 și Ugrinus german - 1299 se plasează acest Ugrinus român - 1291. Nu știe de unde are Engel (sau Eder, de la care se preia) dovadă pentru aceasta, opinia lui fiind : “Dar fie Ugrinus de la 1291 de origine maghiară, germană sau română, pentru noi astăzi chestiunea a devenit irelevantă.”²³ Lui Rösler îi trebuia un stăpân maghiar Ugrinus, peste toată Țara Făgărașului în scopul demonstrării acelei pretinse imigrări târzii a românilor din sudul Dunării la sud de Carpați și de aici în sudul Transilvaniei, deci a unei direcții de mișcare demografică românească exclusivă și tocmai inversă celei preponderente petrecute în secolul respectiv.

²¹ Academia Română. Discursuri de recepțiune, XXIII, *Ugrinus - 1291*. Discurs rostit la 9(22) martie 1901 în ședință solemnă de Ioan Pușcariu, membru al Academiei Române, cu Răspuns de B. Petriceicu - Hașdeu, membru al Academiei Române, București, C. Göbl, 1901, p. 17.

²² *Ibidem*, p. 5 - 6. Diploma regală în acuză publicată în Colecția Hurmuzaki, *Documente*, I, p. 510.

²³ *Ibidem*, p. 7 - 8.

Dincolo de disputa purtată cu eleganță academică între B. P. Hașdeu și I. Pușcariu în chestiunea descălecatului făgărășean sub legendarul Negru Vodă, la propria-i cerere a proaspătului academician, Hașdeu îl salută din partea Academiei Române pe noul membru devenit activ venit din "miazănoaptea neamului românesc". Apreciindu-i diversitatea preocupărilor, socotite caracteristice pentru o civilizație nouă, unde nimic nu e pregătit de mai înainte B. P. Hașdeu insistă, cum era și firesc, asupra contribuțiilor din domeniul Genealogiei :

"Ca om de știință, dl. Ioan Pușcariu a priceput că la românii de peste Carpați multiseclara luptă contra elementelor cotropitoare, vigoarea de rezistență și vitalitatea din ce în ce mai sporindă, se întemeiază de la început pe instituțiunea chinezatelor, pe existența unei nobilimi naționale, pe o aristocrație curat românească, după cum a fost și la noi cești de la Dunăre. Fără o boierime pământeană ca sâmbure, ca rădăcină, fără o asemenea boierime, democrația națională nu se poate naște, ci se va dezvolta numai doar un cosmopolitism democratic. Cele două volume, cuprinzând, documente în mare parte descoperite de însuși dl. Pușcariu, despre familiile nobile române de peste Carpați, aruncă o vie nouă lumină asupra istoriei românimii de acolo și unicul regret al meu este că nu se publică mai curând alte tezaure documentale, culese tot de iubitul nostru coleg în curs de un semi-secol și mai bine"²⁴.

În ultimul deceniu al vieții sale (1901-1911), Ioan Pușcariu va participa cu o regularitate demnă de invidiat pentru vârsta sa înaintată la adunările Academiei Române, prezentând mai multe comunicări; dintre acestea menționăm în contextul de față, pe cele referitoare la episcopul mitropolit Țirca și la cele două Zamfire. Lucrarea de referință publicată în acest răstimp însă este cea intitulată Fragmente istorice. Despre boierii din Țara Făgărașului, conținând un material genealogic extrem de bogat²⁵. În fapt, cele patru volume, de întindere inegală, relatau proiectul genealogic din 1861 - 1862, din care se publicară trei decenii mai târziu, după cum s-a văzut, doar primele două părți. Cea de-a treia parte, conținând textele documentelor și altor categorii de izvoare (narrative, epigrafice, arbori genealogici mai vechi) privind familiile nobile române din Ardeal și Ungaria, urma să cuprindă un material informațional foarte vast;

²⁴ *Ibidem*, p. 16.

²⁵ *Idem. Fragmente istorice. Despre boierii din Țara Făgărașului* I, Sibiu, 1904, p. 23; II, Sibiu, 1904, p. 51; III, Sibiu, 1904, p. 122; IV, Sibiu, 1907, p. 852.

“intențiunea mea primitivă - mărturisirea autorul - era ca publicarea diplomelor (privind familiile nobile române) să se extindă deocamdată peste toate ținuturile locuite de români.”²⁶ Acest material documentar urma să fie dispus pe ținuturi, începutul făcându-l Țara Făgărașului, foarte bine cunoscută de autor ca unul care a îndeplinit funcții administrative și judecătorești aici și din perimetrul căruia a adunat o bogată informație istorică.

În trei studii introductive publicate de I. Pușcariu în “Telegraful Român” sub pseudonimul Non quis. Sed quid, formând apoi materia volumelor I-III din lucrare, erau tratate în cadrul general, starea politică și respectiv boierii în special. Volumul al IV-lea, semnat cu numele adevărat, conținea 172 de “fragmente istorice” de extensiune variabilă referitoare la boierii făgărășeni și familiile lor, la proprietățile și boieronatele din zonă și la unele aspecte politice-bisericești. Editorul ținea să precizeze “că actele boierilor din Țara Făgărașului până acum descoperite n-a dat nicăieri de urme despre aceea, ce susțin unii istorici mai noi, cum că Voievozii Valachiei Transalpine, ca duci ai Făgărașului, ar fi adus cu sine de acolo vreun boier căruia să-i fi dăruit locuri pustii, spre colonizare sub nume de boieriu, ci toți boierii din Țara Făgărașului au fost băștinași, pe care voievozii ca Duci ai Făgărașului i-au găsit aici, și din deosebite considerațiuni de acțiune i-au confirmat în vechile lor posesiuni, ce au existat a tempore memoriam humanum transeunte, sub numele uzitat în Valachia de boieri.”²⁷ Boierii făgărășeni reprezentau, așadar, feudalitatea românească din Țara Oltului care datorită încadrării pe durata secolelor XIV-XVI în statul Țării Românești, tocmai la vremea definitivării acelei feudalități, statul sud-carpatic a structurat-o după modelul statal românesc, prezervându-i direcția firească, proprie de evoluție.

În partea a III-a a Fragmentelor istorice informațiile despre boierii făgărășeni erau date prin gruparea statelor pe văi, cele 18 văi care traversau țara de la sud spre nord, din Munții Făgărașului până la vărsarea în Olt, fiind, la rândul lor grupate în 12 microzone. I. Pușcariu furniza informația obținută pe baza conscripției din 1861 - 1862 și extragerea de date din documentele cercetate în timp, prin dispunerea ei la teren ușurându-se urmărirea boieronatelor existente în Țara Făgărașului. Din realitatea încadrării Făgărașului în statul Țării Românești într-un răstimp hotărâtor

²⁶ *Ibidem*, p. IV, VI.

²⁷ *Ibidem*, p. VIII.

pentru formarea nobilității românești, apoi datorită rolului militar în epoca Principatului și menținerea acestuia sub Habsburgi, a rezultat instituția boieriei (și a boieronatului), evoluția aparte a feudalismului aici. În cele 59 de state puteau fi înregistrate 260 familii vechi de boieri din care au derivat 3525 patrifamilii. Era descris blazonul a 56 familii de boieri făgărășeni, 39 având genealogii proprii alcătuite între anii 1670 - 1843.

Textele izvoarelor istorice editate în volumul IV din lucrare veneau să susțină documentar realitatea boierimii făgărășene, evoluția ei în Evul Mediu și în perioada de început a Epocii Moderne. Însăși conscripția inițiată de I. Pușcariu în anii 1861 - 1862 venea să stabilească prin metoda istorică asemenea realitate și evoluție, în prelungirea a ceea ce instituțiile politico-administrative și juridice stabileau la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea prin deliberate imperiale, guberniale, ale Tablei regești, forului producțional, prin cercetarea nobilității efectuată de comisiile civile și militare în deceniile imediat anterioare.

Este de domeniul evidenței faptul că întârzierea cu o jumătate de secol în publicarea acestui prețios material genealogic a întârziat însuși progresul cercetărilor în domeniu, dar știința Genealogiei pare a se fi obișnuit la noi cu asemenea fenomene. Ioan Pușcariu însuși își încheie Precuvântarea la volumul IV din Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului prin exprimarea regretului în acest sens :

“Dacă noi publicam colecțiunea noastră mai înainte cu o jumătate de secol, avea - poate - mai mult efect. Astăzi însă, când universitățile academiei și liceele noastre sunt pline cu profesori de toate specialitățile, cărora le stau la dispozițiune destul material adunat prin arhivele și bibliotecile publice, - când limba română îmbrăcată într-o frazeologie nouă perfecționându-se într-un mod, încât lucrările bătrânilor au devenit arhaice : astăzi zic, bătrânilor nu li-au mai rămas altă consolațiune, decât enunțiamantul bătrânului academician Hașdeu : Dacă noi am făcut prea puțin, de ! cu atât mai lesne va fi întrecerea pentru urmașii noștri, pe când noi, inițiatori, din nenorocire nu aveam pe cine să întrecem, trăgând brazdă în țelină.”²⁸

Reeditarea operei genealogice a lui Ioan Pușcariu prin alăturarea textelor din colecțiile manuscrise rămase de pe urma cercetărilor pe care le-a întreprins, întârzie și ea, menținându-se astfel ceea ce a devenit tradiție în

²⁸ Ibidem, p. IX - X. Citatul din Hașdeu aparținea finalului Răspunsului acestuia la Discursul de recepție în Academia Română rostit de Ioan Pușcariu.

domeniu. Dificultățile care în timpul vieții genealogistului au făcut să întârzie cu o jumătate de secol publicarea celor două mari lucrări prin care s-a impus în istoria Genealogiei (Date istorice privitoare la familiile nobile române și Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului) au întârziat, iată, cu un secol reeditarea acestora și cu un secol și jumătate publicarea materialului neinclus atunci, rămas în copii manuscrise.

X

În perioada interbelică preocuparea pentru cercetarea genealogică a familiilor nobiliare și boierești românești la nivelul Transilvaniei este continuată de istoricul Andrei Veress. Bun cunoscător al structurilor instituționale transilvănene, al documentației istorice privind epoca Principatului, A. Veres avea inițiativa elaborării unei lucrări privitoare la Boieri și nemeși români din Ardeal și Ungaria. Lucrarea însăși urma să fie un corpus genealogic și deopotrivă unul heraldic referitor la boierimea și nemeșimea românească din Transilvania și părțile vestice, subintitulându-se de altfel : (Diplome, Steme, Genealogie, Note).

Conform proiectului editorial avansat de istoria Editurii I. Cărăbaș din București în 1936 și formulat de acesta în prospect sumar, lucrarea urma să conțină textul diplomelor de înnobilitare date de regii Ungariei și principii Transilvaniei între anii 1535 - 1848, cele mai multe inedite și aflate în arhivele din România și Ungaria²⁹. Într-un proiect anterior expus într-o scrisoare adresată lui Constantin Moisil în decembrie 1935, acesta fiind președinte al Societății Heraldice Române, Andrei Veress preciza că are în vedere pentru lucrarea cu titlul menționat, diplomele și scuturile primite de români de la regii și principii celor două state între anii 1440 - 1848³⁰.

Din manuscrisul lucrării, păstrate în Biblioteca Academiei Maghiare de Știință din Budapesta (ms. nr. 451 al Bibliotecii), rezultă cu prisosință că proiectul editorial a fost urmat întocmai de A. Veress. În cuprinsul lui se găsesc transcrieri ale acestor diplome, transcrieri datorate mai multor mâini, fiindcă istoricul a angajat copişti cunoscători ai paleografiilor latine și maghiare medievale și premoderne.

Prospectul editorial mai anunța că urma să fie dată descrierea în ordine cronologică a stemelor boierilor și nemeșilor români nobilitații de

²⁹ Mircea Popa, *Nobilii români din Transilvania*, în "Tribuna", (Cluj), S. N. IV, 1992, nr. 46 - 47 (19 nov. - 3 dec.), p. 2.

³⁰ *Ibidem*.

regii Ungariei și principii Transilvaniei. Manuscrisul menționat conține desene/reproduceri ale blazoanelor după mai multe diplome conferite românilor transilvăneni. Prin note genealogice urmau să fie menționate rudele și datele la care s-a făcut nobilitarea.

Informația istorico-genealogică adusă prin diplomele originale, autentice și în unele cazuri în copie era întregită și confirmată de lista nobililor români pe comitate care au reușit să-și dovedească cu acte rangul nobiliar cu prilejul reviziei generale efectuate în anii 1754/ 1755 din ordinul împărătesei Maria Teresia. O altă listă avea să cuprindă numele nobililor români a căror diplomă de nobilitate nu e cunoscută, beneficiarii posedând doar peceți nobilitare cu stemă³¹.

În încheierea proiectului editorial Cărăbaș se mai preciza: “Publicațiunea va mai cuprinde afară de marele material inedit și stemele nobililor români apărute, ori măcar descrise în cărți și reviste, așa că ea va alcătui un Siebmacher românesc formând un adevărat cor heraldic românesc, indispensabil tuturor celor care se interesează de istoria trecutului familiilor proprii ori a dezvoltării boierimii la români.

Volumul cu peste 200 de steme și facsimile va apare pe hârtia și formatul prospectului de față, costând 400 lei, în abonament sau 600 după apariția sa.”³²

Ca specimen de nume din cuprinsul operei proiectul editorial dădea în ordine alfabetică familii de boieri și nemeși români :

“Albu 1680, Băcilă 1652, Băilă 1598, Balia de Moldova 1718, Băluț 1645, Berebuna 1718, Bib 1701, Boboc 1746, Boer 1602, Bogdan 1647, Bota 1703, Boita 1611, Brancovan 1679, Brazul 1635, Bucșa 1700, Bucur 1703, Bulbuc 1663, Buta 1771, Chifor 1710, Ciocănești 1600, Ciurca 1700, Ciurestelcul 1702, Costin 1617, Dan 166, Dobrea 1698, Dracula 1535, Drăgan 1712, Drăghicescu 1666, Drăghici 1607, Dragomir 1638, Drăguș 1700, Duma 1701, Filimon 1720, Flora 1644, Fodor 1701, Gliga 1663, Iancu 1634, Iuga 1701, Klein episcopul 1729, Maniu de Bădăcin 1699, Mano 1712, Moga 1702, Moldovan 1725, Molnar Ioan oculistul 1792, Motoc 1607, Munteanu 1715, Nechita 1666, Nica 1607, Nicate 1602, Opra 1717, Petrașcu 1608, Pap 1605, Popp 1822, Precup 1689, Roman 1648, Rosetti 1733, Sârb 1722, Savul 1634, Slugan 1700, Stanciu 1702, Stoian 1659, Stoica 1718, Tătar 1675, Timbuș 1701, Todor 1664, Ursu

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

1701, Vaida 1610, Velica 1835, Vintilă 1720, Vlad 1702, Voilă 1632 și alții.”³³

Lucrarea genealogică a lui Andrei Veress n-a mai văzut lumina tiparului, rămânând în manuscris și neîncheiată. Editarea ei astăzi alături de reeditarea lucrărilor genealogice ale lui Ioan Pușcariu ar pune într-un circuit mai larg o informație genealogică valoroasă. S-ar aduce astfel și speranța îndreptării - cât se poate - a stărilor de lucruri dintr-un domeniu al științelor istorice îndeajuns de vitregit la noi până mai ieri.

*Genealogiai kutatások a fogarasi nemesekre nézve:
Ioan Cavaler de Pușcariu és Andrei Veress
(összefoglaló)*

A tanulmány nyomon követi a XIX. század második felében és a XX. század első felében kifejtett genealogiai érdeklődést az erdélyi román nemesi családokra nézve, nevezetesen a Ioan Pușcariu, és a két világháború között Andrei Veress próbálkozását. I. Puscariu történész kikérdezte egy formanyomtatvány alapján 1861-1862-ben az erdélyi román bojár és nemes családokat, a levont következtetéseit 1862-ben bemutatta az ASTRA egyik gyűlésén. Három évtizeddel később sikerült publikálnia is tanulmányát, "Történelmi adatok a román nemes családokra nézve" (I-II, Nagyszeben, 1892-1895), amelyet más román genealogiai tanulmányok követtek, ezek közül megemlítenénk a "Fogarasi bojárok" (I-IV. Nagyszeben, 1904-1907) címűt. Ezek a művek nagyszámú történelmi adatot tartalmaznak számos fogarasi román bojár családfájának a rekonstruálására.

1935-1936- ban Andrei Veress fogalmazta meg egy genealogiai munka tervét. "Román bojárok és nemesek Erdélyben és Magyarországon (Oklevelek, Címerek, Családfák, Fegyzetek)" címmel, amelyiket egy Bukaresti kiadó szándékozott publikálni. A mű azonban csak részben készült el, kéziratban maradvá.

Állás foglalások vannak Ion Puscariu és Andrei Veress, genealogiai munkáinak újrakiadására, illetve kiadására egy "genealogiai

³³ *Ibidem*.

források" gyűjteményben, tény, hogy ez nagyban hozzájárulna a romániai genealógiai tudomány adatainak gazdagításához.

*Des recherches généalogiques concernant les boïards de Făgăraș:
Ioan Cavaler de Pușcariu et Andrei Veress
(résumé)*

L'étude suit les préoccupations de généalogie de la deuxième moitié du XIX siècle et le début du XX e, quand aux familles des nobles roumains de Transylvanie de Ioan Puscariu et à l'époque d'entre guerres la tentative de Andrei Veress. L'historien roumain I. Pușcariu a enquêté, à la base d'un formulaire des années 1861-1862 les familles de boïards et de nobles roumains de Transylvanie, présentant les conclusions dans une séance de l'Astra en 1862. Trois décennies plus tard il réussissaient à publier l'ouvrage "Dates historiques concernant les familles nobles roumaines (I-II, Sibiu, 1892-1895)" suivi d'autres études de généalogie roumaine, dont on mentionne surtout les volumes sur les boïards du Pays de Făgăraș (I-IV, Sibiu, 1904-1907). Ceux ci contiennent un grand nombre d'informations historiques pour reconstituer la généalogie de beaucoup de familles de boïards roumains de Făgăraș.

En 1935-1936 l'historien Andrei Veress formulait le projet d'un ouvrage généalogique au titre "Boïards et nobliaux roumains de Ardeal et Hongrie (Diplômes, Emblèmes, Généalogie, Notes)" qui devrait être publié à une édition de Bucarest.

L'ouvrage a été réalisé en partie, restant en manuscrit. On formule l'opinion sur la nécessité de rééditer, respectivement éditer les ouvrages de généalogie de Ioan Puscariu et Andrei Veress dans une collection de sources généalogiques, fait qui contribuerait à l'enrichissement de la documentation de la science généalogique de Roumaine.

Cândva, într-un regim nu prea îndepărtat, se instituise ca literă de lege ideea că masele populare au avut rolul principal în evoluția istorică a societății. O teorie care, pusă în practică în virtutea materialismului dialectic, ne-a lipsit de o parte a istoriei. De la manuale școlare până la cursuri universitare și lucrări științifice editate sub egida Academiei, istoria era tratată prin prisma rolului maselor în istorie. Elitele nu au constituit obiect de studiu decât rareori, acoperite cu masca naționalismului. Bineînțeles că nu se pune problema unei "*restitutio ad integrum*", ca să folosim un termen la modă. Cel puțin din două motive. Chiar și din considerentul că istoria maselor este o componentă esențială a istoriei sociale. Dar, mai ales, pentru că în cazul de față, cel al istoriei nobilimii românești din Transilvania, precedentul istoriografic este adesea umbrat de nuanța naționalistă a scrisului istoric din România.

De obicei, după cum subliniază și în studiul introductiv al prezentului volum dl. Ioan Drăgan, nobilimea românească din Transilvania era redusă doar la componenta cnezială și voievodală, deci la formele originare ale feudalității românești. Ridicarea unei mari părți a acestora pe treapta nobiliară și integrarea în structurile nobilimii din regatul Ungariei medievale era tratată ca o trădare. Undeva, Ioan Cavaler de Pușcariu spunea că nobilimea este cea care dă dimensiunea reală a contribuției unui popor la evoluția societății în epoca medievală. O idee care l-a călăuzit de fapt în activitatea prodigioasă pe care a desfășurat-o. Din păcate demersurile lui au fost aproape singulare o mare perioadă de timp.

Nu intenționăm să facem un excurs în istoriografia problemei, pentru că studiul dl. I. Drăgan răspunde excelent la acest imperativ. Ne vom permite doar o scurtă intervenție. În urmă cu peste un sfert de secol, Radu Popa deschidea o nouă perspectivă în abordarea istoriei feudalității românești din Transilvania prin monografia Maramureșului veacului al XIV-lea. Rolul său în scrisul istoric românesc este de netăgăduit. Dorim ca în aceste rânduri să aducem un pios omagiu celui care a fost istoricul și arheologul Radu Popa. A deschis căi în istoriografie și are o contribuție pentru care merită aprecierea și omagierea lui de către toți cei care trudes sub semnul liui Clio.

Drumul deschis de către regretatul Radu Popa a fost urmat peste câțiva ani de câțiva istorici, tineri la epoca respectivă, care au format o adevărată "școală" în istoriografia română. O parte ne-au fost profesori și vom depăși poate cadrul acestor pagini, dar credem că trebuie completată și aici introducerea amintită a dl. I. Drăgan. Pentru că nu se poate vorbi azi despre istoria nobilimii românești din Transilvania fără câțiva istorici, care se regăsesc prin studiile lor chiar și în paginile acestui volum. Trio-ul Ioan-Aurel Pop, Adrian Andrei Rusu și Ioan Drăgan sunt creatorii "școlii" clujene de istorie a nobilimii românești. Primii doi au fost pomeniți doar în treacăt, iar pe Domnia Sa, cu modestia binecunoscută, dl I. Drăgan nici nu s-a menționat în studiul introductiv. Lor li se alătură alții din alte centre de cercetare, Costin Feneșan, Viorel Achim, ș.a. Prin activitatea tuturor s-a creat în ultimii ani un curent în istoriografia română favorabil cercetării istoriei nobilimii românești din Transilvania și din alte perspective decât cele clasice.

Este vorba de un curent încă în formare, căci sunt vizibile încă unele ezitări și resturi ale vechilor parametri de abordare a cercetării. Opiniile diferite sunt cauzate de modul de tratare a acelei părți a nobilimii românești care s-a integrat societății maghiare medievale. Chiar și în studiile cuprinse în prezentul volum se poate observa prioritatea care se acordă feudalității românești originare, cnezi și voievozi. O imagine de ansamblu asupra nobilimii românești este irealizabilă fără reconsiderarea poziției față de elitele nobiliare românești care s-au maghiarizat și catolicizat în urma integrării. Tratarea acestui oportunism al elitelor ar permite o analiză obiectivă, într-o mai mare măsură, a societății medievale ardelen.

Importantă și interesantă în același timp ar fi realizarea unei încadrări corecte a nobilimii românești din Transilvania în structurile nobiliare ale societății medievale din Regatul Ungariei. Relațiile de familiaritate specifice epocii determină evoluția în ierarhia socială. Elitele s-au format după o legitate bine determinată în cadrul relațiilor feudale. La rândul lor aceste elite aveau familiarii lor, aspect care ar putea surprinde prin amploarea lui. Structurile specifice feudalității românești originare s-au adaptat realităților societății feudale tipice. Analiza acestor structuri este un subiect care merită urmărit. Doar atunci poate fi definită o tipologie a nobilimii românești.

Nobilimea românească din Transilvania poate fi surprinsă la mai multe nivele ale structurilor nobiliare. O clasificare poate fi făcută în funcție de tipul de nobilitate și după locul deținut în ierarhia socială.

Statutul de nobil era dobândit prin mai multe căi, în diferite epoci istorice. Pentru a sublinia importanța modului de înnobilare vom folosi termenul de tip de nobilitate. În funcție de aceasta se deosebesc trei categorii principale care la rândul lor pot fi detaliate:

1. *Feudalitatea originară*, specifică societății medievale timpurii românești, formată din cnezi și voievozi. Statutul ei se transformă în sec. al XIV-lea și prima jumătate a sec. următor. O parte accede în tipul următor de nobilitate, iar alta se va pierde în masa țăranilor liberi sau aserviți. Importanța strategică a regiunii în care trăiesc, nivelul avansat de organizare a societății locale în entități prestatale, precum și evoluția imperativelor militare ale regatului Ungariei sunt premisele transformării acestei feudalități.

2. *Nobilimea donatară*, formată prin înnobilarea cnezilor și voievozilor în sec. XIV-XV. Donarea, mai bine zis recunoașterea vechilor proprietari de către regalitate și conferirea diplomelor de donație îi conferă acest statut. Dacă în perioada respectivă formează un contingent important în structurile sociale ale regatului maghiar, în secolele următoare se va pauperiza treptat. Cauzele ecestei pauperizări sunt în principal sistemul de moștenire al proprietății familiale, care permite divizarea și ieșirea din indiviziune, precum și uzurparea dreptului de proprietate de către magnați. Nobilimea donatară se împarte cel puțin în două subramuri:

- *nobilime cu nobilitate deplină* (ca de exemplu nobilii din Giulești, Dolha, Bedeu, etc. din Maramureș)

- *nobilimea condiționată*, grevată de anumite obligații față de o cetate (sau cămara de sare în Maramureș). Dreptul de proprietate asupra posesiunii nu era deplin (de exemplu nobilii din Ieud, Moisei, Săcel, etc. în Maramureș). Ea va fi și prima care își va pierde proprietățile în favoarea magnaților uzurpatori.

3. *Nobilimea armalistă*, înnobilită prin acordarea de diplome cu blazon, dar fără conferirea de posesiuni. În secolul al XVI-lea sunt puțini români înnobiți astfel. Ei sunt de obicei familiari ai comiților sau altor magnați, care ca răsplătă a serviciilor aduse, intermediază la suveran acordarea blazonului. Creșterea accelerată a numărului românilor armaliști va avea loc în special în perioadele de criză din secolul al XVI-lea. Sunt înnobilate grupuri compacte, care erau arundate pe lângă o cetate. Rolul

lor era pur militar, pentru că din punct de vedere economic ei dețineau de obicei proprietăți foarte mici. Caracterul militar al nobilității lor a generat și nume comune pentru armaliștii din anumite zone, ca de exemplu pușcașii din Chioar.

Este interesant că unii nobili donatari, recunoscuți ca atare, au obținut blazon, având o dublă nobilitate. Întâlnim numeroase cazuri în Maramureș în secolul al XVII-lea. Care era locul blazonului în sistemele de valori ale societății respective?

În aceeași categorie de armaliști intră și acei români înnobilați cu blazon ca răsplată pentru slujbele funcționărești îndeplinite la foruri administrative. Numărul acestor armaliști funcționari este relativ redus printre români.

Nobilimea românească poate fi întâlnită la toate nivelele structurilor nobiliare din regatul Ungariei și statele succesoare. Cea mai mare parte se încadrează în masa *micii nobilimi* cu atribuții militare și proprietăți reduse. Cel puțin nobilimea donatară care aparține acestei categorii de mici nobili au stăpânit inițial sate întregi și părți mai mari de sate. Pauperizarea ei cunoaște două mari perioade, secolul al XVI-lea și mijlocul secolului al XVIII-lea, atât din cauza divizării proprietăților între moștenitori, cât mai ales din cauza acaparării posesiunilor lor de către magnați, venetici de obicei, dar care exercitau funcția de comite sau altele. Această parte a nobilimii românești își păstrează în general caracterul etnic românesc și este ortodoxă (apoi și greco-catolică). Anturajul lor era de obicei în medii asemănătoare și în spațiu restrâns.

În rândul *nobilimii mijlocii*, proprietară peste mai multe posesiuni, sunt o serie de elemente românești. Anturajul, relațiile de familiaritate față de marii nobili, poziția lor economică și uneori militară în comunitățile locale au creat premisele formării unor interese de ascensiune socială. În virtutea acestei idei se contractează căsătorii mixte cu familii de rang superior, de obicei maghiare și catolice. Prin căsătoriile mixte adoptă religia catolică (respectiv reformată) și, din a treia generație mixtă se pierde total caracterul românesc al acestor elite. Este un oportunism neglijat, sau uneori acuzat, în istoriografie. Din rândul acestor nobili care s-au maghiarizat au fost numeroși comandanți militari, funcționari în administrația laică sau ecleziastică.

Foarte puțini sunt românii care au urcat cele mai importante trepte ale ierarhiei sociale, în rândul *magnaților*. Chiar și aceștia au acces la funcții importante doar în etapa în care erau maghiarizați. Putem doar

să-i considerăm de origine română. Poziția importantă pe care au ocupat-o în ierarhia regatului Ungariei și a statelor succesoare obligă includerea lor în obiectivele cercetării istoriei nobilimii românești din Transilvania.

Nobilimea românească a fost o componentă a realităților istorice din Ungaria medievală. Studiarea ei nu poate fi dezintegrată de structurile generale ale nobilimii din regatul medieval maghiar și statele succesoare. Coroborarea rezultatelor cercetărilor istoricilor din România și Ungaria ar permite identificarea corectă a locului ocupat de nobilimea românească în structurile sociale, precum și relevarea contribuției ei la evoluția societății respective.

*

Am prezentat pe scurt premisele care au generat editarea acestui volum. Deși titlul este relativ pretențios, nu se pretinde o abordare exhaustivă a problemei nobilimii românești din Transilvania. În aceste pagini sunt reunite studiile prezentate de istorici din România și Ungaria la un simpozion științific.

În perioada 18-19 aprilie 1997 s-a desfășurat la Satu Mare Simpozionul Științific "Nobilimea românească din Transilvania". Reuniunea științifică a fost organizată la inițiativa Muzeului Județean Satu Mare, sub patronajul Ministerului Culturii al Guvernului României și cu sprijinul Consiliului Județean Satu Mare. Pe parcursul pregătirilor a fost atras în organizare și Muzeul "Jósa András" din Nyiregyháza, Ungaria. A fost prima reuniune științifică a istoricilor români și maghiari organizată pe o temă specifică din istoria Transilvaniei.

Manifestarea a fost onorată de participarea a 12 istorici din România și 5 din Ungaria, dintre care cea mai mare parte au luat parte direct la dezbateri, iar unii au trimis doar studiile pentru a fi cuprinse în prezentul volum. Din România au participat: Dr. Ioan-Aurel Pop, prof. univ. la Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, directorul Centrului de Studii Transilvane; Dr. Adrian Andrei Rusu, cercetător științific la Institutul de Arheologie și de Istoria Artei al Academiei Române, Cluj-Napoca; Ioan Drăgan, directorul Direcției Județene Cluj a Arhivelor Naționale; Dr. Ioan Hațegan din Timișoara; Livia Ardelean, arhivist la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Dr. Bujor Dulgău, arhivist la Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale; Dr. Aurel Vaida din Baia Mare; Gabriela Vulpe, arhivist la Direcția Județeană Maramureș (Baia Mare) a Arhivelor Naționale și subsemnatul, Marius Diaconescu, muzeograf la Muzeul Județean Satu Mare. Au trimis

studii de specialitate, care se regăsesc în volumul de față: Dr. Nicolaie Edroiu, prof. univ. la Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca; Ovidiu Pecican, lector univ. la Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca; Sipos Gábor din Cluj-Napoca (Erdély Múzeum). Din Ungaria au participat direct: Dr. Engel Pál, membru corespondent al Academiei Maghiare de Științe, șef de secție la Institutul de Istorie din Budapesta; Dr. Érszegi Géza, cercetător științific și prim-consilier la Arhivele Naționale Maghiare din Budapesta; Dr. Pandula Attila, asistent univ. la ELTE Budapesta; Dr. Németh Péter, directorul Muzeului "Jósa András" din Nyiregyháza; iar Tóth István György, asistent universitar din Budapesta a trimis doar studiul pentru a fi publicat. La lucrările simpozionului au participat, ca observatori, și istorici locali din Satu Mare, precum și ziariști.

Programul a debutat cu un scurt moment în care invitații au fost salutați de către Directorul Muzeului Județean Satu Mare, Viorel Ciubotă, gazda manifestării, de Prefectul Județului Satu Mare, Rudolf Riedl și de reprezentantul Ministerului Culturii, sub al cărui înalt patronaj s-a desfășurat simpozionul, Carol König, director în cadrul Direcției pentru Minorități. Imediat a urmat prezentarea unor cărți și publicații: ultimele apariții editoriale ale Centrului de Studii Transilvane au fost prezentate de către Dr. Ioan-Aurel Pop; apoi Dr. Engel Pál - ultimele două cărți ale Domniei sale (*A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései 1554-79*, Szeged, 1996; *Magyarországi világi archontológiája 1301-1457*, I-II, Budapest, 1996-1997) și Dr. A.A. Rusu - *Bibliografia fortificațiilor medievale și premoderne din Transilvania și Banat*, Reșița, 1996.

Un moment inedit pentru astfel de manifestări științifice în România, care a fost generat de însăși ineditul reuniunii istoricilor români și maghiari, l-a constituit o conferință de presă. Istoricii au răspuns întrebărilor reprezentanților presei locale, a televiziunii și radioului central din București și Budapesta. S-a pus accent pe relațiile dintre istoricii români și maghiari, precum și pe imaginea acestei relații, precum și a raporturilor dintre istoriografiile pe care le reprezintă. Modul de desfășurare a conferinței de presă a dovedit istoricilor că opinia publică este interesată de rezultatele unor astfel de întâlniri comune, dar nu este pregătită încă să abordeze istoria și produsul istoriografic ca pe subiect din domeniul științei, nu al sentimentalismului patriotic.

Comunicările care au fost prezentate în cele două zile au provocat o serie de dezbateri interesante pe marginea subiectelor respective, antrenând în dispute în special pe cei mai avizați participanți în domeniu. Discuțiile s-au desfășurat într-o atmosferă pur științifică, care, de obicei se prelungeau și după cină, în cercuri mai restrânse ("specializate pe domenii de activitate"), până seara târziu. În cadrul unei mese rotunde pe tema "Evoluția nobilimii românești din Transilvania", care s-a desfășurat în prima zi, s-au propus de către organizatori câteva puncte care urmăreau realizarea unei definiții a nobilimii românești din Transilvania, în funcție de aspectele etnice, juridice și social-economice, precum și plasarea ei în structurile regatului medieval maghiar. Discuțiile s-au purtat în special între istoricii români. Poziția istoricilor maghiari s-a manifestat printr-o prudență datorată poate și specificului temei, cercetată îndeosebi de istoricii români. Se remarcă poziția obișnuită a istoricilor din Ungaria care consideră că nu se poate vorbi de o nobilime românească, ci doar de una de origine română. Este un punct de vedere care este valabil doar la elita nobilimii românești, care s-a maghiarizat. Divergențe de opinii au fost în anumite chestiuni chiar și între istoricii români. Este firesc ca la o reuniune științifică să nu existe o uniformitate a părerilor participanților. Tema simpozionului este una controversată și în istoriografia română în general.

Participarea istoricilor maghiari a dat și o altă semnificație simpozionului de la Satu Mare. De obicei relațiile dintre istoricii români și maghiari se reduc fie la relații personale, și ele relativ puține, fie la reuniunile Comisiei mixte româno-maghiare. Manifestarea de la Satu Mare a reunit pentru prima oară istorici români și maghiari în jurul unei teme concrete din istoria Transilvaniei.

Relațiile dintre istoriografia română și cea maghiară se caracterizează de obicei printr-o ignorare reciprocă. Ori este neglijată producția celeilalte părți, fie din necunoaștere, fie din ignoranță, ori sunt aduse acuze reciproce cu privire la afirmații mai mult sau mai puțin dovedite științific. Deseori se face abstracție de producția istoriografică a celeilalte părți în aspectele care îi dezavantajau propria teorie istorică.

Cu ocazia acestui simpozion s-a atins și această problemă a relațiilor dintre istorici și istoriografii. După cum sublinia academicianul Engel Pál, obstacolele care există le credem mult mai mari decât sunt ele în realitate. Din ambele părți s-a subliniat necesitatea unor astfel de întâlniri științifice, în care profesionalismul să-și spună cuvântul. Sunt

necesare demitizarea și desacralizarea unor momente din istoria Transilvaniei. În ambele istoriografii este necesară o "curățire" făcută de istoricii ce le aparțin. Manualele școlare trebuie să se armonizeze cu cerințele științifice, nu să otrăvească atmosfera. Specialiștii trebuie să aibă un cuvânt greu de spus în realizarea manualelor, pentru a se evita greșelile de fond.

În istoria relațiilor româno-maghiare sunt perioade istorice dificile. Ele trebuie tratate prin prisma științei, nu a politicii și a sentimentelor pătimăse. Studiindu-se problemele delicate în colective de cercetare comune se pot face pași importanți și în această direcție. Nu se pune problema unei uniformități de opinii, deoarece istoricii pot fi și ei victimele subiectivismului.

Simpozionul a fost o experiență nouă pentru participanți. În unanimitate s-a subliniat necesitatea continuării acestor reuniuni științifice comune, care pot fi o cale spre normalizarea relațiilor dintre istoricii români și maghiari. Ele trebuie organizate pe diverse teme ale istoriei Transilvaniei care să reunească specialiști în domeniul respectiv.

*

Am încercat în aceste pagini să punctăm principalele idei care au generat apariția acestui volum. Tema este de actualitate în istoriografia română. Studiile cuprinse aduc contribuții la diverse aspecte ale nobilimii și ale elitelor românești din Transilvania. Ideea în sine trebuie să fie continuată în cercetarea istorică. Și mai ales, ideea reuniunilor comune ale istoricilor români și maghiari trebuie reluată și permanentizată. Sperăm ca acest început să fie o provocare la adresa istoricilor din toate domeniile cercetării istorice.

Marius Diaconescu

Cuprins - Tartalom - Sommaire - Contents - Inhaltsverzeichnis

Studiu introductiv - Nobilimea românească din Transilvania - o problemă controversată în istoriografia română (Ioan Drăgan)	5
Bevezető tanulmány: Az erdélyi román nemesség, a román történettudomány vitatott kérdése (összefoglaló)	34
Introduction: La noblesse roumaine de Transylvanie. Un problème controversé de l'histoire roumaine (résumé).....	35
Ioan-Aurel Pop - Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV (origine, statut, evoluție).....	36
A román elit Erdélyben a XIII-XIV. században (eredet, jogi helyzet, fejlődés) (összefoglaló)	55
L'Elite roumaine de Transylvanie aux XIII-XIVe siècles (origine, statut, évolution) (résumé)	59
Érszegi Géza - A román nemesek az erdélyi tartományi gyűlésen a 13. század végén? (Egy forráshely értelmezéséhez)	64
Nobili români în adunarea provincială a Transilvaniei la sfârșitul secolului al XIII-lea? (explicația unui izvor) (rezumat)	72
Les nobles roumains dans l'assemblée provinciale de la Transylvanie à la fin du XIIIe siècle?(explication d'une source) (résumé)	74
Marius Diaconescu - Dragoș, "descălecătorul" Moldovei, între legendă și realitate	77
Dragos, Moldova "államalapítója" a legenda és valóság között (összefoglaló).....	87
Dragos, fondateur de la Moldavie entre légende et réalité (résumé).....	89
Engel Pál - Hunyadi pályakezdése	91
Începuturile carierei lui Iancu de Hunedoara (rezumat)	106
Les débuts de la carrière de Iancu de Hunedoara (résumé).....	108
Ioan Drăgan - Cnezi și nobili români în vremea Corvineștilor	110
Kenézek és nemesek a hunyadiak korában (összefoglaló)	129
Knesen und Adel zur Zeit der Corviner (Zusammenfassung).....	129

Adrian Andrei Rusu - Nobilimea românească și biserica în secolul al XV-lea (exemplul Hațegan)	131
A román nemesség és az egyház a XV. században (a hátszegi példa) (összefoglaló)	145
Romanian nobility and the 15 th century church (the Hațeg case) (summary)	148
Ioan Hațegan - Banatul la 1478. Sinteza vieții economice, politice și militare a unui ținut într-un an de răscruce al istoriei sale	152
A Bánság 1478-ban. Egy területi egység gazdasági, politikai és katonai életének szintézise történelmének egy fordulópontján) (összefoglaló)	175
Le Banat à 1478. Synthèse de la vie économique, politique et militaire d'un pays dans une année cruciale pour son histoire (résumé)	176
Ovidiu Pecican - Lecturile istorice ale nobililor maramureșeni (sec. XIV-XV)	177
A máramarosi nemesek történelmi olvasmányai (XIV-XV század) (összefoglaló) ..	183
Les lectures historiques des nobles de Maramureș (XIV-XVe siècles) (résumé).....	184
Marius Diaconescu - Răscoala nobililor maramureșeni din 1492	185
A máramarosi nemesek lázadása 1492-ben (összefoglaló).....	197
La révolte des nobles de Maramureș de 1492 (résumé)	199
Németh Péter - A Kántor-család közeleti szereplése a XIV-XV. században	201
Prezența familiei Kántor în viața publică în secolele XIV-XV (rezumat).....	205
Presence de la famille Kántor dans la vie publique au XVe - XVe siècles (résumé).....	205
Sipos Gábor - Calvinismul la românii din Țara Hațegului la începutul secolului al XVIII-lea.....	207
A kálvinizmus a Hátszegi romanok között a XVIII-ik század elején (összefoglaló) ..	215
Le calvinisme chez les roumains du Pays de Hațeg au début du XVIIIe siècle (résumé).....	217
Tóth István György - A kissnemesség szerepe és társadalomképe a 18. században	219
Imaginea socială și rolul micii nobilimi în secolul al XVIII-lea (rezumat).....	230
L'image sociale et le rôle des petits nobles au XVIIIe siècle (résumé)	232

Livia Ardelean - Procesul de investigare nobiliară a familiei Vlad de Apșa din Maramureș de la sfârșitul secolului XVIII	236
A máramarosi apσαι Vlad családnak a nemességét kivizsgáló per a XVIII. század második feléből (összefoglaló)	242
Nobiliary inquiry trial of Vlad de Apșa family from Maramuresh at the end of XVIIIth century (summary).....	243
Pandula Attila - A Katonai Mária Terézia Rend és a magyar királyi Szent István Rend román tulajdonosai	245
Români distinși cu Ordinul militar Maria Terezia și Ordinul regal maghiar Sf. Ștefan (rezumat)	256
Einige rumänische Inhaber der höchsten Ordenszeichen des Habsburgerreiches (der Österreichisch-Ungarischen Monarchie) (Zusammenfassung).....	258
Bujor Dulgău - Nobilimea românească în izvoarele arhivistice sătmărene..	260
A román nemesség a szatmári levéltári forrásokban (összefoglaló)	275
The Romanian nobility in the archives springs in Satu Mare County (summary)....	276
Nicolaie Edroiu - Cercetări genealogice privind boierimea făgărășeană: Ioan Cavaler de Pușcariu și Andrei Veress	277
Genealógiai kutatások a fogorasi nemesekre nézve: Ioan Cavaler de Pușcariu és Andrei Veress (összefoglaló)	289
Des recherches généalogiques concernant les boiards de Făgăraș: Ioan Cavaler de Pușcariu et Andrei Veress (résumé)	290
Postfață (Marius Diaconescu)	291

Boeriu János altábornagy
(Hofmann - Hubka nyomán)

Popovici Konstantin alezredes
(Hofmann - Hubka nyomán)

*Urs de Marina
(Amir)*

Urs Dávid ōrnagy
(Lukeš nyomán)

Bun de tipar: 15.06.1997
Tiparul a fost executat la Tipografia Gedo, Cluj-Napoca

„Nu e nici o mirare că unele familii din aristocrația maghiară se trag din națiunea română, după cum se trag multe din ele și din cea germană, slavă, italiană, franceză, etc. Era un timp când atari familii se sfiu de descoperirea originilor române. Dar astăzi, când nu se mai poate nega, ca de exemplu cel mai mare viteaz al Ungariei (Iancu de Hunedoara), cel mai drept rege (Mathia), cel mai celebru primat (Nicolaus Olahus) - și de aici încolo până în timpurile noastre - și cel mai înțelept al țării (Francisc Deak) au fost de origine română, negarea unei atari origini nu mai are nici un înțeles... Barometrul patriotismului în statele civilizate nu e condiționat de atmosfera originii genetice a indigenilor, ci de educație, de simțul de îndatorire și credință către țara în care trăiește, și cu deosebire de la tihna ce o are de la instituțiile patriei.”

„Nem kell csodálkoznunk azon, hogy a magyar arisztokrácia némely családja a román népből származik, aminthogy sokan közülük német, szláv, olasz, francia, stb. származásúak. Volt idők, amikor némelyek szegélyelték román eredetük felfedését. Ma viszont, amikor már nem tagadható, hogy Magyarország legnagyobb vitéze (Hunyadi János), a legigazságosabb királya (Mátyás) a leghíresebb hercegprímása (Nicolaus Olahus) - és azóta sokan napjainkig - így a haza bölcse (Deák Ferenc) is román eredetű volt, az eredet tagadásának semmi értelme... A hazafiság barométere a polgárosult államokban nem az őslakók genetikai származásának függvénye, hanem a nevelésé, a kötelességélteljesítés érzéséé, és a hité az országban amelyben él, és különösképp a csendé, amelyet a haza intézményei biztosítanak számára.”

IOAN CAVALER DE PUȘCARIU (1824-1911)

